

Historia Litteraria 9.

KNAPP ÉVA

Pietás és literatúra

Universitas Kiadó

KNAPP ÉVA
Pietás és literatúra

UNIVERSITATIS HUNGARICAE
SCIENTIAE ET LITTERARUM

HISTORIA LITTERARIA
Az Universitas Könyvkiadó sorozata

Sorozatszerkesztő

HARGITTAY EMIL, KECSKEMÉTI GÁBOR, THIMÁR ATTILA

1. Gyárfás István: Virgilius poetának Aeneise (1717)
2. Tarnai Andor-émlékkönyv
3. Tüskés Gábor: A XVII. századi elbeszélő egyházi irodalom európai kapcsolatai (Nádasi János)
4. Zemplényi Ferenc: Az európai udvari kultúra és a magyar irodalom
5. Kecskeméti Gábor: Prédikáció, retorika, irodalomtörténet (A magyar nyelvű halotti beszéd a 17. században)
6. Naplók és útleírások a 16–18. századból
7. Hopp Lajos: Mikes Kelemen. Életút és írói pályakezdet
8. Kókay György: Felvilágosodás, kereszténység, nemzeti kultúra
9. Knapp Éva: Pietás és literatúra (Irodalomkínálat és művelődési program a barokk kori társulati kiadványokban)

UNIVERSITAS KÖNYVKIADÓ

BUDAPEST, 2001

KNAPP ÉVA

Pietás és literatúra

Irodalomkínálat és művelődési program
a barokk kori társulati kiadványokban

UNIVERSITAS KÖNYVKIADÓ

BUDAPEST, 2001

A könyv kiadását támogatta:
Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma

Nemzeti Kulturális Alapprogram

ISSN 1219-8552
ISBN 963 9104 54 X

© Universitas Könyvkiadó, 2001
© Knapp Éva

Előszó

A kötet témaköre az irodalomtörténet és a történeti folklorisztika egyik közös területe. Ezért a közvetlen tudománytörténeti előzmények és feltételek is, amelyek lehetővé teszik a vizsgálatot, elsősorban ehhez a két diszciplínához kapcsolódnak.

A legtöbb európai nemzet irodalmához hasonlóan a magyar irodalom történetének bemutatása és kutatása is beletartozik a nemzeti azonosság keresésének folyamatába. Az irodalomtudomány történetének és az irodalmi fejlődésnek ez a szoros összefonódása különösen a 19. században szembetűnő, melynek következtében különféle tudománytörténeti előítéletek és elfojtási folyamatok alakultak ki. Ennek egyik következménye az volt, hogy bizonyos korszakok, szerzők és művek tartósan leértékelődtek és sokáig hiányzott a lehetőség a teljes irodalom megismerésére. Ezeknek az előítéleteknek az elvi tisztázása az irodalomtörténeti kutatás történetének és intézményesülésének kritikai elemzése révén nagy általánosságban megtörtént, illetve folyamatban van, bizonyos témakörökben azonban továbbra is jelentős fehér foltok találhatók.

Az előítéletek felszámolása nyomán napjainkban megy végbe az ellenreformációs és a barokk kori egyházi irodalom, valamint a katolikus felvilágosodás irodalmának, ezeken belül a használati irodalom körébe sorolható különféle félirodalmi műfajoknak és kiadványtípusoknak a rehabilitációja. Ezek közül többnek a rendszeres feltárása is megkezdődött. Az újraértékelés során fokozatosan érvényét veszti a barokk irodalom kutatásának két korábbi alapelve: egyrészt a kutatásnak az anyanyelvű forrásokra korlátozása, másrészt az esztétikai normák evolucionisztikusan értelmezett hierarchiájáról alkotott elképzelés. Terjed a felismerés, hogy ez az irodalom több, mint pusztán használati cikk vagy technikai közvetítő eszköz, s hogy egyik nemzeti nyelvű irodalom – így a magyar sem – érthető meg a latin nyelvű és a nemzetközi összefüggések nélkül. Ezzel többek között felvetődik a latin és az anyanyelvű irodalom 19. századig tartó párhuzamosságának, illetve a katolikus és a protestáns irodalmi kultúra kapcsolatának problémája, s megnyílik az út a barokk egyházi irodalom szélesebb rétegek fogyasztására szánt különböző peremműfajainak és kiadványformáinak feltárása felé.

A folklorisztikában folyamatban lévő szemléletváltozást elsősorban az késleltette, hogy a magyar néprajz fő törekvései a kultúra nemzeti szempontból tradicionálisnak vélt elemeit állították előtérbe, s egészen a legutóbbi időkig egy autochtonnak tartott, zárt egységként felfogott paraszti műveltség feltárására irányultak. A néprajz történeti tudománnyá válásának folyamatában azonban napjainkban szaporodnak a hagyományos „népi kultúra” modell relativizálására irányuló kutatások, melyek következtében a parasztság mellett egyre több figyelem fordul a népi kultúra történeti rétegeire, az egyéb társadalmi rétegekre és csoportokra, az ezek közti kapcsolathálózatra és kulturális köz-

vetítő csatornákra. Így például a hagyományos népi elbeszélő műfajok mellett a folklorisztika is vizsgálni kezdi más, eddig nem vagy alig kutatott, jórészt az egyházi irodalom körébe tartozó populáris műfajok elterjedését és történetét. Az ilyen vizsgálatok Európa nagyobbik részében, így elsősorban német nyelvterületen az eltérő tudománytörténeti fejlődés miatt már hosszabb idő óta természetes részei a folklorisztikának, s napjainkra már az irodalomtörténet és a folklorisztika termékeny együttműködési területei is kialakultak. Ezért a vizsgálat egyik távlati célja, hogy előmozdítsa a magyar irodalomtörténeti és a történeti folklorisztikai kutatások szorosabb kapcsolódását, a barokk egyházi irodalom és a populáris műveltség képének történeti keretekbe illesztését.

A tanulmány fő célja a barokk kori áhítati irodalom egyik tematikusan és funkcionálisan jól körülhatárolható csoportjának, a laikus vallási szervezeti formákhoz kapcsolódó különféle kiadványtípusoknak a feltárása és bemutatása, különös tekintettel ezeknek a kiadványoknak a keletkezési, terjesztési és használati összefüggéseire, megjelenési formáira, művelődési funkcióira és nemzetközi kapcsolatrendszerére. Ezek az összefoglalóan társulatoknak nevezett katolikus laikus vallási szervezetek a 17–18. században a plébániahálózat mellett a vallásosság legátfogóbb szervezeti keretét jelentették, s kiadványaik révén fontos szerepet játszottak különféle ismeretanyagok, művelődési programok, irodalmi műfajok és magatartásformák szerveződésében és közvetítésében a szélesebb rétegek felé. Ugyanakkor ezek a kiadványok messze túlmutatnak magukon a társulatokon, ezért vizsgálatuk egyrészt lehetőséget ad a barokk kori társadalom rétegműveltségének, a társadalmi rétegződés és a kulturális differenciálódás történeti összefüggéseinek a tanulmányozására. Másfelől hozzájárul a „magas műveltség – népi kultúra” tematikus modelljének meghaladásához, a szélesebb rétegekre kiterjedő populáris műveltség társadalmi hátterének, szintjeinek és fokozatainak a mélyebb megismeréséhez.

A forrásanyag irodalom- és művelődéstörténeti jelentőségét elsősorban az adja, hogy ez a kiadványcsoport számottevő kulturális közvetítő szerepet játszik, megjelenési formái a különböző társadalmi rétegek, csoportok között vertikálisan és horizontálisan zajló akkulturációs folyamat tényezői. Ez a közvetítő szerep nagymértékben hozzájárul a kultúra, a tudattartalmak és magatartásformák társadalmi differenciálásához és kiegyenlítéséhez. A társulatokhoz kapcsolódó kiadványtípusok és a bennük fellelhető műfajok elkülönítése segíti a tényleges korabeli irodalomkínálat, az irodalmi termelés és fogyasztás eddig ismeretlen sajátosságainak megragadását. Választ keresünk a kérdésre, hogy ugyanaz a használat rokon műfajokat eredményez-e, vagy pedig a használat eltérő feltételei szerint különböző irodalmi formákat hoz-e létre, amelyek aztán kölcsönösen befolyásolják egymást. A vizsgálat során alapvető nehézséget jelent, hogy a vallásos „népi” irodalom előállítási körülményei, elosztási és terjesztési lehetőségei, használatának módjai különösen katolikus vonatkozásban jórészt ismeretlenek, s a párhuzamok keresésekor rendszerint külföldi példákhoz kell fordulni.

Ma már elégtelenek az áhítati irodalom propaganda szerepét, ideologikus vonását, a tömegeket befolyásoló, vallási igényeit kielégítő szerepét hangsúlyozó megállapítások, mivel ezekkel még semmit nem mondtunk a különböző felekezetek irodalmának fontos indikátor szerepéről a történeti, társadalmi változásokban. Ma még keveset tudunk az

olyan kérdésekről is, hogy például milyen feltételek között, milyen szerzői szándékoknak, céloknak és gondolkodási szinteknek megfelelően, milyen társadalmi elvárások figyelembevételével vagy figyelmen kívül hagyásával, milyen tartalmi, formai és stílusbeli közvetítőkkal, szövegszervezési eszközök felhasználásával ment végbe és milyen sajátos kulturális fejlődést, a mindennapi élet gyakorlatában és a széles rétegek tudatában milyen változásokat eredményezett ez az irodalmi termelés (befogadás-történeti problémák), és milyen következményekkel járt az írni-olvasni tudás motivációs rendszerére vagy a könyvpiac alakulására.

A kutatás eredményeként lehetőség nyílik olyan kérdések megválaszolására, mint például ezeknek a kiadványoknak a közvetítő szerepe az elméleti teológia és a mindennapi vallásosság között; a szóbeli hagyományozódás és az írott szövegek közti kapcsolat változása (pl. mi, miért, hogyan hagyományozódott, mi miért nem); a válogatás, kommentálás, feldolgozás, fordítás szempontjai; hol, hogyan, mikor, milyen társadalmi rétegekben és csoportokban történt ennek a szöveganyagnak a termelése, közvetítése és fogyasztása; a funkció és a közönség társadalmi rétegződése által meghatározott közvetítés, illetve a különböző formában megjelenő hasonló tendenciák és funkciók problémája. Külön vizsgálatot igényelnek az eltérő rétegeknek szánt műfajok és kiadványtípusok megjelenése, összetétele, változása, továbbélése és kapcsolathálózata; a szélesebb rétegek felé közvetítés irodalmi formái, szintjei és társadalmi fokozatai; a különböző al műfajok alkalmazása átfogóbb irodalmi, retorikai kontextusokban; a különböző használati funkciókat betöltő művek szerepe és kapcsolata. A tisztázásra váró kérdések közé tartozik, hogy a szerzők milyen forrásokat és más segédeszközöket használnak, milyen korábbi szerzőket idéznek a kiadványokban; milyen az idézett szerzők tér- és időbeli elhelyezkedése; milyen a különböző nyelvű kiadványok viszonya; milyen a kapcsolat az áhítati irodalom más műfajaival, kiadványtípusaival és az érintkező világi műfajokkal.

A forrásanyag alkalmat ad középkori, későközépkori szövegek és műfajok barokk kori továbbélésének, hatástörténetének, valamint a szövegek és műfajok használatában megfigyelhető változásoknak a tanulmányozására. Az a folyamat, melynek során a latin nyelvű kateketikai irodalom anyanyelvű közvetítése Nyugat-Európában kisebb-nagyobb regionális eltérésekkel már a 14–15. században megkezdődik, nálunk csak jelentős késéssel, a 17., de főleg a 18. században megy végbe. A társulatokhoz kapcsolódó kiadványok egyik alapvető hordozói ennek a folyamatnak, melynek során a populáris kateketikai kánon bővül, a laikus rétegek oktatásának, a vallási ismeretanyagok közvetítésének új irodalmi formái alakulnak ki, s ezek az új formák egy művelődési és társadalmi szempontból egyre differenciáltabb közönségnek szólnak. Az eddig jórészt latin nyelvű tudásanyag népnyelven történő közvetítéséből, popularizálásából az irodalomtörténet elsősorban a különböző műfajok és tartalmi, formai egységek befogadási folyamatát vizsgálja, s ma már azt is látja, hogy a reprezentatív szövegek és kiadványok mellett a szélesebb rétegek napi használatára nagy számban készített és fennmaradt egyéb kiadványtípusokat sem hagyhatja figyelmen kívül. Így az elemzés hozzájárul a hagyományos irodalomtörténeti korszakbeosztás felülvizsgálatához, az eddig többnyire különállóan kezelt irodalmi hagyományok és műfajok közti rokonság felismeréséhez. Ez egy-

ben utal arra, hogy itt nem csupán könyv- és tárgy történeti forrásfeltárásról van szó, hanem az áhítati irodalom műfajai latin középkortól tartó fejlődésének egész problematikája is új megvilágításba kerül.

A társulati kiadványok egy részének szöveganyaga a beszélt nyelvhez való közelsége, a néprajzi terminológia használata miatt mint nyelvtörténeti forrás is figyelmet érdemel. A forrásanyag számos tanulsággal szolgál a nemzetközi közhelyi irodalom példatárának, a vándor (folklor) motívumoknak és az elbeszélő irodalom szövegeinek a közvetítési folyamataira, az idegen hatások meghonosulásának vallási, társadalmi, politikai, esztétikai feltételeire, míg a más nyelvből átültetett és a külföldi szerzőktől származó kiadványok fordítástörténeti, illetve stílusáramlatok, egyes eszmék és egész eszmerendszerek közvetítését érintő tanulságokat rejtenek magukban. A forrásanyag több kiadványtípust, a kiadványtípusok több különböző műfaj egységbe foglaló jellegéből fakad, hogy a vizsgálat lehetőséget ad önmagában lezártnak tekintett kiadványformák és műfajfejlődések egymás mellett élésének párhuzamos elemzésére. Mindezen kérdések megválaszolása közben óvakodni kell az áhítati irodalom túlságosan átfogó értelmezésétől, s minden műfaj és kiadványtípus esetében külön-külön szükség van a műfajelméleti kérdések, szerkezeti és tartalmi sajátosságok tisztázására és a műfajok történeti poétikájának kidolgozására a különböző gondolkodási szinteknek, közvetítési formáknak és a kitűzött céloknak megfelelően.

Részben már az irodalomtörténet és a folklorisztika hatáskörén túlmutató kérdéskört jelent a kiadványokban található sokrétű történeti adatsorozat, amely a megfelelő kritikai értékelés után további tudományterületeknek szolgáltathat értékes forrásbázist. Nem mondhattunk le a nyomtatványok illusztrációs anyagának ikonográfiai elemzéséről, mivel ez egyrészt szoros kapcsolatban áll a kiadványok szöveges részével, másrészt keresztmetszetszerűen tükrözi a szélesebb rétegek használatára szánt 17–18. századi áhítati irodalom képi összetevőinek főbb sajátosságait. Több diszciplína számára közös kutatási területet jelent a kiadványok ajánlási rendszere, a különböző műfajokra, kiadványtípusokra speciálisan jellemző patronátus rendszer, illetve a szerző, kiadó, közönség, mecénás és mű közötti kapcsolat változásának, a megbízói, szerzői és használói csoportok viszonyának, valamint a szerzők retorikai, pasztorációs koncepciójának, egyház- és társadalomtörténeti helyzetének a vizsgálata. Mindezek a kérdések jelzik, hogy a forrásanyag jó lehetőséget kínál az érintett irodalom- és művelődéstörténeti folyamatok tanulmányozására.

A kéziratot 1989-ben zártam le: A kötetet kibővítettem az időközben összegyűjtött nyomtatott társulati kiadványokkal. Az 1989 után megjelent szakirodalmat azonban csak kivételesen vettem figyelembe.

A kutatáshoz adott támogatásért az ELTE Egyetemi Könyvtárának, az MTA Irodalomtudományi Intézetének és az MTA–Soros Alapítványnak mondunk köszönetet.

I. Kutatástörténeti áttekintés

Az áttekintés kereteit alapvetően meghatározza a téma tudományközi jellege, a középpontba állított forrásanyagra és a vele érintkező műfajokra, szerzőkre és kiadványtípusokra vonatkozó szakirodalom összetétele és a vizsgálat célkitűzése. A kifejezetten társulati kiadványokkal foglalkozó vizsgálatok száma mind hazai, mind nemzetközi viszonylatban meglehetősen kevés, ugyanakkor az elemzésben hasznosítható adatok és megfigyelések az érintkező irodalomtörténeti, folklorisztikai és művelődéstörténeti munkákban szétszórtnan találhatóak. Ezen kívül nélkülözhetetlennek látszott annak a tágabb tematikai és módszertani kapcsolathálózatnak legalább az érzékeltetése, amelybe elemzésünk illeszkedik.

Ezért az áttekintés célja a széles rétegek használatára szánt, elsősorban katolikus áhítati irodalom barokk kori műfajaival, kiadványtípusaival és szerzőivel foglalkozó újabb irodalomtörténeti és folklorisztikai kutatások főbb egységeinek a számbavétele. A kutatások történetét vizsgálva kétféle nézőpontból próbálunk vázlatos képet rajzolni. Egyrészt milyen kutatási területek milyen összefüggésben vetettek föl a témával érintkező problémákat? Másrészt milyen speciális vizsgálatok születtek a témáról a különböző diszciplínákban és nemzeti műhelyekben? Mind hazai, mind nemzetközi vonatkozásban külön-külön mutatjuk be az irodalomtörténeti, művelődéstörténeti barokk kutatás és a történeti folklorisztika, népi elbeszélés-kutatás vonatkozó eredményeit. A tudománytörténeti összefüggések és a jelenségek relevanciája alapján mindkét esetben elsősorban azokat a vizsgálatokat emeljük ki, amelyek problémafölvetésük, módszerük vagy eredményeik alapján a jelen munka szempontjából tanulsággal szolgálhatnak. A művek kiválasztása helyenként szükségképpen szubjektív jellegű, a bemutatás és a kommentárok hosszúsága hasonlóképpen.

Magyar irodalom- és művelődéstörténeti kutatások

Míg a középkori vallásos elbeszélő irodalom, benne elsősorban a legendairódalom a magyar irodalomtudomány kidolgozott területe,¹ a barokk áhítati műfajok kutatásának

¹ Toldy 1856, Újvári 1905, Horváth 1908, 1911, 1929, 1933, Illyés 1913, Király György 1915, Király Ilona 1929, Nyilasi 1902, Tímár 1927–1929, Vargha 1923, Rösler 1927, Kardos

csupán a kezdeteiről beszélhetünk. Az egyik nehézséget sokáig az okozta, hogy a történeti periodizáció merev alkalmazása a középkori irodalom kutatójától általában megvonta a lehetőséget a reformáción túli adatok figyelembevételétől, és a barokk kutatásnak nem adott alkalmat a visszanyúlásra a középkorba. Másrészt a protestáns egyházi irodalom néhány kiemelkedő szerzőtől eltekintve lényegesen jobban feltárt, mint a katolikus, s ezen belül is a drámai és költészeti műfajok nagyobb figyelemben részesültek, mint a prózaiak. Ehhez járult a katolikus barokk irodalom következetes leértékelése, ideológiai jellegének hangsúlyozása a haladónak beállított protestáns egyházi irodalomkínálattal szemben. A korai kivételek közé tartozik Katona Lajos, aki szembefordult a romantikus irodalomszemlélettel és folklorisztikával, s az összehasonlító irodalomtörténet és a történeti folklorisztika határán mozogva a középkori magyar legenda-, látomás- és példairodalom európai forrásainak feltérképezése mellett figyelmet fordított ennek az irodalomnak az újkori továbbélésére is.² Az esztétikai megítélést és a felekezeti szempontokat egyaránt háttérbe szorítva filológiai forráskutatásai közben nemcsak magukat a szövegeket, hanem szó- és írásbeliség, népi és egyházi hagyomány kölcsönhatását, a motívumok vándorlását is vizsgálta.³ Elvi útmutatásai mellett ebben az összefüggésben külön figyelmet érdemel Temesvári Pelbárt példáinak⁴ és a Gesta Romanorum-nak a kiadása.⁵

Bár kifejezetten a barokk áhítati irodalomra vonatkozó megjegyzése Katonának keves van, nem véletlen, hogy tőle kapott ösztönzést Jablonkay Gábor a magyar szakirodalomban máig párja nélkül álló munkájához: Taxonyi János 18. századi jezsuita aszketikus szerző életrajzának és erkölcstanító példatárának feldolgozásához.⁶ Az ugyancsak jezsuita Jablonkay a biográfia feltárása mellett bemutatja Taxonyi szónoki, szerzői és fordítói tevékenységét, s részletesen elemzi a példatár tartalmi, szerkezeti, nyelvi és stílusbeli sajátosságait, valamint az elbeszélések forrásait. A könyv nyomán kirajzolódik a középkori európai exemplum irodalom barokk kori közvetítésének néhány lehetősége, valamint azoknak a módszereknek egy része, amelyekkel ez a forrástípus megközelíthető. A mű korszerűségét tekintve nyugodtan odaállítható például a würzburgi egyetem német filológiai intézetében az 1980-as évek elejétől hasonló módszerrel készülő kiadványok mellé.⁷

A két világháború között elsősorban a szellemtörténeti irányultságú német barokk kutatások hatására nálunk is megélnékül a barokk irodalom vizsgálata. Ezeknek az európai viszonylatban némileg megkésett munkáknak a nagyobb része problémafölvető vagy összefoglaló jellegű, elsősorban a „magas” irodalom kérdéseivel foglalkozik, s a népsze-

1943, é. n., Horváth 1944². A jóval kevésbé feltárt látomás- és mirákulumirodalomhoz vö. Katona 1912. 101–125., Posonyi 1942, Vargyas 1963, V. Kovács 1985, Holik 1920.

² Katona 1900a, 1900b.

³ Katona 1912. vö. Reisinger 1982.

⁴ Katona 1902. vö. Szilády 1880, Brisits 1931, V. Kovács 1982.

⁵ Katona 1900c.

⁶ Jablonkay 1910.

⁷ Vö. 135. jegyzet.

rű áhítati műfajoknak kevés figyelmet szentel.⁸ Kivételnek számít Turóczi-Trostler József néhány tanulmánya, amelyek a magyar irodalom európai kapcsolathálózatának feltárása keretében többek között bemutatják a humanista és jezsuita közvetítésű keresztény sztoicizmus és más, széles rétegeket érintő aszketikus áramlatok magyarországi recepcióját, feltárják a 18. századi népies prédikációkban, iskoladramákban megőrzött mesei, elbeszélő elemeket, s több népszerű áhítati szerző munkásságát ismertetik.⁹ Elvi, módszertani megjegyzéseiben Turóczi-Trostler megfogalmazza a két világháború közti európai irodalomtörténeti barokk kutatás magyar tanulságait, s a barokk irodalom meghatározására irányuló kísérletében rámutat az önálló, forrásokból kiinduló, reális magyar irodalomtörténeti barokk fogalom megalkotásának szükségére. Ezzel közel egy időben több vizsgálat születik különböző ferences,¹⁰ jezsuita¹¹ és más egyházi aszketikus írók életrajzáról és munkásságáról, a művek szépprózai vonatkozásairól. Külön csoportot alkotnak a prédikáció szerzőkre¹² és az imádságirodalomra, ezek nemzetközi kapcsolathálózatára vonatkozó kutatások.¹³ A 17. század katolikus imádságirodalmát vizsgálva Gajtkó István például számba veszi a műfaj előzményeit, fellendülésének összetevőit, az áhítatformák és az imádságos könyvek típusait, hatását az irodalomra, és az akkori forrásfeltárás szintjét tükröző könyvészetet ad.¹⁴

A II. világháború után részben a korábbi szellemtörténeti barokk kutatás eredményeivel¹⁵ vitatkozva a marxista irodalomtörténet-írásban újrafogalmazódnak a magyar barokk irodalom kialakulásának,¹⁶ a sztoicizmus és manierizmus,¹⁷ reneszánsz és barokk kapcsolatának kérdései.¹⁸ Ezek a nagyrészt Klaniczay Tibor nevéhez fűződő, máig alapvető munkák a magyar irodalomtörténeti kézikönyv megfelelő kötetével együtt a széles rétegek áhítati irodalmának vonatkozásában a korábbinál magasabb szinten összegzik az addig elért részeredményeket, jelentősen továbbfejlesztik azokat és kijelölik a további speciális vizsgálatok kereteit.¹⁹ Így például ráirányítják a figyelmet a 16–17. század fordulóján megjelenő vallásos elmélkedések és kegyességi iratok döntően fordítás jellegére; a barokk széppróza 17. századi kezdeteire az első jezsuita írónemzedék bibliafordításában, prédikációiban és más áhítati műveiben; az udvari jellegű egyházi irodalom és a népszerű katolikus szépirodalom, ezen belül a népének és a jezsuita iskoladrama kap-

⁸ Alszeghy 1935, Koltay-Kastner 1944, Horváth 1953.

⁹ Turóczi-Trostler 1961 I. 73–97, 308–317, II. 156–218, 219–226.

¹⁰ Kopcsányi 1934, Takács 1942.

¹¹ Hóman 1925, Serfőző 1941.

¹² Both 1899, Tüll 1931, Lukács 1946, Tamás 1948.

¹³ Horváth 1895, Thienemann 1922, Hajnal 1932. vö. Incze 1931.

¹⁴ Gajtkó 1936.

¹⁵ Angyal 1957, Vita a magyar irodalmi barokk kérdéseiről 1957.

¹⁶ Klaniczay 1960a.

¹⁷ Klaniczay 1960b.

¹⁸ Klaniczay 1961.

¹⁹ Klaniczay 1964 45–48, 129–142, 215–219, 318–321, 351–353, 397–402, 412–414, 422–428, 494–499.

csolatára a 17. század második felében. A korábbi irodalomtörténeti felfogással szemben fontos felismerés, hogy mivel ekkor az egész régi katolikus világirodalom elsősorban jezsuita közvetítéssel jutott Magyarországra, a latin nyelvű jezsuita irodalom világi olvasóközönségnek szánt termékei elidegeníthetetlen részei a magyar irodalomnak, ezek ismerete nélkül a magyar nyelvű nemesi és a szélesebb rétegeknek szánt irodalom egyaránt nehezen érthető. Az irodalomtörténeti kézikönyv ennek a kezdetben latin, majd egyre inkább magyar nyelvű nemzetközi irodalmi importnak a nemesség számára készült részét a használat szempontjából két nagy csoportra, a magánáhitat kézikönyveire és a közéleti viselkedés erkölcsi szabályait tartalmazó kiadványokra osztja, s részvizsgálatok hiányában éppen csak jelzi, hogy a valóságban ennél mindkét csoport lényegesen differenciáltabb képet mutat, s több átmeneti forma található közöttük. A kézikönyv felsorolja és néhány példával szemlélteti a 18. század első felében kiteretebélyesedő magyar nyelvű egyházi irodalom hagyományos és új műfajait, kiadványtípusait, s utal a népies katolikus irodalom jelentőségére a széles rétegek irodalmi műveltségének alakításában. Előmunkálatok hiányában szükségképpen csak mozaikszerűen van meg a kézikönyvben a különböző műfajok barokk kori fejlődésének bemutatása, így a megállapítást, amely szerint az egyházi műfajoknak az irodalomtörténet szempontjából figyelemre méltó története a népszerű irodalmiság szintjén is a 18. század első felében lényegében lezárult, fenntartással kell fogadnunk.²⁰

Módszertani tanulságai miatt itt kell megemlítenünk Varjas Bélának már nem közvetlenül a barokk egyházi irodalomra vonatkozó, az irodalomtörténet és a folklorisztika határán mozgó vizsgálatait. Varjas szembeszáll a korábbi felfogással, amely a folklórkutatások eredményeit az irodalomtörténet részéről tartózkodással fogadta, sőt használhatatlannak minősítette.²¹ A 16–18. századi epikus énekek komplex elemzésével feltárja a műfaj keletkezésének nyelvi, irodalmi, eszmei és társadalmi feltételeit, terjedését, átalakulását és hosszú utóéletét. A műfaj történetét vizsgálva utal a középső és alsó rétegek műveltségének fokozatos elkülönülésére, melynek során a középrétegek a 17. században még jórészt az írásbeliség és a szóbeliség határán mozognak, majd a 18. század első felében felzárkóznak e réteg elitjei köré, irodalmuk lassan kiemelkedik a félfolklór állapotából, ugyanakkor a kishemesi, kispolgári rétegek mellett a paraszttömegek is mind nagyobb számban jutnak el az írásbeli kultúra kezdő szintjére.

A kiaknázatlan lehetőségek közül a 17–18. századi magyar próza jellemző stílusjegyeit vizsgálva Bán Imre többek között rámutat arra, hogy a magyar barokk próza számos emlékének az ismertető feltárása sem történt még meg.²² A prédikáció irodalmat is tekintetbe vévő osztályozása szerint a három fő csoportot az olaszos seicento modorban, a patetikus-publicisztikai stílusban és az elbeszélő stílusban készült művek alkotják. Különös tekintettel az egyházi prózairodalomra, sürgeti a műfaji stílusok tisztázását, a stílusváltakozatok kiterjedésének, rétegződésének és elhalásának, a stílusjegyek funkciójá-

²⁰ Klaniczay 1964 499.

²¹ Varjas 1967.

²² Bán 1976.

nak, valamint a retorikai, stilisztikai eszközök használatának és a bennük megnyilatkozó művészi, eszmei szándéknak az együttes vizsgálatát.

Az egyházi irodalomban található szépprózai elbeszélő elemek egyik alapvető forrásai a prédikációk. A hatalmas terjedelmű barokk kori katolikus prédikáció irodalom feltárása ma még megoldhatatlan feladat, az eddigi kutatás csupán néhány kiemelkedő szerző vizsgálatára szorítkozott. Ezek közé tartozik Bitskey István elemzése Pázmány Péter prédikációiról.²³ Jelentőségét elsősorban az adja, hogy felhívja a figyelmet a barokk prédikáció szerepére az anyanyelvű irodalom terjesztésében, s jelzi, hogy a reformáció által érintett, az Alpoktól keletre, északkeletre eső területeken az anyanyelvű erkölcsstani, gyakorlati célokat szolgáló katolikus aszketikus irodalom jelentősége nagyobb volt, mint a dél-európai országokban. A szépprózai elemek között Bitskey külön figyelmet fordít a Pázmány prédikációiban található elbeszélő jellegű példákra, történetekre, utal ezek mértékletes alkalmazására például Bornemiszával szemben,²⁴ s hogy bennük az alapvetően pedagógiai-didaktikai fogantatás mögött a gyönyörködtetés igénye is meghúzódik. A prédikációkban található különböző műfajú elbeszélő szövegek kutatásának további lehetőségét jelzi a 17–18. századi protestáns és katolikus prédikációkból, példagyűjteményekből száz-száz szépprózai szemelvényt közreadó két újabb vállalkozás.²⁵

Az áhítati irodalomnak és a vallásos tartalmú szövegek ismeretének az irodalomtörténeti kutatások mellett újabban a barokk művelődéstörténet is megkülönböztetett figyelmet szentel.²⁶ Benda Kálmán a felvilágosodás és a 18. századi paraszti műveltség kapcsolatát vizsgálva az elemi iskolák és a „nép számára nyomtatott könyvek” mellett a paraszti művelődés alakulásában meghatározó jelentőséget tulajdonít a prédikációk, a papság részleteiben alig vizsgált hatásának.²⁷ Hipotetikus állítása szerint a 18. században a felvilágosodás eszméi sem az iskolák, sem az olvasmányok, sem pedig az egyházi prédikációk révén nem jutottak el a magyarországi parasztsághoz. Kosáry Domokos művelődéstörténeti szintézisében megkülönböztetett figyelmet szentel a társadalomban található eltérő művelődési szinteknek, a köztük lévő kölcsönhatásoknak és közvetítőknek, az írásos és szóbeli kultúra kapcsolatának.²⁸ Szempontunkból különösen fontos az a tétel, amely szerint a társadalmi szerkezet lépcsőzetét az irodalmi műfajok többféle szinten, differenciáltan követték. Kosáry Domokos az egyházi irodalom műfajainak kiemelt szerepet tulajdonít a barokk ideológia különösen katolikus változatának propagálásában a különböző társadalmi csoportok, elsősorban a szélesebb rétegek felé. A paraszti művelődés kapcsán sürgeti a módszertani kapcsolat megteremtését a történettudomány, illetve az irodalomtörténet, a másik oldalon a folklórkutatás között, mivel csak ennek

²³ Bitskey 1979 140–146, 166–167.

²⁴ Vö. Eckhardt 1955, Nemeskürty 1959, Gyenis 1971 42–421.

²⁵ Szabó 1982, Sinkó 1985. vö. Csüry 1928.

²⁶ Péter 1985.

²⁷ Benda 1976.

²⁸ Kosáry 1980 21–22, 49, 61.

eredményeként remélhető a különböző korból származó folklór anyag időbeli rétegeinek tisztázása.

Az áhítati irodalom egyes részleteivel foglalkozó irodalom- és művelődéstörténeti munkák után vessünk egy pillantást a társulati kiadványokkal kapcsolatos speciális vizsgálatokra. Az irodalomtörténet eddig elsősorban a társulatok könyvkiadó tevékenységére, a tagok használatára szánt kiadványok irodalmi értékű szövegeire, a kongregációk és a színjátás kapcsolataira és mindezekben keresztül a laikus szervezetek tömegnevelő hatására fordított figyelmet. Taxonyi János munkásságát elemezve például Jablonkay Gábor nem feledkezik meg Taxonyi társulatokat szervező tevékenységéről, a győri Krisztus halála társulat számára lefordított és kiadott művekről, a fordítások keletkezési és kiadási körülményeiről, mecénásairól.²⁹ György Lajos 1934-ben a kordás társulatok számára 1660-ban kiadott első magyar nyelvű kézikönyvet ismerteti,³⁰ Turóczi-Trostler József pedig több olyan jezsuita szerzővel foglalkozik, akik a társulatok számára is dolgoztak.³¹ A barokk kori társulati élet összegző áttekintése keretében Juhász Miklós nem feledkezik meg a főbb társulat típusok elterjedtebb kézikönyveiről és a társulatok felosztásakor készült leltárak alapján a kongregációs könyvtárak állományát is megemlíti.³² Holl Béla a 17–18. századi jezsuita szervezésű társulatok körében egyik leggyakrabban használt kiadványnak, az *Officium Rákócziánumnak* a forrásait, történetét, szerkesztését és kiadásait elemzi,³³ Hadrovics László pedig egy, a 17. század közepén keletkezett szlovén nyelvű kéziratos társulati könyv szövegét közli.³⁴ Míg az irodalomtörténeti bibliográfia csupán néhány, elsősorban a társulatok történetével foglalkozó mű címét sorolja fel,³⁵ az irodalomtörténeti kézikönyv fejezetei több ismert szerző társulati vonatkozású munkáját is megemlítik, s utalnak a társulatok mecénási szerepére a kor irodalmi termelésében.³⁶ A régebbi és újabb drámatörténeti kutatások feltárják a különféle diák-társulatok szerepét az iskolai színjátékok előadásában,³⁷ Borsa Gedeon könyvtörténeti vizsgálatai pedig a társulati összefüggésben használt ún. havi szentek képeinek előállítására és nemzetközi kapcsolataira vetnek fényt.³⁸ Ezen kívül több, részben már korábban említett műben található elszórt utalás, kisebb adalék a társulatok irodalom- és művelődéstörténeti jelentőségéről.

²⁹ Jablonkay 1910 40, 47–48, 52–54, 62–63. stb.

³⁰ György 1934a.

³¹ Turóczi-Trostler 1961 II. 189–193, 201–204.

³² Juhász 1944.

³³ Holl 1955.

³⁴ Hadrovics 1957.

³⁵ Stoll–Varga–V. Kovács 1972 115.

³⁶ Klaniczay 1964 217, 321, 402, 409–410, 424, 426, 477.

³⁷ Jablonkay 1927 11, 18. Staud 1984 26, 84, 257, 388.

³⁸ Borsa 1985.

A magyar folklorisztika eredményei

A folklorisztika eredményeinek befogadását az irodalom- és művelődéstörténet számára sokáig az nehezítette, hogy a folklór műfajait a kutatás egészen a legutóbbi idő-kig egységes tömbökként kezelte és nem törekedett az időbeli rétegek meghatározására. Másrészt a magyar néprajz (és vele együtt az irodalom- és történettudomány) a kora újkori, barokk kori népi, paraszti, illetve osztársadalmi hétköznapi katolikus vallási gyakorlatot és az ezzel összefüggő irodalmat és tárgyi emlékanyagot mint eleve „nemzetietlent” sokáig kirekesztette a vizsgálatok köréből. Csak újabban történtek kísérletek egyes folklór műfajok időbeli rétegeinek történeti rögzítésére és a népi vallásosság történeti rétegeinek feltérképezésére. Az ebben az összefüggésben számításba veendő folklorisztikai kutatásoknak két irányát különíthetjük el egymástól: az egyik a különböző vallásos jellegű elbeszélő műfajokra, a másik a népi olvasmányanyagokra és ezzel összefüggésben a népi vallásosságra vonatkozik. Áttekintésünk is ehhez igazodik.

A folklór szövegek első gyűjtői, köztük elsősorban Dugonics András³⁹ és Kálmány Lajos,⁴⁰ nagy számban gyűjtöttek és publikáltak példákat, legendameséket és más vallásos elbeszéléseket. A különböző műfajú szövegeket azonban sem ők, sem pedig a későbbi gyűjtők nem választották el egymástól, így azok rendszerint a kiadványokban is egymás mellett találhatók. Az első rendszeres elemzés az egyik legösszetettebb műfajra, a példára vonatkozik: a magyar anekdota történetét vizsgálva György Lajos rámutatott, hogy az anekdota útja a középkori és barokk prédikáció irodalmon, példagyűjteményeken, más profán formájú erkölcsstanító műveken és az ezekben található históriák, példák hosszas variálódásán, a példa példa voltának elhomályosulásán; önállósulásán át vezet.⁴¹ Schram Ferenc 16–17. századi prédikációk kép- és példanyagát, a prédikációk néprajzi vonatkozásait elemezte,⁴² Bálint Sándor részben történeti forrásokra támaszkodva szegedi és Szeged környéki példabeszédeket adott közre.⁴³ Újabban Dömötör Ákos 18–19. századi protestáns prédikációk exemplumanyagát, a példák típusait, kombinációit és funkcióváltozását vizsgálja és hasonlítja össze korábbi protestáns, illetve katolikus példatörténetekkel,⁴⁴ Sándor István pedig az anekdota történeti rétegeinek elemzésekor szentel ismét figyelmet az exemplumoknak.⁴⁵

Hosszú ideig fogalmi tisztázatlanság jellemezte a legendákkal, legendamesékkal és eredetmagyarázó mondákkal kapcsolatos néprajzi közleményeket. A századfordulótól

³⁹ Dugonics 1820.

⁴⁰ Kálmány 1881–1891, 1914.

⁴¹ György 1934b.

⁴² Schram 1963.

⁴³ Bálint 1972.

⁴⁴ Dömötör 1987.

⁴⁵ Sándor 1988.

kezdve több adatközlés lát napvilágot legendának mondott bibliai történetekről,⁴⁶ mondaként szereplő legendaszerű elbeszélésekről,⁴⁷ szentek legendáiról.⁴⁸ Külön csoportba tartoznak a zarándokhelyek eredetlegendáival foglalkozó közlések,⁴⁹ motívumtörténeti vizsgálatok.⁵⁰ Elsőként Honti János tett kísérletet a vallásos tartalmú mese, legenda és monda közti különbségek meghatározására,⁵¹ újabban pedig Berze Nagy János, Kovács Ágnes, Nagy Ilona és mások vizsgálatai, valamint Bernát László legendamese típuskatalógusa adtak új szempontokat az elkülönítéshez.⁵² Csak nemrég meghatározott szövegcsoportot alkotnak az ún. parabiblikus történetek.⁵³ Mindezek ellenére nem mondhatjuk, hogy a magyar folklorisztika teljes egészében ismerné ezeknek a rokon műfajoknak a földrajzi, történeti és társadalmi összefüggéseit. Másfelől mindezeknél a műfajoknál figyelembe kell venni a műfaji elkülönítés korlátait: azt a tényt, hogy bizonyos tartalmi és szerkezeti sajátosságokon kívül az eredet és funkció tekintetében a köztük lévő különbség gyakran elenyésző.

Viszonylag újonnan felfedezett folklór műfajnak számítanak a látomásszövegek, amelyek tartalmuk szerint elsősorban zarándokhelyekhez, halottakhoz és különböző történeti eseményekhez fűződnek.⁵⁴ A történeti népi látomási irodalomból eddig csupán 18. századi református szövegeket vizsgáltak, amelyek szoros kapcsolatban állnak más műfajokkal, így elsősorban a próféciákkal, jövendölésekkel és az önéletírásokkal.⁵⁵ A vizsgálatok feltárták az irodalmi és a „népi” látomások különbségét, a népi látomások keletkezésének történeti, társadalmi hátterét, terjedését, műfaji sajátosságait, vallási, politikai funkcióit.⁵⁶ Mindezek alapján kívánatosnak látszik minél nagyobb számú látomásszöveg összegyűjtése és a különböző időben keletkezett, eltérő felekezetektől származó szövegcsoportok összehasonlítása.⁵⁷

A magyar szövegfolklorisztika egyik legújabb kutatási területét az archaikus népi imádságok alkotják. Az Európa nagy részében elterjedt műfaj eddig sem volt teljesen ismeretlen a szakkutatás előtt,⁵⁸ a folklorisztikán túlmutató nyelvészeti, irodalom- és népénektörténeti vonatkozásait azonban csak az 1970-es évek elejétől kezdték felfedezni.⁵⁹ Ezek a kutatások tisztázták a műfaj tartalmi és szerkezeti jellemzőit, a legtöbb kér-

⁴⁶ Szémán 1909, Kenesi 1911.

⁴⁷ Karl 1908, Sólymossy 1924, Mohl 1926, Sándor 1948.

⁴⁸ György 1929.

⁴⁹ Bálint 1944, Bonomi 1953.

⁵⁰ Bálint 1968–1969.

⁵¹ Honti 1962.

⁵² Berze-Nagy 1957, Nagy Ilona 1980, 1988, Bernát 1982.

⁵³ Scheiber 1977, Polner 1980, Lammel-Nagy 1985, 1986, Salamon 1987.

⁵⁴ Manga 1962, Czövek 1987.

⁵⁵ Gyenis 1968.

⁵⁶ Szigeti-Molnár 1984, Harsányi 1985.

⁵⁷ Moldován 1980, Jádi-Tüskés 1986, Molnár 1986, Gacsályi 1985.

⁵⁸ Bálint 1937, Vajkai 1947.

⁵⁹ Erdélyi 1976.

dés azonban még ma is a szóbeli hagyományozás viszontagságainak kitett, epikai, lírai és drámai elemeket ötvöző szövegegyüttes eredete, közvetítődése és történeti rétegei körül van. Folyamatban van az imádságszövegek ősvallási, középkori, barokk és legújabb kori elemeinek elkülönítése, a kapcsolódási pontok és a motívumpárhuzamok rögzítése.⁶⁰ Szembetűnő, hogy a nagyszámú pogány kori és középkori eredetűnek tartott motívummal szemben viszonylag kevés olyan szövegpárhuzamot említ a kutatás, amely 17–19. századi népekekkel, imádságos könyvekkel, ponyvafüzetekkel való kapcsolatra mutat. A műfaj újabb kori írásos szöveghordozóinak mélyebb feltárása, az imádságszövegek történeti poétikai elemzése további kutatás feladata.

A korábbi népköltészeti kutatásban ugyancsak peremterületre szorult vallásos témakörű, bibliai vagy legenda vonatkozású epikus énekek egyik csoportja, a legendaballada áll Kríza Ildikó monográfiájának középpontjában.⁶¹ Kríza tisztázza ennek a jellegzetesen az irodalom és a folklór határán álló ún. köztes szövegcsoporthoz az eredetét, műfaját, megjelenési és funkcionális sajátosságait, kapcsolatait az érintkező folklór műfajokkal, a ponyvairodalommal és a szájhagyománnyal, elemzi terjedését, történeti rétegeit és tartalmi csoportjait. További kérdéseket vet föl a szövegek stilisztikai-esztétikai vizsgálata, a nem énekelt alkotások besorolásának, valamint az egyik nyelvterületről a másikra való átkerülés által létrehozott funkcióváltásnak a problémája.⁶²

A népi olvasmányanyagokra és a népi vallásosságra vonatkozó kutatások felé fordítva a figyelmet, az első ösztönzések között Sándor Istvánnak a magyar falu szellem-történeti képét felvázoló programadó cikkét emelhetjük ki 1936-ból, amely utal a parasztházakban fellelhető olvasmányokra, köztük a vallási jellegű barokk kori kiadványok összegyűjtésének és értékelésének fontosságára.⁶³ Néhány év múlva sor került egy katolikus barokk népkönyv hatásának feldolgozására,⁶⁴ majd hosszú időre a ponyvairodalom állt az érdeklődés előterében, melyben azonban a vallásos tartalmú kiadványok csoportja némileg háttérben maradt.⁶⁵ A népszerű kiadványok egy másik nagy egysége, a kalendárium irodalom a könyvtörténeti vizsgálatok⁶⁶ mellett mint a tömegkultúra jellegzetes terméke és a népi műveltség alakító tényezője csak újabban került a figyelem középpontjába. Ezek a vizsgálatok feltárják egy meghatározott időszak kalendárium termelését,⁶⁷ az egy gyűjteményben található kiadványok főbb típusait,⁶⁸ a bennük lévő olvasmányanyagok tematikus egységeit, a kalendáriumok időkezelését,⁶⁹ egy-egy jelentős

⁶⁰ Erdélyi 1988.

⁶¹ Kríza 1982.

⁶² Dömötör 1983.

⁶³ Sándor 1936, 1938.

⁶⁴ Fényi 1944.

⁶⁵ Eckert 1937, Pogány 1959, 1978.

⁶⁶ Szelestei 1982.

⁶⁷ Gellériné 1974–1975.

⁶⁸ Cserbák 1987.

⁶⁹ Gellériné 1984.

ponyva- és kalendáriumkiadó működését.⁷⁰ Módszertani tanulságaik miatt nem hagyhatók említés nélkül a protestáns népi olvasmányokra, a népszerű áhítati kézikönyvek kiadástörténetére vonatkozó kutatások sem.⁷¹

A népi vallásosságra irányuló kutatások során elsőként Bálint Sándor fordított megkülönböztetett figyelmet a barokk áhítati irodalom műfajaira, kiadványaira. Az 1940-es években keletkezett, de csak 1987-ben megjelent tudománytörténeti áttekintésében a magyar vallásos népelet kutatásáról sürgeti a barokk vallásosság írásos megnyilatkozásainak, hatásának és közköltészeté válásának feltárását.⁷² Az egyházi év ünnepeinek népi hagyományanyagát összegző munkáiban gyakran idéz 17–19. századi imádságos és énekes könyvekből, a prédikáció irodalom termékeiből, csoda-, legenda- és példagyűjteményekből, más népszerű áhítati olvasmányokból.⁷³ 1942-ben kiadja és kommentálja egy jeles paraszti énekköltő és búcsúvezér, Orosz István önéletrajzát, melyben közvetlenül megragadhatjuk a 19–20. századi vallásos ponyvairodalom szöveganyagának keletkezését, hatását és terjedését.⁷⁴ Ennek ösztönzése nyomán készült el a 19. század egy másik szent emberének, a többek között egy verses szentírást létrehozó Varga Lajosnak a monográfiája.⁷⁵ A kutatás máig adós hasonló egyéniségek tevékenységének feltárásával.⁷⁶

A vallásos tartalmú elbeszélő szövegek iránti hazai folklorisztikai érdeklődés fellendülését jelzi az 1988 októberében az MTA Néprajzi Kutató Csoportjában rendezett nemzetközi „Sacred Narrative” szimpózium, melyen több előadás foglalkozott például a mondával mint vallásos elbeszéléssel, az exemplum és a mese kapcsolatával, a mirákulum-legendával, valamint a legenda, a prédikáció exemplum és más vallásos tartalmú narratív szövegek kérdésével. A Magyar Néprajzi Lexikon címszavai⁷⁷ és az új néprajzi szintézis megjelent kötetének⁷⁸ tanulmányai az eddigi feltárt részeredmények és az adott terjedelem szabta kereteken belül foglalkoznak mindezekkel a problémákkal.

Az irodalomtörténet és a folklorisztika határán álló saját korábbi kutatásaink a 17–18. századi populáris vallásosság, kultuszok, áhítati irodalom és ikonográfia történeti rétegeinek, közvetítő csatornáinak, szerkezetváltozásának és funkcióinak az összehasonlító vizsgálatára irányulnak. E munka során feltártuk és rendszereztük a barokk áhítati irodalom néhány eddig kevés figyelemben részesített, szétszórtan elhelyezkedő kiadványtípusát, így a zárándokhelyekhez kapcsolódó mirákulumos könyvek⁷⁹ és a vallásos

⁷⁰ Kovács 1985.

⁷¹ Esze 1963, Szigeti 1973.

⁷² Bálint 1987.

⁷³ Bálint 1976², 1977.

⁷⁴ Bálint 1942.

⁷⁵ Lugossy 1948.

⁷⁶ Vö. Takács 1951, 1953.

⁷⁷ Ortutay 1977–1982.

⁷⁸ Vargyas 1988.

⁷⁹ Knapp 1984, Tüskés–Knapp 1985a. vö. Tüskés 1985.

ponyvanyomtatványok csoportját.⁸⁰ Igyekeztünk tisztázni a forráscsoportok műfaji jellemzőit, keletkezési, kiadási körülményeit, terjedését és használatát, tartalmi, szerkezeti, stílusbeli sajátosságait, ikonográfiai vonatkozásait⁸¹ és nemzetközi kapcsolathálózatát, s megkülönböztetett figyelmet fordítottunk a források indikátor szerepére a különböző társadalom- és művelődéstörténeti folyamatokban.⁸²

A francia mentalitástörténet és a német irodalomtörténeti barokk kutatás néhány tanulsága

A külföldi kutatások áttekintését azért kezdjük a francia mentalitástörténettel, mert az megmutatja, hogy ugyanannak a forrástípusnak különböző szempontú megközelítése milyen új kérdésfeltevéseket és válaszokat eredményezhet. Többek között a ponyvairodalom állt annak a vitának a kiindulópontjában, amit az 1960-as évek elején az Annales-kör történészei kezdeményeztek a középkori és újkori társadalmakban megfigyelhető „kulturális szintekről”, a népi kultúra – elit kultúra kapcsolatáról. Robert Mandrou a 17–18. századi népi ponyvairodalommal kapcsolatos kutatásai során ezt az irodalmat mint az akkulturáció egyik eszközét értelmezte, s aránytalanul nagy jelentőséget tulajdonított neki ebben a folyamatban.⁸³ Ezzel szemben Geneviève Bollème és mások egy autonóm, vallási értékekkel átítatott népi kultúra spontán kifejezését vélték felfedezni a ponyvairodalomban.⁸⁴ J. Le Goff-nak a kétpólusú kulturális szerkezetről felállított tézise nyomán kiegyensúlyozottabb véleményalkotásra törekedett Robert Muchembled, aki a ponyvairodalomban a népi kultúra ellenőrzésének, irányításának, a hagyományos helyett egy új értékrend közvetítésének egyik lehetőségét látta.⁸⁵ E vizsgálatok során számos részeredmény született a vallásos népi irodalom előállításáról,⁸⁶ terjesztési csatornáiról,⁸⁷ pasztorációban betöltött szerepéről.⁸⁸ A forrásanyag napjainkra sem veszített vonzerejéből, legfeljebb a rá alapozott látványos elméleti konstrukciók helyét a széles alapokra helyezett rendszerezés és a más források tanulságaival történő összehasonlítás vette át. A francia népi vallásosságnak a CNRS Greco n° 2 nevű kutatócsoportja által kiadott annotált bibliográfiája regionális bontásban, a 17–18. századdal foglalkozó nem-

⁸⁰ Tüskés–Knapp 1985b.

⁸¹ Szilárdfy–Tüskés–Knapp 1987.

⁸² Tüskés–Knapp 1982, Knapp 1986, Tüskés–Knapp 1987. vö. Tüskés 1986.

⁸³ Mandrou 1964, Dupront 1965.

⁸⁴ Bollème 1971. vö. Ginzburg 1976.

⁸⁵ Muchembled 1978.

⁸⁶ Darmon 1972.

⁸⁷ Vernus 1983.

⁸⁸ Transmettre la foi 1984.

zeti és nemzetközi történeti, irodalomtörténeti társaságok közül például a Société française d'étude du XVIIIe siècle folyóirata, a Dix-huitième siècle pedig folyamatosan közli az áhítati irodalomra vonatkozó közlemények adatait.⁸⁹

A német irodalomtörténeti barokk kutatás újabb eredményei ebben az összefüggésben azért érdemelnek megkülönböztetett figyelmet, mert az 1920-as, 1930-as évek „barokk láz”-ának kritikai értékelése után⁹⁰ napjainkra megkezdődött a 16–18. századi katolikus délnémet irodalom irodalomtörténeti rehabilitációja.⁹¹ Ennek során végbemegy a 19. századi porosz-protestáns színezetű irodalomtörténet írás máig továbbélő előítéleteinek, s nem csupán a német irodalomtörténetre jellemző felekezeti aránytalanságainak a felszámolása.⁹² E folyamat során új, eddig nem vagy alig vizsgált forráscsoportok kerülnek az érdeklődés előterébe, egy új korszakbeosztás körvonalai kezdenek kialakulni, s az irodalomtörténet kapcsolatát keres az ugyanezeket a forrásokat más szempontból vizsgáló érintkező tudományterületekkel, köztük a folklorisztikával.

Az újabban nagy apparátussal elemzett irodalomtörténeti források között első helyen áll a prédikáció. A műfaj kutatása sokáig a különböző felekezeti teológiák történeti irányultságú részterületei, így elsősorban az egyháztörténet és a történeti homiletika érdeklődési körébe tartozott,⁹³ a bontakozó irodalomtörténeti és retorika kutatásokkal párhuzamosan azonban más tudományterületektől is egyre több figyelmet kap. Ezek a kutatások (így elsősorban F. Fraser Mitchell, R. A. Kann, B. Hubensteiner, J. Delumeau, R. Rusconi munkái) egyértelműen bizonyítják, hogy a prédikáció műfaji együttesét az irodalomtörténet mellett a szélesebb társadalom-, művelődés- és mentalitástörténeti vizsgálatoknak is az elsőrangú történeti források közé kell számítani. A prédikáció műfaján belül a németek önállóan vizsgálják például a temetési beszédeket,⁹⁴ a prédikációk retorikai sajátosságait,⁹⁵ a népszerű prédikációk és más rokon műfajok versbetéteit,⁹⁶ a jezsuita „ars rhetorica” jellemzőit,⁹⁷ a prédikációk használati körülményeit⁹⁸ és társadalmi hatókörét.⁹⁹ Külön említést érdemel a német nyelvű prédikáció gyűjtemények katalógusának összeállítása felekezeti, időbeli és lelőhelyek meghatározta keretek között.¹⁰⁰

⁸⁹ Plongerón-Lerou 1984–.

⁹⁰ Stammler 1960, Alewyn 1965.

⁹¹ Valentin 1979.

⁹² Raab 1984, Hess 1985, Pörnbacher 1986.

⁹³ Schneyer 1969.

⁹⁴ Lenz 1974, 1975–1979, 1981, Rusterholz 1979.

⁹⁵ Rhetorik. 1980–, Fanser–Hilgerdorff 1986.

⁹⁶ Bachleitner 1985.

⁹⁷ Bauer 1986.

⁹⁸ Eybl 1982.

⁹⁹ Welzig 1979, 1981.

¹⁰⁰ Welzig 1984–1987.

Még az 1960-as évek német irodalomtörténete vetette fel a „Trivalliteratur” nehezen meghatározható fogalmával jelölt forráscsoport problémáját,¹⁰¹ amely azóta ösztönzően hatott más nemzetek irodalomtörténetére.¹⁰² A barokk korban popularizálódó irodalmi műfajok kutatásához ma már nélkülözhetetlennek számít az e műfajok középkori történetével foglalkozó vizsgálatok ismerete. Ezek a műfajok a már említett prédikáció mellett elsősorban a legenda,¹⁰³ a mirákulum,¹⁰⁴ az exemplum¹⁰⁵ és a látomás,¹⁰⁶ melyek közül azonban nem mindegyiknél áll rendelkezésre a műfaj középkori történetére vonatkozó korszerű áttekintés.¹⁰⁷ A középkori irodalom története felől a széles rétegeknek szánt barokk kori használati irodalom kutatása számára érkező ösztönzések példaként említsük meg azt az eddig többnyire különállóan kezelt korszakokat összekapcsoló kutatási programot, melynek célja az eredetileg latin nyelven rögzített középkori tudásanyag összetételének, formájának, funkciójának, hordozóinak, befogadásának és anyanyelvi közvetítésének vizsgálata a szélesebb rétegek felé a 12. századtól a felvilágosodás küszöbéig terjedő időszakban.¹⁰⁸

A népi elbeszélés és a népszerű olvasmányanyagok nemzetközi kutatásának eredményei

A népi elbeszélő műfajok történeti vizsgálata az irodalomtörténet és a folklorisztika együttműködésének egyik nemrég felfedezett területe. A második világháborút követő évtizedekben a történeti és összehasonlító elbeszélés kutatás (Fabula, ISFNR-kongresszusok stb.) figyelme fokozatosan fordult a vallásos tartalmú szövegek felé. A folklorisztika részéről alapvető vizsgálatok születtek például a narratív szövegek elemi formáiról,¹⁰⁹ a későközépkori elbeszélő szövegek és motívumok továbbéléséről az irodalomban és a folklórban,¹¹⁰ a szóbeli és a ponyvairodalom kölcsönhatásáról,¹¹¹ a protestáns elbeszélő irodalom közvetítéséről és funkciójáról,¹¹² az ellenreformáció elbeszélő irodalmá-

¹⁰¹ Kreuzer 1967, Wiora 1971.

¹⁰² Petronio 1979.

¹⁰³ Mussafia 1889–1898.

¹⁰⁴ Waltz 1970.

¹⁰⁵ Whitesall 1947, Opper 1976.

¹⁰⁶ Dinzlacher 1981.

¹⁰⁷ Vö. Howard 1980, Schmidtke 1982.

¹⁰⁸ Wolf 1987.

¹⁰⁹ Jolles 1958³.

¹¹⁰ Röhrich 1962, 1976.

¹¹¹ Bošković-Stulli 1978.

¹¹² Brückner 1974, A. und W. Brückner 1974.

nak sajátosságairól,¹¹³ a bibliai műfajokon tájékozódó teológiai elbeszélés-kutatás hasznosítási lehetőségeiről,¹¹⁴ valamint a barokk kori Mária-irodalom műfajairól és kiadványtípusairól.¹¹⁵ Ezek a kutatások ismételten megkérdőjelezik a népi elbeszélő műfajok hagyományos kánonját, relativizálják a műfajok sajátosságait és határait, fokozott figyelmet fordítanak a hagyományozódás törvényszerűségeire, a szóbeliség – írásbeliség viszonyára és az elbeszélések szövegösszefüggéseire.¹¹⁶ Ezzel párhuzamosan folyik a folklorisztikában viszonylag újonnan elkülönített műfajok, így a legenda¹¹⁷ (legendame-se,¹¹⁸ kegyhelylegenda,¹¹⁹ egyes legendamotívumok¹²⁰), az exemplum, a mirákulum,¹²¹ a népi imádság-¹²² és kateketikai, elbeszélő énekanyag,¹²³ valamint általában az áhítatiro-dalom¹²⁴ vizsgálata, szövegkiadása és összehasonlító elemzése más elbeszélő műfajokkal. A legenda terjedelmes irodalmából¹²⁵ Leopold Kretzenbacher motívumelemzéseit, a műfaj történetének társadalomtörténeti összefüggéseit következetesen szem előtt tartó vizsgálatait emeljük ki, az exemplum kutatás eredményeinél a vizsgálat témájával való szoros kapcsolata miatt kissé részletesebben időzünk.

A kutatás helyzetét és feladatait bemutató 1969-es tanulmányában Rudolf Schenda kiemeli az exemplum kifejezés különféle műfajokat egyesítő gyűjtőfogalom és egyben funkcióra utaló jellegét.¹²⁶ Az általa kijelölt feladatok (szövegkiadás, történeti exemplum-elméletek vizsgálata, rendi és felekezeti sajátosságok kidolgozása, motívum-katalógus, hatás- és elterjedés-vizsgálat, kultúrtörténeti értékelés) közül az azóta eltelt időben több megvalósult. Így például elkészült a középkori exemplumok típuskatalógusa, amely a sajátos beosztás, a szövegek nagyfokú redukciója és a rendelkezésre álló forrásmunkák részleges felhasználása mellett is jelentős ösztönzést adott az exemplumok folklórbeli továbbélésére vonatkozó és a nemzeti exemplum kutatásoknak.¹²⁷ Elkészült a 16–17. századi német protestáns prédikációk példaanyagának monográfiája,¹²⁸ s egy

¹¹³ Brückner 1976.

¹¹⁴ Brückner 1979.

¹¹⁵ Brückner 1983a.

¹¹⁶ Gerndt 1987. Marzolph 1988.

¹¹⁷ Diplich–Karasek 1952, Deneke 1958, Hain 1956, Haller 1982.

¹¹⁸ Karlinger–Mikitink 1967, Klaar 1973.

¹¹⁹ Profeta 1970, Gulli 1972, Herrmann 1974, Brückner 1978.

¹²⁰ Peuckert 1927.

¹²¹ Bach 1963, Assion 1968.

¹²² Schmidt 1970, Bausinger 1971.

¹²³ Schmidt 1963, Lohmeier 1979, Moser 1981.

¹²⁴ Bischoff–Luithlen 1965, Brückner 1982, Prandi 1986, Krummacher 1986, Volktümliche Frömmigkeit im Spiegel von Andachtsbuch und kleinem Andachtsbild. Tagung und Ausstellung, Weingarten 11.–13. November 1988.

¹²⁵ Karlinger 1986, Kretzenbacher 1977a, 1977b, 1980.

¹²⁶ Schenda 1969. vö. Bausinger 1968.

¹²⁷ Tubach 1969.

¹²⁸ Rehermann 1977.

1980-ban megjelent francia exemplum-bibliográfia az 1970–1979 közötti időszakból nagyszámú tanulmányt sorol fel a „műfaj” antik és középkori történetével foglalkozó irodalmi, történeti, filológiai, tematikus, szerkezeti és antropológiai elemzésekből.¹²⁹ Az exemplum első műfaj-monográfiájának elkészítésére három francia szerző, C. Brémond, J. Le Goff és J.-C. Schmitt közösen vállalkozott.¹³⁰ A többfunkciójú szövegelemként felfogott exemplumot irodalmi formaként, retorikai technikaként és narratív tartalomként egyaránt vizsgálják, s figyelmet szentelnek az exemplum funkcióiban megjelenő nem elbeszélő elemeknek is a homiletikai, katechetikai kontextusban és a tudományos irodalomban. A leíró teljességet a monográfia csak a középkorra vonatkozóan éri el, míg az exemplumhagyomány antik és barokk kori történetének áttekintése hiányokat mutat.

A német exemplum kutatásban figyelmet érdemlő vizsgálatok születtek például a középkori exemplumgyűjtemények hatástörténetéről, a példatörténetek formájáról és funkciójáról,¹³¹ a csodaelbeszélések alkalmazásáról exemplumként,¹³² a példák szerkezeti, tartalmi, formai és funkcionális különbségeiről.¹³³ A würzburgi egyetem német filológiai intézetének néprajzi részlegében Wolfgang Brückner ösztönzésére példakatalógussal ellátott disszertációk sora elemzi a populáris barokk áhítati szerzők exemplumhasználatát, az exemplumok forrásait és funkcióját, az exemplum-katekézisek jelentőségét.¹³⁴ A történeti és összehasonlító elbeszélés-kutatás nemzetközi kézikönyvében, amely többek között a regionális típuskatalógusok elbeszélésanyagát analitikus bontásban feltárja, rendszeres áttekintést nyújtó szócikkek foglalkoznak az exemplum fogalmi és tartalmi körülhatárolásával, a középkori, protestáns és középkor utáni katolikus exemplumgyűjteményekkel.¹³⁵

Nem csupán az exemplumra, hanem általában a barokk kori áhítati irodalom, így elsősorban a prédikációk elbeszélésanyagára vonatkoznak Elfriede Moser-Rath Münchenben kezdett, majd Göttingenben több, mint két évtizede következetesen folytatott kutatásai. 1964-ben jelenteti meg a délnémet barokk irodalom népszerű prédikáció szerzőinél található elbeszélő műfajok kommentált szöveggyűjteményét, amely máig a barokk elbeszélés-kutatás alapműve.¹³⁶ Ezt követően Moser-Rath tanulmányok sorában vizsgálja például a 18. századi áhítati szerzők elbeszélésanyagát és annak forrásait, a prédikációkat mint a népi vallásosság és szokásanyag dokumentumait, a prédikációk epikus részleteinek retorikai funkcióit és hatását a színhagyományra, valamint a prédikációk olvasóinak szóló használati utasítások rendszerét.¹³⁷

¹²⁹ Rhetorik. 1980.

¹³⁰ Brémond–Le Goff–Schmitt 1982.

¹³¹ Alsheimer 1971, Assion 1978.

¹³² von Hinten 1980.

¹³³ Breitzkreuz 1971, Daxelmüller 1982.

¹³⁴ Schneider 1982, Metzger 1982, Hofmann 1986, 1987a, 1987b.

¹³⁵ Daxelmüller 1983, Chesnutt 1983, Brückner 1983b.

¹³⁶ Moser-Rath 1964.

¹³⁷ Moser-Rath 1965, 1969, 1970, 1973, 1982, 1988.

E. Moser-Rath ezen vizsgálatai a népi elbeszélő műfajok és az ún. népszerű olvasmányanyagok kutatásának határterületén állnak, s felhívják a figyelmet azokra az elvi és gyakorlati nehézségekre, amelyek egy olvasmányanyag „népszerűségének”, és általában a „széles rétegeknek szánt” olvasmányok körének meghatározásakor jelentkeznek. Az egyik nehézség a tartalmi, formai, nyelvi és stilisztikai kritériumok alkalmazásának elégtelensége egy szöveg „népszerű” olvasmányként történő besorolásakor, a másik a közvetlen olvasás és az élő beszéd (prédikáció stb.) útján terjedő szövegek közti különbségtétel, a harmadik az írni-olvasni tudás térben és időben állandóan változó mértékének megállapítása.¹³⁸ Figyelmet érdemel, hogy az utólag „népszerű” jelzővel ellátott irodalom szerzői milyen megjelöléseket használnak a kiadványok címettjeinek megnevezésekor: e megjelölések döntő többsége a 17–18. században a rendi tagozódású társadalom egészét átfogó, a különböző társadalmi rétegeket egyszerre megcélzó szerzői szándékra utal.¹³⁹ Alapvető vonás, hogy a kora újkor csaknem minden „népszerű” szerzője, köztük a nem egyháziak is, kiadványaik egyik fő célját vallási ismeretek közvetítésében látja. Külön vizsgálatot igényelnek ennek az irodalomnak a terjedési csatornáit, e csatornák szerepe egy-egy szerző „népszerűvé” válásában, valamint a populáris olvasmányanyagok 19. század elejétől megfigyelhető formai differenciálódással párhuzamos tartalmi egységesülése.¹⁴⁰

Az 1970-es évektől Rudolf Schenda a népszerű olvasmányokat a népi és írásos műveltség összefüggései, különböző társadalomtörténeti folyamatok megvilágításához hívja segítségül germanisztikai és romanisztikai vonatkozásban.¹⁴¹ Ezzel párhuzamosan megszorodik a populáris kiadványtípusokra,¹⁴² így elsősorban a kalendáriumokra,¹⁴³ ponyvanyomtatványokra, rölapokra¹⁴⁴ vonatkozó regionális, monografikus vizsgálatok száma. Ezek az elemzések a hagyományos népi elbeszélő műfajok eddig nem ismert sajátosságai mellett új műfajokat vagy műfaji kezdeményeket is feltárnak, s jelzik ennek az irodalomnak a közvetítő szerepét a különböző társadalmi csoportok között zajló kommunikációs folyamatban. A kifejezetten vallási jellegű forrásanyagot középpontba állító, s ennek nyomán a későközépkori, koraújkori populáris vallásosság társadalomtörténeti szerepét tanulmányozó vizsgálatok¹⁴⁵ mellett említést érdemel az a tudományközi együttműködéssel létrejött vállalkozás, amely „Irodalom és nép a 17. században” címmel a populáris kultúra problémáit állította egy 1982-ben Wolfenbüttelben megrendezett kongresszus középpontjába.¹⁴⁶ A tanulmányok egyik része a népi kultúra fogalmát, történeti, társadalmi feltételeit, regionális különbségeit, valamint a „nép”-ről alko-

¹³⁸ Breuer 1979, Wartburg-Ambühl 1981, Strauss 1984.

¹³⁹ Breuer 1981.

¹⁴⁰ Breuer 1984a, 1987.

¹⁴¹ Schenda 1966, 1970, 1976, 1986.

¹⁴² Davis 1975.

¹⁴³ Sührig 1979, Brunold-Bigler 1981, Zečević 1982.

¹⁴⁴ Brednich 1974–1975, Ukena 1981, Harms–Paas–Schilling–Wang 1983.

¹⁴⁵ Grenzmann–Stockmann 1981, Breuer 1984b, Bauer–Dinzelbacher 1989.

¹⁴⁶ Brückner–Bickle–Breuer 1985.

tott felfogás alakulását, a közvetített és közvetítő motívumok, toposzok, szimbólumok szerepét és valóság tartalmát vizsgálja a magasabb társadalmi rétegek irodalmi, zenei, képzőművészeti alkotásaiban. A tanulmányok másik része a „használati irodalom” fogalomkörébe tartozó műfajok és kiadványtípusok megjelenését, változását, egymással való kapcsolatát és szerepét elemzi a különböző társadalmi csoportokban.

Végül lássuk röviden a társulatok irodalom- és művelődéstörténeti jelentőségét feltáró speciális vizsgálatokat. Itt is elmondható, hogy ezek a kérdések a társulatokkal kapcsolatos hatalmas terjedelmű nemzetközi irodalom egy részét is átszövik, a szűkebb értelemben vett irodalom- és művelődéstörténeti vizsgálatok száma azonban viszonylag kevés. Néhány kivételtől eltekintve a kutatás csupán a jezsuiták Mária-kongregációinak könyvkiadó és -terjesztő tevékenységével foglalkozott behatóbban. Így a Mária-kongregációk történetéről a század első felében megjelenő munkák közül több tárgyalja a kongregációk irodalmi, művelődési szerepét,¹⁴⁷ s néhány szervezet kiadványanyagáról részletes vizsgálat is születik.¹⁴⁸ A linzi jezsuiták Mária-kongregációjának történetét vizsgálva Georg Kolb 1908-ban a fellelhető példányok alapján számba veszi a szervezet 1678–1783 között kiadott ajándékkönyveit.¹⁴⁹ Ez az összeállítás azért fontos, mert az eddigi kutatások tükrében meglehetősen ritka a xéniák ilyen rendszeres, hosszú időtartamot átfogó előfordulása és csaknem hiánytalan fennmaradása.

A második világháború után a jezsuiták első ausztriai Mária-szodalitásait kutatva Anna Coreth Franz Coster először 1976-ban megjelent, majd Európa-szerte számos kiadásban napvilágot látott és több hasonló kiadvány mintájául szolgáló kézikönyvét elemzi.¹⁵⁰ Ph. A. Brück a mainzi Congregatio maior academica 18. századi kiadványainak összeállítása alapján elsőként vállalkozik egy társulat könyvkiadó tevékenységének és teljes könyvanyagának vizsgálatára, a kiadványok tematikus egységeinek és a tartalom-ban bekövetkezett változásoknak a meghatározására.¹⁵¹ A vesztfáliai barokk prédikációk művelődéstörténeti szempontú elemzése a prédikáció irodalom társulati vonatkozásai mellett felhívja a figyelmet arra is, hogy a társulatok ünnepei a prédikáció egyik kiemelkedő alkalmi, amelyek e szerteágazó műfajon belül a társulati prédikációk önálló csoportját is létrehozták.¹⁵²

Több új vonással gazdagítják a társulatok művelődéstörténeti szerepéről rajzolt képet Wolfgang Brückner filológiai, néprajzi és irodalomszociológiai szempontokat egyesítő vizsgálatai. A barokk kori elbeszélő Mária-irodalom kutatása során a társulati kiadványokat Brückner az elbeszélő irodalom közvetítésének egyik fontos eszközeként, a társulati összejöveteleket, közös áhítatgyakorlatokat pedig a kiadványok irodalmi műfajainak, szövegeinek közvetítő alkalmaként értelmezi.¹⁵³ Nádasi János és Hevenesi Gá-

¹⁴⁷ Duhr 1910, Mullau 1913, Miller 1934.

¹⁴⁸ Lamprecht 1914.

¹⁴⁹ Kolb 1908.

¹⁵⁰ Coreth 1965.

¹⁵¹ Brück 1965–1966.

¹⁵² Intorp 1964.

¹⁵³ Brückner 1983a.

bor kiadványainak példájára utalva felhívja a figyelmet arra, hogy ezek a művek messze túlnőttek a helyi jelentőségen, anyagukat Európa-szerte újra és újra megjelentették. Egy másik tanulmányában Dieter Breuer kutatásai nyomán és a fennmaradt katalógusok alapján a müncheni jezsuiták könyvkiadó alapítványát elemzi és összeveti a kongregációk könyvterjesztő tevékenységével.¹⁵⁴ A 17. századi populáris kultúra összetevőit és az irodalom szélesebb rétegek felé történő lépcsőzetes közvetítésének formáit vizsgálva rámutat a jezsuita Mária-kongregációk szerkezetében tükröződő műveltségi szintekre, illetve ezeknek a szervezeteknek egész irodalmi programot közvetítő szerepére.¹⁵⁵

* * *

A barokk kori áhítati irodalommal kapcsolatos irodalomtörténeti, folklorisztikai kutatások, valamint a társulatok művelődési szerepére vonatkozó speciális vizsgálatok vázlatos számbavételével azt szerettük volna érzékeltetni, hányféle kérdésfeltevés lehetséges ezzel az összetett jelenséggel kapcsolatban. A témával foglalkozó vizsgálatok műfaji gazdagsága a problémafelvető tanulmánytól az adatközlésen és a részjelenségek bemutatásán át a monográfiáig, egy-egy forráscsoport beható elemzéséig terjed. A megközelítések sokrétűségét a filológiai, irodalomtörténeti, irodalomszociológiai, mentalitás- és művelődéstörténeti, folklorisztikai elemzések tanúsítják. Ezek szerint a népszerű barokk irodalom, ezen belül az áhítati irodalom kutatásának a tudományközi együttműködés keretei mellett elsősorban Francia- és Németországban olyan részdiszciplínái, speciális műhelyei is kialakultak, amelyek meggyőzően mutatják a témakör vizsgálatának eredményességét. Mindez felhívja a figyelmet a hazai és külföldi vizsgálatok tartalmi és módszerbeli eltéréseire, esetleges hiányaira, valamint arra, hogy az irodalomtörténeti barokk kutatás és a történeti folklorisztika módszereinek összekapcsolása egy eddig feltáratlan forrásanyag vizsgálatával az érintett tudományágak számára új felismeréseket eredményezhet.

¹⁵⁴ Brückner 1984.

¹⁵⁵ Brückner 1985.

II. A forrásanyag körülhatárolása, forráskritika, módszerek

Az elemzés középpontjában álló forrásanyag körülhatárolásához mindenekelőtt a vizsgálat tér- és időbeli kereteinek, valamint a társulatok kifejezéssel jelölt szervezeti formáknak a meghatározására van szükség. A vizsgált korszak alsó időbeli határát előzetesen a tridenti zsinat vége (1563), felső határát II. József társulatokat feloszlató rendeletei (1783–1787) jelzik. Mindkét korszakhatár csupán formális jellegű, mivel azokat elsősorban maga a forrásanyag jelöli ki. Mégis hozzávetőleges pontossággal tükrözik azokat a koordinátákat, amelyek között az elemzés súlypontja elhelyezkedik. A földrajzi körülhatárolásnál a 18. század végi országhatárokat vettük alapul. Ezen kívül bevontuk a vizsgálatba néhány horvát-szlavónországi és erdélyi település társulatának magyar vonatkozású kiadványait.

A „társulat” kifejezéssel jelölt szervezeti formák meghatározásánál abból indultunk ki, hogy ez a fogalom nemcsak a magyar és a nemzetközi szakirodalom szóhasználatában, hanem a valóságban is egy rendkívül sokrétű, térben és időben állandóan változó tartalmú jelenségegyüttest takar. Első megközelítésben a vizsgálatot kiterjesztettük mindazokra a laikus vallási szervezeti formákra, amelyek egyrészt a korabeli forrásokban a „társulat” vagy más rokon értelmű megnevezéssel (confraternitas, Bruderschaft stb.) szerepelnek, másrészt amelyeknek ugyan többnyire más az elnevezésük, de az eltérő megnevezés mögött rejlő kisebb-nagyobb szervezeti különbségek a gyakorlatban másodlagos szerepet játszottak (congregatio, sodalitas, harmadrend stb.). Ezt az eljárást indokolja, hogy egyrészt a források ugyanarra a szervezeti formára gyakran eltérő megnevezéseket használnak. Másfelől ezek a különböző névvel illetett formák a szervezeti különbségek ellenére számos rokon vonást mutatnak, s kiadványaik is csak együttesen tükrözik az általuk közvetített művelődési anyagok árnyalatait.

Az átfogó kép kialakítása érdekében létrehoztunk egy katalógust, melyben az egyes szervezetek fontosabb adatait egységes szempontok szerint rendeztük el.¹⁵⁶ Ennek a módszernek egyik előnye az, hogy nemcsak a közvetlen feldolgozásnak szolgál alapul, hanem magában foglalja egy olyan magyar társulati katalógus körvonalait is, amit összehangoltunk különböző lezárt és folyamatban lévő nemzetközi katalógusmunkálatokkal. Másfelől ezek az adatok lehetővé teszik a nyomtatott kiadvánnyal rendelkező társulatok szerepének pontosabb meghatározását a laikus szervezeti formák összességéhez viszonyítva.

A társulatokhoz kapcsolódó nyomtatványok a szervezetek történeti forrásanyagának csupán egyik csoportját alkotják. Ennek a forrásanyagnak az eddigi kutatás csak

¹⁵⁶ Tüskés–Knapp 1988.

töredékét hasznosította, rendszeres feltárására és bemutatására nem került sor. Ezért a társulati nyomtatványok feltárása és értékelése egy olyan átfogó vállalkozás keretei közé illeszkedik, melynek célja a barokk kori laikus szervezetek teljes forrásanyagának rendszeres feltárása és történetének feldolgozása. A társulatok történetéből itt csupán azokat az összefüggéseket vesszük figyelembe, amelyek elengedhetlenül szükségesek a kiadványok értelmezéséhez. Másfelől ez a szempont a tanulmány szűkebb célkitűzése szempontjából sem teljesen érdektelen, mivel számos kéziratos társulati forrás tartalmaz a nyomtatott kiadványokra, illetve a társulatok művelődéstörténeti szerepére vonatkozó adatokat. Így például a társulatok működése során keletkezett kéziratos források között néhány esetben nyomtatásban megjelent vagy nyomtatásra előkészített munkák kéziratos példányait is megtaláltuk,¹⁵⁷ s több esetben a kéziratos levéltári anyagban kisebb terjedelmű társulati nyomtatványokra bukkantunk. A társulatok gazdasági és más feljegyzései között több esetben találni utalást a nyomtatványok példányszámára, kiadási költségeire. A szervezetek felosztása kapcsán keletkezett kéziratos források között szempontunkból is figyelmet érdemelnek a társulatok tulajdonáról, vagyonáról készített összeírások, amelyek néhány esetben a társulati könyvtárak állományát tételesen is megörökítik.¹⁵⁸ A kéziratos források többször szólnak azokról a könyvekről, amelyeket a társulatok kiadtak, vásároltak, köttettek vagy árusítottak, s az időközben megsemmisült nyomtatványokról nem egy alkalommal csupán ezekből a feljegyzésekből értesülünk.¹⁵⁹ Néhány alkalommal a kéziratos források az illusztrált nyomtatványok előállításánál használt metszett rézlapokat is megemlítik.¹⁶⁰

A részletes elemzés alapjául szolgáló nyomtatott források körének meghatározásánál az alapvető szempont az volt, hogy a kiadvány tartalmi vagy formai jegyei egyértelműen utaljanak a társulati használatra. Ezen kívül figyelembe vettünk néhány olyan kiadványt, amelyben ugyan nincs közvetlen utalás a társulati funkcióra, de amelyről hiteles forrásokból tudjuk, hogy társulati vonatkozása van. Csak alkalmasszerűen vontuk be a vizsgálatba azokat a nyomtatványokat, amelyekből a társulati kiadványok alapvető ismertető jegyei hiányoznak, de bizonyos részleteikben tartalmazznak ilyeneket. Ugyancsak alkalmasszerűen vizsgáltuk a kétségtelenül társulati használatú kiadványoknak azokat az egyéb kiadásait, amelyek bármiféle közvetlen társulati vonatkozás nélkül jelentek meg.

¹⁵⁷ Így pl. *Cliens Marianus ... 1772*. A továbbiakban a helynév és/vagy társulati név + számkombináció a magyarországi társulatok kiadványainak katalógusára, a szerző neve + számkombináció a magyarországi szerzők műveire a külföldi társulatok szolgálatában, a szerző neve vagy a mű címe + évszám az egyéb kéziratos és nyomtatott forrásokra utal.

¹⁵⁸ *Elenchus omnium ... 1787*.

¹⁵⁹ *Congregationem Marianam ... 1766–1768. 89–91., Congregationem SS. Sacramenti ... 1772–1797. 20–29., 52–54.*

¹⁶⁰ *Congregationem Marianam ... 1766–1768. 71.*

A forrásanyag feltárását a különböző bibliográfiai és biográfiai segédletek¹⁶¹ és a szakirodalom áttekintésével kezdtük, majd a számításba jöhető könyvtárak állományában folytattuk. Nem minden esetben sikerült példányt találni a bibliográfiák és a szakirodalom által jelzett kiadványokból,¹⁶² más esetekben helyesbíteniünk kellett a művek társulati használatára vonatkozó téves utalásokat.¹⁶³ Olyan kiadványokat is sikerült azonosítani, amelyeket semmiféle bibliográfia nem vett számba. A nyomtatott források esetében nem mindig húzódik éles határ a különböző forráscsoportok között, sőt néha az egyes kiadványtípusok között is több átmeneti forma található. A három fő csoportot a konkrét magyarországi társulatokhoz kapcsolódó, a konkrét társulathoz nem köthető nyomtatványok és a külföldi társulatok magyar vonatkozású kiadványai alkotják. A jóval több mint ötszáz tételre tehető nyomtatott forrásanyag túlnyomó részét a konkrét magyarországi társulatokhoz kapcsolódó, kisebb részét a konkrét társulatokhoz nem köthető kiadvány teszi ki, míg a külföldi társulatok magyar vonatkozású nyomtatott forrásainak gyűjtését néhány kiemelkedő szerző kivételével csupán alkalmasszerűen végeztük.

¹⁶¹ Apponyi 1900–1927, Farkas 1879, Jöcher 1750–1751, Petrik 1888–1892, 1971–1991, Régi Magyarországi Nyomtatványok 1971, 1983, *Scriptores Ordinis S. Benedicti* 1881, *Sommervogel* 1890–1909, Stöger 1855, Szabó 1879–1898, Szinnyei 1891–1914, Sztripszky 1967.

¹⁶² Így pl. *Manuale sodalitates...* (croaticae) Posonii 1639 (v. 1638). Szabó RMK II. 544. példányt nem említ; P. Ambrosius Heigl 1640 k. a soproni jezsuita gimnázium gyümölcsoltó boldogasszony társulatának németül, latinul kiadott társulati kézikönyvét említi Schwartz von Megyes 1938 78–79. vö. Tímár 1929.; a pozsonyi Szt. Márton templom Mária, a haldoklók és megholtak anyja társulata kézikönyvének (Pozsony X, 1, 2, 3) ismeretlen német és cseh (szlovák) nyelvű kiadását említi Nádasi 1661 554.; *Officium B. M. V.* (Pozsony 1643. Helyhez nem köthető Mária t. 1) az ungvári Mária kongregációnak kiadott 1662-es második kiadását említi Klaniczay 1964 217.; Len kötelecske (Pozsony 1736, Győr 1749. Kordás t. 6, 11.) 1720-as és 1768-as kiadását említi Farkas 1879 49, 42.; a kismartoni ferences kolostor könyvtárában ma már nem található társulati könyvet említi Matavovszky 1883 124–129.; P. Nicolaus Causinus: *De regno Dei* (vö. Nagyszombat X 10) c. művének I–II. kötetét említi 1724–1725-ből a győri gyümölcsoltó boldogasszony társulat xéniumaként Mohl 1898 128. és Acsay 1901 160.; a Hevenesi Gábor: *Cura habituati c. művéből Secura salutis semita* (Nagyszombat 1732) címen összeállított kiadványt 1764-ben a győri gyümölcsoltó boldogasszony társulat xéniumaként említi Mohl 1898 133.; a nagyszombati papi kollégium „*Purificatae Patronae Ungariae*” társulatának xéniumai között említi egy *Acta sanctorum Ungariae* című kiadványt Balogh 1872 338–339.; a győri egyházmegye 12 órás szentségimádás társulata nyomtatott szabályait és más győri társulatok felvételi lapjait említi Bedy 1939 147.

¹⁶³ Így pl. *Két égő lámpás ...* (Nagyszombat 1669. RMK I. 1090.) Holl 1955 408.

A konkrét társulatokhoz kapcsolódó kiadványok típusai

A konkrét társulatokhoz kapcsolódó nyomtatványok legegyszerűbb formája az ún. felvételi lap, más kifejezéssel diploma, „schedula”, „papiros”.¹⁶⁴ Ezt a társulatba lépők kapták rendszerint azzal a meghagyással, hogy az illető halála után a hozzátartozók juttassák el a szervezet központjába. Ennek megfelelően a felvételi lapok személyi részén helyet hagytak a belépő nevének, a belépés és a halálozás idejének, valamint alkalomszerűen a belépést tanúsító egyházi személy nevének a rögzítésére. A lapok rendszerint közlik a regula kivonatát és a társulat búcsúit, néha a társulat történetéről rövid leírást és áhítati részt is tartalmaznak. Állandó tartozéknak számítanak a társulat célkitűzésére utaló ábrázolások. Formai szempontból a terjedelem általában egy ív, néha azonban előfordul a kisalakú, füzetszerű megoldás is igényesebb kivitelben. Ezekben az esetekben megfigyelhető a felvételi lap szerkezeti egységeinek kibővülése, így ezek a nyomtatványok mintegy átmenetet alkotnak a társulati kézikönyvek felé.¹⁶⁵

A szervezetek működéséről a legtöbb felvilágosítással a tagok használatára készült kézikönyvek, ún. társulati könyvek szolgálnak.¹⁶⁶ Ezek szerkezete többnyire azonos felépítést követ. A bevezető részek (ajánlás, előszó, kiadási engedély) után általában a társulat (vagy a főtársulat) eredetére, történetére, speciális jellemzőire vonatkozó leírás következik. Ezt követi a társulati szabályok (regulák) és szokások ismertetése. Külön szerkezeti egységet alkot a társulat búcsúinak, néha egész búcsúrendszerének, valamint a vonatkozó pápai és egyéb megerősítő oklevelek szövegének a közlése.¹⁶⁷ A társulati könyvek legerjedelmesebb egysége az ún. áhítati rész, melyben az ének- és imádság-szövegeken kívül gyakran olvashatók prózai elmélkedések, szentéletrajzok,¹⁶⁸ mirákulumok,¹⁶⁹ exemplumok¹⁷⁰ és más elbeszélő szövegek.¹⁷¹ Itt kaphat helyet a társulat jótévedőinek, előljáróinak a bemutatása.¹⁷² Némely társulati könyv egy ún. kalendáriumi részt is tartalmaz, amely a társulat saját ünnepeit, búcsúit jelzi az egyházi év rendszerében.¹⁷³ A társulati könyv egyik speciális változatát képviseli a nagyszombati jezsuita kollégium mellett működő Mária látogatása társulat több kiadványa, amelyek a konkrét szervezeten túlmutató, általánosabb igények figyelembevételével készültek.¹⁷⁴ Néha az is előfordult,

¹⁶⁴ Bánfalva I 1, Körmöcbánya I 2, Nagyszombat VIII 1, Pozsony VIII 31, 38, XI 6, Sopron I 1, Zsigmondháza I 1.

¹⁶⁵ Buda I 1, Pest I 1, Pozsony XIV 1.

¹⁶⁶ Így pl. Besztercebánya II 1, Buda II 1, IV 1, V 9–11, 15.

¹⁶⁷ Csütörtökhely I 1, Demény I 1, Komárom III 2.

¹⁶⁸ Kőszeg II 1, Léva I 1, Széplak I 1, 2.

¹⁶⁹ Zágráb III 1.

¹⁷⁰ Gyöngyös I 2, Pápa I 2, Szenc I 1–3.

¹⁷¹ Nagyszombat VII 4.

¹⁷² Gyöngyös III 1.

¹⁷³ Gyöngyös II 2, Nagyszombat XI 1.

¹⁷⁴ Nagyszombat II 6–11, 13–14.

hogy a társulati könyvet xéniumként, azaz ajándékkönyvként jelentették meg,¹⁷⁵ illetve hogy a társulati könyvhöz vagy annak részletéhez egy ajándéknak szánt művet kapcsol-
tak.¹⁷⁶

Ez a megoldás már átvezet a konkrét társulathoz fűződő nyomtatványok harmadik csoportjához, a társulat által vagy a társulatnak ajánlott ajándékkönyvekhez (xenia, streña).¹⁷⁷ Ezek a kiadványok rendszerint ismert vagy ismeretlen szerző konkrét művét vagy annak részletét tartalmazzák, amit a társulat tagjai áhítatuk elmélyítése, vallási ismereteik bővítése érdekében felhasználhattak. Itt rendszerint csupán a címlap és az ajánlás jelzi a kapcsolatot a társulattal. A rendszerint a jezsuita Mária-kongregációknak így megjelentetett munkák műfaja és tartalma rendkívül sokrétű, s például szentélet-rajz,¹⁷⁸ lelki gyakorlat,¹⁷⁹ exemplumgyűjtemény, útmutatás a helyes életre,¹⁸⁰ hittudományi fejtegetés,¹⁸¹ elmélkedés,¹⁸² történeti kronológia¹⁸³ és neves társulati tagok életrajza¹⁸⁴ egyaránt megtalálható közöttük.

A társulati célra készült áhítati művek másik csoportjánál nincs utalás a kiadványok ajándék jellegére. Ezek közül több a társulatok életének valamilyen konkrét alkalmához kapcsolódik,¹⁸⁵ másik részük alkalomhoz nem kötött énekeket, imádságokat, elmélkedésre alkalmas szövegeket és más áhítatformákat tartalmaz.¹⁸⁶ Az is előfordul, hogy az ilyen kiadvány részleteiben magán hordozza a társulati kézikönyvek egyes jellemzőit, így például közli a társulat búcsúit, ünnepeit, áhítatait.¹⁸⁷

Változatos képet mutatnak a társulati élet különböző alkalmával összefüggő nyomtatványok. Ide tartozik a társulat ünnepeire szóló meghívó,¹⁸⁸ a társulat halottairól szóló értesítő (katalógus),¹⁸⁹ az előljáróválasztás¹⁹⁰ és a tagfelvétel¹⁹¹ rendjét tartalmazó szertartáskönyv (ceremoniale), a társulatot engedélyező pápai, püspöki oklevél,¹⁹² illetve

¹⁷⁵ Buda V 8.

¹⁷⁶ Nagyszombat VI 1.

¹⁷⁷ Kőszeg I 1, Nagyszombat II 12, X 2, 4, 6–7, 11–13, 23, 27–29., Nagyváradi II 1, Pozsony V 2, 5, 7, 10, Zágráb II 1.

¹⁷⁸ Kassa III 1.

¹⁷⁹ Kassa IV 4.

¹⁸⁰ Győr III 1.

¹⁸¹ Buda V 2.

¹⁸² Besztercebánya I 1.

¹⁸³ Nagyszombat IV 3.

¹⁸⁴ Eger I 3.

¹⁸⁵ Pozsony III 2, Győr V 2–4.

¹⁸⁶ Szombathely I 1, Buda V 7, Kovácsi I 1, Nagyszombat II 2–5, VI 2, 5.

¹⁸⁷ Kluknó I 1–4, Buda V 7.

¹⁸⁸ Buda V 18, 22.

¹⁸⁹ Buda V 22–24, Kassa IV 8–9, Nagyszombat X 8, 26.

¹⁹⁰ Szentgyörgy I 1, Tata I 1, Zágráb II 6.

¹⁹¹ Szentgyörgy I 1, Tata I 1.

¹⁹² Héthárs I 1, Lesencetomaj I 1.

az alakítandó szervezet reguláinak kiadása,¹⁹³ valamint az alapítás körüli események, dokumentumok megjelentetése.¹⁹⁴ Külön csoportot alkotnak az alkalmi prédikációk, melyekhez néha a társulat előljáróságának névsorát vagy a prédikáció szerzőjének egy másik társulattal kapcsolatos munkáját is hozzákapcsolták.¹⁹⁵ Volt néhány olyan társulat, amely évről évre rendszeresen megjelentette ezeket az alkalmi beszédeket.¹⁹⁶ Alkalmi kiadványnak számítanak végül a társulatok jubileumakor,¹⁹⁷ fő ünnepe alkalmával¹⁹⁸ kiadott munkák, a társulat által ajánlott és előadott színdarabok,¹⁹⁹ valamint a jeles társulati tagok, patrónusok életéről,²⁰⁰ esetleg azok halálakor megjelentetett elógiumok, életrajzok.²⁰¹ A magyar anyagban nem találtunk példát az alkalmi kiadványoknak arra a típusára, amely a társulati tagoknak szánt évi tudósítás keretében a társulat székhelyén lévő kegyképpel kapcsolatos mirákulumok leírását, illetve a társulat által török fogságból kiváltott keresztény foglyok jegyzékét tartalmazza.²⁰²

Konkrét társulathoz nem köthető nyomtatványok

Ezeknek a kiadványoknak a típusai nagy vonalakban megegyeznek a konkrét társulathoz kapcsolódó nyomtatványok fő csoportjaival, de nem tükrözik azok változatoságát. Az első csoportot az egyházmegyei hatókörrel megszervezett társulatokkal kapcsolatos társulati kézikönyvek,²⁰³ áhítati művek²⁰⁴ és alkalmi nyomtatványok alkotják.²⁰⁵ A második csoportba azokat a nyomtatványokat soroltuk, amelyek egy-egy elterjedt társulat típushoz fűződnek. Itt is megtaláljuk a felvételi lapok,²⁰⁶ társulati kéziköny-

¹⁹³ Pozsony XI 1, 3.

¹⁹⁴ Székesfehérvár I 1.

¹⁹⁵ Vác I 1.

¹⁹⁶ Pozsony VIII 1–15, 17–30, 32–37, 39–41, 43–57, Óbuda-Kiscell I 1–39.

¹⁹⁷ Nagyszombat III 3.

¹⁹⁸ Buda V 14, 17.

¹⁹⁹ Nagyszombat IV 2.

²⁰⁰ Nagyszombat II 16.

²⁰¹ Nagyszombat II 1.

²⁰² Schreiber 1938 160., Kralik é. n. 98–100.

²⁰³ Egri ehm. I 4, Szepesi ehm. II 1, Szepesség I 1–2, Székesfehérvári ehm. I 1–2, Veszprémi ehm I 3–5.

²⁰⁴ Veszprémi ehm. I 2–3, 1, 8.

²⁰⁵ Győri ehm. I 1.

²⁰⁶ Helyhez nem köthető társulat típusok II 12, VI 4, VIII 1, IX 2, XIV 2, XV 1–2.

vek,²⁰⁷ áhítati művek²⁰⁸ és alkalmi nyomtatványok típusait.²⁰⁹ A harmadik csoportot a működési hely és közelebbi meghatározás nélküli Mária-társulatok kézikönyvei²¹⁰ és a használatukra szánt egyéb áhítati művek alkotják.²¹¹ A negyedik csoportba az ismert helyen működő, de közelebről meg nem nevezett Mária-társulatok kiadványai tartoznak.²¹² Míg az első három csoportba tartozó kiadványok minden nehézség nélkül felhasználhatók az egyházmegyei hatókörrel megszervezett társulatok, elterjedt társulat típusok és a Mária-társulatok szerepének vizsgálatában, a negyedik csoport nyomtatványainál a pontosabb meghatározás érdekében további kutatásra van szükség.

Ezeket a kiadványtípusokat a magyarországi társulati anyagban egymástól jelentősen eltérő számú nyomtatvány képviseli. A vizsgálatban két legtöbb nyomtatvánnyal szereplő kiadványtípus a társulati kézikönyvek és az alkalmi nyomtatványok csoportja, amelyekből 235, illetve 186 kiadványt ismerünk. Ennél lényegesen kisebb számban fordul elő a többi három kiadványtípus: az ajándékkönyvekből 88, az áhítati művekből 63, a felvételi lapokból pedig 21 szerepel. Ezek a számok csupán részben mutatják a kiadványtípusok egykori előfordulási arányát, az általuk közvetített irodalmi szövegek, műfajok és művelődési anyagok szempontjából azonban mindenképpen reprezentatívnak tekinthetők.

Magyarországi szerzők művei a külföldi társulatok szolgálatában

Nem lenne teljes a források felsorolása, ha figyelmen kívül hagynánk a magyarországi szerzőknek azokat a munkáit, amelyek különböző külföldi társulatok kiadásában láttak napvilágot.²¹³ Ilyen kiadványokra elsősorban a 17. század második felében és a 18. század elején van példa, ami utal arra, hogy ezek a munkák fontos szerepet játszottak a társulatok közti nemzetközi kapcsolatok létrejöttében. A két kedvelt szerző Nádasi János és Hevenes Gábor, akiknek több munkáját Európa különböző városainak Mária-kongregációi számos kiadásban megjelentették. E művek közül több magyarországi társulattal kapcsolatban is megjelent, illetve előképül szolgált további hasonló jellegű kiadványokhoz.

²⁰⁷ Helyhez nem köthető társulat típusok II 2, 4, 6–8, 10–11, 15–16, III 4–6, 9–13, IV 1–9, V 3, VI 1–2, 3, 5, X 1, XII 1, XIII 2.

²⁰⁸ Helyhez nem köthető társulat típusok II 5, V 1, VII 10.

²⁰⁹ Helyhez nem köthető társulat típusok XI 1.

²¹⁰ Helyhez nem köthető Mária társulatok 2, 8, 10–11, 13–15.

²¹¹ Helyhez nem köthető Mária társulatok 1, 3.

²¹² Helyhez köthető Mária társulatok 1–12.

²¹³ Hevenes I–IX, Höck I, Nádasi I–XVI, Rajcsányi I, Szentiványi I.

Külföldi társulatok magyar vonatkozású kiadványai

Ebbe a csoportba tartoznak egyrészt azok a nyomtatványok, amelyek külföldi társulatokhoz kapcsolódnak, de Magyarországon jelentek meg.²¹⁴ Másrészt ide soroltuk azokat a kiadványokat, amelyek külföldi társulatokhoz kapcsolódnak, s egyéni vagy közösségi (társulati) magyarországi használatukról tudunk.²¹⁵ Végül ide tartoznak azok a külföldi társulati nyomtatványok is, amelyek magyarországi személyek külföldi társulati tagságáról adnak hírt.²¹⁶

Forráskritika, módszerek

Az elemzendő forrásanyagnak ez a változatos mennyiségi és minőségi összetétele, tartalmi, formai és funkcionális gazdagsága már jelzi, hogy a felhasználás csak körültekintően, számos forráskritikai megfontolás együttes szem előtt tartásával és a következtetések érvényességi körének pontos meghatározása mellett történhet. A forrásanyag kritikai megítélésében alapvető jelentőségű, hogy a társulati kiadványok gyűjtőfogalom alatt összefoglalt forrástípusokra más-más szempontokat kell alkalmazni, s hogy a különböző típusú források nem egyenlő módon és mértékben hasznosíthatók. A forráskritika alapvető feladata a kiadványok keletkezési és hagyományozódási összefüggéseinek, reprezentativitásának és értelmezési lehetőségeinek tisztázása. Fontos szempont, hogy ez a forrásanyag az érintett társadalmi rétegek művelődési helyzetét különböző objektivációs szinteken tükrözi, amit elsősorban a különböző típusú források adataiból leszűrt tanulságok összevetésénél, átfogó tér- és időbeli összefüggések feltárásánál és a tágabb társadalmi, történeti kontextusba illesztésnél kell figyelembe venni. A továbbiakban csupán néhány általános megjegyzést teszünk, a forráskritika további részletkérdéseit a problémák felvetődésének helyén tárgyaljuk.

Minden forrástípusra, de a kisterjedelmű felvételi lapokra és alkalmi kiadványokra, valamint az ajándékkönyv jelleget a címlapon nem mindig feltüntető xénium-kötetekre különösen is érvényes, hogy az egykori anyagnak nyilvánvalóan csupán egy töredékét tudtuk számba venni. A forrásanyagnak ez a természetes hiányossága részben az áhítat-irodalmi kiadványok, aprónyomtatványok nagymértékű pusztulásával és gondozatlanságával, részben a különböző könyvtárak aszketika állagának nem kielégítő feltartáságával függ össze. Hogy az itt egybegyűjtött anyag az egykor létezőnek csupán egy része, többek között tanúsítják azok a különböző nyomtatott könyvkatalógusok és kéziratok

²¹⁴ Vö. a Nemzetközi kapcsolatok c. fejezet 218–223. jegyzet.

²¹⁵ Vö. a Nemzetközi kapcsolatok c. fejezet 238–250. jegyzet.

²¹⁶ Vö. a Nemzetközi kapcsolatok c. fejezet 225–237. jegyzet.

nyomdai kiadványjegyzékek, melyek ma már fellelhetetlen társulati nyomtatványokat is felsorolnak.²¹⁷ Ezeknek a jegyzékeknek a felhasználását jelentősen megnehezíti, hogy a kiadványok címét rendszerint hiányosan tartalmazzák, ezért bibliográfiai szempontból csak kevésé hasznosíthatók.

A vizsgálatban szem előtt kell tartani, hogy a nyomtatványok előállítására csupán a társulatok egy bizonyos anyagi színvonalát és szervezettségi fokot elért csoportjára jellemző: a nyomtatott kiadvánnyal rendelkező társulatok száma az összes ismert laikus vallási szervezetnek kb. a 10 százalékát teszi ki. A források kezelését meghatározza a szerzők, összeállítók szándéka, célkitűzése, amiről rendszerint a művek ajánlásában, előszavában tesznek említést. Figyelembe kell venni azt is, hogy ezek a kiadványok csupán kisebb részben rögzítenek a széles körű gyakorlatban élő hagyományokat, nagyobb részben új, meghonosítani kívánt anyagot közvetítenek.

Számos esetben külön feladatot jelent a kiadványok datálásának és konkrét társulathoz rendelésének problémája. Közvetlen utalás hiányában a megjelenés éve, illetve a kapcsolat egy társulattal sokszor csak feltételezhető, más esetben csak közvetve, a kiadvány elejtett megjegyzéséből vagy más forrásokból határozható meg. Impresszum hiányában az alkalmi nyomtatványoknál rendszerint a megjelenés alkalmának idejét, a felvételi lapoknál a társulatba lépés évét vettük alapul. Nem csupán bibliográfiai kérdés az összetett kiadástörténetek tisztázása, a különböző kiadások lehetőség szerinti teljes feltárása, az ezek közti kapcsolat és az eltérések meghatározása. A nyomtatványok összeállítói számos alkalommal korábbi kiadványokra nyúlnak vissza, kisebb-nagyobb változtatással elisméltik azok tartalmát, a szerkezeten módosításokat eszközölnék. A nyomtatványokban felolelt különböző időbeli rétegek akkor választhatók szét könnyen egymástól, amikor az új kiadások változtatás nélkül átveszik a korábbi mű részleteit, s csak néhány ponton egészítik ki azt. A más nyelvből fordított műveknél fontos szempont a korábbi kiadások meghatározása, nem egy esetben azonban a fordítás tényének megállapítása is nehézségbe ütközik. A művek relevanciájának megítéléséhez szükség van a további kiadások és fordítások számának, valamint a kiadványok későbbi szerzők által történt felhasználásának, utóéletének az ismeretére. Nem egy esetben külön feladat a szerzők életrajzának feltárása és az adott társulattal való kapcsolatának megállapítása. Alapvető technikai probléma, hogy a vizsgálat körébe tartozó művek egy részéből Magyarországon nem található példány, s hogy a szükséges másolatok beszerzése gyakran áthidalhatatlan nehézséget okoz.

A részletes elemzésbe a források szelektivitása miatt az egész feltárt anyagot bevontuk, s a különböző kiadványtípusok és szerkezeti egységek adta lehetőségeket figyelembe véve a források maximális kihasználására törekedtünk. Ahol szükségesnek látszott, rendszerint a különböző kiadványtípusok és az egyes kiadványok relevanciája szerint válogattunk. Válogatásra elsősorban a nyomtatványok forrásainak meghatározásánál volt szükség, mivel az egész anyag felhasznált forrásainak tisztázása az adott ke-

²¹⁷ Így pl. *Catalogus librorum ... 1761, 1764, 1770, 1772a, 1772b*. Vö. Iványi-Gárdonyi-Czakó 1927 80, 91–92, 182–184. 101., 119. és 120. jegyzet.

reték között megoldhatatlan feladatot jelentett volna. Itt elsősorban a magyar szerzők műveiből, illetve a közvetlenül magyarországi társulati használatra készült kiadványokból válogattunk. Bizonyos kérdések vizsgálatánál válogatási szempontot jelentettek az anyagban található átfedések, más esetekben azonban az ismétlődéseket is figyelembe kellett venni.

A forrásanyag kritikai rendezésében a kiadványtípusok meghatározása után az első lépés az egy társulathoz vagy társulat típushoz fűződő kiadványok csoportosítása és a köztük lévő kapcsolatok tisztázása jelentette. Erre minden olyan esetben szükség volt, amikor egy társulatról több forrás állt rendelkezésre. A következő feladat a különböző szervezetek kiadványai közti viszonyrendszer meghatározása. Ez rendszerint a kiadványok beható tanulmányozása és összehasonlítása révén volt lehetséges, így ez a lépés már átvezet a tulajdonképpeni feldolgozás területére.

A forrásanyag válogatásához és rendszerezéséhez hasonlóan a feldolgozás és elemzés módszereit is a források összetétele és a vizsgálat célja határozza meg. A hangsúlyt a források irodalom- és művelődéstörténeti vonatkozásaira helyeztük, a felvetődő kérdések jelentős része azonban nem oldható meg csupán az irodalomtudomány keretein belül. Ezért az értelmezésnél gyakran más szakterületek eredményeit is felhasználtuk. A különböző kiadványtípusokra egységes szempontrendszert dolgoztunk ki, amelyet a feldolgozás során rugalmasan alkalmaztunk. A főbb sajátosságok áttekintését az organizációs egységként felfogott kiadványtípusok szerint végezzük, ami alkalmas ad a kiadványok differenciált kezelésére, az alapvető vonások meghatározására, összevetésére. A szorosabb értelemben vett irodalomtörténeti kérdések megválaszolásában mindig az adott műfajra, kiadványtípusra alkalmazva az összehasonlító filológiai, forráskritikai és szövegelemző módszereket használjuk. Ezt szükség szerint kiegészítjük a kvantifikáló eljárással, az antropológiai és funkcionális szemlélettel, valamint a társadalomtörténeti értelmezés lehetőségeivel. Külön kérdésköröket jelentenek a források ikonográfiai vonatkozásai és használati összefüggései, melyek tisztázásához más diszciplínák – így például egyháztörténet, teológiatörténet, vallásosságtörténet, művészettörténet, irodalom- és olvasásszociológia – módszereinek és eredményeinek hasznosítása is szükséges.

III. Nemzetközi kapcsolatok

A magyarországi társulatok kiadványai előtt vegyük szemügyre a társulati irodalom nemzetközi kapcsolathálózatát. A nemzetközi kapcsolatok egy részének előzetes ismerete elsősorban azért fontos, mert megmutatják azokat az általános kereteket, amelyekbe a hazai megnyilvánulások illeszkednek. Ezen belül egyrészt megvilágítják azokat a külföldi törekvéseket, amelyek hatással voltak a magyarországi társulati kiadványok létrejöttére, elterjedésére, tartalmi, szerkezeti és műfaji összetételére. Másrészt a Magyarországról külföld felé irányuló hatások fényt vetnek a magyar szerzők hozzájárulására az európai társulati irodalom történetéhez. A bemutatás során kétségtelenné válik, hogy itt az európai áhítati irodalom sokszálú kapcsolatrendszeréről van szó, melynek a magyarországi társulatok kiadványai természetes részét alkotják.

Külföldi társulati kiadványok magyarországi vonatkozásai

A külföldi társulati nyomtatványok magyarországi kapcsolódásának egyik lehetősége, hogy ezek a kiadványok Magyarországon láttak napvilágot. Így az egyik európai viszonylatban is a legkorábbiak közé számító társulati kiadvány, az olmtüzi püspöki szeminárium Mária kongregációjának Lorenzo Magio, bécsi jezsuita tartományfőnök által összeállított szabályzata Nagyszombatban jelent meg 1578-ban. A kiadvány egyben a nagyszombati jezsuita nyomda első terméke, s megjelenetése a használaton kívüli bécsi jezsuita nyomdának a szerző által Nagyszombatba történt közvetítésével állhat összefüggésben. A mű további magyar vonatkozása, hogy a címlapon a cím és az impresszum között Pécsi Lukács tollából rövid latin nyelvű vers található.²¹⁸ Ugyancsak a nagyszombati jezsuita nyomdában látott napvilágot az 1579-ben alakult első jezsuita szervezésű bécsi Mária társulat és a Borbála társulat 1581-ben történt egyesülésével létrejött, a bécsi jezsuita kollégium mellett működő Mária és Borbála kongregáció ajándékkönyve 1714-ben, amely egyúttal magyar szerző, Hevenesi Gábor *Calendarium eucharisticum* c. műve,²¹⁹ valamint ugyanennek a kongregációnak egy másik xéniuma 1749-ből: Nicolaus Hanapus jeruzsálemi püspök terjedelmes bibliai szólásgyűjtemé-

²¹⁸ Magio 1578.

²¹⁹ Hevenesi II 1.

nye.²²⁰ A nagyszombati jezsuita nyomda adta ki 1753-ban a morvaországi Velehrad ciszterci rendháza mellett működő, Jézus, Mária, József, Joachim és Anna öt szent nevé-ről elnevezett társulat pápai megerősítésének és búcsúengedélyeinek szövegét is.²²¹

Míg az előbbi, kivétel nélkül latin nyelvű kiadványok magyarországi megjelentetését elsősorban rendi, nyomdai kapcsolatok magyarázzák, a következő két nyomtatvány hazai kiadásának okát minden bizonnyal az adott társulat magyarországi terjesztésének szándékában kell felismernünk. Így a budai Nottenstein nyomdában 1741-ben kiadott nyomtatvány a jezsuiták által világszerte terjesztett segítő Mária társulat történetét, cél-jait, szabályait és búcsúit tartalmazza.²²² Az 1649-ben Santa Fe-ben létrehozott társulat 1672-ben Portugálián keresztül került Európába. Működése nem volt helyhez kötött, bárhol be lehetett lépni, s ez az oka annak, hogy 1676-ban már egy millió tagot számlált. Ekkor a prágai Szt. Kelemen jezsuita templom volt a társulat európai központja, s 1680-ban a jezsuiták Innsbruckban is felállították. Ez utóbbihoz, az innsbrucki szentháromság templom mellett működő segítő Mária társulathoz kapcsolódik az a magyar nyelvű nyomtatvány, amely 1745-ben jelent meg Nagyszombatban.²²³ Ennek tartalma lényegében megegyezik az előbbi kiadványéval, a szöveget azonban egyetlen lapra, a társulat titulusára utaló, középen elhelyezett rézmetszet köré nyomtatták. A nyomtatvány formai és szöveges előzményei azok a nagyformátumú egylapos nyomtatványok, amelyek a 18. század első felében különböző metszetekkel díszítve az innsbrucki társulat kiadásában német nyelven megjelentek.²²⁴

A külföldi társulati kiadványok magyarországi kapcsolódásának másik lehetősége, hogy egy külföldi társulat nyomtatványában magyarországi tagok nevei szerepelnek, illetve hogy ilyen társulatok felvételi lapjait magyarországi személyek nevére töltötték ki. Ezek a nyomtatványok tehát magyarországi személyek külföldi társulati tagságát tanúsítják. A gráci szeplőtelen fogantatás kongregáció 1707-ben kiadott ajándékkönyvében például a társulat előjáróinak és előkelő tagjainak felsorolásában több jelentős magyar egyházi vezető, így Pázmány Péter, Lippay György, Draskovich György és mások nevével találkozunk, akik közül többen – amint azt látni fogjuk – a magyarországi társulati kiadványok megjelentetésében is szerepet játszottak.²²⁵ A magyarországi tagok nevét nagy számban tartalmazó másik kiadványtípus a külföldi társulatok halotti katalógusa. Ezek az elhunyt társulati tagok beküldött felvételi lapjai alapján összeállított jegyzékek rendszerint az illetők lakóhelyét is közlik, és segítségükkel egy-egy társulat vonzáskörzete is könnyen megrajzolható. Így például az olmtúzi sarlós boldogasszony társulat 1705–1712 között elhunyt tagjainak jegyzéke az 1711. évnél Blaskovich Imre felsőmagyarországi pálos szerzetes, az 1712. évnél Lippay Márk Pesten elhunyt erdélyi

²²⁰ Nicolaus de Hanapus (1749).

²²¹ Liber vitae ... 1753.

²²² Bruderschaft unser lieben Frauen Hülf ... 1741.

²²³ Rövid sommában foglalt oktatás ... 1745.

²²⁴ Hochenegg 1984 72.

²²⁵ Annus Marianus Sodalis Graecensis 1707 157–246.

úr,²²⁶ az 1713. év halottjait tartalmazó katalógus Haczkó Pál pozsonyi kanonok társulati tagságáról ad hírt.²²⁷ Hasonlóképpen több magyarországi személyt találunk a brünni nagyboldogasszony társulat 1736-ban kiadott halotti katalógusában, mint például az 1735. február 2-án elhunyt Frisch János urat Szepes megyéből,²²⁸ valamint a morvaországi Zára mellett Mons Viridis Nepomuki Szt. János társulatának 1733-ban megjelent halotti értesítőjében.²²⁹ A különféle közép-európai népek képviselői között rendkívül sok magyarországi névvel találkozunk a lilienfeldi Szt. József társulatnak a 18. század első felétől rendszeresen kiadott halotti katalógusaiban.²³⁰ Ennek oka az, hogy a társulat székhelye a máriacelli zarándoklatok útvonalán feküdt, annak egyik fő állomása, s a zarándokok között elterjedt szokás volt belépni a társulatba.

A magyarországi személyek külföldi társulati tagságát tanúsító másik forrástípus a külföldi társulatok felvételi lapjainak az a csoportja, amelybe magyarországi személyek nevét jegyezték be. Így például a bécsi keresztény tanítás társulat egy 1753-ban nyomtatott és ugyanez év június 18-án kitöltött felvételi lapján németes alakban Huszár Mária Katalin neve olvasható.²³¹ Egy személy egyszerre több társulatnak is tagja lehetett, amint azt a soproni Ege József nevére kiállított, különféle hazai és külföldi társulatokban viselt tagságát tanúsító felvételi lapok mutatják. Ezek a nyomtatványok Primes György soproni plébános levelének mellékleteként maradtak fenn, amit Ege méltatlan temetése kapcsán 1758-ban a győri egyházmegyei konzisztóriumhoz intézett.²³² A vizsgálatot elrendelő Primes maga is híve volt a társulatoknak, így érthető, hogy Ege temetési ügyét szíven viselte. A kivétel nélkül német nyelvű lapokat 1704–1731 között töltötték ki, közülük egy nem külföldi társulathoz fűződik, egy másikon pedig nem hagytak helyet a társulatba lépett nevének kitöltésére. Az időben legkorábban, 1704-ben kitöltött és 1703-ban a bajorországi Kempten bencés kolostorában nyomtatott felvételi lap egy föltehetően ugyanott működő vigasztaló Mária (másképpen Mónika öve) társulathoz kapcsolódik.²³³ Ugyanebben az évben állították ki Ege nevére egy ismeretlen helyen, talán Augsburgban működő Krisztus teste társulat felvételi lapját, amit néhány évtizeddel korábban, 1677-ben Augsburgban nyomtattak ki.²³⁴ Egy-egy nyomtatvány fűződik a bajorországi Mindelheim két társulatához: az egyik a nőtlen férfiak számára létrehozott Mária mennybemenetele társulat, melynek felvételi lapját 1712-ben töltötték ki,²³⁵ a másik a jezsuiták 1634-ben alapított Szt. József társulata, melynek lapját 1699-ben

²²⁶ Alma Congregatio major B. V. M. ... 1705–1712.

²²⁷ Alma Congregatio major B. V. M. ... 1713.

²²⁸ Alma sodalitas latina major B. M. V. 1736.

²²⁹ Alma sodalitas sub titulo poenitentium 1733.

²³⁰ Catalogus eorum dominorum sodalium ... é. n., Jesus. Maria, Joseph ... é. n.

²³¹ Marianische Christen-Lehr-Bruderschaft ... 1753.

²³² Primes György levele 1758. dec. 31.

²³³ Im Namen der Allerheiligsten ... 1703.

²³⁴ Reglen und Statuten dieser Bruderschaft ... 1677.

²³⁵ Die Bruderschaft unser lieben Frauen Himmelfahrt (1712).

nyomtatták Augsburgban.²³⁶ Az ötödik felvételi lap Egének a soproni kordás társulatban viselt tagságát tanúsítja, ezt 1731-ben állították ki neki.²³⁷ A kiadványtípus formai előírásainak megfelelően mindegyik nyomtatványon egy-egy réz- vagy fametszet látható, amely a társulat titulusát jeleníti meg, a társulatra vonatkozó legfontosabb tudnivalókat és áhítati szövegeket pedig ezek körül, illetve ez alatt helyezték el. Mindez egyetlen kiadványtípuson és egyetlen személy társulati tagságain keresztül jelzi azt a sokrétű nemzetközi kapcsolathálózatot, amely a hazai és a külföldi szervezeteket és azok kiadványait összekötötte.

A magyarországi vonatkozással rendelkező külföldi társulati kiadványok harmadik csoportját a Magyarországon birtokolt külföldi társulati nyomtatványok alkotják. Ezek között több olyan művet is találunk, amelyek a különböző európai társulatok alapvető kézikönyvei közé számítottak. Ezek túlnyomó többsége a jezsuita szervezésű kongregációkhoz kapcsolódik, ami utal ezek lényegében mindenütt hasonló szervezeti felépítésére, működésére. A jezsuita Mária társulatok először Kölnben 1576-ban jelentek meg, majd számos kiadást megért első kézikönyve, az első kölni Mária szodalitást 1576-ban Canisiuszal közösen létrehozó Franz Coster Libellus sodalitatis c. munkája természetesen Magyarországon is ismert volt.²³⁸ Erről tanúskodnak a mű 1586-os és 1600-as kölni kiadásai egyes példányainak a megjelenés idejénél néhány évtizeddel későbbi kéziratos bejegyzései.²³⁹ A Mária társulatok 1601-ben Milánóban kiadott kézikönyvének egy példánya több különböző, köztük egy olaszországi tulajdonos után 1776-ban Potyondi Raphael pálos rendi szerzetes könyvtárába került.²⁴⁰ A német minorita Henricus Jonghen Vera fraternitas c., először 1662-ben Antwerpenben kiadott munkája a domonkos, karmelita, ágostonos és ferences rend egy-egy kedvelt társulatához, a rózsafüzér, skapuláré, Mónika öve és kordás társulatokhoz kapcsolódó prédikációkat tartalmaz.²⁴¹ A mű egy példánya megvan, illetve megvolt a kismartoni ferences, a loretoi szervita (1668-as tulajdonosi bejegyzése), valamint a sajlódi pálos kolostor (1748-as tulajdonosi bejegyzés) könyvtárában. A jezsuita Nicolaus Causinus Dies Christianus c., franciául 1628-ban, latinul többek között Luzernben 1648-ban megjelent kézikönyvét 1744-ben a bécsi Mária társulat számára is kiadták.²⁴² E viszonylag késői kiadás egy példányának tulajdonosi bejegyzése szerint a mű 1748-ban bekerült a székesfehérvári jezsuita rendház könyvtárába. A bécsi szeplőtelen fogantatás társulatnak 1630-ban kiadott kézikönyv egy példányát a kismartoni ferences kolostor könyvtára őrzi, benne Martinus Nigg 1644-ből származó bejegyzésével.²⁴³ A gráci szeplőtelen fogantatás társulat 1707-ben megjelent

²³⁶ Verrichtung der Bruderschaft ... 1699. vö. Krettner-Finkenstaedt 1980 157.

²³⁷ Sopron I 1.

²³⁸ Coster 1576. vö. Coreth 1965.

²³⁹ Coster 1586, 1600.

²⁴⁰ Manuale sodalitatis 1601.

²⁴¹ Jonghen 1662.

²⁴² Causinus 1744.

²⁴³ (Liber Congregationis Viennensis 1630)

már említett ajándékkönyvében a siklósi,²⁴⁴ a bécsi jezsuita rendház nagyboldogasszony társulatának 1739-ben²⁴⁵ és 1747-ben²⁴⁶ kiadott xéniumában a lőcsei jezsuita rendház tulajdonosi bejegyzése olvasható, az elefánti pálos kolostor könyvtárába pedig több külföldi társulat halotti katalógusa is eljutott.²⁴⁷ A ferences harmadrend számára 1749-ben Bécsben kiadott kézikönyv egy példányát az 1773-ban kelt bejegyzés szerint a pesti pálos rendház könyvtára őrizte.²⁴⁸

Hogy nemcsak a szerzetesi könyvtárakba, hanem közvetlenül a társulatokhoz is eljutottak ezek a kiadványok, tanúsítja Nádasi János két műve egy-egy példányának kéziratossá bejegyzése. Eszerint Nádasi *Cor amoris Dei*²⁴⁹ és *Mons Myrrhae*²⁵⁰ c. munkája egyaránt Bécsben 1743-ban megjelent, viszonylag késői kiadásának egy-egy példánya megvolt a nagyszombati papi szeminárium gyertyaszentelő boldogasszony társulatának tulajdonában.

A külföldi társulati nyomtatványok magyarországi kapcsolódásának további lehetősége, hogy ezek a kiadványok magyarországi mecénás révén jelentek meg. Példa erre a bécsi Mária kongregáció 1687-ben kiadott ajándékkönyve, amely Szalézi Szt. Ferenc Philothea-ját tartalmazza, s Koháry Istvánnak ajánlva, az ő támogatásával látott napvilágot.²⁵¹

Mindezek az adatok arra utalnak, hogy a külföldi társulatok és nyomtatványaik számottevő ösztönzést közvetítettek a magyarországi társulatok és kiadványaik felé. Ezek az ösztönzések a szórványos 16. század végi kezdemények után a 17. század folyamán és a 18. század első évtizedeiben voltak jelentősek, amikor több külföldi társulat kiadványa Magyarországon jelent meg, illetve terjedt, a külföldi társulatoknak számos magyarországi tagja volt, ezek kiadványai magyarországi szerzetesi könyvtárakba, egyes társulati tagokhoz és társulati tulajdonba egyaránt eljutottak, s külföldi társulati nyomtatvány magyar mecénálásáról is tudunk. A 18. század első felétől kezdve megfigyelhető a szélesebb rétegek közvetlen kapcsolatba kerülése a külföldi társulatokkal és kiadványaikkal. Az eddigiek alapján különösen fontosnak látszik a jezsuita kongregációk, valamint a délnémet, bajor, osztrák, cseh és morva területek társulati kiadványainak magyarországi kapcsolathálózata.

²⁴⁴ *Annus Marianus Sodalitatis Graecensis ... 1707.*

²⁴⁵ *Disciplina Populi Dei in novo Testamento ... 1739.*

²⁴⁶ *Disciplina Populi Dei in veteri Testamento ... 1747.*

²⁴⁷ Egyetemi Könyvtár, Budapest (BEK) Misc. I2r 6/1–16.

²⁴⁸ *Unterrichtungen der heylsamen Buss ... 1749.*

²⁴⁹ Nádasi: *Cor Amoris Dei* 1743.

²⁵⁰ Nádasi: *Mons Myrrhae* 1743.

²⁵¹ Klaniczay 1964 402.

Magyarországi szerzők művei a külföldi társulatok szolgálatában

A magyarországi szerzők hozzájárulását az európai társulati irodalomhoz elsősorban azok a kiadványok mutatják, amelyek magyar származású szerzők tollából külföldi társulatokkal kapcsolatban jelentek meg. E kiadványok egyik része magyarországi társulatoknál is napvilágot látott, másik részének több, konkrét társulathoz nem kapcsolódó kiadása is van. Az első csoportba tartozó művek részletes tartalmi, szerkezeti elemzését a többi magyarországi társulati nyomtatvánnyal együtt fogjuk elvégezni. Itt csupán e művek nemzetközi vonatkozásait említjük, s csak azokról a munkákról szólunk részletesebben, amelyeknek magyarországi társulati kiadása nem ismert, illetve amelyekből hozzáférhető példányt találtunk. Ez az elkülönítés technikai jellegű, ami a több kiadvánnyal képviselt szerzőknél azt eredményezi, hogy a csak külföldi társulatokkal kapcsolatban megjelent munkáikat ebben a fejezetben, a magyarországi társulatoknál is megjelent műveiket viszont később tárgyaljuk részletesen. Az elérhetetlen kiadványoknál a bibliográfiák leírásait vettük alapul, ami a címfelvételek esetleges hiányossága miatt a következtetések érvényességi körét is befolyásolhatja. Lehetőség szerint a művek nem kifejezetten társulati vonatkozású külföldi kiadásait is megemlíjük, ami utal e kiadványok társulati kereteket meghaladó nemzetközi ismertségére.

A külföldi társulatok kiadásában megjelent magyarországi szerzők Nádasi János, Hevenesi Gábor, Szentiványi Márton, Rajcsányi János és Höck Károly. A két legjelentősebb közülük Nádasi és Hevenesi, akiknek számos munkája különböző európai Mária kongregációkhoz kapcsolódva látott napvilágot, míg a többi négy szerzőnek csupán egy-egy műve függ össze külföldi társulatokkal. A szerzőket nagyjából működésük időrendjében, egy szerző munkáit pedig az első ismert kiadások időrendjében tekintjük át.

Nádasi János

Nádasi János (1614–1679) terjedelmes életművéből összesen 16 kiadványnak ismerjük külföldi társulati kiadását. Ezek közül 15 mű első kiadása még Nádasi életében, az 1640–1665 közötti időszakban folyamatosan látott napvilágot, egy-egy évben néha kettő is, egynek pedig csak a szerző halálánál mintegy húsz évvel későbbi, 1698-ban megjelent kiadása ismert. A 16 műből hatnak magyarországi társulati kiadása is van, ezeket később elemezzük. A fennmaradó tíz munkából négy esetben sikerült valamelyik kiadásból példányt találni, a többi nem volt hozzáférhető.

Az első és egyben az egyik legtöbb kiadást megért társulati vonatkozású Nádasi-mű, a *Maria agonizantium mater c.* először 1640-ben jelent meg Grácban.²⁵² Ez a kiadás a gráci Mária társulathoz kapcsolódik. A munka további társulati kiadása 1654-ben Kölnben látott napvilágot „*omnibus Mariae clientibus*” címezve ajándékkönyvként.²⁵³ az 1690-es prágai kiadás a prágai gyümölcsoltó boldogasszony,²⁵⁴ az 1696-os gráci kiadás a gráci jezsuita kollégiumban működő nagyboldogasszony,²⁵⁵ az 1704-es kiadás pedig a boroszlói gyümölcsoltó boldogasszony kongregáció ajándéka volt.²⁵⁶ A műnek az 1641–1694 közötti időből ezen kívül több, nem konkrét társulathoz fűződő külföldi kiadását is ismerjük, s magyarországi társulati kiadása is van. A másik legtöbb kiadást megért társulati vonatkozású Nádasi-mű az *Annus coelestis Jesu Regis c.*, amely először 1648-ban Bécsben jelent meg a bécsi jezsuita noviciátus nagyboldogasszony szodalitásának ajándékkönyvként.²⁵⁷ A kiadvány további magyar vonatkozása, hogy Wesselényi Ferenc generálisnak és feleségének, Széchi Mária Annának ajánlva, az ő mecénási támogatásával látott napvilágot. Az 1677-es gráci kiadás a gráci gyümölcsoltó boldogasszony,²⁵⁸ az 1687-es ismét a bécsi nagyboldogasszony kongregáció xéniuma volt,²⁵⁹ 1746–1748 között pedig három részben évente a mainzi *congregatio maior academica* jelentette meg.²⁶⁰ A műnek 1659–1741 között számos latin, több német és egy lengyel nyelvű kiadásáról is tudunk, ezek egy része közvetve föltehetően ugyancsak Mária kongregációkhoz kapcsolódik.²⁶¹

Az *Annus coelestis* ún. laikus breviárium: az egyházi év állandó és változó ünnepeihez kapcsolódva napi megemlékezést tartalmaz az aktuális szentekről és boldogokról, amit a mindenszentekhez, Máriához és Jézushoz szóló imádságok egészítenek ki. A mű elején a változó ünnepek állnak, ezt követik az állandó ünnepek a hónapok, illetve napok rendjében. A nap megjelölése után Nádasi felsorolja az aznapi szentek és boldogok neveit, s néha bővebben is szól róluk. Ezután jelzi a mindenszentekhez mondandó állandó könyörgést, majd különböző imádságok és történetek következnek Máriához, Mária kegyképeihez és Jézushoz kapcsolódva. A műben található szövegek műfajai az imádság és a könyörgés mellett a Mária-kultuszhelyekhez fűződő leírások, történeti elbeszélések, legendarészletek, valamint a Mária és különböző földi személyek (szentek, boldogok, neves történeti alakok) kapcsolatára utaló történetek, példázatok. Forrásait Nádasi a napi szentekre vonatkozó részeknél és a mindenszentekhez szóló állandó könyörgésnél általában nem jelöli, a Máriához fűződő részeknél azonban több-kevesebb pontossággal utal

²⁵² Nádasi XIII 1. – Tüskés 1997.

²⁵³ Nádasi XIII 2.

²⁵⁴ Nádasi XIII 3.

²⁵⁵ Nádasi XIII 4.

²⁵⁶ Nádasi XIII 5.

²⁵⁷ Nádasi II 1.

²⁵⁸ Nádasi II 2.

²⁵⁹ Nádasi II 3.

²⁶⁰ Brück 1966 75.

²⁶¹ Brückner 1983a.

rájuk, mint például az Album (Acta) Sanctorum köteteire, Alkantarai Szt. Péter és Suso (Heinrich Seuse) írásaira.

A következő két mű, az Annus Marianus és az Annus Crucifixi önálló kiadásai mellett megjelent Nádasi Annus hebdomadarum c., 1663-ban Prágában kiadott munkájában is, melynek mecénásai az előbb említett Wesselényi Ferenc és Széchi Mária voltak.²⁶² Az Annus Marianus per Marianos sabbathorum először 1648-ban a bécsi jezsuita kollégium nagyboldogasszony kongregációjának szánva jelent meg Püsky János váci püspök és pozsonyi prépost támogatásával,²⁶³ a magyarországi társulati kiadással is rendelkező, először 1650-ben Bécsben és Pozsonyban egyszerre kiadott Annus Crucifixi pedig a gráci jezsuita kollégium gyümölcsoltó boldogasszony kongregációjához kapcsolódva jelent meg önállóan 1672-ben.²⁶⁴

Az Annus Marianus az év szombatjaira elosztva Máriához fűződő officiumokra való utalások és az ezek értelmét megvilágító exemplumok sorozata a boldog halál elnyerése érdekében. A mű négy részre oszlik, minden részben tizenkét szombat anyaga található. Egy-egy napon belül először rövid utalás közli, hogy az adott szombaton milyen áhítati, teológiai összefüggésben ajánlatos Máriát ünnepelni. Ezt követi az elolvasandó áhítati rész és imádság jelzése, valamint ezek kifejtése egy-egy exemplum részlet segítségével. A szerző több helyen utal arra, hogy művét a sodalis-ok különösen jól használhatják. A könyv végén az elbeszélte történetekre az exemplumok címe szerinti mutató utal. Nádasi lehetőség szerint megadja az exemplumok forrásait, hivatkozásai azonban nem mindig pontosak. Így például a pozsonyi székesegyház purgatórium oltárához kapcsolódó csodás jelenség leírásánál a Lippay György esztergomi érsek által több nyelven kiadott műre csak általában utal. Többször hivatkozik a jezsuita rend évkönyveire, valamint ismert szerzők, mint például Horatius Tursellinus, Damaszkuszi Szt. János, illetve más, csak részben azonosítható szerzők műveire.²⁶⁵

Az először 1650-ben Pozsonyban Annus SSS. Trinitatis címen társulati összefüggésben kiadott mű *Aspirationes theologicae* címmel 1666-ban Prágában a prágai jezsuita kollégiumban működő angyali üdvözlés,²⁶⁶ 1761-ben pedig a münsteri gyümölcsoltó boldogasszony kongregáció ajándékkönyveként jelent meg.²⁶⁷ Az Annus angelicus c. mű első kiadása a magyarországi kiadásnál mindössze egy évvel korábban, 1653-ban Antwerpenben látott napvilágot az antwerpeni angyalok királynője kongregációhoz kapcsolódva.²⁶⁸ Ugyanebben az évben ugyanitt és föltehetően ugyanennél a kongregációnál jelent meg Nádasi Annus Pueri Dei c. munkája, melynek ezt az egy kiadását ismerjük.²⁶⁹

²⁶² RMK III 2212.

²⁶³ Nádasi IV 1.

²⁶⁴ Nádasi III 1.

²⁶⁵ Nádasi VI.

²⁶⁶ Nádasi VI 1.

²⁶⁷ Nádasi VI 2.

²⁶⁸ Nádasi I 1.

²⁶⁹ Nádasi V 1.

A kiadvány magyar vonatkozása, hogy Szegedi Ferenc Lénárt esztergomi kanonoknak és nagyszombati plébánosnak ajánlva, az ő támogatásával látott napvilágot.

Több társulati kiadása ismert Nádasi Theophilus Marianus c. munkájának. Első kiadása 1654-ben Kölnben látott napvilágot, magyarországi társulati kiadását nem ismerjük.²⁷⁰ 1671-ben Münsterben egy közelebről meg nem nevezett Mária társulat,²⁷¹ 1691-ben Passauban a passauai jezsuita kollégium nagyboldogasszony kongregációjának,²⁷² 1744-ben²⁷³ és 1747-ben²⁷⁴ Bécsben a bécsi jezsuita szeminárium sarlós boldogasszony kongregációjának ajándékkönyve volt. Ezen kívül 1664-ből egy-egy kölni és római kiadását ismerjük.²⁷⁵ A mű címe szimbolikus utalás Isten és Mária szeretetére, ennek megfelelően különféle, Isten és Mária tiszteletét elmélyíteni szándékozó napi áhitatgyakorlatokat tartalmaz. A könyv a hónap 31 napjára elosztva naponta egy-egy ún. ars-ot kínál, amelyek más-más szempontból közelítik meg a témát. A gyakorlatok középpontjában egy-egy elmélkedésre indító hittétel áll, amit egy vagy több történet világít meg. Minden gyakorlatot egy ún. endologia, testi-lelki baj idejére szóló könyörgő imádság zár le. Ez utóbbiaknál Nádasi meg nem nevezett jezsuita szerzőkre hivatkozik, ezek az imádságok tehát nem az ő szerzeményei. Nádasi felhasznált forrásait is gyakran megnevezi, mint például a jezsuita évkönyveket, Loyolai Ignác írásait, Johannes Geometres himnuszait, Temesvári Pelbárt, Nieremberg, Suárez műveit, Celesztin pápa vita-ját. Több esetben ismert középkori szerzőket idéz (Ágoston, Aquinói Tamás, Brigitta, Bonaventura), más alkalommal saját korában történt eseményeket példázatként ír le a forrás közelebbi megnevezése nélkül. Így például megemlíti, hogy Esterházy Miklós László fiáért annak születésétől fogva 15 éves koráig naponta elmondta a rózsafüzért, majd a fiára hagyta. (Ugyanezt a történetet egyébként Esterházy Pál saját magával kapcsolatban is leírja életrajzában.) Mindezekon kívül Nádasi saját korábbi műveire is hivatkozik, így például az Annus Marianus-nak bécsi, az Annus hebdomadarum coelestium-nak prágai kiadását említi.

Nádasi következő, Lilia coelestia c. műve először 1655-ben jelent meg Bécsben a bécsi jezsuita noviciátus nagyboldogasszony társulatának xéniumaként, a mű további kiadásait nem ismerjük.²⁷⁶ A Hebdomada S. Josepho sacra első, konkrét társulathoz nem kötődő kiadása 1659-ben jelent meg Rómában.²⁷⁷ Ezt követi az 1673-as antwerpeni kiadás a genti Szt. József társulatnak flamand nyelven.²⁷⁸ Ezen kívül a könyv latinul 1680-ban Grácban a gráci gyümölcscsoltó boldogasszony szodalitás ajándékaként is megje-

²⁷⁰ Nádasi XV.

²⁷¹ Nádasi XV 1.

²⁷² Nádasi XV 2.

²⁷³ Nádasi XV 3.

²⁷⁴ Nádasi XV 4.

²⁷⁵ RMK III 2246, 2257.

²⁷⁶ Nádasi XII 1.

²⁷⁷ Nádasi X.

²⁷⁸ Nádasi X 1.

lent.²⁷⁹ Egyetlen kiadásáról tudunk Nádasi Diurnum quotidianae virtutis c. művének, amely 1659-ben Prágában jelent meg általában Mária sodales-einek és cliens-einek ajánlva.²⁸⁰ A részben hasonló című Diurnum Divini amoris-nak 1660-ban két kiadása jelent meg: az egyik konkrét társulathoz nem kapcsolódva Rómában,²⁸¹ a másik Officium parvum Divini amoris címmel a würzburgi Mária szodalitás tagjainak Münchenben,²⁸² ezen kívül egy 1687-es prágai kiadását ismerjük.²⁸³

1662-ben Rómában Nádasi Mensis I. Divini amoris címmel egy több kötetre tervezett sorozatot kezdett megjelentetni, melynek első darabjai az év egy-egy hónapjának minden napjára szóló áhítatgyakorlatokat tartalmaznak.²⁸⁴ Az első hónap anyaga Luzsinski Joachim zebegényi apátnak és esztergomi örkanonoknak szóló ajánlással 1662-ben, a második és a harmadik hónapé 1663-ban ugyancsak Rómában látott napvilágot.²⁸⁵ Ezek közül a második kötet a nagyszombati Mária kongregációnak ajánlva jelent meg. A harmadik kötet kivonatolásával hozta létre Nádasi a Hebdomada meditando aeternitatis c., először Rómában 1665-ben a nagyszombati Mária társulatnak ajánlva megjelent, számos további kiadást megért művét. Ezek közül az 1675-ös nagyszombati kiadáson kívül konkrét külföldi társulathoz fűződik az 1670-es prágai kiadás, amely a prágai és általában a csehországi Mária szodalitásoknak,²⁸⁶ valamint az 1671-es dillingeni kiadás, amely a dillingeni gyümölcsoltó boldogasszony congregatio maior academica-nak ajánlva jelent meg.²⁸⁷ A Hebdomada SS. Ignatii et Xaverii c., először 1665-ben Prágában megjelent munka²⁸⁸ kiadásai közül az 1674-es boroszlói kiadás a boroszlói gyümölcsoltó boldogasszony kongregáció ajándékkönyve,²⁸⁹ ezen kívül a mű 1668-as kölni és 1695-ös prágai kiadását ismerjük.²⁹⁰

Először 1665-ben Würzburgban a würzburgi gyümölcsoltó boldogasszony akadémiai kongregáció számára jelent meg Nádasi egyik utolsó nagyszerű munkája, a Calendarium novum ad bene moriendum.²⁹¹ A mű négy alkalommal (1668, 1681, 1682, 1715) a müncheni gyümölcsoltó boldogasszony,²⁹² egy-egy alkalommal pedig 1685-ben a kalizsi²⁹³ és a gráci gyümölcsoltó boldogasszony congregatio maior academica aján-

²⁷⁹ Nádasi X 2.

²⁸⁰ Nádasi IX 1.

²⁸¹ Nádasi VIII.

²⁸² Nádasi VIII 1.

²⁸³ RMK III 3456.

²⁸⁴ RMK III 2165.

²⁸⁵ Nádasi XIV.

²⁸⁶ Nádasi XIV 1.

²⁸⁷ Nádasi XIV 2.

²⁸⁸ Nádasi XI.

²⁸⁹ Nádasi XI 1.

²⁹⁰ RMK III 2432, 3953.

²⁹¹ Nádasi VII 1.

²⁹² Nádasi VII 2, 3, 4, 7.

²⁹³ Nádasi VII 5.

dékkönyveként jelent meg.²⁹⁴ A gráci kiadás mecénása Inzaghi János Fülöp báró volt. Az 1685-ös müncheni kiadás a zágrábi gyümölcslő boldogasszony kongregációhoz kapcsolódik, ezért a művet a későbbiekben elemezzük részletesen.

Nádasi utolsóként említendő társulati vonatkozású művének, a *Vitae praedestinatorum*-nak csak a szerző halála utáni kiadását ismerjük: ez 1698-ban jelent meg Grácban a helyi gyümölcslő boldogasszony kongregáció ajándékkönyveként.²⁹⁵ Ennek oka lehet a korábbi kiadások feltáratlansága, de lehet az is, hogy a mű kéziratban maradt fenn, s csak a szerző halála után jelent meg nyomtatásban. Tartalmát és szerkezetét egy 1744-es bécsi kiadás alapján mutatjuk be. A mű nem elsősorban aszketikai, hanem teológiai jellegű: az eleve elrendelés elvét kívánja bizonyítani teológiai fejtegetések, valamint Mária, a jó tanács anyja életéből vett példák segítségével. A munka három fejezetre és összesen 100 ún. *consilium*-ra oszlik. Az első és harmadik fejezet a Máriához fűződő szeretet szükségéről és Mária tanácsadói mivoltáról szól, a 100 *consilium* pedig konkrét tanácsokat ad, és ezeket exemplumok segítségével fejti ki. A harmadik fejezet elmélkedés, melynek középpontjában a Máriához fűződő szeretet jellemzése áll. A fejezetekben a teológiai okfejtések elmélkedő részekkel váltakoznak, melyekhez alkalmanként ugyancsak egy-egy exemplum kapcsolódik. Így az exemplumok száma nem azonos a *consilium*-okéval, s 1-től 162-ig külön számozást kaptak, ami megkönnyítette a mű végén található mutató összeállítását. Hivatkozásait Nádasi általában pontosan jelöli, néhány idézetnél azonban semmiféle utalás nem található. A hivatkozott szerzők és művek köre rendkívül széles: a jezsuita szerzők és művek (Maximilianus Reichenberger, *Annales Marianis* S. J., Alphonsus Corthesius, Joannes Nieremberg, Julius Mancinelli) mellett nagyszámú középkori szerzőt (Anselmus, Clairvauxi Bernát, Bonaventura, Damiani Péter, Sziénai Bernát, Aquinói Tamás, Folignói Angéla, Mechtild, Temesvári Pelbárt, Brigitta, Gertrud, Petrus Chrysologus, Kempis Tamás, Albertus Magnus) és más rendekhez tartozó 15–17. századi szerzetes írókat idéz (Szt. Teréz, Augustinus Wichmans tongerloi premontrei, Ignatius del Nente firenzei domonkos: *In vita Dominicae de Paradiso tertii ordinis*, Silvano Razzi monacoi kamalduli: *In Sanctis Tusciae* stb.). Kivételes esetben az idézett mű használati helyét is elárulja: így például *Hercules Vincemala: Liber Miraculorum Deiparae* c., föltehetően kéziratot munkájának idézésekor Lippay György nagyszombati könyvtárát említi. Hivatkozása többször nehezen azonosítható, mint például a „*Sebastianus Conti: Relatio de B. V.*” vagy a „*Miraculis Liverduni in Lotharingia*” említéseknél.

Nádasi külföldi társulatok kiadásában megjelent műveinek ez a rövid áttekintése megmutatja, hogy ezek többsége általános jellegű áhítati összeállítás, amely összhangban volt a jezsuita Mária kongregációk célkitűzéseivel. A latin nyelv kizárólagos használata mellett ez az egyik oka annak, hogy kiadványai messze túlnőttek a helyi jelentőségen, s számos különböző európai város kongregációi is kiadták őket. E művek egy része először nem konkrét kongregációnál jelent meg, és csak később került át azok

²⁹⁴ Nádasi VII 6.

²⁹⁵ Nádasi XVI 1.

használatába, illetve ezzel párhuzamosan általában a kongregációs tagok számára is napvilágot látott. A legkedveltebb művek jóval túléltek szerzőjüket, annak halála után is számos alkalommal megjelentek, s mintegy száz-százötven éven át a kongregációk kedvelt olvasmányai voltak. A kiadványok európai elterjedésének másik okát a szerző életének és működésének mozzanataiban kell keresnünk. Nádasi élete nagy részét különböző felelős rendi tisztségekben külföldön, így mindenekelőtt Grácban, Rómában és Bécsben töltötte, s nem véletlen, hogy fő működési helyei egybeesnek kiadványai jelentős részének megjelenési helyével, illetve a társulatok székhelyével. Nádasi munkáinak európai elterjedését a szerző működésén és a művek általános szempontokat érvényesítő jellegén kívül a jezsuita rend nemzetközi kapcsolathálózata magyarázza. Európai összeköttetései mellett Nádasi magyarországi kapcsolatait is ápolta: az említett művek egy része magyarországi társulati kiadásainak nagy száma mellett erre utal, hogy a külföldi társulatokhoz kapcsolódó kiadványok egy része magyarországi mecénások támogatásával jelent meg.

A kiadványok tartalmáról, szerkezetéről, műfajairól és forrásairól összegezve megállapítható, hogy a művek többsége kézikönyvszerű felépítést követ, melynek középpontjában a különböző elvek szerint csoportosított, meghatározott témakörökhöz tartozó áhítatgyakorlatok és elmélkedéssorozatok állnak. A művek nagy részének már a címek által is jelzett szerkezetét az egyházi év ünnepei, kiemelt napjai vagy más meghatározott egységei alkotják, s az áhítati és egyéb szövegek ezek szerint rendeződnek. A hagyományos áhítati műfajok mellett szembetűnő az elbeszélő szövegek, exemplumok, históriák nagy száma, amelyek még az elsősorban teológiai jellegű művekben is helyet kapnak. Ezeket a kiadványok végén gyakran külön mutató tárja fel, ami az ezeknek a szövegeknek tulajdonított megkülönböztetett jelentőségre utal. Nádasi széles körű forrásismerete megfelel kora legismertebb áhítati szerzőinek, melyben a nagyszámú középkori író, egyházatya, teológus, misztikus stb. mellett saját rendje és más rendek újabb és kortárs szerzői is jelentős helyet foglalnak el. Munkamódszerét jellemzi, hogy az újabb munkák részben a korábbiak különböző mértékű felhasználásával, átdolgozásával készültek.

Hevenesi Gábor

Nádasi halála után alig telik el néhány év, és megkezdí tevékenységét a társulatok szolgálatában Hevenesi Gábor (1656–1715). Hevenesinek az 1684–1712 közötti időszakból összesen kilenc olyan művének első kiadását ismerjük, amely valamilyen formában külföldi társulatokhoz kapcsolódik. Ebből négy magyarországi társulatoknál is megjelent, ezeket később elemezzük részletesen, ötnek viszont nincs hazai társulati összefüggése, ezért ezeket itt mutatjuk be. Hevenesi első társulati vonatkozású munkája, mely egyben egyik első műve, a *Diarium adolescentis studiosi c.* először 1684-ben jelent meg Grácban, minden valószínűség szerint a gráci kisboldogasszony szodalitás ajándék-

kaként, majd például 1736-ban némileg megváltoztatott címmel ismét kiadták,²⁹⁶ 1697–1741 között magyar társulati összefüggésben többször is megjelent. 1685-ben Grácban a helyi gyümölcsoltó boldogasszony szodalitás xéniumaként jelenik meg Hevenes-i Calendarium Marianum-a,²⁹⁷ amit 1714-ben általában a Máriát szerető társulati tagoknak ajánlva Nagyszombatban is kiadtak.

Mint címe is jelzi, a Calendarium Marianum az év hónapjaira, ezen belül napokra bontva Máriához kapcsolódó történeteket közöl, melyek középpontjában Mária törökökön, eretnekeken és pogányokon aratott „győzelmeinek” bemutatása áll. A mű végén Máriához, mint a hadat viselők patrónájához szóló rövid imádság olvasható. Egy naphoz általában egy-egy történet, exemplum, csoda vagy más legendás esemény leírása kapcsolódik, amely Máriával, Mária kegyképeivel, jelenéseivel, neki ajánlott helyekkel áll összefüggésben. A történetek, példák forrását Hevenes-i mindenütt pontosan jelöli, az idézett szerzők skálája neves középkori íróktól, egyháztanítóktól (Gergely, Bernát, Efrém, Bonaventura, Kempis Tamás, Krétai András, Damiani Péter, Villanovai Tamás), történetíróktól (Alfonso de S. Maria Cartagena, Bonfini, Thuróczi) kevésbé ismert középkori szerzőkön át (Richardus a S. Laurentio, Paulus Diaconus, Matthaeus Westmonasteriensis, Alfonsus de Vargas) a 16–17. századi jezsuita írókig terjed (Joannes Nieremberg, Franciscus Bencius, Fridericus Forner). Olyan összefoglaló jellegű, részben történeti munkákat is felhasznált, mint például Theophanes Confessor középkorban kedvelt bizánci krónikája, Georgios Kedrenos történeti compendiuma, Spinelli Mária-exemplumainak gyűjteménye vagy Gumpfenberg összeállítása a világon található Mária-kegyképekről.

A Calendarium Marianum után mintegy tíz évi szünet következik Hevenes-i társulati vonatkozású munkásságában, ekkor elsősorban etikai, filozófiai jellegű műveket ad ki. 1695-ben Bécsben jelenik meg egyik legtöbb társulati kiadást megért munkája „Marianorum clientum usui” ajánlással, *Ars bonae mortis* címmel.²⁹⁸ Az 1703-as bécsi kiadás a gráci gyümölcsoltó boldogasszony,²⁹⁹ az 1708-as kölni és passau-i kiadások a kölni gyümölcsoltó boldogasszony,³⁰⁰ illetve passau-i nagyboldogasszony és szeplőtelen fogantatás,³⁰¹ az 1713-as és 1740-es linzi az linzi gyümölcsoltó boldogasszony,³⁰² az 1721-es és 1726-os ingolstadt-i az ingolstadt-i „nagyobb”,³⁰³ az 1724-es fuldai (?) a fuldai gyümölcsoltó boldogasszony,³⁰⁴ az 1727-es boroszlói (?) a boroszlói gyümölcsoltó boldogasszony,³⁰⁵ az 1744-es bécsi a bécsi gyertyaszentelő boldogasszony,³⁰⁶ az 1748-as

²⁹⁶ Hevenes-i V 1, 2.

²⁹⁷ Hevenes-i III 1.

²⁹⁸ Hevenes-i I.

²⁹⁹ Hevenes-i I 1.

³⁰⁰ Hevenes-i I 2.

³⁰¹ Hevenes-i I 3.

³⁰² Hevenes-i I 4, 9.

³⁰³ Hevenes-i I 5, 7.

³⁰⁴ Hevenes-i I 6.

³⁰⁵ Hevenes-i I 8.

³⁰⁶ Hevenes-i I 10.

luzerni a luzerni „nagyobb”,³⁰⁷ az 1764-es müncheni (?) a müncheni gyümölcstő bol-
dogasszony,³⁰⁸ egy ismeretlen évben megjelent 18. századi kölni kiadás pedig a kölni
gyümölcstő boldogasszony kongregáció ajándéka volt.³⁰⁹ A műnek ezen kívül több 18.
századi magyarországi kiadását ismerjük.

A könyv a „jó halálra” való felkészülést kívánja szolgálni Máriához fűződő napi
áhitatgyakorlatok segítségével. Felépítése kalendárium jellegű: az év minden napjához
egy-egy áhitatgyakorlat kapcsolódik. A gyakorlatok alapját a napi szentek Máriához
fűződő viszonyát bemutató leírás, történet, példa, legenda vagy életrajz részlet alkotja.
Ezt követi a történetek lényegének tömör megfogalmazása, valamint egy-egy tanács az
áhitat végzésére a gyakorlat központi lelki célkitűzésének megnevezésével. Ezután egy-
egy, többnyire egymondatos idézet következik különböző szentek műveiből a Mária
iránti bizalom felkeltésére. A gyakorlatot egy-egy ún. kegyes kérdés zárja, melynek célja
a könyvet használók közti párbeszéd kezdeményezése megadott témáról. Forrásait
Hevenesí a történeteknél, az idézeteknél és a kérdéseknél rendszeresen jelzi. A történe-
tek, példák forrásai leggyakrabban jezsuita szerzők (Antonius de Balinghem, Giovanni
Battista Ferrarius, Orazio Torsellini) és más jezsuita források (Acta Sanctorum, Annales
Ordinis, Annales Mariani), rajtuk kívül más rendek hírneves hagiográfusai, történetírói
(Laurentius Surius, Lucas Wadding), valamint kanonisták (Ranbeck) és egyháztanítók
(Damiani Péter) is előfordulnak. Gyakran idézett forrás Alanus de Rupe domonkos szer-
zetes, a douai rózsafüzér társulat megszervezője és az áhitatforma egyik népszerűsítője,
valamint Nádasí Annus coelestis c. munkája. Ezen kívül Hevenesí ugyanitt többször
hivatkozik egy Fasti Mariani c., közelebbről nem azonosított műre is. Az egymondatos
idézetekkel szereplő szentek sora ugyancsak változatos: így például Anzelm, Ágoston,
Bernát, Leó, Bonaventura, Brigitta, Ignác, Jeromos, Villanovai Tamás, Aquinói Tamás,
Albertus Magnus, Kempis Tamás, Sienai Katalin, Efrém neve egyaránt előfordul. A
„kegyes kérdéseknél” Hevenesí forrásai ismét többnyire ismert jezsuita írók: Paulus
Segneri, Cristóbal Vega, Gabriel Vázquez, Francisco de Suárez, Petrus Canisius,
Wilhelm Gumpfenberg, rajtuk kívül néhány további szerző is előfordul (João de
Sylveira, Dionysius Carthusiensis, Krétai András).

Hevenesí következő társulati vonatkozású műve, a Scintillae Ignatianae először
1705-ben jelent meg Bécsben, de sem ez, sem pedig az 1707-es, illetve 1709-es prágai
kiadása nem hozható kapcsolatba konkrét társulattal.³¹⁰ Első konkrét társulattal össze-
függő kiadása már a szerző halála évében, 1715-ben látott napvilágot Grácban a laibachi
nagyboldogasszony kongregáció xéniumaként,³¹¹ majd 1718-ban ugyanitt ugyanennek a
kongregációnak ismét kiadták.³¹² Ezt követően még egy 1749-es klagenfurti kiadását

³⁰⁷ Hevenesí I 11.

³⁰⁸ Hevenesí I 13.

³⁰⁹ Hevenesí I 14.

³¹⁰ Hevenesí IX.

³¹¹ Hevenesí IX 1.

³¹² Hevenesí IX 2.

ismerjük, amely a helyi gyümölcsoltó boldogasszony kongregáció xéniuma volt.³¹³ A könyv a jezsuita rend alapítójának tulajdonított vagy valamilyen okból hozzá fűződő példázatszerű bölcs mondások, szentenciák és ezekhez kapcsolt rövid elmélkedések gyűjteménye az év napjaira. A szentenciák elején egy-egy Krisztushoz és János evangélistához, illetve Szt. Ignác-hoz mondandó imádság áll. A mű végén függelékben a szerző Szt. Ignác tiszteletére int, rövid áhítatot közöl, s felhívja a figyelmet arra, hogyan kell megfelelően imádkozni a szenthez. A műben Hevenesi csak a szentenciák forrásait jelzi. Ezek Ignác művein, levelein kívül csaknem kizárólag különböző jezsuita írók (Suárez, Ubaldus Bartolini, Petrus Ribadineira, Franciscus Gonzalez, Nicolaus Orlandinus, Giovanni Pietro Maffei) Ignác-életrajzai, szentenciagyűjteményei és más munkái, rajtok kívül csupán egy nem azonosítható szerző fordul elő (Nolarcus).

Az 1723-ban magyarországi kongregációnak is megjelent Cura habituati c. Hevenesi-mű először 1707-ben látott napvilágot Bécsben, két év múlva ugyanitt ismét kiadták.³¹⁴ Első konkrét társulathoz fűződő kiadása már a szerző halála után, 1719-ben jelent meg Bécsben a bécsi gyümölcsoltó boldogasszony kongregáció ajándékként német nyelven.³¹⁵ Ezen kívül 1721-ben Dillingenben a dillingeni congregatio maior academica,³¹⁶ évszám nélkül pedig valamikor a 18. században Kölnben a münsteri Mária szodalitás adta ki, némileg módosított címen latin nyelven.³¹⁷

Először 1707-ben Bécsben a bécsi Pázmáneum hallgatóinak adta ki ajándékkönyvként Hevenesi Calendarium Eucharisticum c. művét.³¹⁸ A könyv 1708-as és 1709-es bécsi kiadásainak sem ismerjük konkrét társulathoz kapcsolódását.³¹⁹ A megjelenési hely miatt már korábban említett 1714-es nagyszombati kiadás a bécsi Szt. Borbála szodalitás számára készült xéniumként.³²⁰ 1721-ben Münsterben a münsteri Mária kongregáció,³²¹ 1739-ben és 1740-ben két részletben Boroszlóban a boroszlói gyümölcsoltó boldogasszony kongregáció ajándéka volt.³²² A könyvben hónapok szerinti bontásban az év napjaihoz egy-egy napi szent életéből vett, az oltáriszentséggel összefüggő példa, valamint ehhez fűzött ún. monita, rövid megállapítás, intés vagy kérdés kapcsolódik. Az exemplumok forrásai között a már jól ismert jezsuita szerzők és művek (Acta Sanctorum, Surius, Nádas: Annus coelestis, Antonius de Balinghem stb.) mellett néhány újabb, nehezen azonosítható szerzőt, illetve művet is találunk (Marc. Ulyssip., Martyrium Gallic.). Az intések forrásai a bibliai könyvek közül a példabeszédek könyve és az újszövetségi könyvek, továbbá a nagyrészt már korábbi művekből ismert jeles kö-

³¹³ Hevenesi IX 3.

³¹⁴ Hevenesi IV.

³¹⁵ Hevenesi IV 1.

³¹⁶ Hevenesi IV 2.

³¹⁷ Hevenesi IV 3.

³¹⁸ Hevenesi II.

³¹⁹ Brückner 1983a, RMK III 4580.

³²⁰ Hevenesi II 1.

³²¹ Hevenesi II 2.

³²² Hevenesi II 3, 4.

zépkeri és kora újkori szerzők (Ágoston, Ambrus, Bernát, Alexandriai Kelemen, Basilius, Tertullianus, Kempis Tamás, Szalézi Szt. Ferenc), valamint a tridenti zsinat 13. ülésének iratai.

Heveneszi egyik legtöbb kiadást megért társulati munkája, a *Quadragesima Christo patienti sacra c.* először 1710-ben jelent meg Bécsben a bécsi nagyboldogasszony szodalitás xéniumaként.³²³ Ugyanitt ugyanennek a társulatnak 1745-ben még egyszer kiadták.³²⁴ Ugyancsak kétszer, 1713-ban Grácban és 1755-ben Bécsben jelent meg a gráci gyümölcsöltő boldogasszony szodalitás számára.³²⁵ 1730-ban a passauai nagyboldogasszony,³²⁶ 1751-ben Klagenfurtban kiadva a klagenfurti,³²⁷ 1754-ben a bonni,³²⁸ 1763-ban Strasbourgan kinyomtatva pedig a molsheimi gyümölcsöltő boldogasszony kongregáció ajándékkönyve volt.³²⁹ A művet 1734-es pozsonyi kiadása után 1739-ben Taxonyi János magyarra fordítva is megjelentette a győri Krisztus halála társulatnak, részletesen később elemezzük.

Heveneszi utolsó előttiként említendő munkája, a többféle címen ismert *Cura Innocentiae* először 1712-ben Bécsben *Manuductio animae ad coelum* címen,³³⁰ majd 1717-ben Kölnben látott napvilágot,³³¹ e kiadások konkrét társulati vonatkozását nem ismerjük. A mű *Spiritualis armatura fortium, sive cura innocentiae* címen 1743-ban Mainzban a mainzi,³³² 1752-ben Strasbourgan a molsheimi³³³ gyümölcsöltő boldogasszony akadémiai kongregációnak jelent meg. Az ezzel feltételelesen azonosnak tekintett *Bipartitum Innocentiae praesidium c.* Heveneszi-mű 1730-ban a linzi kisboldogasszony diákkongregáció xéniuma volt.³³⁴ A műnek további címváltozattal magyarországi társulati kiadása is van, ezért részletesen később szólnunk róla.

Konkrét társulathoz nem kapcsolódó 1714-es nagyszombati kiadása mellett csupán egyetlen külföldi társulati kiadását ismerjük Heveneszi *Flores quotidiani c.* művének: ez év nélkül jelent meg Kölnben a kölni gyümölcsöltő boldogasszony szodalitás ajándéka-ként.³³⁵ A könyv a már jól bevált szerkezeti beosztás keretében az év minden napjára a szüzességet különösen kedvelő egy-egy szentet mutat be és állít példaként az ifjúság elé. A napi szent megnevezését egy-egy hozzá kapcsolódó példázat követi, mely után a tör-ténet lényegének rövid összefoglalása, ún. szentencia áll, rendszerint valamelyik szent

³²³ Heveneszi VIII 1.

³²⁴ Heveneszi VIII 4.

³²⁵ Heveneszi VIII 2, 7.

³²⁶ Heveneszi VIII 3.

³²⁷ Heveneszi VIII 5.

³²⁸ Heveneszi VIII 6.

³²⁹ Heveneszi VIII 8.

³³⁰ Heveneszi VII. Brück 1966 71.

³³¹ Sommervogel IV 358.

³³² Heveneszi VII 2.

³³³ Heveneszi VII 3.

³³⁴ Heveneszi VII 1.

³³⁵ Heveneszi VI 1.

művéből kiválasztva, majd a részeket rövid áhítati szöveg, könyörgés zárja. Hevenesí a címlap hátoldalán a könyv használatára vonatkozó hat pontból álló ajánlását is közli, amely egyben irodalmi programja összefoglalásának tekinthető: 1. a reggeli imádság után naponta elmélkedve elolvasni az aznapi részt, 2. az olvasottak értelmén elgondolkodni, 3. a szentenciát megjegyezni, 4. a napi könyörgést elmondani, 5. más történeteket is olvasni, 6. a mű nemcsak a fiatalok, hanem mindenki számára hasznos olvasmány. Az exemplumok forrásait Hevenesí ezúttal sehol nem nevezi meg, s a szentenciáknál is a művek megjelölése nélkül csupán a szerzőkre utal. A bibliai könyvek közül a zoltárok és a példabeszédek könyvét, valamint az újszövetségi könyveket idézi, a szerzők között az eddigi művekhez viszonyítva csupán egy-két új névvel találkozunk (Jeromos, Zénó, Fulgentius, Beda Venerabilis).

Áttekintve Hevenesí Gábor társulati vonatkozású műveinek sorát, megállapítható, hogy – Nádasíhoz hasonlóan – ezek a munkák a szerző egész irodalmi tevékenységének egyik központi, az életmű többi területétől nehezen elválasztható részét alkotják. Ugyanúgy, mint Nádasí, Hevenesí is kezdetől fogva tudatosan törekedett a jezsuita kongregációk kiadványok iránti igényének kielégítésére. A művek egy része először nem konkrét kongregációval összefüggésben jelenik meg, s megfigyelhető a folyamat, melynek során egyre szorosabban kapcsolódnak a kongregációkhoz. Kedveltségüket tanúsítja, hogy némelyiket ugyanaz a kongregáció többször is megjelenteti, s hogy a két leghosszabb utóéletű Hevenesí-mű, az *Ars bonae mortis* és a *Quadragesima Christo patienti sacra c.* egészen a 18. század második feléig folyamatosan napvilágot lát, sőt az utóbbi átdolgozott formában a 20. századot is megérte. Nádasíhoz hasonlóan Hevenesí is eredetileg kizárólag latin nyelven jelentette meg munkáit, s nemzeti nyelvű kiadások mindkét szerzőnél csupán a legkedveltebb művekből készültek. Hevenesí hosszú utóéletéhez az is hozzájárult, hogy élete végén összeállította aszketikus művei összkiadását, amely 1714–1717 között két kötetben Nagyszombatban látott napvilágot, s amelyben ezek a társulati vonatkozású munkái kivétel nélkül szerepelnek.

A kiadványok megjelenési helye többnyire azonos a címzett társulatok székhelyével, a néhány eltérésnek elsősorban nyomdatörténeti oka lehet. A magyarországi kiadásal is rendelkező műveknél a külföldi kiadás rendszerint korábbi a magyarországinál, ami Hevenesí működésének színtereivel magyarázható. Ugyanezzel függ össze, hogy Hevenesí társulati kiadványainak földrajzi hatókörzete részben eltér a Nádasí-művek elterjedésétől, részben szűkebb, részben tágabb körű annál. Hevenesí bécsi és gráci tanulmányai után élete nagy részét Bécsben töltötte, Rómában – épp úgy, mint Nagyszombatban – csak alkalomszerűen tartózkodott. Ennek megfelelően művei nem jutottak el a németalföldi, római, prágai és kaliszi társulatokhoz. Ugyanakkor több olyan, elsősorban ausztriai és németországi, valamint svájci és horvátországi kongregációnál is megjelentek, amelyek Nádasí kiadványainak címtettjeiként nem szerepelnek (Linz, Klagenfurt, Ingolstadt, Fulda, Bonn, Molsheim, Luzern, Laibach). A jelenség másik okát abban kereshetjük, hogy ezeknek a helyeknek egy részén a kongregációk csak jóval később jöttek létre, illetve erősödtek meg. Így ezek a kiadások egyben a kongregációk

számának növekedését és térbeli kiterjedését, a kiadványok iránti kereslet fokozódását is jelzik.

Nádasizhoz hasonlóan Heveneszi társulati kiadványainak legnagyobb része is jellegzetes aszketikus mű. A művek egyik csoportjának középpontjában egy-egy áhítatforma áll, másik csoportja különféle lelki és morális célkitűzéseket szolgál. Valójában a különféle áhítatformákat középpontba állító munkák is az olvasó lelki, erkölcsi tökéletesedésének, vallási elmélyülésének szolgálatában állnak. A *Calendarium Marianumban* a Mária-tisztelet aktuális történeti tartalommal, törökellenes és ellenreformációs vonásokkal egészül ki. A művek szerkezete egységesebb, mint Nádasinál, mert Heveneszi szinte kizárólag a kalendárium beosztást alkalmazza, s az áhítatgyakorlatokat az év egyes napjaihoz kapcsolja. Ebben a szerkezetben rejlik a magyarázata annak, hogy néhány munkáját a kongregációk részekre bontva is megjelentették. Az alkalmazott műfajok lényegében megegyeznek a Nádaszi-művekben szereplő különféle elbeszélő és áhítati műfajokkal, s nagy vonalakban az idézett szerzők köre is azonosnak tekinthető. A kisebb eltérések megállapításához a két szerző idézeteinek és felhasznált forrásainak részletes összevetésére van szükség.

Kisebb szerzők

Nádaszi és Heveneszi munkásságával ellentétben a további szerzők csupán egy-egy nemzetközi társulati vonatkozású művel rendelkeznek. Első kiadásában konkrét társulathoz való kapcsolódás nélkül Labsánszki Ferenc prépost támogatásával 1703-ban Nagyszombatban jelent meg Szentiványi Márton (1633–1705) *Analysis seu resolutio c.* munkája.³³⁶ Több 18. századi nagyszombati kiadása mellett 1704-ben Kölnben a kölni gyümölcscsoltó boldogasszony,³³⁷ Münsterben pedig a münsteri nagyboldogasszony szodalitás ajándékként jelent meg, s 1716-ban Kölnben ismét kiadták.³³⁸ Az apologetikus, polemikus mű a kor „akatólikusainak” hitbeli tévedéseiről szóló magyarázat. Tizenkét ún. dogmára oszlik, egy-egy dogma a katolikus hit protestánsok által tagadott vagy másként értelmezett hittételeit tárgyalja. A teológiai okfejtések után függelékben hat ún. dubium következik, melyekben a protestáns lelkész egy-egy kételyére a katolikus pap adja meg a választ. Állításai alátámasztására Szentiványi a bibliai könyvek mellett különböző protestáns és katolikus szerzőkre hivatkozik, ez utóbbiak azonban rendszerint nem idézett forrásként, hanem az érveket bizonyító tekintélyként szerepelnek. Az *Analysis* Szentiványi más polemikus művei sorába illeszkedik: első polemikus műve 1699-ben jelent meg *Quindecim Dilemmata* címmel, amit a kongregációs ajándékköny-

³³⁶ Szentiványi I.

³³⁷ Szentiványi I 1.

³³⁸ Szentiványi I 2.

vekre való utalással a címlapon minden magyarországi protestáns úrnak (omnibus dominis acatholicis in Hungaria) xéniumként ajánl.³³⁹ Ezt 1700-ban és 1702-ben két újabb xéniumnak nevezett vitairat követi, melyek közül az utóbbi számos kiadást megért és több nyelvre lefordították.³⁴⁰ Ezek a művek egyben utalnak a xénium kifejezésnek a társulati összefüggésnél tágabb jelentésére.

Tartalmát tekintve ugyancsak apologetikus mű Rajcsányi János (1671–1733) *Itinerarium athei* c., először 1704-ben Bécsben a bécsi jezsuita noviciátus nagyboldogasszony szodalitása számára ajándékkönyvként megjelent munkája.³⁴¹ Megjelenését az ajánlás szerint Kollonich Lipót esztergomi érsek, a társulat rektora, valamint Franciscus Antonius Harrach bécsi érsek és Julius Fridericus Bucelleni de Bleichenberg császári kancellár, a szodalitás két asszisztense támogatta. 1710-es passauai kiadása a passauai nagyboldogasszony,³⁴² 1741-es bécsi kiadása a bécsi Mária és Borbála szodalitás xéniuma, illetve strénája volt.³⁴³ A hitetlenség ellen, illetve a katolikus vallás érdekében készült vitairatát a szerző öt dialógusra osztotta, melyek középpontjában egy-egy vallási alaptétel áll, s minden dialógus további, általában négy fejezetre tagolódik. A dialógusok két résztvevője a teológus és a politikus, a párbeszéd köztük érvek és ellenérvek formájában zajlik. Rajcsányi idézetei a bibliai könyvek és bibliakommentárok mellett ismert középkori (Ambrus, Johannes Chrysostomus, Kempis stb.) és ókori (pl. Plutarchos, Porphyrius, Homeros) szerzőktől származnak, az előbbieket a vallásosság, az utóbbiak a hitetlenség melletti érveket szolgáltatnak.

Szentiványi és Rajcsányi egy-egy apologetikus, polemikus művének ez a viszonylag kis számú külföldi társulati kiadása jelzi, hogy az ilyen tartalmú munkák iránt a kongregációknak kisebb igénye volt, illetve hogy a magyarországi szerzők a hitvita irodalom terén a kongregációknál nem vehették fel a versenyt a külföldi szerzők műveivel.

A külföldi társulatokkal kapcsolatba került magyarországi szerzők kiadványai sorában utolsóként említjük Höck Károly (1752–1787) alkalmi prédikációját, amit a bécsi trinitáriusok szentháromság skapuláréja főtársulatának ünnepén mondott 1776-ban német nyelven.³⁴⁴ A Bécsben született magyar származású Höck Pozsonyban volt jezsuita hitszónok és kórházi lelkész, e prédikációján és több más nyomtatott művén kívül még egy másik, a pozsonyi trinitáriusok szentháromság skapuláréja társulatához kapcsolódó alkalmi beszédét ismerjük. A bécsi prédikációból sajnos nem sikerült példányt találni. Jelentőségét elsősorban az adja, hogy a magyar szerzőktől származó, külföldi társulatokhoz fűződő kiadványok között ez az egyetlen olyan nyomtatvány, amely nem jezsuita kongregációhoz, hanem a szerző rendjétől eltérő rend által gondozott társulathoz kapcsolódik. Másfelől ez az egyetlen olyan kiadvány, amely nem az ajándékkönyvek, hanem az alkalmi nyomtatványok típusába tartozik.

³³⁹ Serfőző 1942 94.

³⁴⁰ Serfőző 1942 103–109.

³⁴¹ Rajcsányi I 1.

³⁴² Rajcsányi I 2.

³⁴³ Rajcsányi I 3.

³⁴⁴ Höck I 1.

Az öt magyarországi szerző külföldi társulatokkal összefüggésben megjelent munkáinak áttekintése azt mutatja, hogy ezek a szerzők és kiadványaik figyelemreméltó módon hozzájárultak az európai társulati irodalom történetéhez. Ez a hozzájárulás különösen a 17. század második felében volt jelentős, amit a művek további kiadásai egészen a 18. század második feléig, sőt néhány esetben azon túl is meghosszabbítottak. A szerzők kivétel nélkül jezsuiták, s ennek megfelelően kiadványaik is – egyetlen kivételtől eltekintve – a különböző európai Mária kongregációkhoz kapcsolódnak, azok ajándékkönyveként jelennek meg. Ugyanezek a szerzők – Szentiványi kivételével – a magyarországi kongregációk szerzőiként is szerepelnek, részben ugyanezekkel, részben más művekkel, s több olyan munkájuk is van, amelyek csak a külföldi kongregációkhoz jutottak el. Az öt szerző közül messze kiemelkedik Nádasi János és Hevenesi Gábor, akik munkásságuk jelentős részét a kongregációk szolgálatába állították. Kettejük közül is Nádasi az, akit nemcsak művei számát, hanem ismertségét tekintve is az első helyre kell tennünk: életútja és rendi kapcsolathálózata révén át tudta törni a tágabb közép-európai kereteket, s műveivel Európa távolabbi részeibe is eljutott.

A társulati kiadványok nemzetközi kapcsolathálózatából ebben a fejezetben csupán a külföldi társulatokhoz kapcsolódó kiadványok magyar vonatkozásait vizsgáltuk, ezért az itt rajzolt kép szükségképpen töredékes. A kiadványok nemzetközi csereforgalmáról akkor lesz megközelítően teljes képünk, ha a külföldi szerzők magyarországi társulatok kiadásában napvilágot látott műveit is áttekintjük, illetve a magyarországi szerzők itthon és külföldön egyaránt megjelent, itt épp csak megemlített társulati kiadványait is részletesen elemezzük. Erre nem itt, hanem a magyarországi társulatok kiadványainak bemutatásánál kerül sor.

IV. Szerzők, összeállítók, fordítók

Azonosítási nehézségek

A magyarországi társulati kiadványok szerzőinek, összeállítóinak és fordítóinak vizsgálata több problémát vet föl. Ezek egy része abból adódik, hogy a nyomtatványoknak csaknem fele névtelenül jelent meg. Ezek közül a bibliográfiák és a szakirodalom segítségével tizenegy magyarországi szerző összesen 21 kiadványánál sikerült tisztázni a szerzőség kérdését. Ezek a szerzők Jánossi Miklós,³⁴⁵ Nedeczky László,³⁴⁶ Ordódy János,³⁴⁷ Szabolt Ferenc,³⁴⁸ Szerdahelyi György³⁴⁹ és Tersztyánszky János³⁵⁰ jezsuita, Németh Péter,³⁵¹ Rost Paschalis³⁵² és Saárváry István³⁵³ ferences, Simonchich Ince³⁵⁴ piarista szerzetesek, valamint Ordódy Zsigmond³⁵⁵ csanádi püspök.

Az ajánlások, bevezetők aláíróit feltételesen a kiadványok összeállítójának tekintettük. Valójában azonban nem húzható éles határ a kiadványok szerzői és összeállítói között, mivel a szerzők különösen a társulati kézikönyveknél nyilvánvalóan részben korábban már meglévő szövegek felhasználásával dolgoztak. Ennek ellenére nem látszik fölöslegesnek a megkülönböztetés, mert felhívja a figyelmet a szerzők egy része munkájának összeállító, szerkesztő jellegére. Az ajánlások, bevezetők aláírásai alapján két, magát kifejezetten összeállítónak (szlosen) nevező és egy átdolgozó munkát végző személlyel együtt további tizenkét kiadvány kilenc összeállítójának azonosítása volt lehetséges. A két összeállító Mulich György³⁵⁶ jezsuita és Smrtnik Benignus³⁵⁷ ferences szerzetes. Illyés István³⁵⁸ esztergomi nagyprépost Draskovics

³⁴⁵ Helyhez nem köthető Mária t. 3. Sommervogel IV 740–741.

³⁴⁶ Eger I 4. Sommervogel V 1609–1610.

³⁴⁷ Gyöngyös II 1, 2. Sommervogel V 1871–1872., Stöger 1856 246.

³⁴⁸ Kluknó I 1, 2, 3, 4. Sommervogel VII 1740.

³⁴⁹ Pozsony V 16. Mária t. (Pozsony) 10. Sommervogel VII 1779–1783.

³⁵⁰ Székesfehérvár I 1. Sommervogel VIII 255–257.

³⁵¹ Kordás t. II 2, 6, 11, 15. Szinnyi IX 934. vö. Farkas 1879 49.

³⁵² Kordás t. II 3, 13. Farkas 1879 51–52.

³⁵³ Harmadrend III 12, 13. Szinnyi XII 4–5.

³⁵⁴ Vác IV 1. Szinnyi XII 1068–1069.

³⁵⁵ Krisztus koronája t. XII 1, 2. Szinnyi IX 1356–1357.

³⁵⁶ Zágráb III 1. Sommervogel V 1391–1393.

³⁵⁷ Zsolna I 1. Szinnyi XII 1199–1200.

³⁵⁸ Nagyszombat XI 3, 5. Szinnyi V 55–56.

György³⁵⁹ Jaklin Balázs³⁶⁰ által magyarra fordított munkáján csupán kisebb változtatásokat végzett, részben átdolgozta azt, ezért ugyancsak összeállítónak tekinthető. Az ajánlások szerzőiként magukat megnevező további hat összeállító Ágoston Leó³⁶¹ és Domonkovic Adalbertus³⁶² ferences, Kominek Lénárd³⁶³ karmelita szerzetesek, Goldperger János³⁶⁴ deményi plébános, valamint Lippay György³⁶⁵ esztergomi érsek és Sajgó Benedek³⁶⁶ szentmártoni apát.

Hét további kiadványban a szerző, összeállító, fordító megnevezése helyett hat különféle körülírással vagy monogrammal találkozunk, amit nem sikerült feloldani. Így a váci Mária társulat 1796-ban megjelent alkalmi kiadványának szerzője „Infimus et Anonymus Consodalis”-nak,³⁶⁷ a körmöcbányai Pádusi Szt. Antal és a kordás társulat két 1726-ban kiadott kézikönyvének szerzője „P(ater) F(rater) A. G.” monogrammal jelzi és a szalvatoriánus ferences provincia papjának, a társulat prézesének mondja magát.³⁶⁸ A szombathelyi rózsafüzér társulat 1772-ben megjelent kézikönyvének szerzője annyit árul el, hogy a művet „irta Szombathelynél Szent-Mártonban P(ater) T. P. D(omonkos rendi ?) 1729-dik Esztend(őben)”.³⁶⁹ A névtelen fordítók közül a Szt. József társulatok 1726-ban megjelent kézikönyvét a „győri Boldog Aszony Seminariumja Clericusa” németből,³⁷⁰ az egri szentháromság skapuláréja társulat 1745-ben megjelent kézikönyvét a társulat „igazgatója” és „arra gondot viselő Lelki Atya” latinból fordította magyarra.³⁷¹ Ez utóbbi kiadványnak az ugyancsak névtelenül megjelent latin eredetijét is megtaláltuk a bécsi szentháromság skapuláréja társulat 1737-ben megjelent kézikönyvében.³⁷² A ferences harmadrend 1753-ban kiadott kézikönyvéről csupán annyit tudunk meg a kiadványból, hogy eredetijét egy „Sz. Ferencz Szerzete-béli Recollectus Pap ... német nyelven Coloniában 1724”-ben írta.³⁷³ Mindezek az adatok egyben jelzik a szerzőkre, fordítókra vonatkozó kutatás további lehetőségeit.

A kor gyakorlatának megfelelően különösen ritka a kiadványok fordítóinak pontos megnevezése. Mindössze négy fordítót ismerünk név szerint, akik közül Jaklin Balázs nyitrai püspök a nagyszombati nagyboldogasszony társulat Draskovics György által írt, Illyés

³⁵⁹ Nagyszombat XI 1, 3, 5. Szinnyei II 1075–1076. vö. Holl 1955 406–407.

³⁶⁰ Nagyszombat XI 1, 3, 5. Szinnyei V. 300–301.

³⁶¹ Nagyszombat I 1.

³⁶² Esztergom I 2.

³⁶³ Karmelhegyi boldogasszony t. VI 2. Szinnyei VI 831–832.

³⁶⁴ Demény I 1.

³⁶⁵ Pozsony X 1, 2, 3.

³⁶⁶ Győr III 1.

³⁶⁷ Mária t. (Vác) 12.

³⁶⁸ Körmöcbánya I 1, II 1.

³⁶⁹ Szombathely I 2.

³⁷⁰ Szt. József t. XVI 1.

³⁷¹ Eger II 2.

³⁷² Thesaurus Desiderabilis 1737.

³⁷³ Harmadrend III 10.

István által átdolgozott, 1684–1745 között három kiadásban ismert kézikönyvét,³⁷⁴ Jászberényi Tamás jezsuita Nádasi János Maria Mater Agonizantium c., magyarul 1658-ban kiadott kézikönyvét,³⁷⁵ Taxonyi János Hevenesi Gábor Quadragesima sancta c., 1739-ben megjelent áhítati művét,³⁷⁶ Csák Gellért ferences szerzetes pedig Kilian Kazenbergernek a ferences harmadrend számára írt, magyarul 1744-ben kiadott kézikönyvét fordította.³⁷⁷

Magyarországi szerzők

A hazai szerzők első nagy csoportját a gyermek szerzők alkotják. Nagyarányú jelenlétiüket az anyagban az magyarázza, hogy a szentháromság skapuláréja társulatok alkalmi kiadványainak túlnyomó többségét a társulatokat gondozó trinitáriusok iskoláit látogató tanulók társulati ünnepeken tartott prédikációi teszik ki. Többségükről csupán annyit tudunk, amennyit a kiadványok címlapja elárul róluk. Feltételezhető, hogy a prédikációk gyermek szerzői és előadói egyben az adott társulat tagjai voltak. Nevükön kívül a címlapok rendszerint közlik, hogy melyik iskolai osztály hallgatói, s néhány esetben származáshelyükre és társadalmi hovatartozásukra is utalnak. Az ifjak többsége az alsó, középső és felső grammatikai osztályok tanulója, náluk jóval kisebb számban szerepelnek a felsőbb poétikai, szintaktikai, retorikai osztályok hallgatói. Származásukat tekintve többségük az iskoláknak otthont adó három város, Pozsony, Óbuda és Komárom lakója, ezen kívül csupán néhány, e városok közelében lakó (Buda, Pest, Budaörs, Somorja) és távolabbról jövő (Pécs, Rózsashegy), valamint külföldi illetőségű osztrák (Bécs, Fladnitze), horvátországi (Belgrád, Liburnia) és morvaországi (Neuditsche) tanulóval találkozunk. A gyermek szerzők vezetékneve néhány esetben lehetőséget ad az illetők közti rokonság megállapítására. Eszerint a Szapáry³⁷⁸ és a Nicoletti³⁷⁹ családnak három-három, az Irányossy,³⁸⁰ Landerer,³⁸¹ Müntzer,³⁸² Spech,³⁸³ Wachtler,³⁸⁴ Klaus³⁸⁵ és Weingruber³⁸⁶ családoknak két-két gyermeke járt ezekbe az iskolákba és

³⁷⁴ Vö. 360. jegyzet.

³⁷⁵ Mária a haldoklók és megholtak anyja t. X 1. Sommervogel IV 759.

³⁷⁶ Győr V 1.

³⁷⁷ Harmadrend III 4. Farkas 1879 66–67., Szinnyi II 133. vö. König 1931 229.

³⁷⁸ Pozsony VIII 36, 37, 39.

³⁷⁹ Óbuda-Kiscell I 8, 13, 16.

³⁸⁰ Óbuda-Kiscell I 25, 27.

³⁸¹ Pozsony VIII 49, 53.

³⁸² Pozsony VIII 8, 17.

³⁸³ Pozsony VIII 4, 56.

³⁸⁴ Pozsony VIII 54, 55.

³⁸⁵ Pozsony VIII 7, 19.

³⁸⁶ Komárom II 1, Pozsony VIII 10.

tartott alkalmi prédikációt. A gyermek szerzők társadalmi hovatartozására csupán tizenegy alkalommal találtunk utalást. Ezek közül hatan grófi, négyen nemesi családból származnak, egynek neve mellett a „liber baro” megnevezés áll. A nemesi származású gyermek szerzőknek ezt a mintegy tíz százalékos arányát a trinitárius iskolák tanulói ifjúságának és közvetve a szentháromság skapuláréja társulatok tagságának származás szerinti összetételére is vonatkoztathatjuk.

Csupán kétszer fordul elő, hogy az anyagban gyermek szerzőként ismert személy későbbi élete során egyházi pályára lépve irodalmi tevékenységet is kifejtett. Mindketten a pozsonyi szentháromság skapuláréja társulat ünnepén mondtak egy-egy beszédet. Klaus János Mihály³⁸⁷ jezsuita szerzetes, tanár, filozófiai és teológiai doktor lett, e prédikációján kívül Szinnyi három további művéről tud. Weingruber János Ignác³⁸⁸ filozófiai doktori címet szerzett, ménhárdi plébános lett, alkalmi prédikációján kívül egy további művét ismerjük. Ez a két eset arra utal, hogy a gyermek szerzők közül később csupán kevesen folytatták valamiképpen alkalmi társulati szereplésüket, s hogy ezek a prédikációk az áhítati célkitűzés mellett elsősorban a tanulói ifjúság irodalmi képességeinek fejlesztését szolgálták.

A magyarországi szerzők, összeállítók, fordítók felnőtt csoportja felé fordítva a figyelmet, szembetűnő az egyházi szerzők túlsúlya. A három nem egyházi szerző a társzerzőként szereplő Szapáry Pál és Amade Ferenc,³⁸⁹ valamint Rác Sámuel,³⁹⁰ filozófiai és orvosi doktor, tanár a budai egyetemen. Az egyházi szerzők mintegy kétharmada valamelyik szerzetesrendhez tartozik, a fennmaradó egyharmad világi papként működött. A szerzetesi szerzők csaknem fele jezsuita volt, így például név szerint Barna János,³⁹¹ Hevenes Gábor,³⁹² Höck Károly,³⁹³ Jánossi Miklós,³⁹⁴ Jászberényi Tamás,³⁹⁵ Kraus József,³⁹⁶ Mulich György,³⁹⁷ Nádas János,³⁹⁸ Wöss József,³⁹⁹ Nedeczky Lász-

³⁸⁷ Pozsony VIII 7. Sommervogel IV 1095–1096. Szinnyi VI 474–475.

³⁸⁸ Pozsony VIII 10. Szinnyi XIII 1471.

³⁸⁹ Nagyszombat II 19.

³⁹⁰ Buda VIII 1, 2, 3.

³⁹¹ Buda V 2, 8.

³⁹² Pozsony V 12, Győr V 1, Pozsony V 13, Pozsony V 5, Eger I 5, Győr III 1, Pozsony V 4. Sommervogel IV 340–360. vö. Turóczi-Trostler 1961 II. 201–204.

³⁹³ Pozsony VIII 52. Sommervogel IV 402–404.

³⁹⁴ Vö. 345. jegyzet.

³⁹⁵ Vö. 375. jegyzet.

³⁹⁶ Buda I 2. Sommervogel IV 1229–1230.

³⁹⁷ Vö. 356. jegyzet.

³⁹⁸ Zágráb II 1, Nagyszombat II 3, Nagyszombat II 2, Szentháromság t. XIII 1, Mária t. (Győr–Nagyszombat) 1., Mária t. (Nagyszombat) 4, Nagyszombat II 9, Mária t. (Nagyszombat) 6, Mária a haldoklók anyja t. X 1, Mária t. (Nagyszombat) 3, 5, Nagyszombat II 5, Mária t. (Nagyszombat) 4, Nagyszombat II 3, 8, Mária t. (Nagyszombat) 2. Szinnyi IX 500–507.

³⁹⁹ Buda V 6. Szinnyi XIV 1655.

ló,⁴⁰⁰ Ordódy János,⁴⁰¹ Tersztyánszky János,⁴⁰² Osiminka András,⁴⁰³ Taxonyi János,⁴⁰⁴ Pierer József,⁴⁰⁵ Rajcsányi János,⁴⁰⁶ Róka János,⁴⁰⁷ Szabó István,⁴⁰⁸ Szabolt Ferenc⁴⁰⁹ és Szerdahelyi György.⁴¹⁰ A jezsuiták mellett viszonylag nagy számban szerepelnek ferences szerzetesek is a szerzők között. Ezek Ágoston Leó,⁴¹¹ Petrus Charapancsick de Mostar,⁴¹² Csák Gellért,⁴¹³ Domonkovich Adalbert,⁴¹⁴ Kovács Péter,⁴¹⁵ Lipovcsich Jeromos,⁴¹⁶ Németh Péter,⁴¹⁷ Reinthaler Severin,⁴¹⁸ Rost Paschalis,⁴¹⁹ Saárváry István,⁴²⁰ Sigl Domokos⁴²¹ és Smrtnik Benignus.⁴²² Rajtuk kívül néhány domonkos rendi (Füsi Pius,⁴²³ Heillinger János,⁴²⁴ Obermüller Lipót⁴²⁵), bencés, karmelita és piarista (Flach Ruppert⁴²⁶ és Sajgó Benedek,⁴²⁷ Cherubinus a S. Trinitate⁴²⁸ és Kominek Lénárd,⁴²⁹ Alber János⁴³⁰ és Simonchich Ince⁴³¹), valamint pálos (Frölich Jakab),⁴³² trinitárius

⁴⁰⁰ Eger I 4. Sommervogel V 1609–1610.

⁴⁰¹ Vö. 347. jegyzet.

⁴⁰² Vö. 350. jegyzet.

⁴⁰³ Esztergom II 1. Sommervogel V 1968–1969.

⁴⁰⁴ Győr V 2, 3. Sommervogel VII 1901. vö. Klaniczay 1964 426.

⁴⁰⁵ Pest III 1. Sommervogel VI 733.

⁴⁰⁶ Nagyszombat VI 2, 5. Sommervogel VI 1402. 1404. vö. Turóczi-Trostler 1961 II. 189–

193.

⁴⁰⁷ Vác IV 3, 4. Szinnyi XI 1089–1091.

⁴⁰⁸ Pozsony XI 4. Sommervogel VII 1137–1139.

⁴⁰⁹ Vö. 348. jegyzet.

⁴¹⁰ Vö. 349. jegyzet.

⁴¹¹ Nagyszombat I 1.

⁴¹² Buda II 1. Pavich 1766 211.

⁴¹³ Vö. 377. jegyzet.

⁴¹⁴ Vö. 362. jegyzet.

⁴¹⁵ Kordás t. II 15, 16. Szinnyi VI 1370.

⁴¹⁶ Harmadrend III 11. Szinnyi VII 1249.

⁴¹⁷ Vö. 351. jegyzet.

⁴¹⁸ Harmadrend III 6, 9. Szinnyi XI 720.

⁴¹⁹ Vö. 352. jegyzet.

⁴²⁰ Vö. 353. jegyzet.

⁴²¹ Harmadrend III 5. Szinnyi XII 984.

⁴²² Vö. 357. jegyzet.

⁴²³ Kékkő I 1, Vác I 1. Szinnyi III 878–879. vö. Fehér 1944.

⁴²⁴ Pest II 1.

⁴²⁵ Buda I 3. Szinnyi IX 1196–1197.

⁴²⁶ Győr I 1.

⁴²⁷ Győr III 1.

⁴²⁸ Buda V 4. Szinnyi II 41.

⁴²⁹ Vö. 363. jegyzet.

⁴³⁰ Kalocsa I 1. Szinnyi I. 104–106.

⁴³¹ Vö. 354. jegyzet.

⁴³² Pest II 2. Szinnyi III 821.

(Lucas a S. Nicolao),⁴³³ premontrei (Brauner Evermodus)⁴³⁴ és kamalduli (Radossány László)⁴³⁵ szerzővel találkozunk. A szerzetesi szerzők közül több magas rendi vagy más egyházi tisztséget viselt: így pl. Sajgó szentmártoni apát, Nádasi Eleonóra császárné gyóntatója, Hevenesi Kollonich érsek tanácsadója, Charapancsick rendje generális lektora, Sigl pedig aradi házfőnök volt.

A világi papi szerzők egyik csoportja püspöki vagy érseki (Draskovics György,⁴³⁶ Lippay György,⁴³⁷ Jaklin Balázs,⁴³⁸ Padányi Bíró Márton,⁴³⁹ Ordódy Zsigmond⁴⁴⁰), másikk plébánosi (Goldperger János,⁴⁴¹ Rabcsek András,⁴⁴² Pachoffer Ignác,⁴⁴³ Seifrid Gáspár,⁴⁴⁴ Wobornik Jeromos⁴⁴⁵) rangot viselt, a harmadik csoportba különböző egyéb magas rangú egyházi tisztségviselők tartoznak: Hermán József⁴⁴⁶ kanonoki, Illyés István⁴⁴⁷ nagyréposti, Labsánszky János⁴⁴⁸ érseki titoknoki címet szerzett. A kiadványok magyarországi szerzőinek, összeállítóinak és fordítóinak ez az áttekintése aláhúzza a szerzetesi szerzők közül a jezsuiták és a ferencesek, a világi papság köréből pedig a vezető egyházi személyiségek, valamint a plébánosi réteg jelentőségét.

Irodalmi tevékenységük alapján a szerzők három nagy csoportba oszthatók. Az összes ismert (felőtt) magyarországi szerzőnek mintegy az egyharmadát kitevő első csoportba azok tartoznak, akiknek nevét csak ezekből a kiadványokból ismerjük, s a bibliográfiák, életrajzi lexikonok nem minden esetben tartják számon őket. A második, ennél valamivel kisebb csoportba azokat soroltuk, akik ezen a társulati vonatkozású munkájukon kívül még legalább egy-két kiadványt megjelentettek. A harmadik, legnépesebb csoportot azok a szerzők alkotják, akik más területeken is számottevő irodalmi tevékenységet fejtettek ki. Ez a csoport tovább bontható a társulati kiadványok szerzőjeként csak alkalmasszerűen szereplő, illetve irodalmi munkásságuk jelentős részét a társulatok szolgálatába állító szerzőkre. Mindenképpen szembevetendő a csak egyetlen társulati kiadványuk, illetve egy-két további művük révén ismert alkalmi szerzők viszonylag nagy száma, ami arra utal, hogy ezeknek a nyomtatványoknak a jelentős részét szerény

⁴³³ Nagyszombat IX 1. Szinnyi VIII 61–62.

⁴³⁴ Szt. Anna t. IX 1.

⁴³⁵ Széplak I 1, 2. Szinnyi XI 396–397.

⁴³⁶ Vö. 359. jegyzet.

⁴³⁷ Vö. 365. jegyzet.

⁴³⁸ Vö. 359. jegyzet.

⁴³⁹ Buda V 5, Lesencetomaj I 1, Veszprémi ehm. I 2, 3, 5, 6, 7, 8.

⁴⁴⁰ Vö. 355. jegyzet.

⁴⁴¹ Vö. 364. jegyzet.

⁴⁴² Nagymőke I 1, 2, 3. Szinnyi XI 294–295.

⁴⁴³ Pest IV 3.

⁴⁴⁴ Bruck/Leytha I 1.

⁴⁴⁵ Neudorf I 1. Szinnyi XIV 1618.

⁴⁴⁶ Győr VII 1. Szinnyi IV 783–785.

⁴⁴⁷ Vö. 358. jegyzet.

⁴⁴⁸ Nagyszombat X 12. Szinnyi VII 607–608.

irodalmi képességekkel rendelkező, „névtelen” szerzők hozták létre. Másfelől figyelmet érdemel a számattevő más irányú irodalmi működést kifejtő szerzők jelenléte. A legtöbben közülük többé-kevésbé ismert rendi vagy világi papi szónokok, doktori fokozattal rendelkező rendi vagy egyetemi tanárok voltak, akik között megtaláljuk a barokk áhítati irodalom több jelentős képviselőjét. Mindez előre jelzi a társulati kiadványok szöveganyagának tartalmi és színvonalbeli sokrétűségét.

Külföldi szerzők

A magyarországi szerzők, összeállítók, fordítók meghatározásánál nem kisebb nehézséget jelent a külföldi szerzők azonosítása. A magyarországi kiadásokban a külföldi szerzők neve rendszerint eltorzult alakban, töredékes formában, monogrammal vagy még úgy sem jelenik meg. Más esetben nem a címlapon, hanem csupán az előszóban, ajánlásban van utalás a külföldi szerzőkre, s az is előfordul, hogy a külföldi szerző műve egy társulati kézikönyvhöz hozzákötve, új lapszámozással, de külön címlap nélkül jelenik meg. A kiadványok adatai, valamint a bibliográfiák, kézikönyvek segítségével összesen 33 külföldi szerzőt sikerült azonosítanunk.

A külföldi szerzők között kevés nem egyházi személyt találunk, ami mutatja a kiadványok túlnyomó többségének egyházi szereztetését. Nem egyházi író például Seneca, ami jelzi, hogy a keresztény felfogáshoz alkalmazott antik szerző barokk kori közvetítésében a társulatok is részt vettek.⁴⁴⁹ Néhány külföldi szerzőnél nem tudtuk pontosan meghatározni az egyházi illetőséget: az egyik Bartholomaeus de Carthagena,⁴⁵⁰ a másik Arnoldus Corvinus⁴⁵¹ jogtörténész, aki a saját és Jodocus Coccius⁴⁵² jezsuita teológiai tanár műveiből készített összeállítás társszerzőjeként szerepel. A külföldi szerzők között is a jezsuita írók vannak legtöbben, például Henricus Balde⁴⁵³ és Julius Caesar Coturius (La Couture)⁴⁵⁴ flamand, Nicolaus Causinus,⁴⁵⁵ a már említett Jodocus Coccius, Charles Musart⁴⁵⁶ és Léonard Périn⁴⁵⁷ francia, Franciscus Stanislaus Phoenicius (Fenicki)⁴⁵⁸ és Adalbertus Tylkowski⁴⁵⁹ lengyel, Ignace Jacques Goodwin⁴⁶⁰ angol, Franciscus Hert-

⁴⁴⁹ Nagyszombat II 12. vö. Turóczy-Trostler 1961 II 156–218.

⁴⁵⁰ Nagyszombat X 13.

⁴⁵¹ Nagyszombat X 11.

⁴⁵² Sommervogel II 1255–1256.

⁴⁵³ Besztercebánya I 1, Eger I 2. Sommervogel I 812–816.

⁴⁵⁴ Pozsony V 7. Sommervogel II 1588–1590.

⁴⁵⁵ Nagyszombat X 10. LThK 2 982–983.

⁴⁵⁶ Nagyszombat X 4. Sommervogel V 1463–1467.

⁴⁵⁷ Kőszeg I 1. Sommervogel VI 535–539.

⁴⁵⁸ Nagyszombat VI 1. Sommervogel III 635–636.

⁴⁵⁹ Nagyszombat X 28. Sommervogel VIII 286–296.

⁴⁶⁰ Nagyszombat X 7. Sommervogel III 1607–1608.

zig⁴⁶¹ morva, Joannes Eusebius Nieremberg⁴⁶² spanyol, valamint Joannes Petrus Pina-
namonti,⁴⁶³ Carolus Gregorius Rosignoli,⁴⁶⁴ Paulus Segneri,⁴⁶⁵ Giambattista Tolemei⁴⁶⁶
és Francesco Zaccaria⁴⁶⁷ olasz származású jezsuita szerzetesek, akik a rendi irodalmon
belül egymástól jelentősen eltérő nemzeti irodalmi hagyományokat közvetítettek. Rajtuk
kívül Kilian Kazenberger⁴⁶⁸ német ferencset, Giovanni Bona⁴⁶⁹ olasz kardinálist és
ciszterci szerzetest, valamint Kempis Tamást⁴⁷⁰ és Szalézi Szt. Ferencet⁴⁷¹ említjük meg
a név szerint ismert külföldi szerzők sorából. A külföldi szerzők származását tekintve az
olaszok és a franciák vannak túlsúlyban, de figyelemreméltó a spanyol, flamand, német,
angol, lengyel szerzők jelenléte is a névsorban. Ez a felsorolás azt is megmutatja, hogy a
néhány európai híró antik, középkor végi és barokk egyházi szerző mellett néhány ma
már kevésbé ismert aszketikus, filozófiai és liturgikus író, regulamagyarázót, misztikust,
szónokot és teológust is megtalálunk a kiadványok szerzői között.

A név szerint ismert külföldi szerzőknek ez a rövid áttekintése módot ad az össze-
vetésre néhány külföldi társulat kedvelt szerzőivel. Először lássuk a szembetűnő hiányo-
kat. Hiányoznak az anyagból a 16. század végének és a 17. század első felének kedvelt
jezsuita szerzői, mint például Jeremias Drexel, aki több aszketikus művét délnémet je-
zsuita Mária kongregációknak ajánlotta.⁴⁷² Nem fordul elő Jakob Balde neve sem, akit
1637-ben a müncheni nagyobb Mária kongregáció prefektusává választottak, s aki 1648-
ban Mária-ódáit a társulati tagoknak ajánlva jelentette meg.⁴⁷³ Feltűnően hiányzik
Bellarmino neve: e szerző teológiai, dogmatikai, egyháztörténeti műveiből például a
mainzi congregatio maior academica és a linzi angyali üdvözllet kongregáció a 18. szá-
zad folyamán ajándékként többet is megjelentetett.⁴⁷⁴ Jakob Balde kivételével e szerzők
művei természetesen megjelentek Magyarországon is, de nem társulati összefüggésben.
Ezen kívül hiányzik számtalan kisebb-nagyobb 17–18. századi jezsuita író (így pl.
Joannes Comitino, Joseph Maria Prola, Johannes Scotti, Jakob de la Fontaine, Paul
Harrings, Emmanuel Azavedo, Franz X. Mannhardt, Melchior Guttwirt, Alphonsus de

⁴⁶¹ Nagyszombat X 29. Sommervogel IV 328–330.

⁴⁶² Nagyszombat X 1. Sommervogel V 1725.

⁴⁶³ Pozsony V 10. Sommervogel VI 763–792.

⁴⁶⁴ Kassa IV 4. Sommervogel VII 146–161.

⁴⁶⁵ Pozsony V 2, Nagyszombat X 3, 6, 1. Sommervogel VII 1050–1089.

⁴⁶⁶ Nagyszombat VII 4. Sommervogel VIII 86–89.

⁴⁶⁷ Kassa IV 5. Sommervogel VIII 1381–1435.

⁴⁶⁸ Harmadrend III 4. Heimbucher I (1933) 688.

⁴⁶⁹ Pozsony V 11. LThK 2 579.

⁴⁷⁰ Nagyszombat X 22.

⁴⁷¹ Nagyszombat X 27.

⁴⁷² Duhr 1910 386.

⁴⁷³ Duhr 1910 385–386.

⁴⁷⁴ Brück 1965–1966, Kolb 1908.

Sarasa), akik a különböző európai városok jezsuita vezetésű kongregációi kedvelt szerzőinek számítottak.⁴⁷⁵

Az azonosságok felé fordítva a figyelmet, a 33 külföldi szerzőnek több, mint a fele megtalálható három osztrák, illetve német jezsuita kongregáció összetetéshez rendelkezésre álló ajándékkönyveinek szerzői között. Ezek a különösen kedvelt szerzők Henricus Balde, Bona, Causinus, Kempis, Musart, Nieremberg, Pinamonti, Rosignoli, Segneri, Seneca, Szalézi Szt. Ferenc, Tytkowski és Zaccaria. Ez a névsor, amely önmagában is jól mutatja e szerzők nemzetközi ismeretét a kongregációk körében, további külföldi kongregációk ajándékkönyveinek ismeretében minden valószínűség szerint tovább bővíthető. A felsorolt szerzők magyarországi és külföldi társulatoknál egyaránt megjelent műveinek összetetéséből kitűnik, hogy a 13 azonos szerző közül hatnak ugyanaz a hét műve jelent meg a különböző hazai és külföldi társulatoknál. Ezek a következők: Henricus Balde Veritates Christianae-je, amely például 1725-ben a beszercebányai, 1737-ben az egri sarlós boldogasszony, 1738-ban és 1769-ben a linzi angyali üdvözlét, 1750-ben a mainzi akadémiai kongregáció ajándékkönyve;⁴⁷⁶ Kempis Viator Christianus-a, amely 1744-ben a nagyszombati gyertyaszentelő boldogasszony, 1693-ban és részleteiben 1741-ben a linzi angyali üdvözlét kongregáció xéniuma;⁴⁷⁷ Nieremberg Dictamina, seu scita c. munkája, amely 1696-ban ugyancsak a nagyszombati gyertyaszentelő boldogasszony, 1705-ben és 1732-ben a linzi angyali üdvözlét kongregáció kiadványa;⁴⁷⁸ Pinamonti Sanctissimum cor Mariae c. műve, amely 1731-ben a pozsonyi gyümölcsoltó boldogasszony kongregáció ajándékkönyveként, 1730-ban a linzi angyali üdvözlét kongregációnak kiadott Opusculum tripartitum II. részeként jelent meg;⁴⁷⁹ Segneri Instructio penitentis (Instructio confessorii) c. műve, amely 1698-ban a nagyszombati gyertyaszentelő boldogasszony, 1731-ben a klagenfurti Mária kongregáció ajándéka;⁴⁸⁰ Segneri Institutio parochi c. munkája, amely teljes terjedelemben 1716-ban a pozsonyi gyümölcsoltó boldogasszony, válogatásban 1700-ban és 1707-ben a nagyszombati gyertyaszentelő boldogasszony, három részben pedig 1776–1778 között évente a linzi angyali üdvözlét kongregáció kiadványa;⁴⁸¹ valamint a Seneca Christianus, amely 1700-ban a nagyszombati sarlós boldogasszony, 1686-ban pedig a linzi angyalok királynője diákkongregáció xéniuma.⁴⁸² Ezek a párhuzamosan megjelent művek tehát a magyarországi és a külföldi kongregációk egy részének közös olvasmányát jelentették. A kiadványok megjelenési idejének összetetéséből kitűnik, hogy néhány esetben a magyarországi, más alkalommal a külföldi kongregációknál jelent meg előbb ugyanaz a munka, a különbségek általában nem számottevők. Ezek a művek Pinamonti és Segneri

⁴⁷⁵ Vö. 474. jegyzet.

⁴⁷⁶ Vö. 453. jegyzet. Kolb 1908 219, 228. Brück 1965–1966 71, 75.

⁴⁷⁷ Vö. 470. jegyzet. Kolb 1908 204, 220.

⁴⁷⁸ Vö. 462. jegyzet. Kolb 1908 208–209, 216. Brück 1965–1966 71, 75.

⁴⁷⁹ Vö. 463. jegyzet. Kolb 1908 215–216.

⁴⁸⁰ Vö. 465. jegyzet. Lamprecht 1914, Brückner 1984 131.

⁴⁸¹ Vö. 465. jegyzet. Kolb 1908 229–230.

⁴⁸² Vö. 449. jegyzet. Kolb 1908 202–203.

munkái kivételével konkrét társulathoz kapcsolódó kiadásaiakon kívül Magyarországon is többször megjelentek, mindegyiket több nyelvre lefordították és számos helyen kiadták, s a 17–18. századi Európában széles körben ismert olvasmányanyagoknak tekinthetők.

A kiadványok megoszlása szerzők szerint

A magyarországi társulathoz fűződő 593 kiadvány közül összesen 297-nél sikerült a szerzőség megállapítása, 296 nyomtatvány szerzője ismeretlen maradt. A 297 ismert szerzőjű kiadvány összesen 204 konkrét szerzőt, összeállítót takar, melyek közül 33 külföldi, 171 magyarországi. A 33 külföldi szerzőhöz 54 kiadvány, a 171 magyarországi szerzőhöz összesen 243 kiadvány tartozik. (4. táblázat) Az ismeretlen szerzőjű nyomtatványok csoportjában sajnos nincs lehetőség a külföldi, illetve magyar szerzőtől származó művek szétválasztására, mivel a fordítás ténye vagy a külföldi megjelenés önmagában nem utal egyértelműen a külföldi szerzősége. Az ismert hazai és külföldi szerzővel rendelkező kiadványok arányát az egész anyagra vonatkoztatva azt mondhatjuk, hogy a kiadványoknak mintegy a 12 százaléka származik külföldi szerzőktől, a többi nagy valószínűséggel magyarországi szerzők munkájának tarthatjuk. A magyarországi szerzők két nagy csoportja közül az egyiket a 97 gyermek szerző alkotja 103, a másikat 74 felnőtt szerző alkotja 140 kiadvánnyal.

Az egy szerzőhöz, összeállítóhoz, fordítóhoz fűződő kiadványok számát vizsgálva figyelembe kellett vennünk, hogy egy kiadványnak néhány esetben két szerzője van, illetve két szerző különböző műve szerepel benne, melyek közül esetleg az egyiknek csupán egy, a másiknak két műve is van. Más esetben előfordult, hogy egy kiadvány szerzője és fordítója egyaránt ismert, illetve hogy egy mű fordítója más kiadványban szerzőként szerepel. A külföldi szerzők túlnyomó többsége csupán egy kiadványból ismert, hat külföldi szerzőnek (Rosignoli, Causinus, La Couture, Périn, Hertzig, Szalézi Szt. Ferenc) kettő, egynek három, s egy-egy továbbinak pedig hat, illetve kilenc (Petrus Canisius) kiadványa van. A három kiadvánnyal szereplő külföldi szerző Henricus Balde, akinek ugyanaz a műve több kiadásban látott napvilágot. A hat kiadvánnyal szereplő külföldi szerző az idősebb Paolo Segneri, akinek művei több kiadásban szerepelnek.

A magyarországi szerzők között a gyermekek csoportjában az egy művel szereplők vannak túlsúlyban (91), rajtuk kívül csupán hat gyermek szerzőtől szerepel két-két kiadvány. Ezek a két kiadványból ismert gyermek szerzők rendszerint az alsó, majd felsőbb grammatikai osztályok hallgatói, név szerint Josephus Desidor,⁴⁸³ Franciscus Herlein,⁴⁸⁴

⁴⁸³ Pozsony VIII 29, 30.

⁴⁸⁴ Pozsony VIII 2.

Mathias Jalics,⁴⁸⁵ Ignatius Koppauer,⁴⁸⁶ Josephus Schultheis⁴⁸⁷ és Franz Xaver Siller.⁴⁸⁸ Nekik föltehetően az átlagosnál jobb képességeik miatt jelent meg rendszerint ugyanabban az évben vagy egy-két év különbséggel két prédikációjuk. Egy esetben egy felnőtt jezsuita szerző, Szerdahelyi György alkalmi prédikációjának felolvasójaként ugyancsak gyermek, a retorika osztály egyik nemesi származású ifjú hallgatója, Josephus Batsák de Benefa szerepel.⁴⁸⁹ Itt kell megemlítenünk, hogy Szinnyei életrajzi lexikona ismeri ugyan ezeknek a gyermek szerzőknek egy részét, rendszerint azonban tévesen, trinitárius szerzetesként, vagy tanulóként és trinitárius szerzetesként tartja számon őket.

A magyarországi felnőtt szerzők csoportjában csaknem fele-fele arányban található az egy, illetve egynél több társulati kiadvánnyal szereplő szerzők. A két kiadvánnyal szereplő szerzők a következők: Ordódy János, Rajcsányi János, Szerdahelyi György és Taxonyi János jezsuita, Füsi Pius domonkos, Kovács Péter tanár és hitszónok, Reinthaler Farkas Severin teológiai tanár és Saárváry István hitszónok ferences, Radossány László kamalduli szerzetes, valamint Ordódy Zsigmond csanádi püspök és Róka János teológiai doktor, váci püspöki titkár. A három kiadvánnyal szereplő szerzők Barna János jezsuita, Draskovics György pécsi, váci, majd győri püspök, Rabcsék András nagyemőkei plébános, valamint Rácz Sámuel filozófiai és orvosi doktor, a budai egyetem tanára. A négy kiadvánnyal képviselt szerzők Szabolt Ferenc jezsuita és Németh Péter ferences szerzetes. Tizenegy-tizenegy társulati kiadványt ismerünk Hevenes Gábortól és Padányi Bíró Mártontól, a legmagasabb számú, tizenhat kiadvánnyal pedig Nádasi János van jelen. A két és több kiadvánnyal rendelkező szerzőknek ez az áttekintése jelzi, hogy az ismert szerzőjű kiadványok jelentős részét szerzetesi, elsősorban jezsuita szerzők, valamint magas egyházi méltóságot betöltő személyek hozták létre. Az ötnél több kiadvánnyal rendelkező három szerző a társulati nyomtatványok legeredményesebb szerzőinek tekinthetők, akik a vizsgált időszak valamelyik részében fontos szerepet játszottak a társulatok ellátásában a kiadványokkal. Jelentőségüket mutatja, hogy kiadványaik egy része nem helyi társulathoz kapcsolódott, hanem országosan, illetve Padányi Bíró esetében egyházmegyei keretek között volt ismert, így nagyszámú társulat használhatta őket.

A szerzőktől különválasztott összeállítók közül hét személy egy-egy, egy-egy pedig két, illetve három nyomtatvánnyal szerepel. Az egynél több kiadást megért nyomtatványok közül a pozsonyi Mária, a haldoklók anyja társulat Lippay György által összeállított kézikönyve három kiadásban, a nagyszombati nagyboldogasszony társulathoz kapcsolódó kézikönyv Illyés István által átdolgozott változata két kiadásban látott napvilágot. Ez is aláhúzza az egyházi vezető réteg tagjainak szerepét a kiadványok megjelentetésében.

A szerzők, összeállítók és a kiadványtípusok kapcsolatát vizsgálva néhány további megfigyelést tehetünk. (2. táblázat) A felvételi lapok közül egynek sem ismerjük név sze-

⁴⁸⁵ Óbuda-Kiscell I 29, 30.

⁴⁸⁶ Óbuda-Kiscell I 25, 27.

⁴⁸⁷ Óbuda-Kiscell I 33, 35.

⁴⁸⁸ Pozsony VIII 51, Komárom II 13.

⁴⁸⁹ Pozsony V 16.

rint a szerzőjét vagy összeállítóját, ami a kiadványtípus legfontosabb gyakorlati tudnivalókat tartalmazó, alkalmi jellegével magyarázható. A társulati kézikönyveknél feltűnő az ismeretlen szerzőjű művek nagy száma (183), amivel szemben tizenegy ismert hazai szerző és kilenc összeállító 33, illetve 8 kiadványa, valamint tizenegy külföldi szerző tizenegy kiadványa áll. Az ajándékkönyveknél fordított az arány, mivel ezek többsége ismert szerző műve: a mindössze 16 ismeretlen szerzőjű kiadvánnyal szemben itt 13 ismert hazai szerző 33 és 29 külföldi szerző 39 kiadványa áll, ez utóbbiak közül az egyiket egy ismeretlen szerzőjű kézikönyvhöz kötötték hozzá. Az áhítati műveknél jóval több az ismeretlen szerzőjű kiadvány: a 37 ismeretlen szerzőjű kiadvánnyal szemben hét ismert hazai szerző 26 nyomtatványa áll, külföldi szerzőt itt egyet sem ismerünk név szerint. Az alkalmi nyomtatványok csoportjában az ismeretlen szerzőtől származó művek száma 46, amivel szemben 97 ismert hazai gyermek szerző 103 és 31 felnőtt szerző 37 kiadványa áll, külföldi szerzőt itt sem találunk. Mindez megmutatja, hogy míg az ismert külföldi szerzők munkáinak többsége az ajándékkönyvek, az ismert hazai szerzőké az alkalmi nyomtatványok, valamint az ajándékkönyvek, áhítati művek és a kézikönyvek kiadványtípusához tartozik. Az ismert külföldi szerzők többségének megjelenése a kongregációs ajándékkönyvek szerzőiként utal a kongregációk ajándékkönyvei és az egyéb kiadványtípusok közti jelentős tartalmi, színvonalbeli különbségre. Szembetűnő a kézikönyvek nagy részének anonim jellege. Ez a kiadványtípus nem önálló alkotás voltával, részben kész szövegek felhasználása révén történt összeállításával függ össze, míg az ajándékkönyvek, áhítati művek és alkalmi nyomtatványok többsége önálló szerzői teljesítmény eredménye.

A szerzők kapcsolata a társulatokkal

A külföldi szerzők kapcsolata a magyarországi társulatokkal rendszerint csupán közvetett, rendi jellegű. A jezsuita szerzők kivétel nélkül a jezsuita gondozású társulatok kiadványainak szerzőiként jelennek meg, s a nem jezsuita szerzők munkái (ide értve a nem egyházi és a két bizonytalan illetőségű szerzőt is) egy kivétellel ugyancsak jezsuita szervezésű társulatokhoz kapcsolódnak. Ez a kivétel Kazenberger, aki a ferences regula 18. században autentikusnak tekintett magyarázójaként a ferences harmadrend számára összeállított kézikönyvével szerepel. A külföldi szerzők művei magyarországi kiadásainak nyelve két kivétellel latin, ezek a szerzők tehát csak a latinul olvasó rétegekhez jutottak el. A két kivétel az előbb említett Kazenberger ferences harmadrendi kézikönyvének és Tolemei a jezsuita gondozású nagyszombati Krisztus halála társulat kézikönyvéhez hozzákötött, a jó halálra való felkészülést segítő, először Rómában 1723-ban *Preces quotidianae ad impetrandam bonam mortem* címen megjelent áhítati művének magyar fordítása.

Érdekes következtetésre ad alkalmat a jelentős külföldi szerzők halála éve és a kiadványok első magyarországi társulati megjelenése közti időbeli különbség vizsgálata

(3. táblázat). Egy olyan szerző van, akinek még életében megjelent munkájának első magyarországi társulati kiadása (Zaccaria). Segnerinek halála után négy, Kazenbergernek halála után tizenöt évvel jelent meg munkája első magyarországi társulati kiadása. Húsz-negyven év közötti különbség öt szerzőnél van (Balde, Hertzig, Nieremberg, Pinamonti, Rosignoli), negyven-hatvan évet kellett várnia hat szerző művének (Fenicki, Goodwin, Musart, Tylkowski, Tolemei, Bona), hatvan-nyolcvan, illetve nyolcvan-száz évet további két-két szerző művének (Causinus és Coturius, illetve Coccius és Périn) az első magyarországi társulati kiadásra, Szalézi Szt. Ferencet pedig 132 évvel halála után „fedezték fel” a társulatok számára. Ezek az adatok megmutatják, hogy a külföldi barokk szerzők többsége átlagosan mintegy ötven év késéssel jutott el a magyarországi társulatokhoz.

Ennél valamivel kedvezőbb a kép, ha egy pillantást vetünk e külföldi szerzők munkáinak nem konkrét társulathoz kapcsolódó magyarországi kiadásaira. Eszerint hat szerző, így Causinus, Fenicki, Kazenberger, Pinamonti, Segneri *Institutio parochi* című és Zaccaria művének egyetlen ilyen kiadását sem ismerjük, ezek a szerzők tehát a társulatok speciális szerzőinek, műveik a társulatok kizárólagos olvasmányának tekinthetők. A vizsgált időszakban egy-egy konkrét társulathoz nem kötődő magyarországi kiadását ismerjük Corvinus és Coccius közös kiadványának 1737-ből,⁴⁹⁰ Rosignoli művének 1732-ből,⁴⁹¹ Szalézi Szt. Ferenc egyik levelének 1769-ből,⁴⁹² Tylkowski művének 1752-ből⁴⁹³ és Tolemei munkájának 1790-ből.⁴⁹⁴ Két további kiadása van Kempis Viator Christianusának 1744-ből és 1745-ből,⁴⁹⁵ három kiadásáról tudunk Carthagera munkájának 1727-ből (két kiadás) és 1730-ból.⁴⁹⁶ Négy nem társulati kiadása jelent meg Coturius-nak 1695–1728 között,⁴⁹⁷ Segneri *Instructio confessarii c.* művének 1719–1727 között,⁴⁹⁸ valamint Périn-nek 1727–1767 között.⁴⁹⁹ Öt további kiadásáról tudunk Musart-nak 1675–1720 között,⁵⁰⁰ kilenc kiadása ismert Bona híres aszketikus művének, a *Manuductio*-nak 1703–1774 között,⁵⁰¹ melyek közül az 1705-ös, az 1720-as és 1773-as magyar nyelvű. Nieremberg *Dictamina*-jának 1736–1750 között⁵⁰² és Hertzig *Manuale confessarii*-jának 1744–1770 között egyaránt kilenc,⁵⁰³ Goodwin *Lapis Lydius*-

⁴⁹⁰ Petrik V 103.

⁴⁹¹ Petrik III 242.

⁴⁹² Petrik V 152.

⁴⁹³ Petrik III 641.

⁴⁹⁴ Petrik V 413.

⁴⁹⁵ Petrik II 361.

⁴⁹⁶ Petrik V 89.

⁴⁹⁷ RMK II 1804, Petrik V 281–282, Petrik I 446.

⁴⁹⁸ Petrik III 363, V 459–460.

⁴⁹⁹ Petrik I 128.

⁵⁰⁰ RMK II 1371, 1751, 2043, Petrik V 330.

⁵⁰¹ RMK I 1701, RMK II 2154, Petrik I 318, V 73.

⁵⁰² Petrik II 881–882, V 350.

⁵⁰³ Petrik II 109, V 195–196.

ának 1671–1779 között tíz nem társulati kiadásáról tudunk.⁵⁰⁴ A Seneca Christianus 1660–1770 között tizenkét további kiadást ért meg, melyek közül az 1768-as és 1770-es magyar nyelvű.⁵⁰⁵ A legtöbb, tizenöt kiadása Balde Veritates Christianae c. munkájának ismert, amelyek 1697–1752 között jelentek meg.⁵⁰⁶

A konkrét társulathoz nem kötődő további kiadásoknak ez a nagy száma azt mutatja, hogy ezek a művek nem kizárólag egy-egy helyi társulathoz kapcsolódtak, azoknál jóval szélesebb körben is ismertek voltak. A külföldi szerzőknek ezek a más kiadásokban is megjelent művei tehát csak abban az értelemben tekinthetők társulati kiadványoknak, hogy a társulatok speciális használatára is megjelentek, emellett azonban beletartoznak a barokk áhítati irodalom tágabb összefüggéseibe. A tizenhét mű társulati kiadásai és első magyarországi nem társulati kiadásai megjelenési idejének összevetése azt mutatja, hogy mindkét csoportban maximum negyven év eltéréssel hat esetben a társulati kiadás, tíz esetben a nem társulati kiadás jelent meg korábban, egy mű társulati és nem társulati kiadása pedig ugyanabban az évben látott napvilágot. A csak társulati kiadásban és a társulatoknál először megjelent művek arra utalnak, hogy a társulatok számottevő kezdeményező szerepet játszottak ezek magyarországi megjelentetésében. Másfelől e műveknek csupán egy részéről mondható el, hogy ez a kezdeményezés tágabb körben is visszhangra talált, s hogy ezek a kiadványok túlnőtték a társulatok kereteit.

A külföldi szerzőkhöz hasonlóan a magyarországi szerzőknél is megfigyelhető a szerzők egyházi hovatartozása és a társulatok gondozása közti kapcsolat. Eszerint a különböző rendek szerzetesei néhány kivételtől eltekintve a saját rendjük által gondozott társulatok kiadványait szerezték, állították össze vagy fordították, a világi papság pedig többnyire a világi papi gondozású társulatok kiadványainak szerzőjeként jelenik meg. A szerzőtől eltérő rend által gondozott társulatok nyomtatványai rendszerint alkalmi prédikációk, ami a vendégszónoklás gyakorlatának a társulatok körében való ismertségével függ össze, s csupán egy-egy áhítati mű és társulati kézikönyv van közöttük. A világi papi szerzők között az egyetlen kivétel Padányi Bíró Márton, akinek két alkalmi prédikációja a jezsuita vezetés alatt álló budai szentháromság társulathoz kapcsolódik. A szerzetesi szerzőknél több mint tíz olyan kiadványt találtunk, amely nem a szerző rendjével azonos rend által gondozott társulathoz fűződik. Az ilyen, rendjük határait átlépő szerzők csaknem fele jezsuita (például Höck, Róka, Kraus, Pierer, Seifried), ezen kívül néhány domonkos (Obermüller, Heillinger), pálos (Frölich), karmelita (Cherubinus) és premontrei (Brauner) szerzetes van közöttük. Egészen más az arány a társulatok között, amelyek más rendhez tartozó vagy világi papi szerzőtől származó kiadvánnyal rendelkeznek: e társulatok közül hármát-hármát ferencesek, ágostonrendiek és világi papok, kettőt jezsuiták, egyet-egyet trinitáriusok, illetve szerviták gondoznak. Ezek a számok jól mutatják, hogy mely rendek tagjai lépték át gyakrabban kiadványaikkal az általuk

⁵⁰⁴ RMK II 1272, 2042, Petrik I 918, II 547, V 173. Sommervogel III 1607–1608.

⁵⁰⁵ RMK II 953, 1857, Petrik III 367–368, V 461.

⁵⁰⁶ RMK II 1889, 2420, Petrik I 164, V 45–46.

gondozott társulatok határait, illetve mely társulatok voltak azok, amelyek kiadványaikban más rendek szerzőit is olvashatták.

A rendi összefüggésen kívül a magyarországi szerzők és a társulatok kapcsolatának más formái is megfigyelhetők. A leggyakoribb lehetőség, hogy a kiadvány szerzője valamilyen funkciót töltött be abban a társulatban, amelyhez kiadványa kapcsolódik: rendszerint annak előljárója, esetleg alapítója, rektora vagy vizitátora. Így Ágoston Leó a nagyszombati oltáriszentség társulat kézikönyvének összeállítója a társulat direktora, Petrus Charapancsick de Mostar a buda-vízivárosi szeplőtelen fogantatás társulat kézikönyvének szerzője a társulat előljárója, Domonkovic Adalbertus az esztergomi kordás társulat kézikönyvének összeállítója a társulat direktora, Barna János a budai szentháromság társulat egyik ajándékkönyvének szerzője a társulat prézese, Taxonyi János a győri Krisztus halála társulathoz kapcsolódó két áhítati mű szerzője és egy további fordítója a társulat vezetője volt. Sajgó Benedek a győri nagyboldogasszony társulat kézikönyvének szerzője a társulat rektori tisztét töltötte be, Füsi Pius a kékkői rózsafüzér társulat alkalmi kiadványának szerzője pedig ugyanennek a társulatnak a felállítója, egyben számos más rózsafüzér társulat megszervezője. A ferences harmadrend egyik kézikönyvének szerzője, Sigl Domokos a harmadrend rendje által megbízott vizitátora volt. A világi papi szerzők közül Lippay György a pozsonyi Mária a haldoklók anyja társulat kézikönyvének szerzője egyben a társulat alapítója volt, Padányi Bíró Márton pedig a veszprémi egyházmegyében általa szervezett szentháromság társulat több kézikönyvét és áhítati kiadványát szerezte. Néhány esetben a szerző azonos személy a társulatot szervező helyi plébánossal: így Goldperger János deményi plébános a deményi karmelhegyi boldogasszony társulat kézikönyvét adta ki, Rabcsék András nagyemőkei plébános pedig az általa szervezett nagyemőkei Szt. Anna és Szt. Gyula mártír társulat kézikönyvét és egy áhítati kiadványát jelentette meg.

Közvetett kapcsolatnak tekinthetjük, ha a kiadvány szerzőjének lakóhelye vagy működési helye azonos a társulat székhelyével. Így Hermán József győri kanonok a győri székesegyházhoz kapcsolódó keresztény tanítás társulat előtt tartott alkalmi prédikációját, Rácz Sámuel budai egyetemi tanár a budai egyetem Mária társulatának tartott alkalmi prédikációját adta ki három kiadásban, Illyés István esztergomi nagyprépost, egy ideig a nagyszombati egyetem tanára pedig a nagyszombati Szt. Miklós plébániatemplomhoz kapcsolódó nagyboldogasszony társulat kézikönyvének két kiadását állította össze. Mindezek az adatok arra utalnak, hogy az ismert magyarországi szerzőknek körülbelül az egynegyede az egyházi hovatartozás szerinti kapcsolatok mellett közvetlen kapcsolatban is állt azzal a társulattal, melynek kiadványt készített. A közvetlen kapcsolatoknak ez a gyakori előfordulása azt is mutatja, hogy a társulatok szervezői a szervezetek működését serkentő, biztosító eszközök egyikének éppen ezeket a kiadványokat tekintették. Másfelől a név szerint ismert szerzők társulatokkal való kapcsolatrendszerének ezeket a jellemzőit lényegében az ismeretlen szerzők és kiadványaik társulatokhoz fűződő viszonyára is érvényesnek tarthatjuk.

A magyarországi szerzők kiadványai a külföldi szerzők műveinél sokkal gyorsabban jutottak el a társulatokhoz: az ismert halálozási évvel rendelkező szerzők munkái

egy kivétellel mind a szerzők életében jelentek meg. A kivétel Draskovics György 1628-ban írt munkája, amely csak 34 évvel a szerző halála után jelent meg először. Ez arra utal, hogy a magyarországi szerzők társulati művei élő kiadványokat jelentettek, amelyek valós korabeli igényt elégítettek ki, s biztosították a szerzők közvetlen kapcsolatát a közönséggel.

V. Keletkezési és kiadási körülmények

Időbeli elterjedés

A kiadványok időbeli megoszlását vizsgálva (1. ábra) az első nyomtatvány 1638-ban jelenik meg, ami egyben az elemzés tulajdonképpeni alsó időbeli határát is jelzi. Másfelől a társulati kiadványok megjelentetése nem szűnik meg teljesen a szervezeteket feloszlató rendelkezésekkel, s még az 1780-as, 1790-es években is találunk ilyen jellegű nyomtatványokat, noha számuk az előző évtizedekhez viszonyítva jelentősen csökkent. Az 1640-es, 1650-es években az előző évtizedben megjelent egyetlen kiadvánnyal szemben a nyomtatványok száma figyelemreméltóan megemelkedik, majd némi csökkenés után a 17–18. század fordulóján újabb számottevő növekedést mutat. A legtöbb kiadvány az 1720–1780 közötti évtizedekben lát napvilágot: az összes nyomtatványnak több, mint két harmada ebből az időszakból származik. Ezen belül is az 1740-es évek emelkednek ki, ekkor évente átlagosan mintegy nyolc kiadványt ismerünk. Ezek az adatok jól mutatják, hogy a társulati kiadványok megjelenése és kialakulása a 17. század második és harmadik harmadára, virágkora a 18. század második és harmadik negyedére esik. Az 1780-as évek gyors hanyatlást eredményeznek, ezt a század végén a kiadványok utóvirágzása és lassú átalakulása követi.

A nyomtatványoknak ezt az időbeli megoszlását érdemes összevetni a Magyarországon ismert összes társulat keletkezési ideje alapján kapott képpel.⁵⁰⁷ Eszerint míg az 1563–1600 közti időben mindössze négy szervezet jött létre, a 17. század folyamán a szervezetek száma fokozatos emelkedést mutat. A legtöbb társulat az 1720–1770 közötti években alakult, majd ezt követően az új társulatok száma rohamosan csökken, hogy a század végére hirtelen csaknem a nullával legyen egyenlő. Az összevetés egyrészt megmutatja, hogy az első szervezetek megalakulása után még mintegy ötven-hatvan évnek kellett eltelnie az első kiadvány megjelenéséig. Másrészt ettől kezdve a nyomtatványok megjelenésének gyakorisága lényegében párhuzamos a társulatok keletkezésének intenzitásával. Az egyetlen nagyobb eltérés, hogy míg az 1770-es években új társulatok a korábbinál lényegesen kisebb számban keletkeznek, a kiadványok száma ekkor lényegében még változatlan az előző évtizedekhez viszonyítva. Mindez arra utal, hogy egyrészt a kiadványok számának időbeli alakulása a jelzett megszorításokkal hozzávetőleges pontossággal tükrözi a szervezetek működésének intenzitását. Másrészt európai viszonylatban a nyomtatványok viszonylag késői megjelenése az első társulatok alacsony

⁵⁰⁷ Tüskés–Knapp 1988.

szervezettségi szintjével, a szükséges nyomdai kapacitás hiányával és a speciálisan társulati célú kiadványok iránti igény megkésett jelentkezésével magyarázható. Az 1770-es években mutatkozó jelentősebb eltérés a kiadványok és az új szervezetek száma között azzal hozható összefüggésbe, hogy ekkor már nem az újonnan alakult szervezetek voltak a nyomtatványok elsődleges megjelentetői, hanem jórészt a már korábban létrejött társulatok igényeit kellett a lényegében változatlan számú kiadvánnyal kielégíteni.

A különböző kiadványtípusok időbeli megoszlása felé fordítva a figyelmet, szembevetendő, hogy míg a társulati kézikönyvek kiadása az 1630-as évektől egészen 1800-ig folyamatos, a nem sokkal ezután megjelenő ajándékkönyvek típusában már 1760 után hirtelen törés következik be. Ugyancsak kezdettől jelen vannak a kiadványtípusok között az áhítati művek és az alkalmi nyomtatványok, de míg az áhítati művek megjelenése kisebb kihagyásoktól eltekintve egészen az 1780-as évekig rendszeresnek mondható, az alkalmi nyomtatványok a 17. század második felében még csupán szóróványosan fordulnak elő. Az időben legkésőbb megjelenő és legrövidebb életű kiadványtípus a leginkább veszendő felvételi lapok csoportja, amely az 1720-as években tűnik föl, s 1780 után a vizsgált időszakban már nem találkozunk vele. A két utóbbi kiadványtípusnak ez a viszonylag késői rendszeres megjelenése egyben mutatja a társulati kiadványok viszonylag későn végbemenő differenciálódási folyamatát. Az ajándékkönyveknél 1760 után bekövetkező hirtelen törés föltehetően az ilyen kiadványok túlnyomó többségét megjelentető jezsuita rend társulatok iránti érdeklődésének csökkenésével, illetve a rendet érintő különböző korlátozó intézkedések hatásával magyarázható. Míg a felvételi lapok kiadványtípusában az 1740-es és 1750-es évek, a kézikönyveknél 1720–1780 közötti évtizedek, az ajándékkönyveknél az 1720-as és 1730-as évek, az alkalmi nyomtatványoknál az 1730–1780 közti évtizedek emelkednek ki a kiadványok számát tekintve, az áhítati művek megjelenése az egész időszakban viszonylag a legegyszerűsebb. Mindez utal arra, hogy a különböző kiadványtípusok nemcsak abszolút számukat, hanem időbeli megoszlásukat tekintve is eltérő arányban alkotják a társulati kiadványok összességét.

Kapcsolat a társulatokkal

A nyomtatványok időbeli elterjedése után a következő kérdés az, hogy melyek voltak azok a társulatok, amelyekkel kapcsolatban ezek a kiadványok megjelentek? Már az elterjedés időbeli alakulása is utalt arra, hogy a különböző szervezetek nem egyenlő mértékben vettek részt a nyomtatványok előállításában, használatában. Az egy társulathoz és társulat típusához kapcsolódó kiadványok számát vizsgálva szét kell választani a konkrét szervezethez köthető és az ilyenekhez nem köthető kiadványokat, mivel ez utóbbiak hatóköre nem korlátozódott egyetlen helyi társulatra.

A konkrét társulathoz fűződő nyomtatványokat vizsgálva (1. táblázat) megfigyelhető, hogy a társulatok túlnyomó többsége egyetlen kiadvánnyal rendelkezik (83), ennél

lényegesen kevesebb a két és három kiadvánnyal rendelkező szervezetek száma (24–17). Négy kiadvánnyal szerepel az anyagban öt, ötten hat társulat, öt fölötti kiadványszámmal pedig összesen kilenc társulatnál találkozunk. Ezek közül a zágrábi angyali üdvözet társulat tizenegy, az ugyanilyen nevű pozsonyi társulat tizenhat, a komáromi szentháromság skapuláréja társulat tizenhárom, a nagyszombati sarlós boldogasszony tizenkilenc, az ugyanitt működő gyertyaszentelő boldogasszony társulat harminchárom, a budai szentháromság társulat huszonöt, az óbuda-kiscelli szentháromság skapuláréja társulat harmincnegyzár és az ugyanilyen elnevezésű pozsonyi társulat ötvenhét kiadvánnyal szerepel. A magas kiadványszámmal szereplő társulatok típusuk és gondozójuk szerint mindössze két csoportba tartoznak: a zágrábi és a pozsonyi angyali üdvözet, valamint a nagyszombati sarlós boldogasszony társulat a jezsuiták gondozása alatt álló Mária kongregáció. A jezsuita rend áll a budai szentháromság társulat mögött, a nagyszombati gyertyaszentelő boldogasszony társulat az ugyancsak jezsuita vezetésű papi szemináriumhoz kapcsolódik, a komáromi, óbuda-kiscelli és pozsonyi szentháromság skapuláréja társulatok gondozói pedig a trinitáriusok. Ezek az adatok jól mutatják, hogy a konkrét társulathoz kapcsolódó kiadványok több, mint egyharmada mindössze két társulat típust képviselő nyolc különböző szervezet között oszlik meg, amelyek mögött két szerzetesrend, a jezsuita, illetve a trinitárius rend áll.

A kiadvánnyal rendelkező társulatok földrajzi elhelyezkedését vizsgálva (1. térkép) megfigyelhetjük, hogy a legnagyobb számú nyomtatványt megjelentető szervezetek a kereskedelmi központnak számító Komárom kivételével mind az ország legfejlettebb városi településein, egyházi központjaiban jöttek létre. Nagyrészt ugyanezek a települések azok, amelyek egyúttal jelentős számú társulatot tudnak felmutatni: Budán, Nagyszombatban és Pozsonyban például egyaránt közel tíz vagy tíznél több társulat működéséről tudunk. Másfelől a szervezetek összességének földrajzi elhelyezkedéséhez viszonyítva a kiadvánnyal rendelkező társulatok többsége városi jellegű településeken működött, s feltűnően kevés azoknak a kiadványoknak a száma, amelyek falusi társulatokhoz kapcsolódnak. A falusi településen szerveződött társulatoknak rendszerint csupán egy-két kiadványa van, amelyek többnyire az adott helyen érvényesülő speciális rendi vagy világi papi, plébánosi aktivitás érvényesülésével hozhatók kapcsolatba.

A konkrét társulathoz nem köthető kiadványok felé fordítva a figyelmet megállapítható, hogy ezek az egyházmegyei szervezésű társulatok, helyhez nem, de részben rendelkezhető társulat típusok túlnyomórészt csupán egy, illetve két kiadvánnyal rendelkeztek. Egy-egy társulat vagy társulat típus szerepel az anyagban kilenc, illetve tizenhárom kiadvánnyal, kettő-kettőnek hat, illetve tíz nyomtatványa volt, s a legmagasabb kiadványszámot (16) mindössze két társulat típus érte el. A kettőnél több kiadvánnyal rendelkező társulatok és társulat típusok a karmeliták skapuláré társulata, a veszprémi egyházmegye szentháromság társulata, az egri egyházmegye oltáriszentség társulata, a ferences harmadrend, a többnyire domonkosok által szervezett rózsafüzér társulat és a ferencesek kordás társulata, a keresztény tanítás társulata, valamint egy közelebbről meg nem nevezett nagyszombati Mária társulat és a helyhez nem köthető egyéb Mária társulatok. Ez utóbbiak mögött ugyancsak a jezsuita rend áll. Ezek az ada-

tok utalnak arra, hogy a jezsuita gondozású társulatok mellett elsősorban a ferencesek és a domonkosok, valamint a karmeliták által irányított társulatok, illetve társulat típusok voltak azok, amelyek nagyobb számú kiadvánnyal rendelkeztek, míg az egyházmegyei szervezésű társulatok csupán kivételes esetben mondhattak magukénak jelentősebb számú nyomtatványt. Mindez aláhúzza az említett szerzetesrendek, köztük is a jezsuita rend kiemelkedő szerepét a társulati kiadványok megjelenítésében.

A konkrét társulathoz nem köthető kiadványok jelentőségét elsősorban az adja, hogy hatásuk nem korlátozódott egyetlen társulatra, s egy-egy egyházmegye keretein belül vagy a rendi csatornák közvetítésével sokkal tágabb körben, így mindenekelőtt a falusi lakosság körében is használták őket. A már említett veszprémi egyházmegye mellett egyházmegyei szervezésű társulathoz kapcsolódó kiadványok jelentek meg az egri, győri, pécsi, szepesi és székesfehérvári egyházmegyében, s nagyrészt ugyanezek az egyházmegyék azok, amelyekben az egyházi vezetés egy meghatározott időszakban tudatosan törekedett központi szervezésű társulatok létrehozására, s amelyekben a legnagyobb volt a szervezetek sűrűsége. Mindez azt mutatja, hogy a társulati kiadványok – ha különböző arányban és közvetítőkkal is, de – a társadalom minden csoportjához, legszélesebb rétegeihez is eljutottak.

Érdekes következtetésre ad alkalmat a kiadványtípusok és a különböző társulat típusok kapcsolatának vizsgálata (5. táblázat). A társulatokat célkitűzéseik, elnevezésük és gondozásuk szerint három fő csoportra, ezeken belül tizenhárom különféle altípusra osztottuk. A kiadványok mintegy 45 százaléka a különböző Krisztus-, eukarisztikus és egyéb társulatokhoz kapcsolódik, a fennmaradó rész a különféle Mária társulatok és a szentekről elnevezett társulatok között oszlik meg kb. 35–20 százalék arányban. Ha ezeket az adatokat összevetjük az összes ismert magyarországi társulat megoszlásával, megfigyelhetjük, hogy míg a Krisztus-, eukarisztikus és egyéb társulatok aránya csaknem azonos a kiadvánnyal rendelkező és az összes ebbe a csoportba tartozó magyarországi társulat között, a Máriáról, illetve szentekről elnevezett szervezetek aránya a két csoportban egymásnak épp a fordítottja. Ez azt jelenti, hogy a Mária társulatoknál a kiadványok jóval nagyobb arányban jelennek meg, mint ez a társulat csoport a laikus szervezeti formák összességében előfordul. Ennek az a magyarázata, hogy a Mária társulatok jelentős része jezsuita gondozású kongregáció, amelyekben a kiadványok megjelenése az összes szervezeti forma között a legnagyobb rendszerességgel történt.

A kiadványok abszolút számát tekintve első helyen a különböző szentháromság társulatok állnak összesen 158 nyomtatvánnyal, melyek túlnyomó többsége a szentháromság skapuláréja társulatokhoz, valamint a budai szentháromság társulathoz kapcsolódik. Ezt követik a Mária életének különböző mozzanatairól elnevezett társulatok 125 kiadvánnyal, melyek nagy részét a jezsuita Mária kongregációk kiadványai alkotják. Harmadik helyen állnak a Mária különféle titulussairól elnevezett társulatok 53 nyomtatvánnyal, melyek között a skapuláré és a rózsafüzér társulatok rendszerint helyi és rendi kereteken túlmutató kiadványai vannak a legnagyobb számban. Csaknem ugyanennyi, 52 kiadványt ismerünk a különféle szentekről elnevezett társulatoktól, míg az egyéb Mária társulatok, a Krisztus halála és a kordás társulatok csaknem egyenlő számú (33, 38 illetve

31) kiadvánnyal szerepelnek. Huszonegy kiadványt ismerünk az oltáriszentség társulatokkal, tizenháromat–tizenháromat a ferences harmadrenddel és a keresztény tanítás társulatával kapcsolatban, a többi társulat típus nyomtatványainak száma tíz, illetve az alatt van.

A kiadványok helyi társulat típusok szerint arányának és a társulat típusok abszolút előfordulási arányának összevetése néhány további tanulással szolgál, mivel megmutatja, hogy melyek azok a társulat típusok, amelyek abszolút előfordulásuknál kisebb, illetve nagyobb arányban jelentettek meg nyomtatványokat. Ez egyrészt aláhúzza a szentháromság társulatok és a Mária társulatok már megfigyelt jelentőségét a kiadványok előállításában. Ezen kívül abszolút előfordulásuknál szembetűnően nagyobb arányban jelennek meg kiadványok a Krisztus halála társulatoknál, amelyek többsége ugyancsak jezsuita vezetés alatt állt. Másfelől a kordás, keresztény tanítás és oltáriszentség társulatok kiadványainak aránya messze alatta marad ezeknek a társulat típusoknak az abszolút előfordulási arányánál. A legfeltűnőbb, hogy míg a legszélesebb rétegeket átfogó kordás társulatok a számszerű előfordulás tekintetében az összes ismert magyarországi laikus vallási szervezet között első helyen állnak, azok nem kevesebb, mint 25 százalékát teszik ki, a hozzájuk kapcsolódó kiadványok az egész nyomtatványanyagnak csupán nem egészen 6 százalékát alkotják. S bár ezek a szervezetek országosan vagy egyházmegyei szinten elterjedt társulat típusok voltak, amelyek a különböző helyeken ugyanazokat a kiadványokat használhatták, ezek az adatok jól mutatják ezeknek a társulat típusoknak lényegesen kisebb mértékű ellátottságát a kiadványokkal.

A kiadványtípusok társulat típusok szerinti megoszlását vizsgálva a nagy szóródás mellett néhány jellemző különbséget is megfigyelhetünk. A legtöbb kiadványtípussal a különféle Mária társulatoknál, a legkevesebbel a ferences harmadrendnél és a keresztény tanítás társulatoknál találkozunk. Míg a társulati kézikönyvek és az alkalmi nyomtatványok típusa csaknem kivétel nélkül minden társulat típusnál megtalálható, az ajándékkönyvek, a felvételi lapok és az áhítati művek csupán öt, hat, illetve kilenc társulat típusnál fordulnak elő. A legkisebb számban szereplő felvételi lapok a szentekről, illetve Mária tituluszairól elnevezett társulatoknál ismertek nagyobb számban. A kézikönyvek a Mária tituluszairól elnevezett társulatokhoz kapcsolódnak leggyakrabban, de nagy számban található a kordás, a különféle szentekről elnevezett, a szentháromság és a Krisztus halála társulatoknál is. Az ajándékkönyvek túlnyomó többsége a Mária életének eseményeiről elnevezett társulatokhoz, ezen belül is elsősorban a jezsuita Mária kongregációkhoz kapcsolódnak, rajtuk kívül csupán szórványosan, illetve egyáltalán nem szerepelnek. Ugyanakkor az ajándékkönyvek eddig feltárt mennyisége csak töredéke annak, amit ebben az időszakban Európa más Mária kongregációinál ismerünk: így például a linzi Mária kongregáció 1678–1783 között több, mint száz xéniát adott ki,⁵⁰⁸ a boroszlói *academica major* kongregáció pedig csupán 1690–1708 között 92 különböző művet jelentetett meg,⁵⁰⁹ bár ezek egy része nyilvánvalóan más kiadványtípusba tartozik. Ez

⁵⁰⁸ Kolb 1908 195–231.

⁵⁰⁹ Kopiec 1986 87.

külön is felhívja a figyelmet a xénia-sorozatok feltártságának hiányosságaira. Az áhítati művek a különféle Mária társulatoknál, valamint a szentekről elnevezett, a szentháromság és a Krisztus halála társulatoknál jelennek meg leggyakrabban. Az alkalmi nyomtatványok között messze kiemelkedik a szentháromság, ezen belül is a szentháromság skapuláréja társulatok jelentősége, melyek körében a társulati ünnepeken elhangzott prédikációk megjelenetése rendszeres gyakorlatnak számított. Mindez arra utal, hogy egyrészt a különböző kiadványtípusok jelentős aránybeli eltérésekkel jelennek meg a társulatoknál. Másfelől az elsősorban a jezsuita Mária kongregációkhoz kapcsolódó ajándékönyvek kivételével nincs olyan kiadványtípus, amely csupán egyetlen társulatra vagy társulat típusra lenne jellemző. A különböző típusú kiadványoknak ez az eltérő arányú jelenléte a társulat típusok között és egy társulaton belül egyben felhívja a figyelmet a szervezetek által közvetített ismeretanyag különböző szintjeire, tartalmi, formai és társadalmi differenciáltságára.

A kézikönyvek csoportjában érdemes elvégezni a kiadványtípus és a társulat típusok kapcsolatának időbeli vizsgálatát (6. táblázat). Erre a nagyobb számú kiadvánnyal rendelkező társulat típusoknál nyílik lehetőség. Eszerint a Mária titulussairól elnevezett társulatok kézikönyvei 1630–1780 között, valamint a kordás társulatok kézikönyvei 1650–1790 között csaknem folyamatosan megjelentek. A Mária életének mozzanatairól elnevezett társulatok kézikönyvei 1640–1750 között jelentős megszakításokkal, az egyéb szentekről elnevezett társulatoké 1670–1780 között, a 17. század végén és a 18. század elején jelentős megszakítással, a Krisztus halála társulatoké pedig 1670–1790 között folyamatosan megjelentek. A ferences harmadrend kézikönyveivel csupán 1740–1780 között, az egyéb Mária társulatokéval 1720–1780 között kisebb megszakításokkal, a szentháromság társulatokéval kizárólag 1730–1760 között, az oltáriszentség társulatokéval egy-egy 17. század közepén és a 18. század elején megjelent kiadvány mellett csak az 1740–1790 közötti időszakban találkozunk. A Mária titulussairól elnevezett társulatok kézikönyveinek megjelenési csúcspontja 1720–1750 közé, a kordás társulatok kézikönyveié a 17. század utolsó évtizedére és 1730–1750 közé, a Mária életének mozzanatairól elnevezett társulatok kézikönyveié a 17. század utolsó és a 18. század első évtizedére, az egyéb szentekről elnevezett társulatok kézikönyveié 1730–1780 közé, a Krisztus halála társulatok kézikönyveié pedig 1700–1760 közé esik. A ferences harmadrend kézikönyveiből az 1760-as években, az egyéb Mária társulatokéból 1760–1780 között, a szentháromság társulatokéból 1740–1760 között, az oltáriszentség társulatokéból pedig 1750–1770 között jelent meg a legtöbb.

Ha az így kapott képet összevetjük a társulat típusok keletkezésének időbeli adataival, azt tapasztaljuk, hogy a társulat típusokhoz kapcsolódó kézikönyvek megjelenési ideje általában csak részben tölti ki az adott társulat típus fennállásának idejét: a kézikönyvek rendszerint néhány évtizedes késéssel követik a társulat típusok megjelenését és valamivel előbb is tűnnek el az új társulatok keletkezésének megszűnésénél. Csak elvétve fordul elő, hogy abban az időszakban, amikor új társulatok már nem jönnek létre, az adott társulat típushoz kapcsolódó kézikönyv jelenik meg, mint a kordás és a Krisztus halála társulatok esetében. Másfelől a kézikönyvekre is érvényes, amit a kiadványok

összességének időbeli alakulásáról mondtunk: a kézikönyvek megjelenésének intenzitása nagy vonalakban követi az adott társulat típus történetének időbeli alakulását, s a kézikönyvek megjelenésének csúcspontja a legtöbb társulat típusnál egybeesik az adott társulat típus virágzásával. A kézikönyvek megjelenési csúcspontjának minimális, tíz éves késésével egyedül a kordás társulatoknál és a ferences harmadrendnél találkozunk. Mindez arra utal, hogy az új társulatok létesítésének egyik természetes velejárója a kézikönyvek megjelentetése, s hogy a kézikönyvek kiadása a lehető legszorosabb kapcsolatban áll a társulatok és az egyes társulat típusok történetével.

Nyelvi megoszlás

A kiadványok nyelvi összetételét vizsgálva latin, magyar, német, szlovák és horvát nyelvű nyomtatványokat találunk. Az egész anyagnak mintegy 68 százalékát a különböző nemzeti nyelvű nyomtatványok teszik ki, a többi latin nyelven jelent meg (7. táblázat). A nemzeti nyelvek közül első helyen áll a német nyelvű munkák aránya 38 százalékkal, ami a latin nyelvű művek arányát is meghaladja. Ezt követi a magyar nyelven napvilágot látott kiadványok aránya 24 százalékkal, míg a szlovák nyelvű művek aránya 5 százalék, a horvát nyelvűeké pedig 1 százalék alatt marad. A különböző nyelvű kiadványoknak ez a megoszlása a társulati kiadványoknak az ország főbb nemzetiségi csoportjait átfogó jellegére utal, a nemzeti nyelvű művek viszonylag magas aránya pedig a nyomtatványok többségének hozzáférhetőségét jelzi a szélesebb rétegeknek.

A kiadványtípusok nyelvi megoszlása azt mutatja, hogy a latin és magyar nyelvű nyomtatványok minden kiadványtípusban megtalálhatók. A német és szlovák nyelvű művek az ajándékkönyvek típusában nem fordulnak elő, a horvát pedig egyedül a társulati kézikönyvek nyelveként szerepel. Mind az öt nyelv tehát egyedül a kézikönyveknél van jelen, míg a felvételi lapok, áhítati művek és alkalmi nyomtatványok típusában a horvát, az ajándékkönyveknél pedig a német, a szlovák és a horvát nyelv hiányzik. A latin nyelvű nyomtatványok többsége az ajándékkönyvek csoportjába tartozik, ami onnan érthető, hogy a Mária kongregációk xéniumai szinte kivétel nélkül latinul jelentek meg, s csupán egyetlen magyar nyelvű ajándékkönyvről tudunk. Ezen kívül nagy számban található latin nyelvű művek a társulati kézikönyvek és az alkalmi nyomtatványok csoportjában, valamint az áhítati művek között. Szembetűnő, hogy a magyar nyelvű nyomtatványok több, mint kétharmada a társulati kézikönyvek típusába tartozik, míg a német nyelvű kiadványok túlnyomó többségét a viszonylag nagyszámú kézikönyv mellett az alkalmi nyomtatványok teszik ki. Ez utóbbi azzal magyarázható, hogy a szentháromság skapuláréja társulatok ünnepein mondott alkalmi beszédek kivétel nélkül német nyelven jelentették meg. A szlovák nyelvű kiadványok többsége a kézikönyveknél szerepel, míg a felvételi lapok nagyobb része magyar és német, az áhítati műveké latin, magyar és német nyelven látott napvilágot.

A különböző kiadványtípusoknak ez a nyelvi megoszlása egyrészt felhívja a figyelmet arra, hogy a latin nyelv ismerete egyedül az ajándékkönyvek használatának volt feltétele. A társulati kiadványok közül tehát ez az egyetlen kiadványtípus, amely kizárólag a latinul tudó műveltebb rétegek olvasmányanyagának tekinthető. Másfelől ugyanazon a nyelven a kiadványok széles skálája volt elérhető, illetve – az ajándékkönyvek kivételével – egy kiadványtípuson belül is meglehetősen nagy volt a különböző nyelvű kiadványok kínálata. A társulati kiadványoknak ez a kiadványtípusokon belüli nyelvi differenciáltsága egyben előre vetíti a forrásanyagban a különböző nemzeti nyelveket beszélő etnikai csoportok igényeit egyaránt kielégítő jellegét.

A kiadványtípusok nyelvi összetételének időbeli alakulását vizsgálva egy-egy nyelven és kiadványtípuson belül is megfigyelhető az ugyanazon a nyelven kiadott művek számának először növekvő, majd csökkenő tendenciája (2. ábra). Legkorábban – rendszerint egy kiadványtípuson belül is – a latin jelenik meg a nyomtatványok nyelveként, majd az 1640-es évektől a magyar, az 1660-as évektől a német, az 1670-es évektől a szlovák nyelv is föltűnik, míg a horvát csak az 1720-as évektől kezdve szerepel a nyomtatványokban. A 17. század második felében és a 18. század elején a latin nyelvű kiadványok túlsúlyban a nemzeti nyelvű nyomtatványokkal szemben, az 1720-as évektől kezdve azonban megfordul az arány, és ettől kezdve a különböző nemzeti nyelvű művek jelennek meg nagyobb számban. Mind az öt nyelven az 1720–1780 közötti időben lát napvilágot a legnagyobb számú kiadvány, s feltűnik, hogy az 1780-as évekbeli visszaesés után az 1790-es években ismét több latin nyelvű mű, elsősorban alkalmi nyomtatvány is megjelenik. A társulati kézikönyvek típusában a végig túlsúlyban lévő magyar nyelvű kiadványok számának csúcspontja 1740–1760, a német nyelvűeké 1730–1760 közé esik, a latin nyelvű ajándékkönyvekből 1720–1740 között jelenik meg a legtöbb. Az alkalmi nyomtatványoknál az 1720-as évektől egészen 1780-ig a német nyelvűek vannak túlsúlyban, ezen kívül nagyobb számú latin nyelvű alkalmi nyomtatvány jelenik meg 1750–1780 között. Mindez jól mutatja, hogy az ajándékkönyvek kivételével némi időbeli eltolódással minden kiadványtípusban fokozatosan a nemzeti nyelvű nyomtatványok jutnak túlsúlyra.

Ezt a képet érdemes összevetni a barokk kori áhítati irodalom egy másik elterjedt kiadványtípusa, a mirákulumos könyvek nyelvi megoszlásának időbeli alakulásával.⁵¹⁰ A mirákulumos könyvek a kiadványtípus történetének 1700-ig terjedő szakaszában csaknem kizárólag latin nyelven jelentek meg. A 18. század első felében továbbra is megmarad a latin nyelvű kiadványok túlsúlya, s csak a század második felétől kerül többsége a nemzeti nyelvű művek kiadása. A társulati kiadványok körében tehát mintegy harminc évvel korábban lépnek előtérbe a nemzeti nyelvű művek, ezek a kiadványok tehát ennyivel korábban jutottak el a latinul nem tudó szélesebb rétegekhez.

⁵¹⁰ Tüskés–Knapp 1985a.

Kiadások

A keletkezési körülmények mellett a nyomtatványok elterjedtségére is fényt vet az önálló kiadványok, további kiadások és kiadásváltozatok száma és kiadványtípusok, illetve társulatok szerinti megoszlása (8. táblázat). A felvételi lapokat kivétel nélkül egyetlen kiadásban ismerjük. Az alkalmi nyomtatványok túlnyomó többsége is egy kiadásban jelent meg, s csupán két, illetve egy két, illetve három kiadásban megjelent alkalmi nyomtatványról van tudomásunk. Ennél valamivel több a további kiadások száma az ajándékkönyvek és az áhítati művek csoportjában. A hatvanhat egyetlen kiadásban ismert ajándékkönyv mellett ötnégy két, egynek-egynek pedig három, illetve hat kiadását ismerjük, az ötvenhárom egy kiadásban szereplő áhítati művel pedig három két kiadásban és egy négy kiadásban megjelent nyomtatvány áll szemben. Az új kiadások viszonylag nagy számával találkozunk a társulati kézikönyveknél: itt a 161 egy kiadásban ismert nyomtatvány mellett tíznek két, háromnak három, egynek-egynek pedig négy, öt, hét, illetve nyolc különböző kiadásáról tudunk. Egyedül a társulati kézikönyvek típusa az, ahol az új kiadások mellett kiadásváltozatokkal is találkozunk: hat kézikönyvnek kettő, egynek-egynek pedig három, illetve hat különböző kiadásváltozatot tesz ki, ami utal arra, hogy a társulati kiadványok közül ez volt a leginkább mozgékony kiadványtípus, amelynek rendszeres megjelentetésére folyamatos volt az igény, s amelynél tudatosan törekedtek a korábbi munkák ismételt megjelentetésére, korszerűsítésére és bővítésére.

És most lássuk, melyek voltak azok a kiadványok, amelyek egynél több kiadásban láttak napvilágot. Az alkalmi nyomtatványok csoportjában a budai szentháromság társulat egy kiadványa két magyar nyelvű,⁵¹¹ a budai egyetem Mária társulatának egy nyomtatványa három latin nyelvű,⁵¹² a pozsonyi Szt. István társulat egy kiadványa pedig egy-egy latin és német nyelvű kiadásban jelent meg.⁵¹³ Az áhítati könyvek közül a győri Krisztus halála társulat egy kiadványa két magyar nyelvű,⁵¹⁴ a kluknói Szt. Anna társulat egy kiadványa négy magyar nyelvű,⁵¹⁵ a veszprémi egyházmegye szentháromság társulatának egy kiadványa két német nyelvű,⁵¹⁶ a kamalduli rend Krisztus koronája társulatának egy kiadványa pedig két latin nyelvű kiadást ért meg.⁵¹⁷ Eszerint tehát az alkalmi nyomtatványok és az áhítati művek megjelentetésére egynél több kiadásban rendszerint csupán a jelentős rendi, főnemesi, főpapi támogatást élvező társulatoknak volt lehetősége.

⁵¹¹ Buda V 14, 17.

⁵¹² Buda VIII 1, 2, 3.

⁵¹³ Pozsony XI 1, 3.

⁵¹⁴ Győr V 2, 3.

⁵¹⁵ Kluknó I 1, 2, 3, 4. 1847-es budai kiadását említi Bálint 1977 II 534.

⁵¹⁶ Veszprémi ehm. I 2, 3.

⁵¹⁷ Krisztus koronája t. XII 1, 2.

Az ajándékkönyvek különböző kiadásainak számbavételénél nem feledkezhetünk meg ezeknek a műveknek a nem közvetlenül társulati vonatkozású kiadásairól sem, mivel ezek többsége a konkrét társulatoktól függetlenül is megjelent. Elsőként említjük Nádasi János *Maria Mater Agonizantium* c. művét, amely számos külföldi kiadása mellett a magyarországi Mária kongregációk egyik első kiadványa: a nagyszombati Mária kongregációhoz kapcsolódva 1654-ben latinul, majd konkrét társulattól függetlenül 1658-ban kézikönyvként magyar nyelven is kiadták.⁵¹⁸ A másik népszerű szerző, Hevenesi Gábor *Diarium adolescentis studiosi* c., először 1684-ben Grácban megjelent műve a győri és a pozsonyi angyali üdvözet, valamint az egri Mária látogatása társulattal kapcsolatban látott napvilágot 1697-ben, 1719-ben és 1741-ben egy-egy alkalommal, a műnek ezen kívül hét konkrét társulathoz nem köthető magyarországi kiadását ismerjük.⁵¹⁹ Hevenesi *Quadragesima sancta* c., először 1710-ben Bécsben megjelent műve a pozsonyi gyümölcsoltó boldogasszony társulat kiadásában 1719-ben latinul, a győri Krisztus halála társulat kiadásában, Taxonyi János fordításában 1739-ben magyar nyelven lát napvilágot, ezen kívül hét további, konkrét társulathoz nem kapcsolódó magyarországi kiadását ismerjük.⁵²⁰ A magyar nyelvű kiadásnak kis tartalmi eltéréssel két változata ismert, ezek azonban már nem az ajándékkönyvek, hanem az áhítati művek csoportjába tartoznak. Rajcsányi János *Viator Christianus* c. munkája a nagyszombati Mária születése társulat kiadásában jelenik meg kétszer, 1729-ben és 1752-ben, ezen kívül három további kiadását tartjuk számon.⁵²¹ Legtöbb kiadása az *Officium Rákóczianum*-nak volt: a zágrábi angyali üdvözet főtársulattal kapcsolatban összesen kilenc alkalommal jelent meg 1737, 1750, 1754, 1760, 1772, 1784, 1788, 1794 és 1798-ban.⁵²² A könyv a 18. század egyik legelterjedtebb magyarországi áhítati kiadványa, amely még a 19. században is számos kiadást megért, a kiadások többsége azonban nincs közvetlen kapcsolatban konkrét társulatokkal.⁵²³

A külföldi szerzők közül Paolo Segneri *Institutio Parochi* c. műve 1716-ban teljes terjedelmében, *Trivium Sacrum Animarum* címen a nagyszombati gyertyaszentelő boldogasszony társulat ajándékkönyveként 1700-ban és 1707-ben két további kiadásban válogatásban jelenik meg.⁵²⁴ Henricus Balde *Veritates Christianae* c. munkája a besztercebányai és az egri Mária látogatása társulathoz kapcsolódva két kiadásban ismert 1725-ből és 1737-ből.⁵²⁵

Az egynél több kiadást megért ajándékkönyveknek ez az áttekintése utal arra, hogy ezek a két magyar nyelvű kiadástól eltekintve új társulati kiadásaikban is latin nyelvű

⁵¹⁸ Mária t. (Nagyszombat) 3., Mária a haldoklók anyja t. X 1.

⁵¹⁹ Győr III 1, Pozsony V 4, Eger I 5. A társulati kiadásokon kívüli további kiadások számát Szabó RMK és Petrik alapján közöljük.

⁵²⁰ Pozsony V 13, Győr V 1. (két változat)

⁵²¹ Nagyszombat VI 2, 5.

⁵²² Zágráb I 2, 3, 4, 5, 7, 8, 9, 10, 11.

⁵²³ Holl 1955 405.

⁵²⁴ Nagyszombat X 3, 6.

⁵²⁵ Besztercebánya I 1, Eger I 2.

kiadványok kivétel nélkül jezsuita szerzők munkái voltak és jezsuita gondozású társulatokhoz, túlnyomó részben Mária kongregációkhoz kapcsolódtak. Ezek az adatok jelzik a legkedveltebb 17–18. századi társulati szerzők legelterjedtebb műveit, s egyben utalnak a kiadványok nemzetközi összefüggéseire. Nádasi és Hevenesi említett munkáinak egy része első kiadásban nem magyarországi kongregációknál jelent meg, ami e szerzők külföldi működésével, rendi kapcsolathálózatának nemzetközi jellegével áll összefüggésben. A több kiadást megért ajándékkönyvek között viszonylag kevés olyan van, amelynek csak társulati vonatkozású kiadását ismerjük (Nádasi, Segneri), s amely ezért szorosabb értelemben véve speciálisan társulati jellegű kiadványnak tekinthető. Másfelől joggal feltételezhetjük, hogy e művek konkrét társulathoz nem köthető kiadásainak egy része közvetve ugyancsak kapcsolatban áll a társulatokkal. Az ajándékkönyvek konkrét társulattól független kiadásainak nagy száma felhívja a figyelmet ezeknek a kiadványoknak a helyi kereteket meghaladó jelentőségére, széles körű korabeli elterjedésére a latinul tudó rétegek körében, s egyben beletartozására a barokk kori áhítati irodalom tágabb összefüggéseibe.

A társulati kézikönyvek csoportjában a legtöbb kiadást a budai szentháromság társulat kézikönyve érte meg, amely két alkalommal német, négyszer magyar, egyszer pedig horvát nyelven látott napvilágot.⁵²⁶ Két-két magyar nyelvű kiadása ismert a gyöngyösi Páduai Szt. Antal⁵²⁷ és a Krisztus halála,⁵²⁸ valamint a nagyszombati szent kereszt társulat kézikönyvének.⁵²⁹ A nagyemőkei Szt. Anna és Szt. Gyula vértanú társulat kézikönyve egy magyar és egy német nyelvű kiadásban jelent meg.⁵³⁰ A pozsonyi társulatok kézikönyvei közül a Szt. Ferenc (kordás) főtársulaté két szlovák,⁵³¹ a Mária szíve társulaté négy magyar és egy német,⁵³² az Alamizsnás Szt. János társulaté egy latin és egy német,⁵³³ a Mária a haldoklók és megholtak anyja társulaté pedig két magyar és egy latin nyelvű kiadásban ismert.⁵³⁴ A szenci rózsafüzér társulat kézikönyve egy német és két magyar,⁵³⁵ a széplaki Krisztus koronája társulaté egy magyar és egy latin nyelvű kiadást ért meg.⁵³⁶ A helyhez nem köthető társulat típusok és az egyházmegyei társulatok közül legtöbb, összesen hét latin nyelvű kiadása a Mária kongregációk kézikönyvének van, melynek egy újabb kiadása 1796-ban a szombathelyi ifjúsági Mária társulat használatára is megjelent.⁵³⁷ A kordás társulatok kézikönyvei közül az egyik négy, egy másik két ma-

⁵²⁶ Buda V 9, 10, 11, 12, 13, 15, 20.

⁵²⁷ Gyöngyös I 1, 2.

⁵²⁸ Gyöngyös II 1, 2.

⁵²⁹ Nagyszombat III 1, 4.

⁵³⁰ Nagyemőke I, 1, 2.

⁵³¹ Pozsony II 1, 2.

⁵³² Pozsony VI 1, 2, 3, 4, 5.

⁵³³ Pozsony IX 1, 2.

⁵³⁴ Pozsony X 1, 2, 3.

⁵³⁵ Szenc I 1, 2, 3.

⁵³⁶ Széplak I 1, 2.

⁵³⁷ Helyhez nem köthető Mária t. 2, 8, 10, 11, 13, 14, 15, Mária t. (Szombathely) 11.

gyar nyelvű kiadásban látott napvilágot,⁵³⁸ a ferences harmadrend egyik kézikönyve német nyelven két alkalommal hagyta el a sajtót.⁵³⁹ A székesfehérvári egyházmegye oltáriszentség társulatának kézikönyve magyar és német,⁵⁴⁰ a veszprémi egyházmegye szentháromság társulatáé három magyar nyelvű kiadásban jelent meg.⁵⁴¹

A kézikönyveknél az új kiadások mellett néhány alkalommal különböző kiadásváltozatokkal is találkozunk. Így a kőszegi Nepomuki Szt. János társulat magyar nyelvű kézikönyve a 18. század második felében némi módosítással néhány év múlva megjelent az ugyanilyen titulusú lévai társulat használatára.⁵⁴² A nagyszombati Mária látogatása társulat latin nyelvű kézikönyve a 17. század második felében 1703-ig összesen hat különböző kiadásváltozatot ért meg,⁵⁴³ az ugyanitt működő Krisztus halála társulat kézikönyve két alkalommal,⁵⁴⁴ a nagyboldogasszony társulaté három alkalommal magyarul jelent meg különböző változatokban.⁵⁴⁵ Két-két változatban jelent meg a pápai rózsafüzér főtársulat kézikönyve németül,⁵⁴⁶ a váci szentháromság társulaté magyarul és németül,⁵⁴⁷ az ugyanitt működő oltáriszentség társulaté latinul és németül,⁵⁴⁸ valamint a szepességi Szt. József társulaté latin nyelven.⁵⁴⁹

A kézikönyveknél néhány esetben előfordul, hogy a művek címlapjai vagy más helyei a kiadványok olyan korábbi, részben más nyelvű kiadására vagy kiadásváltozatára utalnak, amelyet eddig nem sikerült azonosítani. Ilyen utalás található a budai Krisztus halála társulat német,⁵⁵⁰ a kolozsvári Pádúai Szt. Antal társulat latin,⁵⁵¹ továbbá a nagyszombati nagyboldogasszony⁵⁵² és az egeri egyházmegyében szervezett oltáriszentség társulat.⁵⁵³ valamint a rózsafüzér⁵⁵⁴ és a Szt. József társulatok magyar nyelvű kézikönyveiben.⁵⁵⁵ Ezek az utalások felhívják a figyelmet az anyaggyűjtés hiányaira, és egyben jelzik a további kutatás lehetőségeit.

⁵³⁸ Kordás t. II 2, 6, 11, 14. Kordás t. II 15, 16.

⁵³⁹ Harmadrend III 6, 9.

⁵⁴⁰ Székesfehérvári ehm. I 1, 2.

⁵⁴¹ Veszprémi ehm. I 5, 6, 7.

⁵⁴² Kőszeg II 1, Léva I 1.

⁵⁴³ Nagyszombat II 6, 7, 10, 11, 13, 14.

⁵⁴⁴ Nagyszombat VII 1, 2.

⁵⁴⁵ Nagyszombat XI 1, 3, 5.

⁵⁴⁶ Pápa II 1, 2.

⁵⁴⁷ Vác III 1, 2.

⁵⁴⁸ Vác V 1, 2.

⁵⁴⁹ Szepesség I 1, 2.

⁵⁵⁰ Buda IV 1.

⁵⁵¹ Kolozsvár I 2.

⁵⁵² Nagyszombat XI 1.

⁵⁵³ Egeri ehm. I 4.

⁵⁵⁴ Rózsafüzér t. IV 5.

⁵⁵⁵ Szt. József t. XVI 1.

A kézikönyvek új kiadásainak és kiadásváltozatainak ez a társulatok szerinti megoszlása egyrészt megmutatja, hogy melyek azok a társulatok, amelyeknek több alkalommal is igénye és lehetősége volt ilyen kiadványok megjelenetésére. Eszerint a jelentős rendi, főnemesi, főpapi támogatást élvező, többnyire városi társulatok és Mária kongregációk, valamint az egyházmegyei és országos elterjedésű társulat típusok mellett néhány kisebb, helyi jelentőségű szervezetnek is alkalma nyílt kézikönyve többszöri kiadására. Másfelől figyelmet érdemel a különböző nyelvű kiadások és kiadásváltozatok gyakori előfordulása egy társulaton és társulat típuson belül, ami aláhúzza a társulati kézikönyvek különböző nemzetiségeket és társadalmi rétegeket átfogó jelentőségét.

Nyomdák

A kiadványok megjelenési helye és a munkákat előállító nyomdák kapcsolatáról megállapítható, hogy a nyomtatványok túlnyomó többsége magyarországi nyomdában látott napvilágot. A külföldön megjelent kiadványok száma harminc alatt van, ennek nagyobb része különböző bécsi nyomdákban, valamint Dillingenben, Kölnben, Münchenben és Rómában jelent meg. A hazai nyomdák közül a kiadványok számát tekintve kiemelkedik a nagyszombati akadémiai nyomda több mint száz nyomtatvánnyal. Ezt némileg lemaradva követi a budai Landerer, míg a pozsonyi Landerer és Royer nyomdák csaknem egyenlő számú társulati kiadványt állítottak elő. Viszonylag nagyszámú nyomtatvány képviseli még a győri Streibig, valamint a kassai és a kolozsvári jezsuita nyomdát, a többi magyarországi nyomda társulati kiadványainak száma ennél jóval kevesebb. Ez további csaknem harminc különféle nyomdát jelent mintegy húsz nyomdahelyen, míg a nyomda, illetve nyomda és hely megjelölése nélkül megjelent kiadványok száma nem túl jelentős. A nyomdáknak és a nyomdahelyeknek ez a néhány kiemelkedő szerepet játszó nyomda melletti nagy szóródása arra utal, hogy bár ezekkel a kiadványokkal a nyomdák széles köre foglalkozott, többen közülük csak alkalomszerűen jelentettek meg ilyen kiadványt. A nyomtatványoknak csupán az egyharmada jelent meg valamelyik egyházi, többnyire jezsuita kézben lévő nyomdában, a kiadványok többsége valamelyik magánnyomdában látott napvilágot.

A különböző nyomdák termékeinek időbeli megoszlása azt mutatja, hogy a külföldi nyomdák elsősorban a 17. század második felében készítették nyomtatványokat a magyarországi társulatoknak. A hazai nyomdák közül legkorábban jelentkeznek kiadványaival a nagyszombati és a pozsonyi jezsuita nyomda (Z. Aksamitek). Ezek közül egyedül a nagyszombati akadémiai nyomda az, amely egészen az 1770-es évek elejéig, Budára történt áthelyezéséig folyamatosan jelentet meg társulati kiadványokat. A hazai nyomdák nagyobb arányú jelenlétével csak a 18. század első harmadának végétől, közepétől számolhatunk, s több olyan nyomda is van, amely csak az 1770-es években jelentkezik

ilyen jellegű kiadványokkal. A budai Landerer nyomda társulati kiadványainak száma az 1740-es években a legmagasabb, a pozsonyi Royer 1730–1740 között, a győri Streibig 1740–1760 között, a pozsonyi Landerer pedig 1750–1780 között adja ki a legtöbb társulati nyomtatványt. A nagyobb számú kiadvánnyal szereplő nyomdánál általában megfigyelhető a kiadványok számának fokozatos növekedése, majd csökkenése, ami a társulati kiadványok iránti nyomdai érdeklődés változására utal.

A nyomdák természetesen nem egyenlő arányban jelentették meg a különböző kiadványtípusokat. Így például a nagyszombati akadémiai nyomda társulati kiadványainak több, mint fele a kézikönyvek, egyharmada az ajándékkönyvek típusába tartozik, míg a többi kiadványtípus csak szórványosan fordul elő. A budai Landerer kiadványai között az alkalmi nyomtatványok állnak az első helyen, ezt követik mintegy fele arányban a társulati kézikönyvek, míg az áhítati könyvek és a felvételi lapok csupán alkalmi szerűen, ajándékkönyvek pedig egyáltalán nem szerepelnek. A pozsonyi Landerer társulati kiadványainak túlnyomó többségét az alkalmi nyomtatványok teszik ki, ezen kívül néhány felvételi lap, kézikönyv és áhítati mű található közöttük. A pozsonyi Royer kiadványai között ugyancsak az alkalmi nyomtatványok állnak első helyen, ezt követi a kézikönyvek csoportja, míg az ajándékkönyvek száma elenyésző, a többi kiadványtípus pedig egyáltalán nem szerepel. Az ajándékkönyvek elsősorban a jezsuita kezelésű nyomdák kiadványai között szerepelnek nagyobb számban, ami a könyvajándékozás szokásának elsősorban a jezsuita gondozású társulatok körében való elterjedésével magyarázható. Ez egyben utal arra, hogy a kiadványtípusok arányát a nyomdák termelésében a kialakult nyomdai profil mellett nagymértékben befolyásolta a nyomdák közelében működő társulatok jellege és igénye a különböző kiadványfajták iránt. Ugyanezt mutatja az alkalmi nyomtatványok nagy aránya a pozsonyi Landerer és Royer nyomdák kiadványai között, ezek ugyanis elsősorban a pozsonyi szentháromság skapuláréja társulat alkalmi kiadványait jelentették meg. A külföldön előállított kiadványok többsége a társulati kézikönyv, ajándékkönyv és áhítati mű reprezentatív kiadványtípusokba tartozik, alkalmi nyomtatvány ezek között csak elvétve, felvételi lap pedig egyáltalán nem fordul elő.

A kiadványtípusok és nyomdák közti kapcsolat időbeli alakulását vizsgálva a társulati kézikönyveknél figyelemreméltó a típus folyamatos jelenléte 1658–1771 között a nagyszombati akadémiai nyomda termékei között. Ezen belül is nagyobb számban jelentek meg itt ezek a kiadványok a 17. század utolsó és a 18. század első éveiben, valamint az 1740–1770 közötti évtizedekben. Ugyanez a típus a budai Landerer nyomdánál az 1730-as és 1740-es években, a pozsonyi Royer nyomdánál az 1720–1740 közötti években élte virágkorát. Az ajándékkönyvek a nagyszombati akadémiai nyomdánál szórványos előzmények után az 1690-es évektől kezdve folyamatosan jelen vannak egészen az 1750-es évekig, ekkor azonban hirtelen eltűnnek, aminek magyarázatát egyelőre nem ismerjük. Az alkalmi nyomtatványok a pozsonyi Royer nyomdánál 1720–1750 között, a budai Landerernél az 1720-as évektől egészen az 1780-as évek elejéig, a pozsonyi Landerernél pedig 1750–1780 között fordulnak elő nagyobb számban. Ezen kívül figyelemreméltó az alkalmi nyomtatványok folyamatos megjelenetése a győri Streibig

nyomdában 1730–1773 között, míg a többi nyomda csupán szórványosan adott ki ilyen jellegű munkákat.

Engedélyek

A kiadványok kiadási körülményeihez tartozik végül a nyomtatványok egyházi engedélyezése. Ilyen engedélyeket elsősorban a társulati kézikönyvekben találunk, míg a felvételi lapokon, ajándékkönyvekben és az áhítati művekben csupán elvétve, az alkalmi nyomtatványokban pedig egyáltalán nem fordulnak elő. A rendszerint a művek elején, többnyire a címlap hátoldalán található engedélyeknek több típusát tudjuk megkülönböztetni. Az egyik csoportba a kiadvány egyházi engedélyezésére vonatkozó általános jellegű hivatkozások tartoznak rendszerint már a címlapon, mint például „cum licentia superiorum”, „a Fellyeb-valók engedelmeibül”, „lelki hatalom engedelmeiből”, amelyeket a kiadványok egy részében további részletes engedély követ. Ilyen általános utalásokat találni a budai szeplőtelen fogantatás,⁵⁵⁶ az egri szentháromság skapuláréja,⁵⁵⁷ a kolozsvári⁵⁵⁸ és a kormöcbányai⁵⁵⁹ Páduai Szt. Antal, a karmelhegyi boldogasszony⁵⁶⁰ és a Szt. Anna társulatok,⁵⁶¹ valamint a ferences harmadrend⁵⁶² egy-egy kézikönyvében. A gyöngyösi Páduai Szt. Antal társulat 1673-ban kiadott kézikönyvének címlapja a társulat pápai engedélyezése mellett a műre adott jóváhagyásra is utal.⁵⁶³

Az engedélyek másik csoportja rendi jellegű jóváhagyás, ún. facultas, amit többnyire az adott társulatot gondozó szerzetesrend valamilyen előljárója, vagy külön erre a feladatra kijelölt egy vagy több tisztviselője ír alá. Így például az egri szentháromság skapuláréja társulat kézikönyve magyarországi kiadásának engedélyét a trinitárius rend pozsonyi definitor generalisa és minister secretarius, a magyar fordítás kinyomtatásának engedélyét a rend egri definitor provinciálisa írta alá.⁵⁶⁴ Rendi engedéllyel jelent meg a budai szentháromság társulat ajándékkönyve 1727-ben,⁵⁶⁵ valamint a zsolnai kordás társulat kézikönyve 1691-ben.⁵⁶⁶ az előbbire az osztrák jezsuita provincia generáli-

⁵⁵⁶ Buda II 1.

⁵⁵⁷ Eger II 2. címlap.

⁵⁵⁸ Kolozsvár I 2. címlap.

⁵⁵⁹ Kormöcbánya I 1. címlap.

⁵⁶⁰ Karmelhegyi boldogasszony t. VI 2. címlap.

⁵⁶¹ Szt. Anna t. IX 1. címlap.

⁵⁶² Harmadrend III 10. címlap.

⁵⁶³ Gyöngyös I 1.

⁵⁶⁴ Eger II 2. A2a–A2b.

⁵⁶⁵ Buda V 2.

⁵⁶⁶ Zsolna I 1. Alb.

sának felhatalmazásából az osztrák jezsuita provinciális, az utóbbira az obszerváns ferences rendtartomány provinciálisa adott engedélyt.

Nem magára a kiadványra, hanem az eredeti műre szóló rendi jellegű engedély található a nagyszombati gyertyaszentelő boldogasszony társulat 1713-ban⁵⁶⁷ és a pozsonyi gyümölcsoltó boldogasszony társulat 1729-ben megjelent xéniumában.⁵⁶⁸ Az előbbi 1655-ben az angol, az utóbbi 1643-ban a csehországi jezsuita rendtartomány provinciálisa adta ki. A ferences harmadrend 1753-ban megjelent kézikönyvében ugyancsak az eredeti műre vonatkozó rendi facultas, valamint az egyházi főhatóság megbízott cenzorától származó engedély található.⁵⁶⁹ Az esztergomi kordás⁵⁷⁰ és a nagyszombati Krisztus teste⁵⁷¹ társulat kézikönyve, a kordás társulatok 1736-ban és 1749-ben,⁵⁷² a ferences harmadrend 1748-ban, 1752-ben, 1753-ban és 1778-ban⁵⁷³ kiadott kézikönyve a különböző magyarországi ferences rendtartományok provinciálisainak engedélyével jelent meg. Ezen az engedélyen kívül a ferences harmadrend kézikönyvei egy részében egy ún. approbatio theologica is található, amely a ferences rend lector generalis primariusától és lector jubilatusától, illetve ezeknek megfelelő feladatkört betöltő személyektől származik.⁵⁷⁴

Ez utóbbi kiadványokban az engedélyek további típusait is megtaláljuk. Az egyik a püspöki engedély, az ún. censura ordinarii vagy facultas delegata ordinarii, amely a területileg illetékes világi egyházi főhatóságtól vagy annak megbízottjától, jelen esetben a győri püspöktől, illetve egy jezsuita szerzetestől származik.⁵⁷⁵ A veszprémi egyházmegye szentháromság társulatainak három kiadást megért kézikönyvét a veszprémi püspök által megbízott cenzor, Kelemen Antal jezsuita engedélyezte.⁵⁷⁶ Az egyházi előljárók vagy megbízottjuk által adott engedélyek közé tartozik a soproni őrangyal társulat 1760-ban megjelent kézikönyvének engedélye, amit Zichy Ferenc győri püspök írt alá,⁵⁷⁷ a szepességi Szt. József társulat két kiadásban napvilágot látott kézikönyvét pedig a szepesi prépost engedélyezte.⁵⁷⁸ A másik típus tulajdonképpen nem is engedély, hanem a szerző hivatkozása VIII. Orbán pápa 1625-ben és 1634-ben kiadott dekrétumaira, amelyek az olvasó személyes lelkiismeretére bízák a művek tartalmának elfogadását.⁵⁷⁹

⁵⁶⁷ Nagyszombat X 7. 6b.

⁵⁶⁸ Pozsony V 7. A6b.

⁵⁶⁹ Harmadrend III 10.

⁵⁷⁰ Esztergom I 2. címlap.

⁵⁷¹ Nagyszombat I 1. címlap.

⁵⁷² Kordás t. II 6. címlap, II 11. címlap.

⁵⁷³ Harmadrend III 5. A3b., III 6, III 9. A7a., III 10. címlap.

⁵⁷⁴ Harmadrend III 5. 11a–b., III 6, III 9. A7a., III 10. 5b.

⁵⁷⁵ Harmadrend III 5. A3b., III 9. A7b.

⁵⁷⁶ Veszprémi ehm. I 5, 6, 7.

⁵⁷⁷ Sopron III 1. A1b–A2b.

⁵⁷⁸ Szepesség I 1, 2. A2b.

⁵⁷⁹ Harmadrend III 10. 6a.

Ugyanilyen hivatkozás található még a nagyszombati sarlós boldogasszony társulat 1650-ben és 1651-ben megjelent áhítati kiadványaiban is.⁵⁸⁰

A jezsuita rend máshonnan is jól ismert általános cenzori tevékenységére utal a már említettekén kívül az az adat, amely szerint a budai ágostonrendiek által gondozott Mónika öve társulat 1728-ban megjelent felvételi lapját Partmann Dávid, a budai jezsuita kollégium rektora engedélyezte.⁵⁸¹ Egyetlen kiadványban, a nagyszombati sarlós boldogasszony társulat 1700-ban megjelent kézikönyvében találkozunk az ország főcenzorának és egyben a nagyszombati nyomda prefektusának, Szentiványi Mártonnak az approbációjával.⁵⁸²

Mindezek az adatok azt mutatják, hogy a társulati kiadványok egyházi engedélyezése változatos módon történt, az állami cenzúra működésével viszont csak szórványosan találkozunk. Az engedélyekben pontosan nyomon követhető a rendi és a püspöki cenzúra működése. Az engedéllyel ellátott kiadványok viszonylag kis száma az egyházi cenzúra kialakulatlan gyakorlata, rendszertelensége mellett arra is utal, hogy az egyházi jóváhagyás nem volt nélkülözhetetlen feltétele a nyomtatványok megjelentetésének. Ennek okát egyrészt abban kereshetjük, hogy a társulatok működéséhez már amúgy is az egyházi engedélyek egész rendszerére volt szükség, amelynek megléte egyben a társulatok kiadványainak hallgatóságos engedélyezését is jelenthette. Másfelől a társulatok egy részének egyházi jóváhagyása sokszor évtizedekig elhúzódott, ami ugyancsak ok lehetett arra, hogy ne kérjék a kiadványok hivatalos engedélyezését.

⁵⁸⁰ Nagyszombat II 2, II 3.

⁵⁸¹ Buda I 1.

⁵⁸² Nagyszombat II 13.

VI. A mecénások, szerzők, kiadványok és társulatok kapcsolathálózata

A mecénások

A kiadványok megjelenésének egyik alapvető feltétele volt az előállítási költségek anyagi fedezetének biztosítása. Ezeket a költségeket a kiadványok egy részénél egyes személyek, mecénások biztosították. A nyomtatványok mecénásainak kilétéről rendszerint a művek ajánlásából szerzünk tudomást. Néha az is előfordul, hogy a mecénás nevét már a mű címlapján feltüntetik. Ha az ajánlás konkrét személyhez szól, az ajánlás címzettje azonosnak tekinthető a kiadvány mecénásával. Néhány kiadványban két vagy három, különböző címzettekhez szóló ajánlás is van.⁵⁸³ Az ajánlások egy részének címzettje maga a társulat, illetve természetfölötti személy, többnyire Mária és különböző szentek, akik rendszerint egyben a társulat égi patrónusai. Egy ajánlás címzettjeként a kiadvány olvasója szerepel.

Az ajánlások címzése és a címlapok erre vonatkozó adatai alapján összesen 73 kiadvány, az egész anyag valamivel több, mint 12 százalékának mecénását sikerült név szerint azonosítani (9. táblázat). E kiadványok mintegy fele a társulati kézikönyvek, egynegyede az ajándékkönyvek csoportjába tartozik, a fennmaradó rész többségét az áhítati művek teszik ki. Az alkalmi nyomtatványok mecénását csupán néhány esetben, a felvételi lapokét pedig egyszer sem ismerjük név szerint. Ez a két utóbbi kiadványtípus rendszerint kis terjedelmével, viszonylag egyszerű előállításával magyarázható, ami főlegessé tette külön mecénás keresését.

A név szerint ismert mecénások egyik csoportját világi, másik csoportját egyházi személyek alkotják. A világi személyek között a főnemesség tagjai vannak a legtöbben, őket követik a nemesi, megyei és városi tisztviselő rétegek tagjai. Ez utóbbival csaknem egyenlő számban szerepelnek a társulat tagjai vagy a konkrét társulatok, illetve természetfeletti személyek az ajánlások címzettjeként. Két esetben a kiadványt előállító nyomdász fedezte a kiadás költségeit. Az egyházi mecénások csoportjában a főpapság áll az első helyen: az általa finanszírozott kiadványok száma megközelíti a főnemesi réteg tagjai által patronált kiadványokét. Az egyházi mecénások között második helyen a különböző magasabb tisztséget viselő világi papi réteg, harmadik helyen a plébánosok és az egyéb világi papság csoportja áll. Mindez jól mutatja a legmagasabb társadalmi

⁵⁸³ Harmadrend III 4.

csoportok, a főnemesség és a főpapság kiemelkedő szerepét a kiadványok támogatásában: az összes ismert mecénással rendelkező nyomtatvány több, mint felének költségeit az ezekhez a csoportokhoz tartozó személyek fedezték.

A világi személyek között a főnemesség grófi címet viselő tagjai közül Sárospataki Márton a marosvásárhelyi Krisztus halála,⁵⁸⁴ Köröspataki Kálnoki Sámuel erdélyi kancellár a nagyszombati sarlós boldogasszony (két alkalommal),⁵⁸⁵ Erdődi Pálffi Erzsébet Katalin a pozsonyi Jézus szíve,⁵⁸⁶ Szécsényi György a széplaki Krisztus koronája,⁵⁸⁷ Királyfalvai Petki Dávid a rózsafüzér⁵⁸⁸ társulatok egy-egy kézikönyvének kiadási költségét fedezte. Szentmihályi Czobor Bálint báró és felesége, Sennyei Krisztina a soproni oltárizentség,⁵⁸⁹ herceg Rákóczi Ferenc a nagyszombati sarlós boldogasszony,⁵⁹⁰ Esterházy Ferenc cseszneki várúr a székesfehérvári nagybaldogasszony⁵⁹¹ társulat kézikönyvének volt a mecénása. Szelezcki Márton báró a budai szentháromság,⁵⁹² Fischer Mihály Ferenc báró a kassai szeplőtelen fogantatás,⁵⁹³ Kollonics Lipót Miklós, Kollonics Ádám generális fia a nagyszombati kisboldogasszony,⁵⁹⁴ Galántai Esterházy József és Galántai Esterházy Ferenc a nagyszombati sarlós boldogasszony⁵⁹⁵ kongregáció egy-egy ajándékkönyvének mecénásaként ismert. Esterházy Júlia, Esterházy Miklós nádor lánya a Mária társulatok,⁵⁹⁶ Esterházy Pál a nagyszombati sarlós boldogasszony⁵⁹⁷ és a kluknoi Szt. Anna,⁵⁹⁸ báró Haller György a Mária társulatok,⁵⁹⁹ gróf Balassa Pál és felesége, gróf Batthyány Julianna a kékkői rózsafüzér⁶⁰⁰ és a nagyemőkei Szt. Anna és Szt. Gyula mártír,⁶⁰¹ Fónyi Aszalai István alországbíró a nagyszombati sarlós boldogasszony,⁶⁰² Wesselényi Ádám füleki kapitány egy nagyszombati Mária társulat,⁶⁰³ az elhunyt Ester-

⁵⁸⁴ Marosvásárhely I 1.

⁵⁸⁵ Nagyszombat II 10, 11.

⁵⁸⁶ Pozsony VII 1.

⁵⁸⁷ Széplak I 1.

⁵⁸⁸ Rózsafüzér t. IV 5.

⁵⁸⁹ Sopron II 1.

⁵⁹⁰ Nagyszombat II 6.

⁵⁹¹ Székesfehérvár I 1.

⁵⁹² Buda V 8.

⁵⁹³ Kassa III 1.

⁵⁹⁴ Nagyszombat VI 1.

⁵⁹⁵ Nagyszombat II 12.

⁵⁹⁶ Helyhez nem köthető Mária t. 1.

⁵⁹⁷ Nagyszombat II 4.

⁵⁹⁸ Kluknó I 1, 2.

⁵⁹⁹ Helyhez nem köthető Mária t. 3.

⁶⁰⁰ Kékkő I 1.

⁶⁰¹ Nagyemőke I 3.

⁶⁰² Nagyszombat II 2.

⁶⁰³ Mária t. (Nagyszombat) 3.

házy Miklós nádor fia, Esterházy László pedig a nagyszombati sarlós boldogasszony⁶⁰⁴ társulat egy-egy áhítati, illetve alkalmi kiadványának költségeit fedezte.

A nemesek, megyei és városi tisztviselők közül Szokolóczi Skarbala András nyitrai alispán a nagyszombati sarlós boldogasszony,⁶⁰⁵ Zabolai Mikes István, az erdélyi Fejér megye főispánja és felesége, Petki Rozália a kolozsvári Pádai Szt. Antal,⁶⁰⁶ Róth Ádám, Komárom vármegye törvényes táblájának ülnöke a ferences harmadrend,⁶⁰⁷ Szilcz János Pál esztergomi városi bíró az esztergomi kordás,⁶⁰⁸ Pontel Mihály nagyszombati főtanácsos a nagyszombati Krisztus teste,⁶⁰⁹ Monyorókeréki Erdődy György a széplaki Krisztus koronája,⁶¹⁰ nemes Marin István a gyöngyösi Pádai Szt. Antal,⁶¹¹ nemzetes Poggai Gáspár a rozsnói Krisztus halála,⁶¹² nemzetes Benkő Sámuel, Borsod vármegye „jeles Doktora” a kordás,⁶¹³ Horóczy Madocsányi Anna Mária, nemes Mecsery Ádám özvegye a pápai rózsafüzér,⁶¹⁴ Bogyó Mihály, Csanád vármegyei főjegyző a kordás⁶¹⁵ társulatok egy-egy kézikönyvének kiadási költségeit fedezte. Lippai János és György nemesi testvérpár, Lippay György esztergomi érsek két rokona a nagyszombati sarlós boldogasszony társulat egyik ajándékkönyvének,⁶¹⁶ nemzetes Visi István pedig a győri Krisztus halála társulat egy áhítati kiadványának volt a mecénása.⁶¹⁷ Jellemzőnek kell tartanunk, hogy a legszélesebb rétegeket magukba foglaló kordás társulatok két kiadványának költségeit a nyomdász fedezte: a társulatok egyik kézikönyvének 1736-os kiadását a pozsonyi Royer,⁶¹⁸ 1749-es kiadását a győri Streibig nyomda jelentette meg a „maga költségével”.⁶¹⁹

Az egyházi mecénások főpapi csoportja felé fordítva a figyelmet, Böyte Miklós szerémi püspök, esztergomi kanonok a nagyszombati szeplőtelen fogantatás,⁶²⁰ Branyugh György zágrábi püspök a zágrábi Szt. Izidor és Mária,⁶²¹ Esterházy Imre nyitrai püspök a deményi karmelhegyi boldogasszony,⁶²² Dvornikovics Mihály váci

⁶⁰⁴ Nagyszombat II 1.

⁶⁰⁵ Nagyszombat II 13.

⁶⁰⁶ Kolozsvár II 1.

⁶⁰⁷ Harmadrend III 4.

⁶⁰⁸ Esztergom I 1.

⁶⁰⁹ Nagyszombat I 1.

⁶¹⁰ Széplak I 2.

⁶¹¹ Gyöngyös I 2.

⁶¹² Rozsnyó I 1.

⁶¹³ Kordás t. II 15.

⁶¹⁴ Pápa I 1.

⁶¹⁵ Kordás t. II 16.

⁶¹⁶ Nagyszombat II 5.

⁶¹⁷ Győr V 1.

⁶¹⁸ Kordás t. II 6.

⁶¹⁹ Kordás t. II 11.

⁶²⁰ Nagyszombat IV 1.

⁶²¹ Zágráb III 1.

⁶²² Demény I 1.

püspök a nagyszombati sarlós boldogasszony⁶²³ társulat kézikönyveinek, Padányi Bíró Márton⁶²⁴ veszprémi és Zichy Ferenc⁶²⁵ győri püspök pedig a ferences harmadrend egy, illetve két kézikönyvének volt mecénása. Ezen kívül Padányi Bíró a veszprémi egyházmegye szentháromság társulata⁶²⁶ saját maga által szerzett kézikönyvének (valószínűleg több kiadásnak is), Kollonich Lipót esztergomi érsek a nagyszombati szent kereszt,⁶²⁷ Csáky László szentgotthárdi apát pedig a nagyszombati sarlós boldogasszony társulat kézikönyvének költségeit fedezte.⁶²⁸ Szécsényi Pál kalocsai érsek a győri gyümölcsoltó boldogasszony,⁶²⁹ Telekessi István egri püspök a nagyszombati gyertyaszentelő boldogasszony⁶³⁰ társulat egy-egy, Zbiskó József Károly tinnini püspök a nagyszombati kisboldogasszony társulat⁶³¹ két ajándékkönyvének kiadását támogatta. Széchényi Pál kalocsa-bácsi érsek a Krisztus koronája,⁶³² Szegedi Ferenc egri püspök a nagyszombati sarlós boldogasszony,⁶³³ Séllyei Nagy Ignác székesfehérvári püspök a kovácsi tisztító-tűzben szenvedő lelkek⁶³⁴ társulat egy-egy áhítati kiadványának költségeit állta. Lippay György esztergomi érsek a nagyszombati szeplőtelen fogantatás,⁶³⁵ Pucz István belgrádi püspök a zágrábi gyümölcsoltó boldogasszony⁶³⁶ társulat egy-egy alkalmi nyomtatványát pártfogolta.

A magasabb tisztséget viselő világi papi rétegből Czetnei Márton pozsonyi örkanonok a pozsonyi kordás,⁶³⁷ Luzsinszky László esztergomi kanonok a lévai Nepomuki Szt. János,⁶³⁸ Forgách Pál László esztergomi éneklőkanonok a nagyszombati nagyboldogasszony⁶³⁹ társulat kézikönyvét nyomtattatta ki. Esterházy György kanonok valamelyik nagyszombati Mária társulat,⁶⁴⁰ Kerti Fábián veszprémi kanonok és zalai esperes a Gyórhöz és Nagyszombathoz kapcsolódó Mária társulat,⁶⁴¹ Pyber László esztergomi kanonok a nagyszombati szeplőtelen fogantatás,⁶⁴² Pongrácz György váci kanonok és

⁶²³ Nagyszombat II 14.

⁶²⁴ Harmadrend III 5.

⁶²⁵ Harmadrend III 6, 9.

⁶²⁶ Veszprémi ehm. I 5, 6, 7.

⁶²⁷ Nagyszombat III 1.

⁶²⁸ Nagyszombat II 7.

⁶²⁹ Győr III 1.

⁶³⁰ Nagyszombat X 7.

⁶³¹ Nagyszombat VI 2, 5.

⁶³² Krisztus koronája t. XII 1.

⁶³³ Nagyszombat II 8.

⁶³⁴ Kovácsi I 1.

⁶³⁵ Nagyszombat IV 2.

⁶³⁶ Zágráb II 6.

⁶³⁷ Pozsony II 1.

⁶³⁸ Léva I 1.

⁶³⁹ Nagyszombat XI 5.

⁶⁴⁰ Mária t. (Nagyszombat) 4.

⁶⁴¹ Mária t. (Győr–Nagyszombat) 1.

⁶⁴² Nagyszombat IV 3.

nagyprépost a nagyszombati sarlós boldogasszony,⁶⁴³ Erdődi Gábor Antal varasdi ispán és albaei prépost a nagyszombati gyertyaszentelő boldogasszony⁶⁴⁴ társulat ajándékkönyvének volt mecénása. Bartók István esztergomi kanonok a nagyszombati sarlós boldogasszony,⁶⁴⁵ Szalkovich Ádám esztergomi kanonok egy nagyszombati Mária társulat áhítati művét pártfogolta.⁶⁴⁶

A plébánosi, egyéb világi papi mecénások közül Wittinger Ferenc főesperes-helyettes és plébános a zsolnai kordás,⁶⁴⁷ Tamási György esperes a ferences harmadrend,⁶⁴⁸ Horváti János jászberényi plébános a gyöngyösi Páduai Szt. Antal társulat kézikönyvének volt mecénása.⁶⁴⁹ Garday Márton József, a besztercebányai esperesi kerület főesperesének helyettese, zólyomlipcsei plébános a besztercebányai sarlós boldogasszony,⁶⁵⁰ Szabó Sándor mezőmádi plébános a gyöngyösi nagyboldogasszony,⁶⁵¹ Nagy István érsekújvári plébános a nagyszombati gyertyaszentelő boldogasszony,⁶⁵² Liptai János pozsonyi plébános pedig a pozsonyi gyümölcsoltó boldogasszony társulat egy-egy ajándékkönyvének kiadási költségeit fedezte.⁶⁵³

A mecénásoknak ez az áttekintése megmutatja, hogy a kiadványok támogatói között a főnemesek, főpapok csoportjában számos olyan személy található, aki más területeken kifejtett mecénási tevékenységéről jól ismert, s néhányan közülük egyéb áhítati kiadványok pártfogói is voltak. Másfelől figyelemreméltó a más irányú mecénási tevékenységéről eddig nem vagy alig ismert nemesi, tisztviselői rétegek és a világi papság számottevő jelenléte a nyomtatványok támogatóiként. A mecénások társadalmi hovatartozásának időbeli alakulását vizsgálva a 17. század második felében elsősorban a főpapi, főnemesi patrónusokkal találkozunk, akik mellé a nemesi középrétegek és a világi alsópapság a 18. század első felétől kezdve csatlakoznak nagyobb arányban, s az előbbieket szerepét fokozatosan az utóbbiak veszik át. A név szerint ismert mecénásokon kívül jelentős mértékben számolnunk kell természetesen a társulatokat gondozó szerzetesrendeknek, a nyomtatványok szerzőinek, valamint maguknak a társulatoknak a kiadási költségeket fedező tevékenységével.

⁶⁴³ Nagyszombat II 9.

⁶⁴⁴ Nagyszombat X 3.

⁶⁴⁵ Nagyszombat II 3.

⁶⁴⁶ Mária t. (Nagyszombat) 2.

⁶⁴⁷ Zsolna I 1.

⁶⁴⁸ Harmadrend III 10.

⁶⁴⁹ Gyöngyös I 1.

⁶⁵⁰ Besztercebánya I 1.

⁶⁵¹ Gyöngyös III 1.

⁶⁵² Nagyszombat X 6.

⁶⁵³ Pozsony V 2.

A mecénások kapcsolata a szerzőkkel, művekkkel és társulatokkal

A mecénások kiadványokat támogató tevékenységének közvetlen indítékait és összetevőit a mecénások, szerzők, művek és a társulatok közti viszonyrendszerben kell keresnünk. A mecénások és szerzők kapcsolatát vizsgálva az egyik lehetőség, hogy a szerző szolgálati viszonyban van a kiadvány mecénásával. Így például a deményi kármelhegyi boldogasszony társulat kézikönyvének mecénása, Eszterházy Imre nyitrai püspök egyben a kiadvány szerzőjének, a deményi plébánosnak egyházi előljárója.⁶⁵⁴ Az ajánlás indoklásában a szerző ezen kívül a mecénás és családja hagyományos Mária-tiszteletére hivatkozik. A másik gyakori lehetőség, hogy a mecénás egyben a szerző pártfogója. Így például a ferences harmadrend 1748-ban megjelent kézikönyvének szerzője, Sigl Domokos az ajánlásban Padányi Bíró Márton püspököt, a kiadvány mecénását személyes patrónusának nevezi.⁶⁵⁵ A patrónusi viszony jellemzi a győri Krisztus halála társulat egyik áhitati művének fordítója, Taxonyi János és a kiadvány mecénásának kapcsolatát: a mecénás Visi Istvánt a fordító „kegyes patrónusának” nevezi, aki a mű megjelentetéséhez „Istenes költségét nem kéméllette”.⁶⁵⁶

További motívummal találkozunk a nagyszombati Krisztus teste társulat kézikönyvének ajánlásában. Eszerint a mecénás, Pontel Mihály nagyszombati főtanácsos nemcsak a szerző, Ágoston Leó patrónusa, hanem egyben a társulat rektora.⁶⁵⁷ A kékkői rózsafüzér társulat alkalmi kiadványának mecénásai azonosak a társulat világi alapítóival. Az ajánlásban a szerző, Füsi Pius saját rendjét a társulat alapítójának és a kiadvány mecénásának, gróf Balassa Pálnak és feleségének oltalmába ajánlja, s a társulatot és önmagát is az alapítók „protectio”-ja alá helyezi.⁶⁵⁸ Több motívummal találkozunk a nagyemőkei Szt. Anna és Szt. Gyula mártír társulat áhitati kiadványának ajánlásában. Eszerint a szerző, Rabcsek András, aki egyben a társulat felállítója és prézese, kötelezettséggel van a mecénás és a társulat rektora, gróf Balassa Pál iránt, mert amikor Rabcsek a bécsi Pázmáneumban tanult, támogatta. Rabcsek ezen kívül megemlíti, hogy a mecénást vizsgálni is kívánja a művel, akinek idősebb fia, Balassa János királyi komornyik Bécsben a közelmúltban halt meg.⁶⁵⁹ A kluknói Szt. Anna társulat áhitati műve ajánlását a szerző a mecénás Esterházy Pálnak azzal indokolja, hogy Esterházy jelentős eredményeket ért el a Mária-kultusz fellendítésében, s felszólítja, hogy ugyanígy segítse Szt. Anna tiszteletének helyreállítását.⁶⁶⁰ Ezen kívül a kiadvány Esterházy által történt támogatását az magyarázza, hogy ezt a társulatot 1701-ben Kollonich Lipót esztergomi

⁶⁵⁴ Demény I 1. A2a–A5a.

⁶⁵⁵ Harmadrend III 5. 1a–10b.

⁶⁵⁶ Győr V 1.

⁶⁵⁷ Nagyszombat I 1.

⁶⁵⁸ Kékkő I 1.

⁶⁵⁹ Nagyemőke I 3. A2a–A5a.

⁶⁶⁰ Kluknó I 1.

érek hozta létre, s hogy a társulat a bécsi jezsuiták I. Lipót császár és Eleonóra császárné szorgalmazására 1694-ben alapított Szt. Anna társulatához volt kapcsolva.⁶⁶¹ Mindezek az adatok a mecénások és szerzők egyházi előljárói és patrónusi kapcsolata mellett utalnak a mecénások, művek és társulatok közti viszony néhány lehetőségére is, melyek közül a mecénások társulatokkal való közvetlen kapcsolata, a császári ház társulatokkal összefüggő megnyilvánulásainak szem előtt tartása és a társulatokhoz fűződő kultuszformák támogatása érdemel figyelmet.

A mecénások és művek kapcsolatát vizsgálva az egyik lehetőség, hogy a mecénás, aki egyben szerző is lehet, a kiadványt vagy a társulatot a társulat természetfölötti patrónusának figyelmébe ajánlja. Így a gyöngyösi Pádúai Szt. Antal társulat kézikönyvének ajánlásában a mecénás, Marin István a művet Pádúai Szt. Antalnak ajánlja és kéri, oltalmazza ezt a társulatot azért is, mert ő ezt a művet saját költségén kiadatta.⁶⁶² Itt nyíltan megfogalmazódik a kiadványok mecénálásának egyik fő motívuma, amely szerint a társulatok anyagi támogatása révén a mecénások a természetfölötti patrónusok pártfogását is meg kívánták szerezni. Ugyancsak a társulat égi patrónája, Mária a címzettje a nagyszombati szeplőtelen fogantatás társulat kézikönyvében található ajánlásnak és előbeszédnek, melynek szerzője Böyte Miklós a kiadvány mecénása, s egyben a társulat prefektusa.⁶⁶³

A kiadvány mecénásának és egyben a társulat rektorának, Pyber László esztergomi kanonoknak a történelemkedvelésére hivatkozik a nagyszombati szeplőtelen fogantatás társulat egyik ajándékkönyvének ajánlása, ami a mű tartalma és a mecénás közti összefüggésre utal.⁶⁶⁴ A mecénásnak és egyben a társulat vicerektorának, Kollonics Lipót Miklósnak a Mária-tiszteletét, valamint dicséretes életét és erényeit említi a nagyszombati kisboldogasszony társulat egyik ajándékkönyvének ajánlása.⁶⁶⁵ A nagyszombati papi szeminárium gyertyaszentelő boldogasszony társulatának egyik ajándékkönyvében az ajánlás a mecénást, Telekessi István egri püspököt Mária-tiszteletéért és áhítatáért magasztalja, s töretlen katolikus hitéről és a protestánsokat térítő tevékenységéről is szót ejt. Ezen kívül megemlíti, hogy Telekessi a papi kollégiumban szép Mária-kápolnát készíttetett, amelyért a társulat tagjai köszönetüket fejezik ki.⁶⁶⁶ A Mária társulatok 1662-ben megjelent áhítati kiadványának ajánlása az „úri asszonyok” Mária-tiszteletére, köztük Nyáry Krisztinára hivatkozik, aki egyben az ajánlás címzettjének és a kiadvány mecénásának, Esterházy Juliannának az anyja volt.⁶⁶⁷ E kiadvány és a mecénás kapcsolatának még szorosabbra fűzését, a könyv megjelenésének alkalomhoz kötését szolgálja az ajánlás keltezése, amely szerint a „Posoni könyvnyomtató” által készített ajánlás 1643-ban a mecénás védőszentjének ünnepén, Szt. Julianna napján kelt. A mecénások és

⁶⁶¹ Kleinschmidt 1930 300.

⁶⁶² Gyöngyös I 2. A2a–A3a.

⁶⁶³ Nagyszombat IV 1. 1–6.

⁶⁶⁴ Nagyszombat IV 3. 2a–3a.

⁶⁶⁵ Nagyszombat VI 1. 2a–4a.

⁶⁶⁶ Nagyszombat X 7. 2a–4a.

⁶⁶⁷ Helyhez nem köthető Mária t. 1. A2a–A3b.

művek kapcsolatának fő összetevői ezek alapján egyrészt a társulat természetfölötti patrónusa pártfogásának biztosítása és tiszteletének elősegítése. Másrészt fontos tényező a mecénások személyes adottságai, vallásossága, törekvései és érdeklődése, illetve a művek tartalma közti összefüggés.

A mecénások és a társulatok közti kapcsolathálózatra fordítva a figyelmet, érdemes a név szerint ismert mecénásokat a társulatokhoz való viszonyuk szerint csoportosítani. Az egyházi és a világi mecénások között mindkét helyen a társulatok elöljárói tisztségét betöltő személyek és a társulatok más tisztségviselői, alapítói vannak túlsúlyban. Így a társulati kézikönyvek kiadását támogató világi személyek között Szilcz János esztergomi városi bíró az esztergomi kordás társulat prefektusa,⁶⁶⁸ Pontel Mihály nagyszombati főtanácsos a nagyszombati Krisztus teste társulat rektora,⁶⁶⁹ Esterházy Ferenc cseszneki várúr a székesfehérvári nagyboldogasszony társulat alapítója és első rektora volt.⁶⁷⁰ Az ajándékkönyvek világi mecénásai közül Szeleccki Márton báró a budai szentháromság társulat tagja és kincstartója, Fischer Mihály Ferenc báró a kassai szeplőtelen fogantatás társulat rektora,⁶⁷¹ Galántai Esterházy József és Galántai Esterházy Ferenc a nagyszombati sarlós boldogasszony társulat vicerektora, illetve titkára,⁶⁷² Kollonics Lipót Miklós, Kollonics Ádám generális fia a nagyszombati kisboldogasszony társulat vicerektora volt.⁶⁷³ Gróf Balassa Pál feleségével a nagyemőkei Szt. Anna és Szt. Gyula mártír társulat áhítati és a kékkői rózsafüzér társulat alkalmi kiadványának mecénása egyben a társulat rektora, illetve megalapítója volt,⁶⁷⁴ Esterházy László, Esterházy Miklós nádor fia pedig a nagyszombati sarlós boldogasszony társulat alkalmi kiadványának mecénása a társulat prefektusi tisztségét töltötte be.⁶⁷⁵

A társulatokban vezető szerepet játszó, a kézikönyvek megjelentetését pártfogoló egyházi mecénások közül Sajgó Benedek a győri nagyboldogasszony társulat rektora,⁶⁷⁶ Kollonich Lipót esztergomi érsek a nagyszombati szent kereszt társulat rektora és egyben a szent kereszt tisztelet támogatója,⁶⁷⁷ Böyte Miklós szerémi püspök a nagyszombati szeplőtelen fogantatás társulat első prefektusa,⁶⁷⁸ Czetnei Márton pozsonyi örkanonok a pozsonyi kordás társulat rektora volt.⁶⁷⁹ Az ajándékkönyvek egyházi mecénásai közül Garday József, a besztercebányai esperesi kerület főesperesének helyettese a beszterce-

⁶⁶⁸ Esztergom I 1. 1a–2b.

⁶⁶⁹ Nagyszombat I 1.

⁶⁷⁰ Székesfehérvár I 1. Alb.

⁶⁷¹ Kassa III 1.

⁶⁷² Nagyszombat II 1.

⁶⁷³ Vö. 665. jegyzet.

⁶⁷⁴ Vö. 658., 659. jegyzet.

⁶⁷⁵ Nagyszombat II 1.

⁶⁷⁶ Győr IV 1. A2a–A4b.

⁶⁷⁷ Nagyszombat III 1. a1a–b.

⁶⁷⁸ Nagyszombat IV 1. címlap.

⁶⁷⁹ Pozsony II 1. címlap.

bányai sarlós boldogasszony,⁶⁸⁰ Széchényi Pál kalocsai érsek a győri gyümölcsoltó boldogasszony,⁶⁸¹ Pyber László esztergomi kanonok a nagyszombati szeplőtelen fogantatás,⁶⁸² Zbiskó József Károly tinnini püspök a nagyszombati kisboldogasszony (két kiadvány),⁶⁸³ Liptai János pozsonyi plébános pedig a pozsonyi gyümölcsoltó boldogasszony társulat rektori tisztségét töltötte be.⁶⁸⁴ Pucz István belgrádi püspök, a zágrábi gyümölcsoltó boldogasszony társulat alkalmi kiadványának mecénása a nyomtatvány megjelenésekor a társulatnak tíz éve volt rektora.⁶⁸⁵

A mecénások másik, az előbbinél kisebb számú csoportját a világi és az egyházi személyek között egyaránt a társulatok természetfölötti patrónusainak tisztelői, kultuszának előmozdítói és a társulatok egyéb támogatói alkotják. Így Mikes István, az erdélyi Fejér megye főispánja és felesége a kolozsvári Páduai Szt. Antal társulat általuk támogatott kézikönyvének ajánlásában Páduai Szt. Antal tisztelőiként, a szegény társulati tagok segítőiként, valamint a gyulafehérvári trinitáriusok és a társulatot gondozó kolozsvári minoriták jótévőiként jelennek meg.⁶⁸⁶ Sárospataki Márton a marosvásárhelyi Krisztus halála társulat kézikönyvének kiadásán kívül a társulat díszes albumának is mecénása.⁶⁸⁷ Visi István a győri Krisztus halála társulat egyik áhítati kiadványának megjelentetésén és a fordító támogatásán kívül a „gyülekezetbéli társaságokat” is segíti, ami Visinek a társulatokat általában pártfogoló tevékenységére utal.⁶⁸⁸ Az egyházi mecénások közül Horváti János jászberényi plébános, a gyöngyösi Páduai Szt. Antal társulat kézikönyvének mecénása egyben a társulati védőszent oltárának alapítója és a társulat promotora,⁶⁸⁹ Wittinger Ferenc főesperes-helyettes és plébános, a zsolnai kordás társulat kézikönyvének mecénása egyben a társulat patrónusaként szerepel.⁶⁹⁰ Csáky László szentgotthárdi apátot a nagyszombati sarlós boldogasszony társulat egyik kézikönyvének ajánlása általában a Mária-tisztelet,⁶⁹¹ Dvornikovics Mihály váci püspököt pedig ugyanennek a társulatnak egy másik kézikönyve a Regnum Marianum eszme előmozdítójaként említi.⁶⁹²

Csupán az egyházi mecénások között fordul elő a kiadvány támogatásának indoklása valamilyen speciális alkalommal, illetve hogy a mecénások egyben annak a társulatnak a tagjai, amelyhez a kiadvány kapcsolódik. Forgách Pál esztergomi éneklőkanonok

⁶⁸⁰ Besztercebánya I 1. A1a–b.

⁶⁸¹ Győr III 1.

⁶⁸² Nagyszombat IV 3. 2a–3a.

⁶⁸³ Nagyszombat VI 2. 4a–6a., VI 5. 2a–3b.

⁶⁸⁴ Pozsony V 2. 1b–5b.

⁶⁸⁵ Zágráb II 6. 1b–2b.

⁶⁸⁶ Kolozsvár I 2. A1b–A6b.

⁶⁸⁷ Marosvásárhely I 1.

⁶⁸⁸ Győr V 1.

⁶⁸⁹ Gyöngyös I 1.

⁶⁹⁰ Zsolna I 1. A2a–A3b.

⁶⁹¹ Nagyszombat II 7. 2a–2b.

⁶⁹² Nagyszombat II 14. 2a–4a.

a nagyszombati nagyboldogasszony társulat kézikönyvét abból az alkalomból nyomtatatta ki 1745-ben, hogy 1697-ben született keresztlánya, gróf Forgách Mária Orsolya Angéla nagyszombati klarissza apáca tagja lett az említett társulatnak.⁶⁹³ Egyes társulati tagok vagy az egész társulat mecénási szerepével találkozunk a nagyszombati papi szeminárium elsősorban leendő papokat tömörítő gyertyaszentelő boldogasszony társulatának több ajándékkönyvéél. Így Erdődi Gábor Antal albaei prépost, Nagy István érsekújvári plébános és Telekessi István egri püspök egyaránt consodalis-ként mecénása egy-egy ajándékkönyvnek.⁶⁹⁴ A társulat 1755-ben megjelent ajándékkönyve saját tagjainak címzett ajánlásában a kiadvány megjelentetését a társulat azzal indokolja, hogy a Mária-tisztelet növekedése a magyar katolikus egyház erősödésének egyik feltétele, ami a társulat tagjainak mint leendő papoknak is feladata.⁶⁹⁵ A nagyszombati sarlós boldogasszony társulat egyik áhítati kiadványának költségeit ugyancsak társulati tag, Bartók István esztergomi kanonok fedezte.⁶⁹⁶

A mecénások és a társulatok kapcsolatának ez az áttekintése felhívja a figyelmet a kiadványok mecénásainak a társulatokat létrehozó, irányító és más vonatkozásban is támogató, valamint a társulatok természetfeletti patrónusainak tiszteletét előmozdító szerepére. A központi szervezésű társulatok kiadványai között arra is van példa, hogy a társulatot szervező megyéspüspök a kiadvány szerzője és mecénása egy személyben. Általános törvényszerűség a mecénások lakóhelyének és a társulatok székhelyének földrajzi közelsége, s a mecénások és a támogatott társulat székhelye közti kegyúri viszony is többször előfordul. Szórványosan megtalálható a kiadványok támogatásának összekapcsolása speciális alkalmakkal, illetve hogy egy mecénás egynél több művet is támogatott. A kiadványok egy részét maguk a társulatok jelentették meg saját költségükön. A társulattípusok és a mecénások kapcsolatában külön említést érdemel, hogy az ismert mecénással rendelkező kiadványok többsége a különböző jezsuita gondozású társulatokhoz, Mária kongregációkhoz kapcsolódik. Ezek a társulatok tehát a nemzetközi gyakorlatnak megfelelően fokozott mértékben törekedtek arra, hogy nyomtatványaik kiadási költségeit jótévő patrónusok által fedezzék. Megfigyelhettük azt is, hogy a mecénások társadalmi hovatartozása rendszerint párhuzamos a támogatott társulatok tagságának társadalmi összetételével.

⁶⁹³ Nagyszombat XI 5. A1a.

⁶⁹⁴ Nagyszombat X 3, 6, 7.

⁶⁹⁵ Nagyszombat X 29. 1b–4b.

⁶⁹⁶ Nagyszombat II 3. címlap.

A szerzők, művek és társulatok kapcsolatai

A szerzők társulatokhoz fűződő viszonyának alakulásáról a szerzők bemutatásakor már szóltunk, ezért itt csupán a társulatok és a kiadványok, valamint a szerzők és a kiadványok kapcsolatát tárgyaljuk. A társulatok és a kiadványok kapcsolatának jellegére – a kapcsolat csaknem mindenütt előforduló általános említése mellett – csak néhány esetben van kifejezett utalás magukban a nyomtatványokban. Mivel az ajándékkönyvek, áhítati kiadványok csoportjában a nem közvetlenül társulati használatra készült művek ajánlása, előszava is gyakran megjelent, ezekből csak az adott társulatra vonatkozó közléseket vesszük figyelembe.

Csak általános utalásnak tekinthető, amikor a kordás társulatok kézikönyvének két kiadásában a kiadás költségeit fedező nyomdász a mű megjelentetését ismételten azzal indokolja, hogy az adott településen, Pozsonyban, illetve Győrben ennek a társulatnak sok tagja van.⁶⁹⁷ Az ajándékkönyvek közül az egri sarlós boldogasszony társulat 1738-ban megjelent kiadványában a társulati tagok nemcsak az ajánlás címzettjei, hanem magának a műnek a címe is jelképesen a társulat tagjaira utal. Ezen kívül az ajánlás külön hangsúlyozza annak fontosságát, hogy a társulat tagjai tisztában legyenek a kinyomtatott mű jelentőségével.⁶⁹⁸ Felhívja a tagok figyelmét arra is, hogy a műből Mária teljesebb szeretetét és dicséretét tanulhatják meg, és hogy a korábbi századok Mária társulati tagjai hogyan tökéletesedtek Mária tiszteletében. Ugyanennek a társulatnak az 1739-ben kiadott ajándékkönyve a magyarországi Mária-kegyképek történetét foglalja össze. Az ajánlás az emberi élet örök zarándok út jellegét emeli ki, amit a társulati tagoknak jobban át kell érezniük az egyszerű hívekénél, s mintegy ezzel indokolja a könyv megjelentetését ebben az összefüggésben.⁶⁹⁹ A gyöngyösi nagyboldogasszony társulat ajándékkönyvének ajánlásában a társulat tagjai köszönetet mondanak a mecénásnak, hogy az általa kinyomtatott munka révén tovább növelhetik buzgóságukat.⁷⁰⁰ Még ennél is általánosabb a kassai sarlós boldogasszony társulat ajándékkönyve ajánlásának utalása a mű tartalmára, valamint már-már toposzszerűen arra, hogy a társulat tagjai haszonnal forgathatják a kiadványt lelki tökéletesedésük érdekében.⁷⁰¹ Szinte szó szerint ez utóbbit említi a nagyszombati kisboldogasszony társulat 1732-ben kiadott ajándékkönyvének olvasóhoz szóló előszava is.⁷⁰²

Az áhítati művek közül a győri Krisztus halála társulat 1739-ben megjelent kiadványa egyik változatában a fordító Taxonyi János aktualizáló megjegyzést toldott be a mű szerzői előszavának szövegébe. Eszerint ezt a művet elsősorban a jezsuita rend által

⁶⁹⁷ Kordás t. II 6. A2b–A3a., II 11. A2b–A3a.

⁶⁹⁸ Eger I 3. 2a–6a.

⁶⁹⁹ Eger I 4.

⁷⁰⁰ Gyöngyös III 1. 3a–b.

⁷⁰¹ Kassa IV 5.

⁷⁰² Nagyszombat VI 3. 4a–A1b.

gondozott kongregációk tagjai forgathatják haszonnal.⁷⁰³ Taxonyi ugyanennek a társulatnak kiadott saját műve címlapján azt hangsúlyozza, hogy munkáját elsősorban ennek a társulatnak a kedvéért írta és bocsátotta ki.⁷⁰⁴ A kéméni rózsafüzér társulat áhítati könyvének címlapján külön utalás található a kiadvány használati alkalmára, a társulat heti áhítatára, valamint arra, hogy a társulat a kéméni plébánia híveiből tevődik össze.⁷⁰⁵ A nagyemőkei Szt. Anna és Szt. Gyula mártír társulat áhítati kiadványának olvasóhoz címzett előszavában a szerző és egyben a társulat megszervezője a társulat felállítására és a mű megjelenése között eltelt idő magyarázatát adja.⁷⁰⁶ Eszerint először ki akarta próbálni a társulat életképességét, s mivel most már látja a tagok buzgóságát, érdemesnek tartja a mű kiadását. A nagyszombati sarlós boldogasszony társulat 1651-ben megjelent áhítati kiadványának ajánlása szerint a mű hasznos olvasmány a társulati tagok számára.⁷⁰⁷ Ugyanennek a társulatnak egy 1720-ban megjelent alkalmi nyomtatványában az előszó a kiadvány főszereplőjének, az elhunyt Koháry Ignácnak az életét állítja követendő példaként a társulat tagjai elé.⁷⁰⁸ Mindezek a megjegyzések jól tükrözik a szerzőknek azt a törekvését, amellyel az ajánlások, előszavak és címbeli utalások révén közvetlen kapcsolatot próbáltak teremteni a társulatok és a kiadványok között. A kiadványok és a társulatok kapcsolatára vonatkozó megjegyzések egyik része csupán általános jellegű, s a társulati tagokra, a tagok nagy számára, a társulat virágzására, a kiadvány társulati hasznosságára utal. A megjegyzések másik része a kapcsolat konkrét formáira vonatkozik, s a művek tartalmi vonatkozásait, használatának alkalmait, előnyeit és következményeit helyezi előtérbe.

A szerzők (összeállítók, fordítók) és a kiadványok közti kapcsolat vizsgálatának célja a művek keletkezési körülményeinek és a szerzők művekre vonatkozó célkitűzéseinek tisztázása. Erről elsősorban a kiadványok ajánlásai és előszavai szolgálhatnak felvilágosítással, néhány alkalommal pedig a címlapon is találunk ilyen utalást. Ezeknek a megjegyzéseknek egy része nem választható el élesen a társulatok és kiadványok, illetve a szerzők és mecénások kapcsolatára történő utalásoktól, így azok közvetve erre a viszonyra is vonatkoznak. A legtöbb adatot a kézikönyvek és ajándékkönyvek csoportjában találtuk.

A győri nagyboldogasszony társulat kézikönyvének szerzője és egyben mecénása, Sajgó Benedek az ajánlásban művét Máriának mint Magyarország örökös királynéjának ajánlja, s – mint írja – a műben foglaltak által Mária tiszteletét kívánja növelni.⁷⁰⁹ A ferences harmadrend 1744-ben kiadott kézikönyvének ajánlásában az ismeretlen szerző a mű megjelentetését a kiadvány lelki hasznosságával indokolja, mondván: ami ebben a

⁷⁰³ Győr V 1 (B változat)

⁷⁰⁴ Győr V 2.

⁷⁰⁵ Kéménd I 1.

⁷⁰⁶ Nagyemőke I 3. A5b–A6a.

⁷⁰⁷ Nagyszombat II 3. a2a–a7a.

⁷⁰⁸ Nagyszombat II 16. A1b

⁷⁰⁹ Győr IV 1. A2a–A4b.

műben van, azt a tagok jól sajátítsák el, mert lelkük ezáltal üdvözülni fog.⁷¹⁰ A kőszegi Nepomuki Szt. János társulat kézikönyvének olvasóhoz szóló előszava a társulat patrónusának erejét hangsúlyozza az emberi nyelv gonoszságaival szemben. Ezért Nepomuki Szt. Jánoshoz mint pártfogóhoz kell folyamodni, amiben ez a mű hasznos segítséget nyújt.⁷¹¹ A szenci rózsafüzér társulat több kiadást megért kézikönyvének előszava szerint a társulat és ezzel a mű célja a rózsafüzér áhítat megújítása Magyarországon. Indoklasként az előszó az áhítatforma gyakorlásának az ember elkárhozását megakadályozó szerepére hivatkozik.⁷¹² Az elsősorban papokból álló szepességi Szt. József társulat 1733-ban megjelent kézikönyvének a társulat tagjaihoz címzett előszava szerint a könyv megjelenése segíti a társulat tagjainak lelki elmélyedését.⁷¹³ A Mária a haldoklók anyja társulat 1658-ban megjelent kézikönyvének előszava a mű célját a magyarok Mária-tiszteletének felébresztésében jelöli meg.⁷¹⁴ A Szt. József társulatoknak 1726-ban kiadott kézikönyv a címlap szerint „minden Kristus hiveinek vigasztalására, és kivált képpen azoknak kik Sz. Josef ... Congregatiojában vannak”, látott napvilágot.⁷¹⁵

A kézikönyvek keletkezési és kiadási körülményeire vonatkozó konkrét adatok néhány esetben ugyancsak a szerzők és kiadványok viszonyára utalnak. A nagyszombati nagyboldogasszony társulat először 1684-ben megjelent kézikönyve Illyés István által átdolgozott második, 1710-es kiadásának előszavában az átdolgozó elmondja, hogy a művet eredetileg Draskovics György írta latin nyelven 1628-ban, majd Jaklin Balázs fordította magyarra 1684-ben, s ő a munkán csupán „némely változtatásokat” hajtott végre.⁷¹⁶ A veszprémi egyházmegye szentháromság társulata kézikönyvének 1756-os kolozsvári kiadásában az ajánlás a kolozsvári nyomdától származik és a mű szerzőjéhez, Padányi Bíró Mártonhoz szól. Eszerint a kolozsvári jezsuiták azért adják ki ezt a művet, mert Erdélyben is terjeszteni kívánják.⁷¹⁷ Ezt a mű szentháromságot dicsérő, tiszteletét elmélyítő tartalmával indokolják, amire – mint írják – az „eretnekségtől hemzsegő” Erdélyben különösen szükség van. A rekatolizáció említése a kiadványok, társulatok céljaként több műben is előfordul.⁷¹⁸ A győri nagyboldogasszony társulat kézikönyvében már a címlap utal arra, hogy a mű szerzőjének és egyben mecénásának, „Sajgó Benedeknek ... e Congregatziónak fő Rectorságában” jelent meg nyomtatásban.⁷¹⁹ A kalocsai székesegyház mellett működő Nepomuki Szt. János társulat kézikönyvében ugyancsak a

⁷¹⁰ Harmadrend III 4. A5a–A6b.

⁷¹¹ Kőszeg II 1. A2a–A2b.

⁷¹² Szenc I 1, 2, 3. A2a–b.

⁷¹³ Szepesség I 1.

⁷¹⁴ Mária a haldoklók anyja t. X. 1. A1a–52.

⁷¹⁵ Szt. József t. XVI 1.

⁷¹⁶ Nagyszombat XI 2.

⁷¹⁷ Veszprémi ehm. I 7. 1a–4b.

⁷¹⁸ Így pl. Komárom I 1.

⁷¹⁹ Győr IV 1. címlap.

címlap utal arra, hogy a nyomtatás költségeit a székesegyházi papság biztosította, s maga a mű a nemesség javaslatára (clero imprimis, ac nobilitati proposita) készült.⁷²⁰

A szerzők és kiadványok viszonyát tovább vizsgálva az ajándékkönyvek csoportjában a budai szentháromság társulat 1727-ben megjelent kiadványának ismeretlen szerzőtől származó ajánlása azzal indokolja a mű elsősorban Istennek ajánlását, hogy a munka általa és az ő tiszteletének növelésére készült.⁷²¹ Az egri sarlós boldogasszony társulat 1737-ben megjelent kiadványának ajánlása szerint ez a könyv a „hit gyökereivel és kincseivel” tudja gazdagítani olvasóját, különösen a társulat tagjait, s hogy a mű célja a „csüggedő lelkek” felrázása az igaz hit birtoklása érdekében.⁷²² S mivel a társulat Mária tiszteletére alakult, a kiadványt készítő kolozsvári nyomda a műhöz kötötte a kolozsvári csodatévő Mária képét, hogy az a tagok Máriához való szeretetét növelje. Ugyanennek a társulatnak az 1740-ben megjelent kiadványában az ajánlás ismét a könyv címlapelőzékére utal, amely az ajánlás egyik témájához közvetlenül kapcsolódva a társulati tagok okulására Szt. István, Szt. Imre és Szt. László Mária-tiszteletét illusztrálja.⁷²³ A pozsonyi gyümölcslőtő boldogasszony társulat 1729-ben kiadott ajándékkönyvének a társulat által szerzett ajánlása a kiadvány célját az ország katolikus hitének erősítésében és elmélyítésében jelöli meg, amire – mint írja – a társulati tagoknak is szüksége van.⁷²⁴ A gyöngyösi nagyboldogasszony társulat ajándékkönyvének előszava a társulat ifjú tagjait az istenes élet elsajátítására szólítja fel, melyben ez a könyv nagy segítségükre lesz.⁷²⁵ A pozsonyi gyümölcslőtő boldogasszony társulat 1723-ban kiadott ajándékkönyvének szerzői előszava szerint a mű célja a bűnösök „felébresztése”, ösztönzése a megtérésre.⁷²⁶

A kiadványok elé tűzött cél szempontjából külön csoportot alkotnak a nagyszombati papi szeminárium elsősorban leendő papokból álló gyertyaszentelő boldogasszony társulatának ajándékkönyvei. Az 1700. év xéniuma az ajánlás szerint a „via salutis” megértéséhez kíván segítséget adni,⁷²⁷ az 1701. év kiadványának előszava szerint a mű segítségével a tagok mint leendő papok vagy világi személyek erkölcsüket nemesíthetik.⁷²⁸ Az 1713-ban megjelent xénium kötet olvasóhoz címzett előszava először az egyházatyák tiszta hitet védő tevékenységére utal.⁷²⁹ Jelzi, hogy a műből elsősorban ezt lehet megtanulni, s felszólítja az olvasót, hogy a könyv segítségével tegye magáévá a nem katolikusok térítésének szándékát és módjait. Az egyik 1754-es ajándékkönyv társulati tagokhoz címzett előszava a mű kiadását a lelki öngondozás és mások lelke gondozásá-

⁷²⁰ Kalocsa II 1. címlap.

⁷²¹ Buda V 2.

⁷²² Eger I 2.

⁷²³ Eger I 4.

⁷²⁴ Pozsony V 7. A1a–b.

⁷²⁵ Gyöngyös III 1. 4a–b.

⁷²⁶ Pozsony V 5. A2a–A3b.

⁷²⁷ Nagyszombat X 3. 001–004.

⁷²⁸ Nagyszombat X 4.

⁷²⁹ Nagyszombat X 7.

nak fontosságával indokolja, melynek módjai a kiadványban található két mű segítségével elsajátíthatók.⁷³⁰ Lényegében ugyanebben jelöli meg a célját az előszó az 1755. évi xénium kötet kiadásának.⁷³¹ Az áhítati művek és alkalmi nyomtatványok csoportjában csak utalunk a társulatok és kiadványok kapcsolatáról már korábban idézett adatokra.

A társulatok és kiadványok kapcsolatának, valamint a szerzői szándékoknak ez az áttekintése rávilágít arra, hogy a kiadványok elé tűzött célok lényegében megfeleltek a társulatok fő célkitűzéseinek. Ezeknek a céloknak a nagyobb része általános jellegű vallási célkitűzés, mint például Isten, Mária és a szentek tiszteletének és szeretetének növelése; a lelki elmélyedés és az üdvözülés biztosítása; a hívek vigasztalása és a csüggedő lelkek felrázása; az istenes élet elsajátítása; a katolikus hit erősítése és elmélyítése. A szerzői szándékok másik csoportja konkrét célok megvalósítására irányul: így a társulati patrónus segítségének elnyerésére adott szükségben, valamilyen áhítatforma megújítására, valamint az erkölcsi tökéletesedésnek és a lelkek gondozásának segítésére. Mindez felhívja a figyelmet arra, hogy ezekben a kiadványokban viszonylag kevés volt a speciálisan társulatinak nevezhető célkitűzés, s elsősorban az általános vallási igények konkrét formában való kielégítését, a társulati élet kereteinek különböző vallási ismeretanyagok közvetítésére történő felhasználását szolgálták.

⁷³⁰ Nagyszombat X 28.

⁷³¹ Nagyszombat X 29.

VII. Terjesztés, használat

Példányszám, ár, terjesztés

A társulati kiadványok valóságos elterjedését, a különböző társadalmi rétegekre és csoportokra gyakorolt hatását a terjesztési és használati körülményekre utaló adatok mutatják. A nyomtatványok terjedésének két fontos tényezőjéről, a kiadványtípusonként is jelentősen különböző példányszámról és az árról viszonylag keveset tudunk. A vespéremi egyházmegye szentháromság társulatai számára írt könyve kinyomtatását például Padányi Bíró Márton először a budai Landerer nyomdára bízta, melynek ívenként hét forintot fizetett azzal a kikötéssel, hogy a kért ezer példányból százat „in charta romana”, háromszázat írópapírra, hatszázat pedig „in charta ordinaria, sed meliori” nyomtassanak.⁷³² Padányi Bíró azonban nem volt elégedett Landerer munkájával, ezért bár ő a könyvet részben már kinyomatta, a megbízást elvette tőle és a győri Streibig nyomdának adta át. Streibig a könyvet végül is ötféle papíron, 514 példányban nyomtatta ki.⁷³³ Az eltérő minőségű papírok használata a kiadvánnyal megcélzott különböző társadalmi rétegekre utal. A kiadványok kivitelének a különböző használói igények szerinti differenciálását mutatja az az adat is, amely szerint Taxonyi Jánosnak a győri Krisztus halála társulat számára írt könyve ötszáz példányban jelent meg cruda-ban, nyolcvan példányt „in gallica”, húsz példányt „in praemio compactis” és néhány további példányt „in cordoban et bono auro ornatis in capsula” kötötték be.⁷³⁴ Ezek az adatok egyben azt is jelzik, hogy a könyvek egy-egy kiadásának átlagos példányszáma ötszáz-ezer körül mozgott.

A társulatok gazdasági feljegyzései néhány esetben ugyancsak tájékoztatnak a kiadványokért ki-, illetve befizetett összegekről. Így például a kassai sarlós boldogasszony társulat halotti katalógusa kinyomtatására 1769-ben 2 forint 6 krajcárt,⁷³⁵ az egrai oltári-szentség társulat 1773-ban halotti értesítőkért és könyvekért 11 forint 48 krajcárt,⁷³⁶ 1781-ben tíz társulati könyv kötéséért a könyvkötőnek 4 forint 48 krajcárt, a halotti értesítőkért a nyomdának 6 forint 30 krajcárt fizetett.⁷³⁷ Ugyanez a társulat 1782-ben az ol-

⁷³² Hornig 1903 87–88.

⁷³³ Hornig 1903 99.

⁷³⁴ Jablonkay 1910 95–96.

⁷³⁵ Congregationem Marianam ... 1766–1768. 89–91.

⁷³⁶ Congregationem SS. Sacramenti ... 1772–1797. 20–29.

⁷³⁷ Uott 52–54.

táriszentségről szóló ének kinyomtatásáért 3 forint 30 krajcárt fizetett ki.⁷³⁸ A szihalmi oltáriszentség társulat 1783-ban a társulati lapok árából 3 dénár bevételt könyvelt el.⁷³⁹ A kassai Krisztus halála kongregáció 1770-ben 1700 darab halotti katalógusért 11 forint 14 krajcárt, 1771-ben 1500 darabért 9 forint 45 krajcárt fizetett. 1770-ben ugyanennek a kongregációnak tíz német nyelvű könyve 40 krajcárba, tíz szlovák nyelvű könyve 30 krajcárba, egy latin nyelvű társulati könyve 9 krajcárba került.⁷⁴⁰ A győri jezsuita gimnázium gyümölcsoltó boldogasszony társulata az évi ajándékkönyvek fejében adott pénzbeli ajándékokból 1725-ben 25 rajnai forint bevételre tett szert.⁷⁴¹ Mindezek az adatok arra utalnak, hogy a társulati kiadványok ára a kiadványtípus, a kivitel igényessége, a terjedelem és a példányszám függvényében alakult, s hogy a differenciált árak lehetővé tették a társulati tagok különböző igényeinek és lehetőségeinek megfelelő kiadványok beszerzését.

A kiadványok fő terjesztői maguk a társulatok, illetve a mögöttük álló egyházi intézmények, szerzetesrendek voltak. A terjesztést a jezsuiták Mária kongregációiban szervezték meg a legjobban, ahol a társulati tagok újévi és húsvéti ajándékként (*xenia*, *strena*) vagy a kongregációk titulás fő ünnepén rendszeresen hozzájuthattak a kiadványokhoz. A kiadványoknak ezt a konkrét társulathoz kapcsolódó ajándék jellegét általában már a címlapon jelzik, amit az előszó vagy az ajánlás néha tovább részletez. Az alkalmi kiadványokban és az áhítati műveknél ugyancsak a cím, címlap utal a megjelenés és/vagy a használat alkalmára. Ezen általánosan elterjedt gyakorlat mellett a jezsuita rend helyenként más módon is gondoskodott a társulati tagok ellátásáról a nyomtatványokkal. Így például a müncheni jezsuiták a különböző szodalitások felállítását után néhány évvel, 1614-ben egy ún. könyvelosztó egyesületet hoztak létre Gülden Almosen névvel, melynek elsődleges feladata az olvasmányanyagok biztosítása volt a kongregációknak.⁷⁴² Ehhez hasonlítható intézmény Magyarországon csak száz év múlva jött létre, amikor Sautter Zsigmond, a felső-ausztriai Langbath plébánosa 1719-ben ezer forintos alapítványt tett a nagyszombati jezsuitáknál.⁷⁴³ E tőke kamataiból indult meg 1720-ban a „Bibliotheca Catechetica” kiadványsorozat, amely elsősorban a szélesebb rétegek olvasmányszükségleteit elégítette ki. Ezt követően a Bibliotheca Catechetica jelzés a nagyszombati jezsuita nyomda társulati kiadványainak egy részében is megjelenik.⁷⁴⁴

Az egyéni birtoklás mellett a kiadványok tartalmának fontos közvetítő alkalmi voltak a társulati összejövetelek, közös áhítatgyakorlatok, prédikációk.⁷⁴⁵ Ezeknek az összejöveteleknek egyik állandó része volt a társulati kézikönyv felolvasása, emellett azonban más műveket is olvastak. Így például a nagyemőkei Szt. Anna és Szt. Gyula

⁷³⁸ Uott 61–62.

⁷³⁹ Uott 78.

⁷⁴⁰ Congregationem Marianam ... 1766–1768. 71.

⁷⁴¹ Acsay 1901 160.

⁷⁴² Breuer 1979 110–114., Brückner 1985 11.

⁷⁴³ Jablonkay 1910 65–66.

⁷⁴⁴ Így pl. Nagyszombat VI 2.

⁷⁴⁵ Brückner 1983.

társulat egyik kiadványa többek között Kempis Tamás, a szentek élete és a Makula nélkül való tükör olvasását ajánlja a tagok figyelmébe.⁷⁴⁶ A társulati keretek között terjesztett egyéb olvasmányokra utal az adat, amely szerint a csiksomlyói szeplőtelen fogantatás társulat a beszerzett könyveket, köztük klasszikai munkákat, használati díj fejében a tanulók között évenként kiosztotta.⁷⁴⁷ A társulati kiadványok egyes részeit természetesen nem egyenlő mértékben forgatták. Erre utal a könyvek lapjainak különböző mértékű kopottsága. Így például a pápai pálosok rózsafüzér társulatának 1776-ban kiadott kézikönyvének egy példányában a Jézus és Mária olvasója c. litánia lapjai a legelhasználtabbak, a könyv egykori tulajdonosa tehát ezeket forgatta a leggyakrabban.⁷⁴⁸

Kéziratos bejegyzések

A legtöbb felvilágosítással a kiadványok tényleges használatáról a különböző kéziratos bejegyzések szolgálnak. Ezek egyik része korabeli, másik része a vizsgált időhatárokon túli, későbbi bejegyzés. Itt csupán a korabeli bejegyzésekkel foglalkozunk, míg a későbbi bejegyzések a kiadványok további sorsáról, utóéletéről nyújtanak adatokat. A nyomtatványoknak mintegy negyedrészében találtunk a korabeli használatra utaló bejegyzést. A bejegyzések aránya a kiadványtípusokban jelentősen eltér: az áhítati könyveknél 1 százalék, az alkalmi nyomtatványoknál 6 százalék, a társulati könyveknél 31 százalék, a felvételi lapoknál 40 százalék, az ajándékkönyveknél 53 százalék körül mozog a bejegyzéssel ellátott kiadványok aránya. Az eltérő arányok a kiadványok különböző funkciójával hozhatók összefüggésbe. A kiadványok egy részében több különböző kéztől származó bejegyzést találunk: így az ajándékkönyvek és a kézikönyvek csoportjában kilenc-kilenc, az alkalmi nyomtatványoknál két olyan kiadvány van, amelybe egy-nél több bejegyzést tettek. Ezek az adatok a kiadványok több különböző személy vagy közösség általi használatára utalnak. A bejegyzések túlnyomó többségének nyelve a latin, s csak néhány magyar és német nyelvű bejegyzést találtunk.

A bejegyzések tartalmuk szerint két fő típusra, ezen belül több kisebb csoportra oszthatók. Az első típusba a különböző tulajdonosi bejegyzések, szerzői dedikációk tartoznak, ezek aránya az összes bejegyzésnek mintegy a 80 százaléka. A második típust a különféle egyéb használói bejegyzések alkotják.

Az egyházi használatra utaló, ezen belül a szerzetesi közösségi tulajdont jelző bejegyzések közül csupán néhány mutat a társulatot közvetlenül gondozó szerzetesi közösségre. Így egy-egy példány maradt fenn a budai jezsuiták szentháromság társulatának kézikönyvéből, a tatai piaristák Mária társulatának alkalmi kiadványából és a váci pia-

⁷⁴⁶ Nagymőke I 3. 68, 12.

⁷⁴⁷ Bándi 1896 240.

⁷⁴⁸ Pápa I 2.

risták szentháromság társulatának kézikönyvéből a társulatot gondozó szerzetesi közösség könyvtárában.⁷⁴⁹ A kiadványok szerzetesi vagy más egyházi közösségi birtoklására utaló 51 bejegyzés közül tizennégy jezsuita, kilenc pálos, nyolc kamalduli, négy piarista, három-három trinitárius, illetve ferences, egy-egy szervita, illetve bazilita, öt közelebb-ről nem azonosítható szerzetesi, három pedig világi papi (nem szerzetesi) tulajdont jelez.

A jezsuita rendházak közül a szakolcai könyvtárában őrizték meg a pozsonyi Mária a haldoklók és megholtak anyja, valamint a nagyszombati Krisztus halála társulat kézikönyvének egy-egy példányát,⁷⁵⁰ a turóci rendházában a nagyszombati szent kereszt, a znióváraljai Krisztus halála és fájdalmas anyja társulat és a rózsafüzér társulatok 1727-ben megjelent kézikönyvét,⁷⁵¹ a trencsényiében a nagyszombati Mária látogatása társulat 1651-ben kiadott áhítati könyvét és valószínűleg ugyanitt a Mária a haldoklók anyja társulat 1658-ban kiadott kézikönyvét, valamint a Szt. József társulatok 1726-ban megjelent kézikönyvét,⁷⁵² a szatmáriében a budai szentháromság,⁷⁵³ a nagyszombatiében az egri Mária látogatása,⁷⁵⁴ a győriében a nagyszombati gyertyaszentelő boldogasszony társulat egy-egy ajándékkönyvét.⁷⁵⁵ Ezen kívül a zágrábi angyali üdvözlét főtársulat egy ajándékkönyvének bejegyzése a magyar jezsuita rendtartomány bölcsészeti könyvtárára,⁷⁵⁶ a nagyszombati gyertyaszentelő boldogasszony társulat egyik ajándékkönyvének bejegyzése a magyar jezsuita rendtartományra,⁷⁵⁷ a budai szentháromság társulat 1737-ben kiadott kézikönyvének bejegyzése egy azonosítatlan jezsuita rendházra utal.⁷⁵⁸ Ezeket a társulatokat kevés kivétellel jezsuiták létesítették, ami arra utal, hogy a jezsuita rendházak könyvtáraiba elsősorban a rend által gondozott társulatok kiadványai jutottak el.

A pálos rendházak könyvtárába került kiadványok közül a nagyszombati gyertyaszentelő boldogasszony társulat ajándékkönyvének és a nagyszombati nagyboldogasszony társulat kézikönyvének egy-egy példányát a pesti,⁷⁵⁹ a pápai rózsafüzér főtársulat és a pozsonyi Alamizsnás Szt. János társulat kézikönyvének egy-egy példányát a máriavölgyi,⁷⁶⁰ a veszprémi egyházmegye szentháromság társulata egy-egy áhítati kiadványát, illetve kézikönyvének a szerző által adományozott példányát a nagyjenői,⁷⁶¹ a

⁷⁴⁹ Buda V 9, Tata I 1, Vác III 2.

⁷⁵⁰ Pozsony X 1, Nagyszombat VII 1.

⁷⁵¹ Nagyszombat III 1, Znióváralja I 1, Rózsafüzér t. IV 3.

⁷⁵² Nagyszombat II 2, Mária a haldoklók anyja t. X 1, Szt. József t. XVI 1.

⁷⁵³ Buda V 2.

⁷⁵⁴ Eger I 4.

⁷⁵⁵ Nagyszombat X 7.

⁷⁵⁶ Zágráb II 2.

⁷⁵⁷ Nagyszombat X 2.

⁷⁵⁸ Buda V 12.

⁷⁵⁹ Nagyszombat X 23, XI 5.

⁷⁶⁰ Pápa II 2, Pozsony IX 2.

⁷⁶¹ Veszprémi ehm. I 2, 5.

nagyszombati szent kereszt társulat kézikönyvét a terebesi,⁷⁶² a nagyszombati gyertya-szentelő boldogasszony társulat egyik ajándékkönyvét a sajlóádi,⁷⁶³ a szenci rózsafüzér társulat kézikönyvét pedig a sasvári kolostor könyvtára őrizte.⁷⁶⁴ A kamalduli rend könyvtáraiban fennmaradt kiadványok közül a nagyemőkei Szt. Anna és Szt. Gyula társulat kézikönyve, a nagyszombati kisboldogasszony társulat és a nagyvárad i szepplőtelen fogantatás társulat ajándékkönyve, valamint a pozsonyi Mária szíve társulat és a ferences harmadrend 1744-ben megjelent kézikönyve a zobori,⁷⁶⁵ a komáromi Mária neve és a pozsonyi Mária szíve társulat egy-egy kézikönyve a majki,⁷⁶⁶ a szepességi Szt. József társulat kézikönyve pedig a lechnici remeteség bejegyzését őrzi.⁷⁶⁷

A szentgyörgyi Mária látogatása társulat alkalmi kiadványa a pesti,⁷⁶⁸ a váci oltári-szentség társulat és egy közelebből nem megnevezhető váci Mária társulat egy-egy alkalmi kiadványa a váci,⁷⁶⁹ egy közelebből nem megnevezhető pozsonyi Mária társulat kézikönyve a szegedi piarista rendház könyvtárában maradt ránk.⁷⁷⁰ A budai szepplőtelen fogantatás társulat kézikönyve az óbuda-kiscelli,⁷⁷¹ a budai szentháromság társulat egyik ajándékkönyve a sárospataki,⁷⁷² a veszprémi egyházmegye szentháromság társulatainak áhítati kiadványa a pozsonyi trinitáriusokhoz került.⁷⁷³ A budai szentháromság társulat egyik alkalmi kiadványát a segesi,⁷⁷⁴ a győri angyali üdvözet társulat ajándékkönyvét a pápai,⁷⁷⁵ a ferences harmadrend 1748-ban kiadott kézikönyvét pedig a mohácsi ferences rendház könyvtára őrizte meg.⁷⁷⁶ A pesti szervita rendház könyvtárába az egri Mária látogatása társulat,⁷⁷⁷ a máriapócsi bazilita rendház könyvtárába pedig a pozsonyi angyali üdvözet társulat egy-egy ajándékkönyve jutott el.⁷⁷⁸

A közelebből nem azonosítható szerzetesi közösségek birtokába került kiadványok közül a besztercebányai Krisztus halála társulat kézikönyve a siglerburgi Szt. Jeromos,⁷⁷⁹ a nagyszombati szepplőtelen fogantatás társulat kézikönyve egy szombathelyi

⁷⁶² Nagyszombat III 4.

⁷⁶³ Nagyszombat X 13.

⁷⁶⁴ Szenc I 2.

⁷⁶⁵ Nagyemőke I 2, Nagyszombat VI 1, Nagyvárad II 1, Pozsony VI 3, Harmadrend III 4.

⁷⁶⁶ Komárom III 2, Pozsony VI 1.

⁷⁶⁷ Szepesség I 1.

⁷⁶⁸ Szentgyörgy I 1.

⁷⁶⁹ Vác IV 1, Mária t. (Vác) 12.

⁷⁷⁰ Mária t. (Pozsony) 10.

⁷⁷¹ Buda II 1.

⁷⁷² Buda V 8.

⁷⁷³ Veszprémi ehm. I 3.

⁷⁷⁴ Buda V 17.

⁷⁷⁵ Győr III 1.

⁷⁷⁶ Harmadrend III 5.

⁷⁷⁷ Eger I 4.

⁷⁷⁸ Pozsony V 2.

⁷⁷⁹ Besztercebánya II 1.

rendházba,⁷⁸⁰ a nagyszombati kisboldogasszony társulat egyik ajándékkönyve egy váci noviciátusba,⁷⁸¹ ugyanennek a társulatnak egy másik ajándékkönyve egy bajai rendházba,⁷⁸² a besztercebányai Mária látogatása társulat ajándékkönyve pedig egy meg nem nevezett rend ismeretlen helyen működő noviciátusába jutott el.⁷⁸³ A világi papi közösségre utaló bejegyzések szerint a nagyszombati Mária látogatása társulat egyik kézikönyve a győri püspöki szeminárium,⁷⁸⁴ a nagyszombati gyertyaszentelő boldogasszony társulaté a szolosini egyház,⁷⁸⁵ a zágrábi Szt. Izidor és Mária társulat kézikönyve pedig föltehetően a zágrábi Szt. Jeromos kápolna tulajdonában volt.⁷⁸⁶

Mindezek az adatok egyrészt azt mutatják, hogy a jezsuiták kivételével a különböző rendi könyvtárakba más rendek vagy a világi papság által gondozott társulatok kiadványaiból is több eljutott. Másfelől megfigyelhető a társulatok székhelyének és kiadványai fennmaradási helyének földrajzi közelsége (bár ez a törvényszerűség néhány helyhez nem kötött társulattípus, illetve jelentős könyvtárral rendelkező rendház esetében nem érvényesül), s hogy ugyanannak a társulatnak a kiadványai egymástól jelentős távolságra fekvő rendházakba is eljutottak. Az évszámmal ellátott bejegyzéseknél alkalom nyílik a kiadványok megjelenési idejének és a könyvtárakba történt bekerülési idejének az összehasonlítására. Eszerint a kiadványok többségét nem közvetlenül megjelenése után, hanem az azt követő két-három évtizedben vették leltárba a különböző szerzetesi könyvtárakban, s néhány alkalommal jelentős, ötven-száz évnyi különbség is előfordul. Ez arra utal, hogy a szerzetesi könyvtárakban megőrzött társulati kiadványok egy része a gyűjteménybe kerülés előtt egyéni (szerzetesi, világi papi) vagy közösségi (társulati) használatban volt.

A kiadványok egyházi magánszemélyek általi birtoklására utaló bejegyzések többsége ugyancsak szerzetesekkel áll kapcsolatban. Így a váci szentháromság társulat kézikönyvének egy példánya egy föltehetően váci piarista szerzetes,⁷⁸⁷ a nagyszombati kisboldogasszony társulat egyik, utóbb egy ismeretlen rend váci noviciátusába került ajándékkönyve egy privigyei, föltehetően piarista fráter,⁷⁸⁸ a nagyszombati gyertyaszentelő boldogasszony társulat egyik ajándékkönyve a zobori kamalduli remetesség egy oblatusa,⁷⁸⁹ ugyanennek a társulatnak egy másik ajándékkönyve egy ismeretlen rendhez tartozó siklósi rendház egyik szerzetese tulajdonában volt,⁷⁹⁰ a veszprémi egyházmegye szentháromság társulata kézikönyvének egy példányát pedig a szerző, Padányi Bíró

⁷⁸⁰ Nagyszombat IV 1.

⁷⁸¹ Nagyszombat VI 2.

⁷⁸² Nagyszombat VI 5.

⁷⁸³ Besztercebánya I 1.

⁷⁸⁴ Nagyszombat II 6.

⁷⁸⁵ Nagyszombat X 1.

⁷⁸⁶ Zágráb III 1.

⁷⁸⁷ Vác III 1.

⁷⁸⁸ Nagyszombat VI 2.

⁷⁸⁹ Nagyszombat X 3.

⁷⁹⁰ Nagyszombat X 4.

Márton egy meg nem nevezett rendhez tartozó sümegi páternek adta.⁷⁹¹ A kiadványoknak a világi papság általi egyéni birtoklására utaló egyetlen bejegyzés a nagyszombati gyertyaszentelő boldogasszony társulat ajándékkönyvének egy példányában található, amely a lévai plébánosé volt.⁷⁹²

A bejegyzések egy további csoportja azt mutatja, hogy a könyveket egyes szerzetesi személyek használatra kapták. Így a nagyszombati kisboldogasszony társulat előbb említett ajándékkönyve Privigyéről egy trencsényi piarista szerzetes használatába,⁷⁹³ a veszprémi egyházmegye szentháromság társulatának a nagyjenői pálos kolostorban őrzött kézikönyve egy nagyjenői pálos szerzetes,⁷⁹⁴ a ferences harmadrend kézikönyvének a mohácsi ferences rendházban őrzött példánya egy föltehetően ugyancsak ferences páter használatába került,⁷⁹⁵ míg a nagyszombati szeplőtelen fogantatás, a pozsonyi angyali üdvözet és a gyöngyösi nagyboldogasszony társulat egy-egy ajándékkönyvét egy-egy ismeretlen rendhez tartozó páter, illetve fráter használta.⁷⁹⁶ A szerzetesek egy része föltehetően a társulatok gondozása címén kapta meg használatra a kiadványokat. Mindezek az egyéni birtoklásra és használatra utaló adatok a kiadványok egyéni használata mellett a társulatokkal kapcsolatban történt felhasználásra engednek következtetni. Csupán két kiadványról tudjuk, hogy egy-egy példánya nyomdai tulajdonban volt: így a pozsonyi kordás főtársulat 1674-ben Nagyszombatban kiadott kézikönyvében a nagyszombati jezsuita, a deményi kármelhegyi boldogasszony társulat 1745-ben kiadott kézikönyvében pedig a budai egyetemi nyomda bejegyzése található.⁷⁹⁷

A kiadványok közvetlen társulati használatára utaló bejegyzések kisebb része közös társulati birtoklásra, nagyobb része egyes társulati tagok általi birtoklásra, illetve használatra mutat. A nagyszombati Mária látogatása társulat egyik ajándékkönyvének egy példánya ugyanezen társulat, a ferences harmadrend egyik kézikönyve pedig a bajai ferencesek által gondozott harmadrend közös tulajdonában volt.⁷⁹⁸ A kiadványokat birtokló egyes társulati tagok kisebb része egyházi személy, a társulat patrónusa vagy tisztviselője. Így a budai szentháromság társulat egyik meghívóját, valamint a nagyszombati gyertyaszentelő boldogasszony társulat halotti katalógusát Barkóczy Ferenc egri püspöknek,⁷⁹⁹ ez utóbbi társulat egy másik halotti katalógusát Telekessi István egri püspöknek mint társulati tagoknak küldték el.⁸⁰⁰ A ferences kordás társulatok 1749-ben megjelent kézikönyve 1762-ben föltehetően ugyanezen társulat egyik helyi szervezete

⁷⁹¹ Veszprémi eh. I 7.

⁷⁹² Nagyszombat X 13.

⁷⁹³ Nagyszombat VI 2.

⁷⁹⁴ Veszprémi eh. I 5.

⁷⁹⁵ Harmadrend III 5.

⁷⁹⁶ Nagyszombat IV 3, Pozsony V 10, Gyöngyös III 1.

⁷⁹⁷ Pozsony II 1, Demény I 1.

⁷⁹⁸ Nagyszombat II 9, Harmadrend III 11.

⁷⁹⁹ Buda V 18, Nagyszombat X 26.

⁸⁰⁰ Nagyszombat X 8.

„Vice Attyá”-nak,⁸⁰¹ a pesti szentháromság főtársulat 1748-ban kiadott kézikönyvének egy példánya pedig egy, a társulatba 1776-ban belépett minorita szerzetesnek a tulajdonába került.⁸⁰²

A világi személyek társulati tagságát elsősorban a felvételi lapok bejegyzései tanúsítják, de közvetve a kiadványok világi személyek, családok általi birtoklásáról szóló adatok is ugyanerre engednek következtetni. Világi, köztük több úrnak, illetve úrnőnek mondott személy nevére kitöltött felvételi lap maradt fenn egy-egy ismeretlen helyen működő kordás és rózsafüzér, a bánfalvai Krisztus öt sebe, a nagyszombati Krisztus halála, a pozsonyi szentháromság skapuláréja és Szt. István (ugyanaz a személy), valamint a soproni kordás társulattal kapcsolatban.⁸⁰³ Ugyancsak világi személyek, köztük Louis von Bargemberg királyi kamarás, illetve a nyitrai piaristák föltehetően egyik diákjának társulati tagságát tanúsítja a pozsonyi és a soproni őrangyal, valamint egy helyhez nem köthető Mária társulat kézikönyvének egy-egy bejegyzése.⁸⁰⁴

A bejegyzések következő csoportja arra utal, hogy a kiadvány különböző világi személyek, családok tulajdonában volt. A nemesi tulajdonba került kiadványok közül a kalocsai Mária-társulat alkalmi prédikációját az Illésházy család dubnicai, a nagyszombati szent kereszt társulat egy kézikönyvét Széchényi Ferenc, a zágrábi angyali üdvözlet főtársulat egy ajándékkönyvét Ladislaus Nagy de Perecseny, a nagyszombati Mária látogatása társulat egy kézikönyvét Ladislaus Vietoris de Kiss-Kovalocz, a budai szentháromság társulat egy ajándékkönyvét a szerző, Barna János ajánlásával Georgius Körösi zempléni assessor könyvtára őrizte.⁸⁰⁵ Egy helyhez nem köthető Mária társulat kézikönyve egy ismeretlen helyen működő (föltehetően jezsuita) gimnázium II. humaniora osztályának hallgatójává volt.⁸⁰⁶ A világi személyi tulajdonra utaló bejegyzések legnagyobb része csak a nevet, esetleg a birtokba kerülés évszámát és az „ex libris” megjegyzést tartalmazza, így ezeknek a tulajdonosoknak a társadalmi hovatartozása nem határozható meg pontosan. Ilyen bejegyzést összesen tizenöt kiadványban találunk, közülük három két, illetve három különböző világi személy tulajdonában is volt. Ezek az egri Mária látogatása,⁸⁰⁷ a gyöngyösi nagyboldogasszony,⁸⁰⁸ a kőszegi szeplőtelen fogantatás (három tulajdonos),⁸⁰⁹ a nagyszombati Mária látogatása,⁸¹⁰ a pozsonyi angyali üdvözlet (két tulajdonos)⁸¹¹ és egy Mária társulat egy-

⁸⁰¹ Kordás t. II 11.

⁸⁰² Pest IV 2.

⁸⁰³ Kordás t. II 12, Rózsafüzér t. IV 8, Bánfalva I 1, Nagyszombat VIII 1, Pozsony VIII 38, Pozsony XI 6, Sopron I 1.

⁸⁰⁴ Pozsony XIII 1, Sopron III 1, Helyhez nem köthető Mária t. 8.

⁸⁰⁵ Kalocsa I 1, Nagyszombat III 4, Zágráb II 3, Nagyszombat II 10, Buda V 2.

⁸⁰⁶ Helyhez nem köthető Mária t. 15.

⁸⁰⁷ Eger I 2.

⁸⁰⁸ Gyöngyös III 1.

⁸⁰⁹ Kőszeg I 1.

⁸¹⁰ Nagyszombat II 9.

⁸¹¹ Pozsony V 11.

egy,⁸¹² valamint a nagyszombati gyertyaszentelő boldogasszony társulat három különböző ajándékkönyve,⁸¹³ a marosvásárhelyi Krisztus halála,⁸¹⁴ a szenci rózsafüzér⁸¹⁵ és egy helyhez nem köthető Mária társulat,⁸¹⁶ valamint a ferences harmadrend (két tulajdonos)⁸¹⁷ egy-egy és a nagyszombati Mária látogatása⁸¹⁸ társulat két különböző kézikönyve. A kiadványok megjelenési idejének és az évszámmal ellátott bejegyzések keltezésének összevetése azt mutatja, hogy a szerzetesi könyvtárakba jutott művekhez hasonlóan a felvételi lapok kivételével a világi tulajdonba került kiadványokat is gyakran több évtizeddel a megjelenés után látták el bejegyzéssel.

Az egyéb használói bejegyzések egyik része társulati tagnévsorokat és más társulati vonatkozású adatokat tartalmaz, ezek a kiadványok tehát föltehetően a társulatot irányító egyházi személy tulajdonában voltak. A szepességi Szt. József társulat kézikönyvének egy példányába az 50. nyomtatott oldal után a társulatba 1733–1738 között belépett tagok, a kiadvány végére pedig az 1735–1737 között elhunyt tagok névsorát jegyezték be.⁸¹⁹ A marosvásárhelyi Krisztus halála társulat 1712-ben kiadott kézikönyvébe a 92. oldal után bekötött kéziratos oldalakra 1763 körül minden valószínűség szerint a fenti társulat tagnévsorát írták.⁸²⁰ A budai szentháromság társulat egyik alkalmi kiadványának a segesi ferences kolostorba került példányába a kiadvány szerzetesi tulajdonosa a helyi kordás társulatba történt belépését jegyezte fel.⁸²¹

Az egyéb bejegyzések másik részét a különböző áhitati szövegek, vallásos tárgyú megjegyzések alkotják. Így például a marosvásárhelyi Krisztus halála társulat kézikönyvének címlapelőzékén és a nagyszombati gyertyaszentelő boldogasszony társulat ajándékkönyvének belső kötéstábláján rövid fohász,⁸²² a pesti szentháromság főtársulat kézikönyvének címloldalán bibliai idézet,⁸²³ a besztercebányai Mária látogatása társulat ajándékkönyvének végén kéziratos imádság,⁸²⁴ a nagyszombati kisboldogasszony társulat egyik ajándékkönyvének első és hátsó belső kötéstábláin imádságrészlet és teológiai feljegyzés,⁸²⁵ egy helyhez nem köthető Mária társulat kézikönyvének hátsó borítóján vallásos énekszöveg található.⁸²⁶ A budai szentháromság társulat alkalmi kiadványának a

⁸¹² Mária t. (Győr – Nagyszombat) 1.

⁸¹³ Nagyszombat X 12, 13, 28.

⁸¹⁴ Marosvásárhely I 1.

⁸¹⁵ Szenc I 3.

⁸¹⁶ Helyhez nem köthető Mária t. 13.

⁸¹⁷ Harmadrend III 6.

⁸¹⁸ Nagyszombat II 14, 11.

⁸¹⁹ Szepesség I 1.

⁸²⁰ Marosvásárhely I 1.

⁸²¹ Buda V 17.

⁸²² Marosvásárhely I 1, Nagyszombat X 2.

⁸²³ Pest IV 2.

⁸²⁴ Besztercebánya I 1.

⁸²⁵ Nagyszombat VI 2.

⁸²⁶ Helyhez nem köthető Mária t. 13.

segedi ferences kolostorba került példányába a tulajdonos a szentháromság augusztus 10-i megünneplésének lefolyását jegyezte fel,⁸²⁷ a nagyszombati Mária látogatása társulat egyik kézikönyvébe pedig egykori használója a szentháromság, Mária és Szt. Ferenc 1730. május 3-án, 23-án és 30-án esedékes áhítatára emlékeztető bejegyzést tett.⁸²⁸

Az egyéb bejegyzések utolsó csoportját a családi és más vegyes tartalmú megjegyzések alkotják. Így többek között a szerzetesi tulajdonos egyik családtagjának haláláról és az érte mondott gyászmiséről tudósít a budai szentháromság társulat egyik alkalmi kiadványának a segedi ferences kolostorba került példány,⁸²⁹ a nagyszombati Mária látogatása társulat kézikönyve egy példányának bejegyzése pedig egy örökbecfogadról ad hírt.⁸³⁰ A budai szentháromság társulat alkalmi kiadványa előbb említett segedi példányának végén a korábitól eltérő kéztől származó írással további családi bejegyzések és egy magyar nyelvű borvers olvashatók.⁸³¹ Az egyéb bejegyzések közül néhány ugyancsak társulati vonatkozású. Így a nagyszombati gyertyaszentelő boldogasszony társulat egyik ajándékkönyvének egy példányában „Ovum Paschale 1696” felirattal egy színezett tojás rajza látható, amely a kiadvány húsvéti ajándékkönyv szerepére utal.⁸³² A kordás társulatok 1749-ben kiadott kézikönyvének egy példányát a bejegyzés szerint tulajdonosa 1762-ben „35 pénzen” vette.⁸³³ A soproni őrangyal társulat 1760-ban megjelent kézikönyvének egy példányába tulajdonosa a társulatnak 1766–1773 között befizetett összegeket jegyezte fel.⁸³⁴ Egy helyhez nem köthető Mária társulat egyik kézikönyvének egy példányába az egykori tulajdonos és egyben föltehetően a társulat egykori vezetője kiegészítést fűzött a társulati fogadalomtétel pontjaihoz.⁸³⁵ Végül néhány bejegyzés a kiadvánnyal kapcsolatos információt közöl. Így a zsolnai kordás főtársulat kézikönyve fennmaradt példányának bejegyzése arról tájékoztat, hogy a könyv a kordások vezetésére szolgál.⁸³⁶ A szentgyörgyi Mária látogatása társulat ceremoniale-jának bejegyzése arról tudósít, hogy a kiadvány kinyomtatását melyik cenzor engedélyezte.⁸³⁷ A jezsuita gondozású pozsonyi angyali üdvözlés társulat 1774-ben megjelent alkalmi beszédét a címlap kéziratos megjegyzése szerint Szerdahelyi György szerezte és ezt a példányt ő adta egy meg nem nevezett személynek vagy közösségnek.⁸³⁸

A kéziratos bejegyzések alapján összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a kiadványok mintegy kétharmada szerzetesi, egyházi tulajdonban volt, a fennmaradó egyharmada

⁸²⁷ Buda V 17.

⁸²⁸ Nagyszombat II 14.

⁸²⁹ Buda V 17.

⁸³⁰ Nagyszombat II 7.

⁸³¹ Vö. 829. jegyzet.

⁸³² Nagyszombat X 1.

⁸³³ Kordás t. II 11.

⁸³⁴ Sopron III 1.

⁸³⁵ Helyhez nem köthető Mária t. 14.

⁸³⁶ Zsolna I 1.

⁸³⁷ Szentgyörgy I 1.

⁸³⁸ Pozsony V 16.

don a társulatok és a világi személyek körülbelül egyenlő arányban osztoznak. A világi tulajdonban lévő kiadványok egy része idővel egyházi, szerzetesi tulajdonba jutott. A szerzetesség és a világi papság arányát vizsgálva a bejegyzések szerint a kiadványok jóval kisebb arányban voltak a világi papság birtokában, mint a szerzetesekéiben. Ennek oka egyrészt a szerzetesség nagyobb szerepe a társulatok gondozásában és a kiadványok előállításában, másrészt a kiadványok fennmaradására elsősorban szerzetesi könyvtárakban volt lehetőség.

Az egyházi és világi személyekre utaló bejegyzések aránya a különböző kiadványtípusokban jelentősen különbözik. A világi személyek egyedül az elsősorban az ő használatukra szánt felvételi lapoknál vannak túlsúlyban, ezen kívül a kézikönyveknél és az ajándékkönyveknél szerepelnek nagyobb arányban, de számuk itt sem éri el az egyháziakét. Itt is figyelembe kell venni azonban az egyházi, illetve világi tulajdonba került kiadványok fennmaradásának eltérő esélyeit. Ezért az egyházi és világi tulajdonnak ez az aránya arra hívja fel a figyelmet, hogy a kiadványok jelentős része a társulatokat gondozó egyházi személyek közvetítésével fejtette ki hatását a szélesebb rétegekre. Ehhez járul, hogy a 18. század közepétől a világi és társulati tulajdonba került nyomtatványok aránya lassan növekszik, s egyre szélesebb rétegek lépnek közvetlen kapcsolatba a kiadványokkal. A kiadványok világi birtokosainak társadalmi hovatartozására csupán a nemesi származású személyeknél találtunk közvetlen vagy közvetett utalást, a többi esetben csak feltételezhetjük a tulajdonosok különböző alacsonyabb rétegekhez tartozását. A különböző kiadványtípusok használatának további differenciálását, a használat módjainak és a használói rétegeknek pontosabb meghatározását a részletes tartalmi, szerkezeti elemzés teszi lehetővé.

A társulatokhoz eljutott egyéb kiadványok

A fejezet elején már utaltunk arra, hogy a társulatok saját kiadványaikon kívül más művekkel is kapcsolatba kerültek. Elsősorban a jezsuiták kongregációiról tudjuk, hogy saját használatra kisebb könyvtárakat hoztak létre. Német területen például már a 17. században több helyen külön könyvtára volt a kongregációknak, melyek élére egy-két könyvtárost választottak.⁸³⁹ A kongregációk tagjai a könyvtárt az e célra beszerzett könyvekkel, ajándékaikkal, végrendeleti hagyományozással állandóan bővítették. Ezeknek a könyvtáraknak az anyagáról a társulatok feloszlásakor azok vagyónáról készített jegyzékek szolgálnak részletes felvilágosítással, amelyekben a könyveket néha tétel szerint is felsorolják. Ezekből tudjuk, hogy például 1786-ban a kassai Mária kongregáció könyvtárában 182, az esztergomiében 167, a győriében 143, az egriében 115 különböző

⁸³⁹ Duhr 1910 381.

mű volt.⁸⁴⁰ A társulati könyvtárak összetételének bemutatására példaként a győri németek Mária de Victoria és Krisztus halála jezsuita kongregációja könyveinek a feloszlatáskor készült jegyzékét elemezzük részletesen. A jegyzékek rendszerint a könyvek szerzőinek vezetéknevét és a művek rövidített címét közlik, a kiadványok nagyobb részét ennek alapján azonosítottuk.

A Maria de Victoria kongregáció javainak jegyzéke a 31. tétel alatt összesen 21 könyvet sorol fel.⁸⁴¹ A könyvek összértékét 4 florenus 53 krajcárban állapították meg, a társulat egész vagyona 856 florenus 35 krajcárt tett ki. A könyvek között egy latin és egy kétkötetes német nyelvű biblia, valamint egy bibliai konkordancia mellett kizárólag különböző jezsuita szerzők munkái fordulnak elő. A könyvek legnagyobb része prédikáció gyűjtemény: Louis Bourdaloue: Saemtliche Predigten, melynek első, német nyelvű kiadása 1692-ben jelent meg Párizsban, majd 1715 körül ugyanott franciául, 1760–1770 között Prágában és Drezdában 14 kötetben németül, sőt 1815-ben Pesten magyarul is kiadták.⁸⁴² Az 1760–1770-es kiadás egy példánya megvolt a sasvári pálosok könyvtárában.⁸⁴³ Alessandro Diotallevi: Exhortationes Marianae c. művének három kötete, melynek első, olasz kiadása 1716-ban jelent meg Velencében, s amelyet a szerző a rimini jezsuita kollégium nemesi kongregációjának ajánlott.⁸⁴⁴ A gyűjtemény három részben 1729-ben Augsburg-Dillingen, majd 1766-ban Augsburg nyomdahellyel németül is megjelent Marianische Kirchen-Gespraech címen. Philippe Hartung: Philippicae c., az év vasárnapjaira szóló prédikációkat tartalmazó könyve, mely először a szerző halála után, 1687-ben jelent meg a dél-németországi Eger-ben, majd a 17. század végén és a 18. század elején többször kiadták.⁸⁴⁵ Gaspar Maendl: Christliche Erinnerungen ... für alle Sonn- und Feyertage eingerichtet, mit etlicher Fasten-Exempeln und Controvers-Predigten (Augsburg 1728–1729, 2 kötet),⁸⁴⁶ mely már címében utal a beszédek példanyagára, s amelynek egy példánya megvolt a jezsuiták egri rendházában is.⁸⁴⁷ Louis Maimbourg: Auserlesene Fasten-Predigten (Augsburg 1702), melynek első, francia kiadása 1672-ben jelent meg Párizsban.⁸⁴⁸ Jean Andrè Senaud: Ausserordentliche ... Lob und Ehren Predigten (Augsburg 1747)⁸⁴⁹ és Jacobus Zurmuehlen: Predigen auf alle Sonn- und Feyertage des gantzen Jahrs (Augsburg-Würzburg 1751, I–II. Theil).⁸⁵⁰ A pontosan nem azonosított művek egyik részének címe ugyancsak prédikációkra utal: Johann Ludwig Schönleben (Feyerlich Predigten), akinek többek között 1696-ban egy

⁸⁴⁰ Juhász 1944 163.

⁸⁴¹ Inventarium abolita Congregationis Maria de Victoria ...

⁸⁴² Sommervogel II 5.

⁸⁴³ BEK Ae 4124.

⁸⁴⁴ Sommervogel III 87.

⁸⁴⁵ Sommervogel IV 123–124.

⁸⁴⁶ Sommervogel V 2828–287.

⁸⁴⁷ BEK Ad 2r 182, Ae 2r 260.

⁸⁴⁸ Sommervogel V 343–355.

⁸⁴⁹ Sommervogel VII 1118.

⁸⁵⁰ Sommervogel VIII 1541.

Annus Sanctus c. műve jelent meg Salzburgban,⁸⁵¹ egy Dorn nevű szerző Predigten címen idézett ötkötetes műve, egy Neuburger Predigten címen idézett négykötetes gyűjtemény, valamint Franz Peikhart, a bécsi Szt. István székesegyház hitszónoka Lobreden címen említett könyve.⁸⁵²

A könyvek másik, kisebb csoportja vegyes tartalmú aszketikai, teológiai és pasztorációs mű: Andrea Girolamo Andreucci: Memoriale Confessoriorum c., először 1725-ben Rómában, majd többek között 1737, 1738, 1751-ben Nagyszombatban megjelent gyóntatói segédkönyve,⁸⁵³ melynek egy példánya egy ismeretlen rend veszprémi kolostorában is megvolt.⁸⁵⁴ Franciscus Höger: Das eröffnete Heiligthum (München 1718, majd Ingolstadt 1724 és 1734),⁸⁵⁵ melyből az 1734-es kiadás egy példánya eljutott a szakolcai trinitárius rendház könyvtárába is.⁸⁵⁶ Joannes Vilela: Itinerarium pro peregrinis ad aeternitatem (Bécs 1714, magyarul Kolozsvár 1733).⁸⁵⁷ A pontosan nem azonosított további szerzők, illetve vegyes tartalmú művek: Claude de la Colombière;⁸⁵⁸ Karl Pfeiffenberg, akinek többek között 1705-ben megjelent egy Rosa centifolia c. aszketikus műve;⁸⁵⁹ egy La Croix nevű szerző kétkötetes Theologia moralis-a,⁸⁶⁰ valamint Schallhauser: Leyden Christi címen idézett munkája.

A könyvanyag összetételében szembeűnő egyrészt a jezsuita szerzők csaknem zárólagos szereplése, másrészt a nem a laikusok közvetlen használatára, hanem pasztorációs célra szánt művek magas aránya. Ez arra utal, hogy ezeket a könyveket közvetlenül nem a kongregáció tagjai, hanem az őket gondozó jezsuita szerzetesek használták, s mintegy az ő kézikönyvtáruk kiegészítésére szolgáltak. A tagok a könyvek anyagi fedezetét biztosították, s rendszerint csupán közvetve, prédikációhallgatás vagy különböző közösségi áhitatgyakorlatok révén ismerték meg azok tartalmát. A túlnyomórészt német nyelvű könyvek a pontosan azonosított művek legkorábbi első kiadásai alapján a 17. század második és főként a 18. század első felében jelentek meg először, tehát egy viszonylag korszerű vallási ismeretanyagot közvetítettek. A könyvek egy részének többszöri kiadása azok nemzetközi elterjedését tanúsítja, s utal arra, hogy a könyvek gyűjtése a 18. század derekán folyt a legkövetkezősebben.

Némileg változatosabb képet nyújt a Krisztus halála kongregáció könyveinek jegyzéke.⁸⁶¹ Ez a jegyzék a 29. tétel alatt összesen 45 könyvet sorol fel. Ezek értékét 7 florenus 10 krajcárban állapították meg, a kongregáció vagyonának összértéke 229

⁸⁵¹ Sommervogel VII 852–853.

⁸⁵² Sommervogel VI 424–436.

⁸⁵³ Sommervogel I 353.

⁸⁵⁴ BEK O 3858.

⁸⁵⁵ Sommervogel V 407

⁸⁵⁶ BEK Ae 2r 61.

⁸⁵⁷ Sommervogel VIII 757. OSzK XII Mor 5789 (106.298)

⁸⁵⁸ Sommervogel II 1311–1317. (a jegyzék művet nem említ)

⁸⁵⁹ Sommervogel VI 653–656. (a jegyzék művet nem említ)

⁸⁶⁰ Vö. Sommervogel II 1687–1691. (az említett művet nem ismeri egyik szerzőnél sem.)

⁸⁶¹ Inventarium abolita Congregationis Agoniae ...

florenus 45 krajcár volt. Ez a kongregáció tehát a feloszlatakor jóval kisebb vagyona ellenére kétszer annyi mennyiségű és csaknem kétszer akkora értékű könyvet mondhatott magáénak, mint a Maria de Victoria kongregáció. A könyvek első, nem túl nagy számú csoportja a bibliához, a hit alapelemeihez kapcsolódik. Egy bibliai konkordancia mellett ide tartozik egy Catechismus Romanus címen említett latin, valamint egy Schmitt nevű szerzőtől Vollstaendiges Kathekismus címen említett német nyelvű munka. Megvolt a könyvek között Guillaume Hycinthe Bougeant németalföldi származású, Franciaországban működő jezsuita Catechismus historicus-a is, melynek első, francia kiadása 1741-ben jelent meg Párizsban, s németre és olaszra is lefordították.⁸⁶² Ugyanebbe a csoportba soroltuk Matthias Heimbach Praxis Catechetica c. művét, melynek első kiadása 1707-ben jelent meg Kölnben.⁸⁶³

A könyvek mintegy kétharmadát a különböző prédikáció gyűjtemények, prédikációs segédkönyvek teszik ki. Ezeknek körülbelül a fele jezsuita szerző műve. Elsőként említjük Bellarmin kardinális számos kiadást megért posztilláit. Egy közelebről meg nem nevezett művel szerepel Franz Xaver Brean, Mária Terézia és Mária Anna főhercegnők gyóntatója, akinek számos önálló prédikációja után beszédgyűjteménye *Christliche Wahrheiten in Gegenwart* címmel először 1739-ben jelent meg Bécsben.⁸⁶⁴ Három kötet volt meg a győri kongregáció könyvei között az 1688-ban elhunyt francia jezsuita, Étienne Dubois de Bretteville ünnepi prédikációiból, melyek többek között az 1760-as években hét részben jelentek meg Augsburg–Innsbruck nyomdahellyel,⁸⁶⁵ s amelyekből az első három rész egy példánya a pesti pálos, az utolsó négy rész egy példánya pedig a komáromi jezsuita rendházba is eljutott.⁸⁶⁶ Két művel szerepel az olasz Cesare Calino:⁸⁶⁷ az egyik a Samuel Ecclesiasticus c. munka, mely először 1711-ben olaszul jelent meg Bolognában, majd többek között 1736–1737-ben Nagyszombatban és Pozsonyban, valamint 1743-ban Augsburgban, 1752-ben Augsburg–Würzburg nyomdahellyel is kiadták. Az 1743-as kiadás egy példánya a pálos rendi provinciális hivatalban, az 1752-es kiadás egy példánya a pesti pálos rendház könyvtárában is megvolt.⁸⁶⁸ A másik a *Conciones Quadragesimale* (?), melynek első kiadása 1731-ben Velencében jelent meg olaszul, s 1751-ben németül is kiadták, ez utóbbi kiadás egy példányát egy zombori kolostorban őrizték.⁸⁶⁹ Ugyancsak két művel szerepel Henricus Engelgrave:⁸⁷⁰ az egyik az először 1648-ban Antwerpenben, majd többek között 1690-ben Kölnben kiadott *Lux evangelica*, amely a vasárnapi prédikációk keretében egy-egy morális tanítással összekapcsolt történetet mond el. A másik az ehhez hasonló tartalmú *Coelum*

⁸⁶² Sommervogel I 1873–1886.

⁸⁶³ Sommervogel IV 218–222.

⁸⁶⁴ Sommervogel II 100–107.

⁸⁶⁵ Jöcher I 1197.

⁸⁶⁶ BEK Ae 321/I–VII. Th.

⁸⁶⁷ Sommervogel II 543–553.

⁸⁶⁸ BEK Ae 2r 190, Ae 2r 66/I–II.

⁸⁶⁹ BEK Ae 2r 108.

⁸⁷⁰ Sommervogel III 394–398.

empyraeum, amely először 1666–1668-ban jelent meg Kölnben. Egy meg nem nevezett művel szerepel Gabriel Erich, a paderborni dóm jezsuita szónoka, akinek föltehetően a Christ-Catholische in Gottes Wort c., 1745-ben Paderbornban, majd 1747–1749-ben Augsburg–Würzburgban megjelent prédikáció gyűjteményéről lehet szó.⁸⁷¹

A további jezsuita prédikáció gyűjtemények: Petrus Hehel: Christliche Sitten-Lehr (Bécs 1754, melynek előzménye lehet a Christliche Glaubens-Lehr, Ausgburg–Grác 1735);⁸⁷² Martin Pallu (?): Conciones (Párizs 1744);⁸⁷³ Joachim Rettmair: Christliche Lehr-Verfassung (Ingolstadt 1711²);⁸⁷⁴ Schellenberg pontosan nem azonosított vasár- és ünnepnap predikációi;⁸⁷⁵ Lucas Kolich morva származású erdélyi jezsuita misszionárius Apologia pro Domo Dei (Prága 1719);⁸⁷⁶ Nicolaus Elffen: Catholisch Schlecht und Recht (Köln 1677, 1697⁴, Nagyszombat 1735⁷), a hetedik kiadás egy példánya a komáromi jezsuita rendházba is eljutott;⁸⁷⁷ Guillaume de Segaud: Sermons, melyek először 1750-ben jelentek meg Párizsban hat kötetben.⁸⁷⁸ Néhány jezsuita szerző, illetve predikáció gyűjtemény már a Maria de Victoria kongregáció könyvjegyzékéből is ismerős. Ezek Franz Peikhart (Lobreden);⁸⁷⁹ Joannes Ludovicus Schönleben egy meg nem nevezett kétkötetes műve⁸⁸⁰ és Jacobus Zurmuehlen (Predigen).⁸⁸¹

A nem jezsuita szerzők predikációi és predikációs kézikönyvei a következők: Martin Geier 17. századi drezdai udvari szónok Hauspostille címen említett, föltehetően a Johannis Buss-Stimme oder Evangelien-Postille c. művével azonos könyve;⁸⁸² Franciscus Josephus Lohr kissleggi plébános Evangelische Milch c., 3. kiadásban 1765–1768 között hat kötetben megjelent vasárnapi predikációi, melynek egy példánya a pesti pálosok könyvtárába is eljutott;⁸⁸³ Dictionarium morale. Scientia Universalis Concionandi I–II. (Augsburg 1749) c. compendium, melynek egy példánya megvolt az óbudai trinitárius rendház könyvtárában,⁸⁸⁴ Josephus Ignatius Claus oberdorfi plébános Spicilegium Concionatorium I–II. (Velence 1741 és további kiadások), a velencei kiadás egy példányát a majki kamalduliak őrizték;⁸⁸⁵ Giuseppe Mansi: Aerarium evangelicum I–II. (Köln 1726, Velence 1735 és további kiadások, melyek közül az 1726-os kiadás egy példánya

⁸⁷¹ Sommervogel III 418–419.

⁸⁷² Sommervogel IV 206–208.

⁸⁷³ Sommervogel VI 144–147.

⁸⁷⁴ Sommervogel VI 1647–1648.

⁸⁷⁵ Sommervogel VII 741–742.

⁸⁷⁶ Sommervogel IV 1181.

⁸⁷⁷ Sommervogel III 373–378., EK Bp Ad 11888.

⁸⁷⁸ Sommervogel VII 1047–1049.

⁸⁷⁹ Vö. 852. jegyzet.

⁸⁸⁰ Vö. 851. jegyzet.

⁸⁸¹ Vö. 850. jegyzet.

⁸⁸² Jöcher II 903–904.

⁸⁸³ BEK Ae 2r 231.

⁸⁸⁴ BEK Ae 2r 263.

⁸⁸⁵ BEK Ae 4094/1–2.

megvolt a máriavölgyi pálos rendház könyvtárában), a napi evangéliumokhoz kapcsolódó idézetekkel;⁸⁸⁶ Sebastian Sailer premontrei szerzetes *Geistliche Reden* I–III. (Augsburg 1766, 1770, egy példánya a székesfehérvári jezsuitáknál volt);⁸⁸⁷ Cyrillus Riga bécsi domonkos teológus *Meditationes*, amely föltehetően a szerző *Horti Plantationum* (Augsburg–Würzburg 1747 és további kiadások) c. prédikáció gyűjteményével azonos;⁸⁸⁸ Michael Calvo: *Conciones Quadragesimale*, amely a szerző *Assunti sopra i vangeli della quaresima* (Velence 1665) c. művével azonosítható;⁸⁸⁹ továbbá egy *Carolus v. Hom. (?)* nevű szerző *Cormucop. (?)* *Conciones* és egy *Carel*⁸⁹⁰ nevű szerző *Conciones Dominicale et Festivale* címen említett azonosítatlan munkája.

A nagyszámú prédikáció mellett a jegyzékben felsorolt könyvek között néhány erkölcsstani, teológiai, polemikus és aszketikus művet is találunk: a minorita Anacletus Reiffenstuel⁸⁹¹ *Theologia Moralis* c. alapvető kézikönyve (1. kiadás München 1692, majd a 18. században folyamatosan számos olasz és latin kiadás); egy *Lectiones morales in Jonam* I–III. címen említett azonosítatlan mű; egy *Liber Polemicus* és egy *Honquenius: Controversiae* címen említett azonosítatlan munka, továbbá *Ludovicus Freyhammer: Miles Christianus* és *Ernestus Famaque Thronus veritates* I–III. c. azonosítatlan munkák. A jegyzék további azonosítatlan szerzői, illetve címei: *Liborius: Finis Chalci* I–IV.; az ismert ferences szerző, *Aemilianus Nieberle Sonn und Mond*; *Trokotsi: Theologia prophetica*; *Christophorus Neubinger*; *Philippus Riselius* és egy olvashatatlán című kiadvány.

A győri Krisztus halála kongregáció könyvei a jegyzék alapján mind tartalmukat, mind szerzőiket, mind pedig a művek keletkezési idejét tekintve tágabb kört fognak át, mint a *Maria de Victoria* kongregáció könyvanyaga. Ennek okát részben a két kongregáció különböző idejű keletkezésében és társadalmi összetételében, részben eltérő igényekben véljük megtalálni. Erre a könyvállományra is érvényes azonban, hogy a kiadványok a társulatot gondozó jezsuiták közvetlen használatát szolgálták, s a kongregáció tagjai csak az ő közvetítésükkel kerülhettek kapcsolatba velük.

A két részletesen bemutatott kongregációs könyvtár mellett a felosztási jegyzékekről néhány további kiragadott szerzőt és művet is megemlítünk. Így a klasszikus aszketikus szerzők – Szt. Ágoston, Kempis, Szt. Ignác, Szalézi Szt. Ferenc és mások – mellett szerepelnek a könyvtárakban például a társulati kiadványok közül egyébként hiányzó *Alexander Natalis* evangélium- és Szt. Pál magyarázatai. Megtaláljuk a könyvek között *Busenbaum moralis*-át, *Scupoli Lelki harc*-át, valamint *Ribadeneira*, *Neumayr* és *Nieremberg* aszketikus műveit. A magyar szerzők közül érthető módon elsősorban *Nádasi János* és *Hevenesi Gábor*, valamint *Desericzky Ince* (*Innocentius Piarista*) szerepelnek. A humanista közvetítésű ókori szerzők jelenlétét az *Ovidius Christianus*,

⁸⁸⁶ BEK Aa 4r 71.

⁸⁸⁷ BEK Ae 4156.

⁸⁸⁸ BEK Ae 4r 492.

⁸⁸⁹ BEK Ae 4r 308.

⁸⁹⁰ Jöcher I 1673.

⁸⁹¹ LThK 8 1137.

Terentius Christianus, Aristoteles redivivus és más hasonló című munkák jelzik. A kongregációk egy részének szoros iskolai kapcsolódása magyarázza, hogy a 18. század végén a nagykárolyi kongregáció könyvtárában például csupa tankönyv volt, köztük három magyar irodalomtörténet, latin nyelven.⁸⁹²

Míndez arra utal, hogy a Mária kongregációk könyvtárjegyzékei a szorosabb értelemben vett társulati kiadványoknál egy lényegesen szélesebb irodalmi, művelődési programot tükröznek, s egyben a társulatok felé közvetített művelődési anyag legmagasabb szintjét jelzik. A könyvek többségének a kongregációkon túlmutató jelentőségére utal, hogy rendszerint szerzetesrendek könyvtáraiba is eljutottak. A szorosabb értelemben vett társulati kiadványok és a kongregációs könyvtárak anyaga között különösen a jezsuita kongregációk esetében nem húzódik éles határ: a könyvtárak állománya – részben a prédikációk közvetítése révén – kiegészítette, továbbfejlesztette azt a vallási tudás- és ismeretanyagot, amit a kongregációk ajándékkönyvei és más kiadványai tartalmaztak. Az ismeretek átadásának ez a lépcsőzetes tagozódása lényegében megfelel a kongregációk különböző műveltségű társadalmi csoportokat egységbe foglaló szerkezetének.

⁸⁹² Juhász 1944 163–164.

VIII. A társulati kiadványok forrásai

A társulati kiadványok által közvetített irodalmi, művelődési program alapvető kérdése a felhasznált források összetétele, valamint a szerzők és művek viszonya a forrásokhoz. Ezek a források, amelyek egyben a szerzők olvasmányanyagára is fényt vetnek, elsősorban a művek hivatkozásaiból ismerhetők meg. Külön feladat annak megállapítása, hogy a hivatkozások az idézett szerzők szövegszerű ismeretén alapulnak-e, vagy pedig másodkézből, kézikönyvekből, kompendiumokból stb. merítették-e őket. A kiadványok forráshasználata nemcsak kiadványtípusonként, hanem szerzőnként, műfajonként és kiadványtípusonként is különböző. Itt csupán arra vállalkozunk, hogy néhány kiválasztott példa alapján bemutassuk a források főbb típusait, a szerzők forráshasználatát, valamint az egy-egy kiadványban idézett források közti kapcsolat lehetőségeit. A hivatkozások vizsgálatával választ keresünk olyan kérdésekre is, hogy a társulati kiadványok milyen mértékben tekinthetők kompilációknak vagy önálló alkotásoknak, milyen a közvetlen és a közvetett források aránya, milyen az idézett források felhasználásának gyakorisága, tartalmi és időbeli rétegződése.

A forráselemzésbe bevont művek kiválasztásánál szem előtt tartottuk, hogy ezek a különböző kiadványtípusokat és a társulattípusokat jelentőségüknek megfelelő arányban képviseljék, illetve hogy az eltérő használati igényeket kielégítő kiadványok egyaránt szerepeljenek. Az ismert és ismeretlen szerzők munkáinak elemzése és az időbeli differenciálás mellett arra is törekedtünk, hogy a bemutatott példákban kitűnjenek a forráshasználat különböző lehetőségei. A források meghatározását nehezítette a kiadványok több különböző műfajt egyesítő jellege. Az idézetek azonosítását az is akadályozta, hogy az idézett szerzők neve és a művek címe rendszerint csupán rövidítve, pontatlanul, hiányosan, esetleg torzított, ma már nem használatos alakban vagy még úgy sem szerepel a kiadványokban. Az első-, illetve másodkézből származó idézetek forrásainak elkülönítésénél figyelembe vettük az idézett művek korabeli elterjedtségét, nyomtatásban való hozzáférhetőségét, valamint hogy ezek a művek a szerzők rendelkezésére állhattak-e. A közvetlenül használt forrásokra általában az elemzett művek megjelenéséhez időben legközelebb álló művek, kiadások és a többszöri idézés utalnak. Több kiadásban hozzáférhető műveknél a kiadások nyomdai, tartalmi sajátosságainak átvétele jelzi a felhasznált kiadást.

A továbbiakban az elemzésre kiválasztott művek forrásait kiadványtípusonként, ezen belül a megjelenés időrendjében, az egy társulat típushoz tartozó kiadványokat egymás után mutatjuk be. Az egész nyomtatványanyag mintegy 2,5 százalékát kitevő tizenöt mű közül hét a társulati kézikönyvek, három az áhítati művek, egy az ajándék-

könyvek, négy az alkalmi nyomtatványok csoportjába tartozik. Felvételi lap azért nem szerepel, mert ebben a csoportban egyetlen nyomtatványban sem jelölték a felhasznált forrásokat. Ennek oka részben ennek a kiadványtípusnak csupán a legszükségesebb gyakorlati tudnivalókat tartalmazó jellege, részben pedig az az elterjedt eljárás, melynek során a szükséges adatok kicserélése mellett gyakran más hasonló típusú társulatok felvételi lapjának átvételével, fordításával vagy egyszerű újranyomásával állították elő őket. A kiadványok forrásanyagának sajátosságait a fejezet végén összegezzük.

Társulati kézikönyvek

Ebben a csoportban az első kiválasztott mű a pozsonyi klarisszák Mária szíve társulatának először 1731-ben megjelent, több kiadást megért, ismeretlen szerzőtől összeállított kézikönyve.⁸⁹³ A nyolc ív és 62 lap terjedelmű, magyar nyelvű műben összesen kilenc hivatkozás található. A Mária szíve társulat és áhítat eredetéről szóló rész először Maria de Agreda spanyol klarissza apátnő *Mystica civitas Dei* c., először Madridban 1670-ben megjelent könyvére hivatkozik. A több nyelvre lefordított mű 1717-ben Antwerpenben olaszul öt, 1719-ben Augsburgban és Dillingenben latinul két kötetben jelent meg. Az 1717-es kiadás egy példánya megvolt a márianosztrai pálos kolostor könyvtárában. A hivatkozások e kiadás szerkezetének felelnek meg, a kiadvány szerzője tehát föltehetően ezt a kiadást használta.⁸⁹⁴ A kiadvány háromszor hivatkozik Szt. Bernát beszédeire. Ezek közül az Énekek énekéről mondott 30. prédikációját nevezi meg közelebbről,⁸⁹⁵ de a másik két Bernát-hivatkozás pontatlansága miatt nem valószínű, hogy a szerző eredetiben használta Bernát műveit. A kiadvány leggyakrabban idézett forrása a biblia:⁸⁹⁶ kétszer a Zsoltárok könyvére, egy-egy alkalommal az Énekek énekére, a Példabeszédek és Ezdrás könyvére hivatkozik.

Ennél valamivel változatosabb a győri jezsuiták nagyboldogasszony társulata 1735-ben megjelent kézikönyvének forrásanyaga.⁸⁹⁷ A Sajtó Benedek ajánlásával kiadott, négy ív és 96 oldal terjedelmű magyar nyelvű műben összesen kilenc hivatkozás található. A társulat eredetéről szóló részben a társulat tituláris ünnepe kapcsán Szt. István országfelajánlását említve a szerző Bonfinire hivatkozik. A *Rerum Ungaricarum Sambucus*-féle 1568-as bázeli kiadásában az idézett rész nem a hivatkozott 2. dekád 10., hanem 1. könyvében található, ami csupán elírásra vagy sajtóhibára utal.⁸⁹⁸ Ugyancsak

⁸⁹³ Pozsony VI 1.

⁸⁹⁴ Maria de Jesus d' Agreda 1717 part. 2. lib. 3. c. 11. BEK Ac 4r 463/1–5.

⁸⁹⁵ Bernardus 1719 I 1379–1383.

⁸⁹⁶ Az azonosításnál használt kiadás: Biblia Sacra... 1975².

⁸⁹⁷ Győr IV 1.

⁸⁹⁸ Sambucus 1568 dec. 2. lib. 1.

Bonfini a forrása a reggeli, déli és esti harangszó eredetét elbeszélő történetnek, a hivatkozás ezúttal pontos.⁸⁹⁹ Három exemplum forrása a 17. század három jezsuita szerzőjének egy-egy műve. Az egyik Georg Stengel először *Opus de iudiciis divinis* címen 1651-ben, később *Mundus theoreticus* címen 1686-ban Kölnben megjelent munkája.⁹⁰⁰ A számos példázatot tartalmazó mű Európa-szerte fontos szerepet játszott a középkori exemplum-hagyomány barokk kori közvetítésében.⁹⁰¹ Magyarország ismertségét tanúsítja, hogy Taxonyi János erkölcsstani példatárának egyik fő forrása.⁹⁰² A másik jezsuita forrás Jeremias Drexel *Trismegisthus Christianus* c. aszketikus műve, melynek negyedik kiadása Münchenben jelent meg 1629-ben.⁹⁰³ A harmadik exemplum forrása Laurentius Chrisogonus *Dalmata: Mundi Mariani* c. művének második része,⁹⁰⁴ amely az idézett helyen Temesvári Pelbártra hivatkozik. A mű I. része először 1646-ban jelent meg Bécsben, majd az I. és II. részt 1651-ben Passauban, 1712-ben Augsburgban ismét kiadták.⁹⁰⁵

Több problémát vet föl a ferences kordás társulatoknak *Len kötelecske* címen 1736-ban Pozsonyban kiadott kézikönyv forrásanyaga.⁹⁰⁶ Az összesen 95 hivatkozást tartalmazó, 3 ív és 356+2 oldal terjedelmű, névtelenül megjelent magyar nyelvű mű összeállítását a szakirodalom Németh Péter ferences szerzetesnek tulajdonítja.⁹⁰⁷ A kiadvány első, imádságokat tartalmazó része válogatást ad a „Az két atyafi szent szüzek Gertrudis és Mechtildis imádságos könyve” c., mai ismereteink szerint először Budán 1737-ben megjelent kiadványból.⁹⁰⁸ Ez a könyv nem más, mint Gertrúd és Mechtild Ludovicus Blossius bencés apát által először Kölnben 1572-ben, majd többek között Ingolstadtban 1726-ban kiadott revelációi egy részének Blossius és a fordító megnevezése nélkül megjelentetett fordítása.⁹⁰⁹ Ez a fordítás a 18. században további három, a 19. században pedig összesen tizenhat további kiadást ért meg, a 18. századi kiadásokból azonban csak az 1799-es komáromi kiadás egy példánya áll rendelkezésre.⁹¹⁰ A kérdés tisztázását tovább nehezíti, hogy Gertrúd és Mechtild revelációinak Blossius-féle kiadása előtt Johann Justus Lansperg (Landsberger) karthauzi szerzetes *Legatis Divinae pietatis* címen már 1536-ban Kölnben megjelentetett egy másik összeállítást a revelációkból,

⁸⁹⁹ Sambucus 1568 dec. 3. lib. 8. (526–527.)

⁹⁰⁰ Stengel 1686.

⁹⁰¹ Schneider 1982, *Sommervogel* VII 1558.

⁹⁰² Jablonkay 1910 155.

⁹⁰³ Drexelius 1625 216–218. *Sommervogel* III 181–205.

⁹⁰⁴ *Dalmata* 1651.

⁹⁰⁵ Jöcher I 1902, *Sommervogel* II 1166.

⁹⁰⁶ Kordás t. II 6.

⁹⁰⁷ Farkas 1879 49.

⁹⁰⁸ *Az két atyafi ...* 1737.

⁹⁰⁹ Blossius 1726. vö. Jöcher I 1134.

⁹¹⁰ Petrik I 891, V 255.

amely ezt követően több különböző címen és nyelven is megjelent.⁹¹¹ E változat magyar fordítását Ágoston Péter jezsuita adta ki Mennyei követek címen 1681-ben Nagyszombatban, amelyből azonban Magyarországon nem található példány.⁹¹² A revelációk kétféle változata első magyar nyelvű kiadásainak ismerete nélkül nem dönthető el, hogy a Len kötelecske pontosan milyen viszonyban áll ezekkel a kiadásokkal. Ugyanakkor annak lehetőségét sem zárhatjuk ki, hogy az egész mű egy idegen nyelven megjelent, előttünk ismeretlen nyomtatvány magyar fordítása. A Len kötelecske összeállítója a könyv első, imádságos részében felváltva hivatkozik Gertrúdra és Mechtildre, s ezek a különböző alkalmakra szóló imádságok kivétel nélkül megtalálhatók a Blossius-féle kiadás alapján készült Az két atyafi szent szüzek c. összeállításban. A Gertrúd-hivatkozásokat a szent műveinek kritikai kiadásában is ellenőriztük, s azok általában pontosnak bizonyultak.⁹¹³

Gertrúd és Mechtild imádságai mellett a hivatkozások másik csoportja a nagy számban idézett példázatok, történetek forrásait jelöli. Ezek közül a leggyakrabban (összesen hét alkalommal) idézett forrás Lucas Wadding: *Annales Minorum* c., először Lyonban 1625–1654 között nyolc, majd 1731-től 25 kötetben megjelent alapvető rendtörténeti munkája, a hivatkozások egy része kisebb pontatlanságokat mutat.⁹¹⁴ A korda csodatévő erejét tanúsító három történet forrása a minorita Henricus Jonghen: *Vera fraternitas* c., 1662-ben Antwerpenben kiadott beszédgyűjteménye.⁹¹⁵ Ugyancsak három történet forrása Henricus Sedulius 16–17. századi minorita, akinél azonban a pontatlan hivatkozások miatt több műre is gondolhatunk.⁹¹⁶ A korda-csodáknál a szerző megnevezése nélkül két alkalommal történik hivatkozás Bonaventura Magyarországon is több kiadást megért Szt. Ferenc életrajzára (*Vita S. P. Francisci*),⁹¹⁷ s a Szt. Antalról szóló rezponzórium forrásaként ugyancsak Bonaventura szerepel, de itt a mű megnevezése hiányzik. Két idézet forrása a spanyol jezsuita Pedro de Ribadeneira egy-egy műve. Az egyik az először 1599–1601 között Madridban megjelent, majd számos kiadást megért, több nyelvre lefordított *Flos sanctorum* c. legendagyűjtemény,⁹¹⁸ a másik a *Vita Ignatii Loyolae* c., először 1572-ben megjelent és ugyancsak több kiadást megért Szt. Ignác életrajz.⁹¹⁹

Az egy-egy alkalommal idézett források között a késő antikvitás keresztény írói közül Aranyzájú Szt. János homiliája, pontosabban kommentárja a Galatáknak írt levélhez,⁹²⁰ valamint Nagy Szt. Leó pápa egyik bójtról szóló beszéde szerepel, mindkettő

⁹¹¹ Lansperg 1606. vö. Jöcher II 2271.

⁹¹² Ágoston 1681. Példánya: Matica Slovenska, SE 2339. vö. Sommervogel I 73, Sztripszky 311 (2104), Szinnyi I 87–88.

⁹¹³ *Revelationes Gertrudianae ... 1875–1877, Gertrude 1968–1978.*

⁹¹⁴ Wadding 1731–1886.

⁹¹⁵ Jonghen 1662.

⁹¹⁶ Vö. Jöcher IV 471, LThK 9 564.

⁹¹⁷ Bonaventura 1748.

⁹¹⁸ Ribadeneira 1705. Sommervogel VI 1724–1758.

⁹¹⁹ Ribadeneira 1744.

⁹²⁰ PL 10 611–682.

valószínűleg a közvetett források közé sorolható.⁹²¹ A középkor végi, korai újkori szerzők közül egy-egy történet forrása Bartholomaeus Albicius 14. századi pisai ferences szerzetes *Conformitates S. Francisci* c., először Milánóban 1510-ben megjelent munkája,⁹²² Johannes Herolt: *Sermones de tempore et de sanctis cum exemplorum promptuario* c., a 15. század második negyedében keletkezett, a 16. század végétől többször kiadott beszéd- és exemplumgyűjteménye,⁹²³ valamint a jezsuita Johannes Petrus Maffei: *Historiarum Indicarum libri XVI.* először 1588-ban Firenzében megjelent műve.⁹²⁴

Öt, különböző helyről származó példázat forrásainak azonosítása további kutatást igényel. Ezek Barezzo Barezzi; Wynpersse: *Geestelycke*; *Frater Angelus de Sancto Francisco*; *Vita S. Nicolai Tolentini*; *Martyrologium Franciscanum*. Két történet hivatkozása nyomán ferences rendházakban őrzött kéziratok forrásokra gondolhatunk: *In Archivio Conventus Montis Lucis (Montalcino)*; *In Archivio Conventus Narmucensis*.

A hivatkozások másik részét a különböző bibliai idézetek teszik ki. Az ószövetség könyvei közül többször szerepel forrásként a Zsoltárok és Sirák fia könyve, egy-egy alkalommal idézi a mű a Teremtés, a Példabeszédek, Jób, Izaiás és Jeremiás könyvét, továbbá az Énekek énekét. Az újszövetségi könyvek közül szerepel a négy evangélium, leggyakrabban Máté evangéliuma, továbbá az Apostolok cselekedetei, a páli levelek közül a Korintusiaknak írt I. és II. levél, valamint a Rómaiaknak és az Efezusiaknak írt levelek. Ezen kívül előfordul a hivatkozás Jakab és Péter I. levelére.

A következő kiadvány a budai jezsuiták szentháromság társulatának 1737-ben kiadott kézikönyve.⁹²⁵ Az ismeretlen szerzőtől származó, 1733-ban németül már megjelent magyar nyelvű mű terjedelme 70 oldal. A kiadvány legfőbb forrása a biblia, ezen kívül csupán néhány más forrásra hivatkozik. Az öt részre tagolt mű első négy része a társulat lényegéről, a szentháromság tiszteletéről, a szentháromság olvasójának eredetéről és a társulat reguláiról szól. Az ötödik részt hat különböző litániaszöveg teszi ki, melyek sajátossága, hogy egész szövegüket a litánia műfaj egyik kedvelt típusának megfelelően bibliai idézetek értelmes összekapcsolásával állították össze. Ugyanígy szerkezetű, de teljesen más szövegű litániák találhatók például Baranyi Pál először 1700-ban, majd 1720-ban ismét kiadott *Lelki paradicsom*-ában.⁹²⁶ A hat litániában összesen 145 bibliai hivatkozás található, az ó- és az újszövetségi idézetek aránya itt kb. 2:1 az újszövetség javára. Hasonló az arány a könyv első négy részében található bibliai idézeteknél is. Az itt található ószövetségi idézetek Jób, Malakiás, Tóbiás, Ezdrás, a Bölcsesség és a Zsoltárok könyvéből származnak, ezen kívül több felsorolás és párhuzamos idézet is található, amelyek további bibliai könyvekre utalnak. Az újszövetségi könyvek közül szerepel Máté és János evangéliuma, a páli levelek közül a Korintusiaknak írt I. levél, a Rómaiaknak, az Efezusiaknak, a Filippieknek és a Timóteusnak írt I. és II. levél, valamint

⁹²¹ PL 54 294–297.

⁹²² Jöcher I 213.

⁹²³ Brückner 1983b 612–613.

⁹²⁴ Maffei 1593. *Sommervogel* V 294–302.

⁹²⁵ Buda V 12.

⁹²⁶ Baranyi 1700. vö. Gajtkó 1936 59.

Péter II. levele. A bibliai idézeteknél megfigyelhető, hogy a kiadvány összeállítója olyan bibliát használt, amiben volt versbeosztás, ugyanakkor idézete nem mindig pontos. Az ószövetségi idézetek alkalmazása a szentháromsági összefüggésben nem mindig magától értetődő, s néhány esetben a bibliai szövegnek a barokk exegézisben bevett átvitt értelmezése teszi lehetővé az idézést.

A kiadványban mindössze négy olyan hivatkozás van, ami nem a bibliára utal. Ezek mind a szentháromság olvasójának eredetéről szóló részben találhatók, s egy kivétellel különböző történeti, egyháztörténeti művekre vonatkoznak. A legkorábbi az Apostoli dicsőret kapcsán az ún. Szt. Jakab liturgiára utal, amit a hagyomány szerint az idősebb Jakab apostol a jeruzsálemi rítus szerint eredetileg görögül alkotott, majd több nyelvre lefordították.⁹²⁷ A 446. évi konstantinápolyi földrengés kapcsán a könyv Nikephoros Kallistos Xanthopulos Ecclesiasticae Historiae libri decem et octo c. egyháztörténeti művére hivatkozik, amely 1588-ban Frankfurtban jelent meg nyomtatásban.⁹²⁸ A mű egy példánya megvolt az óvári piarista rendház könyvtárában.⁹²⁹ Caesar Baronius Annales Ecclesiastici c., először Rómában 1588–1607 között kiadott, majd 1624-ben Kölnben is megjelent híres munkája a forrása egy 566-ra datált csodás történetnek.⁹³⁰ Az 1624-es kiadás egy példánya 1636-ban bekerült a pozsonyi jezsuita rendház könyvtárába is.⁹³¹ Az utolsó nem bibliai hivatkozás a műben Antiochia Gottfried Lotharingia hercege által 1008-ban történt elfoglalása kapcsán Paulus Aemilianus veronai történetíró De rebus gestis Francorum ... libri X. c., először 1548-ban, majd 1601-ben Bázelen megjelent történeti munkájára utal.⁹³² A társulati kiadvány szövege mindhárom történeti eseményt a szentháromság csodás segítségével hozza kapcsolatba, itt tehát a hivatkozásoknak a hitelességet aláátamasztó szerepe is van.

Az egri trinitáriusok szentháromság társulatának 1745-ben kiadott, ismeretlen szerzőtől származó, 9 ív és 178 oldal terjedelmű kézikönyvét latinból fordították magyar nyelvre.⁹³³ A kiadvány távoli előzménye Joannes a Conceptione: Instructiones pro Confraternitatibus Ordinis SS. mae Trinitatis Redemptionis Captivorum c., 1664-ben Rómában megjelent műve, amely a renchez kapcsolódó szentháromság társulatok egyik első kézikönyve.⁹³⁴ Ennek egy példánya megvolt a trinitáriusok komáromi rendházában.⁹³⁵ E kiadvány alapján a bécsi trinitáriusok szentháromság társulata számára Joseph ab Angelis trinitárius szerzetes Philipp Christoph Breuner grófnak ajánlva 1693-ban megjelentetett egy Libellus Confraternitatis-t, amit németre fordítva 1694-ben és 1706-

⁹²⁷ La Liturgie de Saint Jacques. 1946.

⁹²⁸ Nicephorus 1588 927–928.

⁹²⁹ BEK 901229.

⁹³⁰ Baronius 1624 VII. 621. vö. LThK 1 1270–1271.

⁹³¹ BEK Ab 2r 75/VII.

⁹³² Aemilianus 1601 108–110. Az 1548-as kiadás: BEK Vet 48/21.

⁹³³ Eger II 2.

⁹³⁴ Joannes a Conceptione 1664. vö. Kralik é. n. 102.

⁹³⁵ BEK Ae 233.

ban is kiadtak.⁹³⁶ Mindezek után 1737-ben Bécsben jelent meg a bécsi társulatnak az a *Thesaurus desiderabilis archiconfraternitatis c.* kiadvány, amely az egri társulati kézikönyv közvetlen előzményének tekinthető.⁹³⁷

A kiadványban összesen kilenc hivatkozás található, ezek közül hat különböző 16–17. századi történeti művekre utal, egy bibliai idézet, kettőt nem tudunk azonosítani. A történeti művekre való hivatkozások A keresztény rabok sorsa a pogányoknál c. részben található. Az első forrás *Georgius de Hungaria (Sebesi Névtelen, Septemcastrensis) Tractatus de ritu et moribus ... Turcorum c.*, először 1511-ben Párizsban megjelent munkája.⁹³⁸ Ezt követi *Bartholomaeus Georgievics: De Turcarum Moribus Epitome c.* műve, amely először 1544-ben jelent meg Antwerpenben öt különböző kiadásban, latin, francia és flamand nyelven, majd 1678-ban Lyonban is kiadták.⁹³⁹ A mű szerzője az 1544-es kiadások címlapján jeruzsálemi zarándoknak és „Hungarus”-nak mondja magát.⁹⁴⁰ A harmadik forrás *Philippus Lonicerus: Chronicorum Turcicorum c.*, 1584-ben Frankfurtban megjelent könyve.⁹⁴¹ A következő forrás *Johannes Boterus piemonti benecés apát Relationes de praecipuis rebus publicis c.*, eredetileg olaszul írt, majd latinra és németre is lefordított műve, melynek latin kiadása 1664-ben jelent meg Helmstedtben.⁹⁴² Két további leírás pontatlanul idézett forrása egy-egy jezsuita szerző: *Balthasarus Chavassius De motis Cestissimis verae religionis c.*, 1611-ben Ingolstadtban megjelent műve,⁹⁴³ és *Matthias Faber Concionem ... in Dominicis ... opere Tripartito diversis c.* munkája, mely először 1631–1634-ben jelent meg Ingolstadtban, majd 1739-ben Kölnben is kiadták,⁹⁴⁴ ez utóbbi kiadás egy példánya megvolt a pesti pálosok könyvtárában.⁹⁴⁵ A két azonosítatlan hivatkozás rendtörténeti forrásokra, „A Trinit(árius) szerzet dolgairul iratott könyvek”-re, illetve „Altuna: Szentháromság szerzetéről iratott második könyvé”-re utal.

Az utoljára maradt két társulati kézikönyv forráselemzését együtt végezzük, mivel a két kiadvány szorosan összekapcsolódik. Az egyik a szenci rózsafüzér társulat először 1747-ben németül, majd 1755-ben és 1759-ben magyarul megjelent, ismeretlen szerzőtől származó 36 ív terjedelmű,⁹⁴⁶ a másik a pápai pálosok rózsafüzér társulata 1776-ban kiadott, ugyancsak ismeretlen szerzőtől származó 1 ív és 206 lap terjedelmű magyar nyelvű kézikönyve.⁹⁴⁷ A szenci társulat kiadványa a Kilenc história a rózsafüzérről c.

⁹³⁶ Kralik é. n. 61, 101.

⁹³⁷ *Thesaurus desiderabilis ... 1737.* vö. Kralik é. n. 101.

⁹³⁸ *Septemcastrensis (Georgius de Hungaria) 1511 34b–35b.*

⁹³⁹ *Georgievics 1678 79. Jöcher II 927.*

⁹⁴⁰ *RMK III 349.*

⁹⁴¹ *Lonicerus 1584 209.*

⁹⁴² *Boterus 1664 193–206. Jöcher I 1279.*

⁹⁴³ *Sommervogel II 1105.*

⁹⁴⁴ *Faber 1739. Sommervogel III 500–507.*

⁹⁴⁵ *BEK Ae 2r 257/I.*

⁹⁴⁶ *Szenc I 2.*

⁹⁴⁷ *Pápa I 2.*

részben néhány történet elhagyásával ugyanazokat a történeteket, ugyanazokkal a hivatkozásokkal tartalmazza, amelyek a pápai könyv Tizenöt história a rózsafüzérről c. részében is megtalálhatók.⁹⁴⁸ A szenci könyv kilencedik, utolsó története azonos a pápai könyv tizenötödik, utolsó rózsafüzér történetével, s a forrásmegjelölés mindkét kiadványban hiányzik.⁹⁴⁹ A szenci könyvben a rózsafüzér történeteken kívül van még tizenhat história Mária tiszteletéről is, ezek forrását azonban a kiadvány sehol nem jelöli.⁹⁵⁰ Mindez arra utal, hogy a két kiadvány egy közös, számunkra ismeretlen forrásra nyúlik vissza. A továbbiakban ezért a lényegesen nagyobb terjedelmű, több hivatkozást tartalmazó pápai kézikönyv forrásait elemezzük.

Ez összesen 43 hivatkozást tartalmaz, ami a biblián kívül tizenöt különböző azonosított és két azonosítatlan forrást jelent. A források skálája egy ókori auktortól a középkori szerzőkön át a 16–18. századi írókig terjed. Az egyetlen hivatkozott antik mű Vergilius Aeneis-e, melynek nyíl-motívuma egy legendarészlet értelmezéséhez kapcsolódik.⁹⁵¹ A Mi Atyánk... értelmezése kapcsán hivatkozik a kiadvány Cyprianus Sermo ... de oratione Dominica c. művére.⁹⁵² Két idézet forrása Szt. Ágoston zsoldármagyarázata,⁹⁵³ illetve De cura pro mortuis gerenda ad Paulinum c. műve.⁹⁵⁴ Háromszor – némileg pontatlanul – hivatkozik a kiadvány Szt. Tamás különböző munkáira a búcsúk magyarázata, illetve a gyónási tanácsok kapcsán.⁹⁵⁵ Az egyik gyónási tanács forrása Bonaventura Opuscula ... Speculum Disciplinae ad Novitios c. műve.⁹⁵⁶ Mindezeket a kiadvány közvetett forrásai közé soroltuk.

A rózsafüzér történetek fő forrása Alanus de Rupe De ortu, atque progressu Psalterii Christi et Mariae c., többek között 1665-ben Nápolyban megjelent munkája.⁹⁵⁷ A domonkos rend reformszárnyához tartozó szerzetes a rózsafüzér áhítat megújítója, több németországi rózsafüzér társulat megszervezője volt a 15. század második felében. Ezzel kapcsolatos műveit, így a rózsafüzérrel összefüggő revelációit és magát az általa megszerkesztett imádságszöveget a 16–17. században többször kiadták, s ezek alapul szolgáltak a rózsafüzér áhítat és társulatok barokk kori elterjedéséhez.⁹⁵⁸ A kiadvány tizenöt rózsafüzér históriája közül ötnek a forrása Alanus, ezen kívül két Mária-látomását is idézi. A további történetek forrásai Lucas Wadding Annales Minorum-a,⁹⁵⁹

⁹⁴⁸ Szenc I 2 c2a–c9a. Pápa I 2 26–70.

⁹⁴⁹ Szenc I 2 c9a. Pápa I 2 70.

⁹⁵⁰ Szenc I 2 c10a–D4a.

⁹⁵¹ Vergilius 1973 485–544.

⁹⁵² Sermo Divi Caecilii Cypriani ... 1524.

⁹⁵³ PL 37 1871–1872.

⁹⁵⁴ PL 40 594–595.

⁹⁵⁵ Thomas Aquinas 1980.

⁹⁵⁶ Bonaventura 1726 73–75.

⁹⁵⁷ Alanus 1665.

⁹⁵⁸ LThK 1 266., Klinkhammer 1975 41–43.

⁹⁵⁹ Wadding II 1732 294.

Hieronimus Platus *De bono status Religiosi libri tres*, Temesvári Pelbárt *Stellarium*,⁹⁶⁰ Albertus Castellanus domonkos szerzetes *Rosario della gloriosa Vergine Maria (Liber de Rosario)* 1521-ben Velencében megjelent műve,⁹⁶¹ a lengyel domonkos Abraham Bzowski: *Annalium Ecclesiasticum* c. művének 1621-ben Kölnben megjelent 13. köteté.⁹⁶² Nem a történetek, hanem a gyónási tanácsok között hivatkozik a kiadvány a minorita Zacharias Laselve: *Annus Apostolicus* c., németül először 1724-ben Kölnben megjelent prédikáció gyűjteményére,⁹⁶³ melynek egy példánya 1737-ben eljutott a lőcsei jezsuita kollégium könyvtárába.⁹⁶⁴

A ferences és domonkos szerzők mellett öt jezsuitát is találunk a történetek forrásai között: Giovanni Rho: *Variae Virtutum Historiae Libri Septem* c., 1644-ben Lyonban megjelent műve, melynek egy példánya 1649-ben bekerült a nagyszombati jezsuita rendház könyvtárába;⁹⁶⁵ Antonius Vieira: *Maria Rosa Mystica* c., először 1679-ben Lisszabonban portugálul, majd többek között 1692-ben Kölnben és 1700–1701-ben Augsburgban, Dillingenben és Frankfurtban latinul megjelent munkája, melyek közül az 1700–1701-es kiadás egy példánya 1749-ben bekerült a komáromi jezsuita rendház könyvtárába (két történet);⁹⁶⁶ Alphonsus Andrade: *Itinerario historiae* c., először 1648-ban Madridban megjelent, Mária-példákat is tartalmazó műve⁹⁶⁷ és ugyanennél a történetnél Henricus Engelgrave: *Caeleste Pantheon* c., 1658-ban Kölnben kiadott, Taxonyi János példatárában is idézett prédikációgyűjteménye, melynek egy példánya 1700-ban Georgius Koloczany pesti plébános tulajdonában volt, majd a pesti pálos rendház könyvtárába került,⁹⁶⁸ és végül Hevenesí Gábor: *Ars bonae mortis* c., másutt részletesen ismertetett könyve.⁹⁶⁹

Két történet hivatkozását nem tudtuk pontosítani. Ez Alphonsus Ferdinandus: *Historia Rosarii és Serafino Razzi olasz domonkos szerzetes*⁹⁷⁰ *Hortul(arium) Exempl(orum)* tit.de B. V. címen idézett műve. A tizenhat, részben pontatlan bibliai hivatkozás többsége ugyancsak a rózsafüzér történetekhez kapcsolódik, mintegy azok értelmezését segíti, kisebb része a társulati regulákhoz, különböző áhítati szövegekhez fűződik.

⁹⁶⁰ Platus 1590, Pelbartus 1520 I. 2. p. 2. art. 3.

⁹⁶¹ Albertus 1521.

⁹⁶² Bzovius 1621 197–198.

⁹⁶³ Laselve 1724 110–117.

⁹⁶⁴ BEK Ae 4r 190.

⁹⁶⁵ Rhó 1644 286. BEK Ga 4r 1162.

⁹⁶⁶ Vieira 1701 245–246, 253–254. BEK Ae 4r 289.

⁹⁶⁷ Andrade 1648.

⁹⁶⁸ Engelgrave 1658 II 146–157. BEK Ad 4r 117. Jablonkay 1910 166–167.

⁹⁶⁹ Hevenesí I.

⁹⁷⁰ LThK 8 1026.

Áhítati művek, ajándékkönyvek

Nemcsak az áhítati művek csoportjában, hanem az összes itt vizsgált kiadvány között a legtöbb és legváltozatosabb forráshivatkozást Nádasi János *A boldogságos Szűz az Halállal Tusakodók Anyja* c., 1658-ban megjelent, elsősorban a Mária kongregációknak szánt munkája tartalmazza.⁹⁷¹ A 312 oldal terjedelmű, latinból magyarra fordított műben összesen 94 hivatkozás található, ami mintegy negyven különböző szerzőt, illetve forrást takar. A műben a hivatkozások bizonyos rendszere figyelhető meg. Így a néhány (az egész műben mindössze négy) bibliai idézet, valamint a tekintélyes ókori és középkori szerzőkre való, Máriával kapcsolatos hivatkozások szinte kivétel nélkül az olvasóhoz szóló előszóban találhatók. Ezek a következők: Sophronios: *Sermo de Assumptione Virginis*,⁹⁷² Augustinus: *Sermo 35. de sanctis*⁹⁷³ és *De natura et gratia*,⁹⁷⁴ Petrus Damiani: *Sermones ... 44–46. in Nativitate B. V. M.*⁹⁷⁵ és *Sermo 40. In Assumptione B. M. V.*,⁹⁷⁶ Anselmus: *De excellentia gloriosissimae Virginis Mariae* (három hivatkozás);⁹⁷⁷ Hugo a Sancto Victore: *Explanatio in Canticum Beatae Mariae*,⁹⁷⁸ Szt. Bernát: *Sermones in Assumptione B. Mariae* (két hivatkozás)⁹⁷⁹ és *Sermones de Sanctis* (*Dominica infra octavam Assumptionis I. De duodecim praerogativis B. Mariae ex verbis Apocalypsis, Signum magnum apparuit in coelo* etc.);⁹⁸⁰ Szt. Tamás: *Summa Theologiae*,⁹⁸¹ Bonaventura (két pontatlan hivatkozás);⁹⁸² III. Ince pápa: *Sermones de Sanctis. Sermo XXVIII. In assumptione B. Mariae* (2.);⁹⁸³ Arnoldus Carnotensis (Arnould de Bonneval): *Tractatus de laudibus Virginis*.⁹⁸⁴ Rajtuk kívül a mű további részében még csupán egyetlen ún. tekintélyi hivatkozás található Nagy Szt. Gergely pápa *Dialogus*-ai 4. könyvének 17. fejezetére, melyből egy látomást idéz.⁹⁸⁵

A mű további részében nagy számban idézett különféle történetek három fő forrása a karthauzi Laurentius Surius: *De probatis Sanctorum historiis* c., először 1570–1575 között hat kötetben, másodszer Kölnben megjelent, számos további kiadást megért le-

⁹⁷¹ Mária a haldoklók anyja t. X 1.

⁹⁷² PG 87/3 3201–3364.

⁹⁷³ PL 38.

⁹⁷⁴ PL 44 267.

⁹⁷⁵ PL 144 736–761.

⁹⁷⁶ PL 144 717–722.

⁹⁷⁷ Anselmus 1612 214–215, 222.

⁹⁷⁸ PL 175 414–431.

⁹⁷⁹ Bernardus 1719 I 1001–1012, II 1047–1056.

⁹⁸⁰ Bernardus 1719 I 1013.

⁹⁸¹ Thomas Aquinas 1980 II 226.

⁹⁸² Bonaventura 1882–1902, *Lexicon Bonaventurianum* 1880.

⁹⁸³ PL 217 582–586.

⁹⁸⁴ LThK 1 892.

⁹⁸⁵ LThK 4 1179.

gendagyűjteménye, amely a Bollandistáké előtt a legjelentősebb hagiográfiai vállalkozás⁹⁸⁶ (kilenc történet); a *Speculum exemplorum* c., először 1481-ben Deventerben megjelent, 1747-ig 27 különböző kiadást megért, jezsuita szerzők által többször kibővített, Európa-szerte ismert késő-középkori példagyűjtemény⁹⁸⁷ (hat történet); valamint az *Annuae Litterae S. J.* különböző évi kötetei (tizenhárom, részben pontatlan hivatkozás).⁹⁸⁸ Több szent legendarészletének forrását Nádasi csupán az „in vita ejusdem” megjegyzéssel jelöli, ezek egy részét a jezsuita Andreas Brunner: *Fasti Mariani* c., 1623-tól kezdve számos kiadást megért illusztrált szentéletrajz-gyűjteményében azonosítottuk (öt hivatkozás),⁹⁸⁹ az ilyen jellegű hivatkozások másik, jórészt jezsuita szentekhez vagy szentéletű jezsuitákhoz kapcsolódó részét nem tudtuk azonosítani (tíz történet). Négy történet forrása Bonfini *Rerum Ungaricarum*-a.⁹⁹⁰ Két történetet idéz Nádasi Matthaeus Raderustól: egyet a *Viridari Sanctorum* c., először 1604-ben Augsburgban, majd 1614-ben Münchenben kiadott,⁹⁹¹ és egyet a *Bavaria Sancta* c., 1615-ben Münchenben megjelent munkájából.⁹⁹² Két-két történet származik a jezsuita Johannes Bourghesius: *Societas Jesu Mariae Deiparae Virgini Sacra* c., 1620-ban Douai-ban megjelent művéből⁹⁹³ és az ugyancsak jezsuita Antoine d’Averoult-nak (Antonius Davroltius), a *Flores exemplorum* c., 1614-től számos kiadást megért példagyűjtemény szerzőjének⁹⁹⁴ „De Rosario” címen idézett, föltehetően a *Hortulus Beatae Mariae Virginis* c. művével azonos, 1616-ban Kölnben megjelent munkájából.⁹⁹⁵

Az idézett források műfaji összetételét tovább bővítik a csupán egy-egy történet kapcsán hivatkozott művek. Ezek egyik része a későközépkori aszketikus irodalom körébe tartozik, mint Szt. Birgitta⁹⁹⁶ és Szt. Gertrúd⁹⁹⁷ látomásai (Birgitta Revelatiói 1628-ban jelentek meg Kölnben), másik része későközépkori exemplumgyűjtemény új kiadása, mint Thomas Cantipratanus híres *Liber apum* c., nyomtatásban először 1597-ben megjelent műve.⁹⁹⁸ Ezen kívül forrásként használta Nádasi Caesar Baronius *Annales ecclesiastici* c. egyháztörténeti művét,⁹⁹⁹ Bonaventura Szt. Ferenc életrajzát (*Vita S. P. Francisci*),¹⁰⁰⁰ a jezsuita Johannes Petrus Maffei Loyolai Szt. Ignác életrajzát (*De vita et*

⁹⁸⁶ Surius 1576–1586. vö. LThK 9 1193–1194.

⁹⁸⁷ *Speculum exemplorum* 1512. vö. Brückner 1983b 611.

⁹⁸⁸ *Litterae Annuae* ... 1581–1614.

⁹⁸⁹ Brunner 1630.

⁹⁹⁰ *Sambucus* 1568.

⁹⁹¹ Raderus 1614. *Sommervogel* VI 1371–1382.

⁹⁹² Raderus 1615 133.

⁹⁹³ Bourghesius 1620.

⁹⁹⁴ Brückner 1983b 613.

⁹⁹⁵ *Sommervogel* I 685–689.

⁹⁹⁶ *Revelationes S. Birgittae* 1628 431.

⁹⁹⁷ Gertrude 1978 IV 224.

⁹⁹⁸ Brückner 1983b 612.

⁹⁹⁹ Baronius 1624 XI 99.

¹⁰⁰⁰ Bonaventura 1748.

moribus Ignatii Loiolae, Köln 1585),¹⁰⁰¹ a karthauzi Zacharia Lippeloo Surius nyomán készített Vitae Sanctorum c., halála után 1616-ban Kölnben C. Crassius által kiadott legendagyűjteményét,¹⁰⁰² valamint a jezsuita Hieronymus Platus: De bono status religiosi libri tres c., 1590-ben Rómában megjelent munkáját.¹⁰⁰³

Az így fennmaradó azonosítatlan források, illetve szerzők száma mindössze hat. Ezek Temesvári Pelbárt (két hivatkozás), Johannes Justus Landsberger, Johannes Herdesianus (Johann Spangenberg), egy Belluac nevű szerző, valamint a Calendarium Marianum és a Fastis megnevezések, amelyek ebben a formában egész kiadványtípusokat jelölne. Ezen kívül Nádasi néhány alkalommal hivatkozik különböző jezsuita rendházak minden valószínűség szerint kéziratos évkönyveire, így a dôle-i, riga-i és a lengyel annuae-re. Egy történetnél „Tornerus Epist(ola) Monachium scripta die 4. Janu(arii) 1608”-ra utal. A hivatkozás nyomán egy Nádasinak írt magánlevélre gondolhatunk, melynek szerzőjét feltételelesen Agosto Torielli barnabita rendi generállissal, Nádasi kortársával azonosítottuk.¹⁰⁰⁴

A forráselemzésre kiválasztott második áhítati mű a kluknói Szt. Anna társulathoz kapcsolódó kiadvány.¹⁰⁰⁵ A Szabolt Ferenc jezsuitának tulajdonított, 1708-ban két kiadásban megjelent magyar nyelvű mű terjedelme 10+354+6 oldal, benne a három bibliai idézettel együtt összesen 49 hivatkozás található. Az ún. tekintélyi hivatkozások száma viszonylag kevés, s a mű III. és IV. részében található. Ezek Johannes Chrisostomus: In expositionem super Matthaum c. homiliája,¹⁰⁰⁶ Petrus Damiani: In Nativitate Beatissimae Virginis Mariae c. 1. sermoja,¹⁰⁰⁷ valamint Bonaventura: Speculum Disciplinae ad Novitios c. műve.¹⁰⁰⁸ Egy-egy alkalommal idézi a kiadvány Szt. Birgitta Revelatio-it,¹⁰⁰⁹ valamint a Szt. Anna csodatételei c. részben Giovanni Battista Ramusio: Terzo volume delle Navigazioni et viaggi c., 1565-ben Velencében kiadott útleírás gyűjteményét.¹⁰¹⁰

A kiadvány legtöbbször idézett központi forrása Johannes Trithemius: De Laudibus S. Annae c., először 1494-ben megjelent, majd több kiadást megért traktátusa.¹⁰¹¹ A humanista bencés apát Trithemius¹⁰¹² a középkor végi Szt. Anna tisztelet és a frankfurti Szt. Anna társulat egyik fő támogatójaként több művet is szentelt Szt. Annának, köztük az itt két alkalommal ugyancsak hivatkozott Miracula S. Annae címűt, amely azonban máig

¹⁰⁰¹ Maffei 1585 18–28.

¹⁰⁰² Lippeloo 1616 493.

¹⁰⁰³ Platus 1590.

¹⁰⁰⁴ LThK 10 256.

¹⁰⁰⁵ Kluknó I 1.

¹⁰⁰⁶ Chrysostomus 1504 II.

¹⁰⁰⁷ PL 144 736–740.

¹⁰⁰⁸ Bonaventura 1726 29.

¹⁰⁰⁹ Revelationes 1628 10–11.

¹⁰¹⁰ Ramusio 1565 211.

¹⁰¹¹ Trithemius 1500 k.

¹⁰¹² Brann 1981 174–179.

nem jelent meg nyomtatásban.¹⁰¹³ A hivatkozások a De Laudibus S. Annae c. műre az egész kiadványon végig vonulnak, az összes hivatkozásnak csaknem a felét teszik ki. Az idézetek egyik része szó szerint átvett dicsőítő szöveg, melyek feladata az új összefüggésben Szt. Anna csodatételeinek alátámasztása, értelmezése. A Miracula S. Annae c. kéziratos Trithemius műre való egyik hivatkozás után több párhuzamos hivatkozás található további szerzőkre. Ezek egyik része más idézetek forrásaként is szerepel a műben, másik része azonban csak itt fordul elő. A művek megnevezése nélkül csak itt idézett további szerzők Gualtherus Bornius karthauzi szerzetes;¹⁰¹⁴ Nicolaus Simonis, a hollandiai karmelita rendtartomány provinciálisa a 15. században, akinek egy Vita S. Annae c. művéről tudunk;¹⁰¹⁵ Amandus de Ziriczea, a németalföldi ferences rendtartomány provinciálisa a 16. században, akinek egy De S. Annae conjugio c. művét ismerjük,¹⁰¹⁶ valamint Paulus Theodorus Clisorius, akinek Leben und Lob der Heyl. Annae c. műve 1648-ban jelent meg Kölnben.¹⁰¹⁷

A Trithemius mellett önállóan is többször idézett egyik mű Petrus Dorlandus 15. századi karthauzi szerzetes Vita ac res gestae b. Annae libri V. c., 1617-ben Antwerpenben megjelent munkája.¹⁰¹⁸ A másik többször idézett forrás Jacobus Polius obszerváns ferences szerzetes Historia S. Annae c., először latinul, majd 1641-ben Kölnben németül megjelent, további kiadásokat is megért könyve, melyben Polius többek között Dorlandus előbb említett művére is hivatkozik.¹⁰¹⁹ Mindkét mű elsősorban a Szt. Anna csodatételei c. rész különböző történeteinek forrásaként szerepel. Ugyanebben a részben egy idézet forrása Johann Justus Lansperg Sz. Annáról szóló beszéde, amely a szerző többi prédikációjával együtt 1558-ban jelent meg Kölnben.¹⁰²⁰

A pontosan nem azonosított hivatkozások közül közvetlenül Szt. Annával kapcsolatosak a Historia S. Annae és a Legenda S. Annae (két hivatkozás) címen idézett források.¹⁰²¹ Kétszer hivatkozik a kiadvány egy Libellus Pragensis (Pragae) c., 1689-ben megjelentnek mondott műre, egy-egy alkalommal Anton de Balinghem jezsuita Historia Forensi,¹⁰²² valamint Malachias Rosenthal lilienfeldi ciszterci szerzetes Concha Margarit. címen idézett művére.¹⁰²³ További azonosítatlan szerző, illetve mű Bornius és Petrus Vilderad, valamint „A lelki Paradicsom kertecské”, „mely nyomtatott 1658. esztendőben”, amely a 17. századi imádságos könyvek egyik kedvelt címtípusára utal.¹⁰²⁴

¹⁰¹³ Kleinschmidt 1930 155.

¹⁰¹⁴ Vö. Polius 1641 166.

¹⁰¹⁵ Vö. Jöcher IV 611.

¹⁰¹⁶ Vö. Jöcher IV 2115.

¹⁰¹⁷ Vö. Kleinschmidt 1930 XXXI.

¹⁰¹⁸ Vö. Kleinschmidt 1930 XXXI.

¹⁰¹⁹ Polius 1641.

¹⁰²⁰ Lansperg 1558 II.

¹⁰²¹ Vö. Kleinschmidt 1930 XXXI.

¹⁰²² Vö. Jöcher I 743, Sommervogel I 831–841.

¹⁰²³ Vö. Rosenthal 1650.

¹⁰²⁴ Vö. Liliom kertecské 1675, Baranyi 1700.

Az utolsó áhítati kiadvány Rabcsek András nagyemőkei plébánosnak a nagyemőkei Szt. Anna és Szt. Gyula társulatnak írt könyve.¹⁰²⁵ Az 1756-ban megjelent, 91 oldal terjedelmű magyar nyelvű mű összesen 67 hivatkozást tartalmaz, amelyek két kivétellel bibliai idézetek lelőhelyét jelzik. A két nem bibliai idézet Szt. Bernát Énekek énekéről szóló 5. beszédéből,¹⁰²⁶ illetve Kempis Tamás Krisztus követéséből való.¹⁰²⁷ A bibliai hivatkozásoknál az újszövetségi idézetek száma csak kevéssel haladja meg az ószövetségiéket. A legtöbb ószövetségi hivatkozás a Zsoltárok és a Példabeszédek könyvére utal, ezen kívül több hivatkozás található Sirák fia könyvére, míg a Számok, a Krónikák II., Tóbiás, a Prédikátor és a Bölcsesség könyve csupán egy-két hivatkozással szerepel. Az evangéliumok közül Máté evangéliumát hat, Lukácsét két hivatkozás képviseli. Rabcsek legtöbbször a különböző páli leveleket idézi, így elsősorban a Korintusiaknak írt I., az Efezusiaknak, Kolosszeieknek és a Timóteusnak írt I. levelet, valamint egy-egy alkalommal a Rómaiaknak, a Filippieknek, a Titusznak és a Zsidóknak írt levelet. A többi újszövetségi irat közül többször szerepel még Szt. Jakab és Szt. Péter I. levele, míg Szt. János I. levelére egyszer hivatkozik a kiadvány. A bibliai hivatkozások a könyveken belül csupán fejezetszámot jelölnek, s néhány kivétellel pontosak. Az idézetek szerepe a különböző rendű és rangú személyeknek szóló morális intések tekintélyi alátámasztása, rövid összefoglalása.

Az ajándékkönyvek közül Hevenesi Gábor: Cura habituati c., először 1707-ben Bécsben megjelent, majd a szerző halála után 1723-ban a pozsonyi jezsuiták gyümölcsoltó boldogasszony kongregációjának xéniumként kiadott művének forrásait vizsgáljuk.¹⁰²⁸ A 200 lap terjedelmű, latin nyelvű munka a „rossz szokások lelki gyógyítását” három részben, háromszor tíz péntekre elosztott elmélkedések sorozatával kívánja bemutatni. A mű összesen 82 hivatkozásának túlnyomó többsége bibliai idézet, ezen kívül néhány középkori tekintélyi szerzőre utal. A tekintélyi hivatkozásoknál Hevenesi csupán a szerzőket nevezi meg, az idézett művet azonban sehol nem említi, ami az idézetek közvetett úton történt felhasználását mutatja. Az így idézett szerzők Jeromos egy, Ágoston öt, Aranyszájú Szt. János két, Nagy Szt. Gergely egy és Szt. Bernát három hivatkozással. Rajtuk kívül egy-egy utalás történik Senecára, valamint a 16. századi bencés aszketika és misztika képviselőjének, Ludovicus Blosiusnak Epistola de haereticorum c. művére.¹⁰²⁹

A fejezeteken belül gyakran versszámot is jelölő bibliai idézetek összetétele rendkívül változatos. Az ószövetségi hivatkozások száma mintegy kétszerese az újszövetségi idézetekének. Az ószövetségi könyvek közül Hevenesi leggyakrabban a Zsoltárok (12 hivatkozás), Sirák fia (7) és Jób könyvét (6), valamint a Példabeszédek (5) és Ezékiel könyvét (4 hivatkozás) idézi. Ezen kívül kétszer hivatkozik a Makkabeusok II. és Jere-

¹⁰²⁵ Nagyemőke I 3.

¹⁰²⁶ Bernardus 1719 II 1283.

¹⁰²⁷ Kempis 1624 82–89.

¹⁰²⁸ Pozsony V 5.

¹⁰²⁹ Blosius 1726 256–261.

miás, háromszor a Bölcsesség könyvére, míg a Teremtés könyvére, a Második Törvénykönyvre, Tóbiás és Izajás könyvére egy-egy alkalommal utal. Az újszövetségi könyvek közül a Rómaiaknak írt levél (5 hivatkozás), a Korintusiaknak írt I. levél és a Jelenések könyve szerepel a leggyakrabban (3–3 hivatkozás). Két-két alkalommal utal Hevenesi Lukács és János evangéliumára, valamint a Galatáknak írt levélre, egy-egy hivatkozás található Máté evangéliumára, a Timóteusnak írt I. Levélre, továbbá Szt. Jakab és Szt. Péter I. levelére. A műben mind a tekintélyi szerzőktől, mind a bibliából származó idézetek rendszerint szentenciaszerű mondások, hasonlatok, képek és intések, amelyek az elmélkedések morális követelményeinek alátámasztását, tömör összefoglalását szolgálják.

Alkalmi kiadványok

Az alkalmi kiadványok közül rendszerint csupán a prédikációkban találunk hivatkozásokat, míg a halotti katalógusok, búcsújegyzékek, társulati meghívók és ceremoniale-k szövege a forrásokat sehol nem jelöli. Ez az utóbbi kiadványfajták szöveganyagának gyakorlati, tárgyi ismereteket közlő jellegével magyarázható. Az első elemzett kiadvány Füsi Pius domonkos szerzetesnek a kékkői rózsafüzér társulathoz kapcsolódó beszéde.¹⁰³⁰ Az 1744-ben megjelent, 22 oldal terjedelmű magyar nyelvű prédikációban összesen 32 hivatkozás található. Ezek mintegy egyharmadát a különböző bibliai, egy kivétellel ószövetségi idézetek teszik ki. Az ószövetségi idézetek forrásai a Teremtés, a Királyok I. (3 hivatkozás) és II. könyve, Ózeás, a Példabeszédek és József könyve, valamint az Énekek éneke, az egyetlen újszövetségi idézet Lukács evangéliumából származik.

A nem bibliai idézetek fő forrása Alanus de Rupe: *De ortu, atque progressu Psalterii c.*, a pápai rózsafüzér társulat kézikönyvének forrásai között már említett műve (8 hivatkozás).¹⁰³¹ Az ebből vett idézetek műfaja látomás, példa, elmélkedés és intés. A késő antikvitás keresztény szerzői közül egy-egy idézet forrása Szt. Jeromos Jeremiás könyvéhez írt kommentárja,¹⁰³² illetve Szt. Ambrus magyarázata Lukács evangéliumához.¹⁰³³ Rendszerint a rózsafüzér hatékonyságának tanúsítására egy-egy alkalommal idézi Füsi Szt. Amadeus (*Amadée de Lausanne*) 12. századi lausanne-i püspök VII. Mária-homiliáját,¹⁰³⁴ valamint Szt. Antoninus 15. századi firenzei érsek *Opus excellentissimum hystoriarum seu cronicarum c.*, először 1512-ben Lugduni-ban megjelent mű-

¹⁰³⁰ Kékkő I 1.

¹⁰³¹ Alanus 1665.

¹⁰³² PL 24 681–682.

¹⁰³³ PL 15 1559–1560.

¹⁰³⁴ Amadée de Lausanne 1960 192.

vét.¹⁰³⁵ Ugyancsak egy-egy hivatkozás forrásaként szerepelnek a következő 16–17. századi szerzők, illetve művek: Thomas Ferselius domonkos szerzetes Rosiloquia c., 1675-ben Linzben németül kiadott prédikációgyűjteménye;¹⁰³⁶ Joannes de Carthagera II. homiliája a rózsafüzérről, amely megjelent a szerző Homiliae Catholicae c. műve III., 1625-ben Kölnben kiadott kötetének 16. könyvében;¹⁰³⁷ a jezsuita Ludovicus de Ponte (Puente, Louis de la Valladolid) Expositio moralis et mystica in Canticum Canticorum c., először 1622-ben Kölnben kiadott beszédgyűjteménye;¹⁰³⁸ valamint C. Lycosthenes és Th. Zwinger Laurentius Beyerlinck belga teológus által először 1565-ben Bázelen öt kötetben, majd 1631-ben Kölnben és több más alkalommal nyolc kötetben újra kiadott Magnum theatrum vitae humanae c. enciklopédikus műve.¹⁰³⁹ Ezen kívül egy idézet forrása a halottak liturgiája. A pontatlanul hivatkozott források közül ötöt nem tudunk azonosítani. Ezek Albertus Magnus, Szt. Ambrus, Szt. Eucharius lyoni püspök és Gilelmus Ebrouicensis egy-egy meg nem nevezett műve, valamint a Vita S. Dominici.

A következő alkalmi prédikáció a pozsonyi Szt. Márton templom Szt. István társulatához kapcsolódik, s a jezsuita Szabó István tollából jelent meg 1751-ben 19 oldal terjedelemben magyar nyelven.¹⁰⁴⁰ A beszéd összesen 18 forráshivatkozása közül tíz bibliai idézet, melyek közül kettő-kettőnek Sirák fia és a Zsoltárok könyve a forrása, egy-egy a Második Törvénykönyvből, a Királyok II. és Izajás könyvéből, illetve a Korintusiaknak írt II. és a Rómaiaknak írt levélből, valamint Máté evangéliumából való. A bibliai hivatkozások egy része az ellenőrzés során pontatlannak bizonyult. A nem bibliai hivatkozások közül Szabó csupán Szt. Ágoston Sermo 25. de Verbis Domini c. művére utal pontosan.¹⁰⁴¹ Ezen kívül több antik görög és római auktorra hivatkozik (Demosthenes, Seneca, Cassiodorus) név szerint, de a középkori és humanista szerzőknek is csupán a nevét említi (Szt. Ambrus, Szt. Leó pápa, Enea Silvio de Piccolomini). Mindez arra utal, hogy forrásainak többségét Szabó csupán másodkézből ismerte.

Az alkalmi prédikációk közül végül két, gyermek szerzőtől származó beszéd forrásanyagát ismertetjük. Az egyik a pozsonyi, a másik az óbuda-kiscelli trinitáriusok szentháromság skapuláréja társulatához fűződik. Az 1726-ban megjelent, 8 oldal terjedelmű, német nyelvű pozsonyi beszéd gyermek szerzője Paulus Josephus Wödredy, a retorika osztály tanulója.¹⁰⁴² Az egész prédikációban mindössze két bibliai forráshivatkozás található, az egyik az Énekek énekére, a másik a Zsoltárok könyvére utal.

Az 1753-ban megjelent, 12 oldal terjedelmű, német nyelvű óbuda-kiscelli alkalmi prédikáció szerzője Joannes Otto Franciscus Bebo.¹⁰⁴³ Ez a kiadvány összesen 47 hivat-

¹⁰³⁵ Antoninus 1512.

¹⁰³⁶ Ferselius 1675 457–459.

¹⁰³⁷ Carthagera 1625 177–182.

¹⁰³⁸ Sommervogel VI 1271–1295.

¹⁰³⁹ Beyerlinck 1631.

¹⁰⁴⁰ Pozsony XI 4.

¹⁰⁴¹ PL 38 167–171.

¹⁰⁴² Pozsony VIII 1.

¹⁰⁴³ Óbuda-Kiscell I 12.

kozást tartalmaz. A hivatkozások egyik fele bibliai helyekre, másik fele többnyire ismert ókori, középkori és 16–18. századi szerzőkre, illetve művekre utal. A bibliai idézeteket a nagy szóródás jellemzi, a legtöbb könyv csupán egy-két hivatkozással szerepel. A hivatkozott ószövetségi könyvek a Teremtés és a Kivonulás könyve, a Második Törvénykönyv, a Zsoltárok könyve (4 hivatkozás), az Énekek éneke, valamint Izajás (3 hivatkozás), Báruk, Mikeás és Malakiás könyve. Az idézett újszövetségi iratok Máté, Lukács és János evangéliuma (3 hivatkozás), a Rómaiaknak, a Galatáknak, a Kolosszeieknek és a Zsidóknak írt levél, Szt. János I. levele és a Jelenések könyve.

A többnyire pontatlan nem bibliai hivatkozások egy részének forrásai görög és római auktorok művei: Platon: *Timaeus*,¹⁰⁴⁴ Aristoteles: *Metaphysica* (2 hivatkozás); Seneca: 117. *Epistola*,¹⁰⁴⁵ Cicero: *Liber de natura Deorum*,¹⁰⁴⁶ valamint a késő antikvitás keresztény írói: Tertullianus: *Adversus Marcionem* (2 hivatkozás),¹⁰⁴⁷ Chrysostomus: 10. homiliája Máté evangéliumához,¹⁰⁴⁸ a tévesen Vercelli Eusebiusnak tulajdonított *Symbolum Quicumque*,¹⁰⁴⁹ valamint Augustinus: *De tempore c.*, 38. sermoja. Egy-egy hivatkozás utal a tridenti zsinat dokumentumaira,¹⁰⁵⁰ valamint a jezsuita Jacobus Tirinusnak közelebbről meg nem nevezett, föltehetően a *Commentarius in Vetus et Novum Testamentum c.*, 1632-ben Antwerpenben megjelent bibliamagyarázatával azonos műre.¹⁰⁵¹ Az ószövetségnek mint hét pecséttel lezárt könyvnek az értelmezése kapcsán a prédikáció párhuzamosan és pontatlanul hivatkozik Szt. Tamás *Summa-jára*,¹⁰⁵² egy Perimetz nevű azonosítatlan szerzőre, valamint Vincentius Contenson domonkos teológus *Theologia mentis et cordis c.*, 1722-ben Kölnben megjelent hatkötetes művére.¹⁰⁵³ Ezen kívül további pontatlan és ezért azonosíthatatlan hivatkozások találhatók Platonra, Szt. Ágostonra, egy ószövetségi hely kapcsán párhuzamosan Szt. Bazilra, Szt. Ágostonra, Szt. Tamásra, Nicolaus de Lyra-ra és egy Rupert nevű szerzőre. Ezen kívül egy-egy azonosítatlan idézet forrása Galatinus (*Petrus Columna*), a 16. század elején élt nápolyi ferences szerzetes meg nem nevezett munkája,¹⁰⁵⁴ egy Gerim. rövidített névalakkal jelölt szerző, valamint egy *Historia Ecclesiasticae* címen említett munka, bár ez utóbbi hivatkozás általában az egyháztörténetre is utalhat. A pontatlan hivatkozások nagy száma azt mutatja, hogy a prédikáció gyermek szerzője a nem bibliai idézetek többségét nem közvetlenül az idézett szerzőktől, hanem másodkézből merítette. Így ezek a hivatkozások

¹⁰⁴⁴ Platon 1828.

¹⁰⁴⁵ Seneca 1741 523–532.

¹⁰⁴⁶ Cicero 1830.

¹⁰⁴⁷ PL 2, 263–558.

¹⁰⁴⁸ Chrysostomus 1517 110b–112a.

¹⁰⁴⁹ LThK 3 1200.

¹⁰⁵⁰ Concilium Tridentinum 1580 41.

¹⁰⁵¹ Sommervogel VIII 49–52.

¹⁰⁵² Thomas Aquinas 1980 358.

¹⁰⁵³ Contenson 172. vö. LthK 3 51.

¹⁰⁵⁴ Jöcher II 829.

elsősorban az iskolai olvasmányokra, illetve az ott használt tankönyvek, kézikönyvek idézetanyagára vetnek fényt.

Az áttekintés végére érve megállapíthatjuk, hogy a társulati kiadványok hivatkozássai egy rendkívül összetett, sokrétű forrásanyagot takarnak, s hogy ezek a művek fontos szerepet játszottak ezeknek az eredetileg csaknem kizárólag latin nyelvű forrásoknak az anyanyelvi közvetítésében. A felhasznált források körét minden kiadványtípusban a szerzők iskolázottsága, műveltsége határozza meg alapvetően. A társulati kézikönyvek közül rendszerint azoknak igényesebb a forrásanyaga, amelyek általánosan elterjedt társulat típushoz kapcsolódnak, míg a helyhez kötött kisebb társulatok kézikönyveinek forrásbázisa általában szerényebb. Ugyanebben a kiadványtípusban jól megfigyelhető az idézett források differenciálódása a társulatokat gondozó rendek szerint: a legsokrétűbb forrásanyaggal a ferencesek, jezsuiták, trinitáriusok és domonkosok által gondozott társulatok többnyire ugyanezekhez a rendekhez tartozó szerzők által összeállított kézikönyveiben találkozunk.

Az áhítati és ajándékkönyvek egy része nem speciálisan társulati használatra készült, szerzőik többnyire egy szélesebb közönséget tartottak szem előtt, Másfelől ezek a kiadványok adták a legtágabb lehetőséget a különböző elbeszélő tartalmak közvetítésére. A két tényező együttesen magyarázza, hogy az ebbe a kiadványtípusba tartozó műveknek a forrásanyaga a legváltozatosabb. Ugyanitt megfigyelhetjük, hogy a helyi társulatokhoz fűződő, szerényebb képességű szerzőtől származó áhítati művek kevésbé sokrétű forrásanyagot idéznek. Az alkalmi prédikációkra még fokozottabban érvényes, hogy forrásaikat alapvetően szerzőik felkészültsége határozza meg. Ezekben a beszédekben megnő a más kiadványtípusokban is használt bibliai idézetek, valamint a biblia-kommentárok és más kézikönyvek, beszédek, beszédgyűjtemények szerepe, bár a döntően bibliai hivatkozásokra épülő kiadványok természetesen a kézikönyvek és az áhítati művek csoportjában is megtalálhatók.

A kiválasztott példák alapján kirajzolódnak előttünk a társulati kiadványok nyomtatott forrásanyagának főbb csoportjai. Ezek a pontosan azonosított szerzőket és műveket figyelembe véve a következők: 1. Szinte minden kiadványnak nélkülözhetetlen forrása a biblia. Ezeknek a hivatkozásoknak a rendszere, a bibliai szövegek értelmezése, az idézetek és a kontextus viszonya szinte nyomtatványonként különbözik, s külön elemzést igényel. Csak elvétve hivatkoznak a kiadványok a különböző bibliamagyarázatokra, kommentárookra (Tirinus). 2. A hivatkozott források külön csoportját alkotják a nagyrészt a keresztény humanizmus által közvetített antik görög és római szerzők (Demosthenes, Platon, Cassiodorus, Aristoteles, Seneca, Cicero). 3. Nagy számban szerepelnek az egyházatyák és a késő antikvitás keresztény írói (Ambrus, Ágoston, Jeromos, Nagy Szt. Gergely, Aranyszájú Szt. János, Nagy Szt. Leó pápa, Cyprianus, Sophronios, Tertullianus), illetve művei (Symbolum Quicumque), valamint a különböző neves (Bernát, Tamás, Bonaventura, P. Damiani, Anselmus, H. a S. Victore) és kisebb középkori egyházi szerzők (III. Ince pápa, E. S. de Piccolomini, A. Carnotensis), misztikusok (Gertrúd, Mechtild, Birgitta) és a devotio moderna képviselői (Kempis). A 2. és 3. csoportba tartozó források nagy részét a kiadványok rendszerint másodkézből, külön-

böző kézikönyvek, kompendiumok nyomán idézik, s csak néhány esetben gondolhatunk nyomtatott kiadások közvetlen használatára. A neves antik és középkori írók idézésénél gyakran megfigyelhető, hogy a rájuk való hivatkozással az idézetek és művek tekintélyét kívánták növelni.

A források másik, nagyobb részét a közvetlenül felhasznált művek alkotják. 4. Mindenekelőtt ide tartoznak a társulatokat gondozó szerzetesrendek speciális történeti (Wadding, *Annuae*) és aszketikus művei (Maria de Agreda, Alanus de Rupe, Castellanus), valamint a társulatok titulusával, tituláris szentjével kapcsolatos kiadványok (Trithemius, Dorlandus, Polius, Landsberger). 5. Külön csoportot alkotnak a későközépkori és 16–17. századi, részben magyar vonatkozású történeti (Bonfini, P. Aemilianus, Georgius de Hungaria, Georgievics, Lonicerus, Boterus), egyháztörténeti művek (Maffei, N. K. Xantopulos, Baronius, Bzowski), útleírások (Ramusio). Ezek idézésekor jól megfigyelhető a folyamat, melynek során a rendkívüli, gyakran legendás történeti események leírásai új szövegösszeállításokba kerülve exemplumokká alakulnak, ami az idézett szövegek műfaj- és funkcióváltásának átfogó problematikájára utal. 6. A kiadványok elbeszélő anyagának fontos forrásai a későközépkori exemplumgyűjtemények nyomtatott kiadásai (*Speculum exemplorum*, Thomas Cantipratanus) és a 16–17. századi példatárak (Stengel, Herolt), szentéletrajzok és legendagyűjtemények (Bonaventura, Ribadeneira, Bartholomaeus Albicius, Surlus, Brunner, Raderus, Maffei, Lippeloo), valamint a más idézeteknek is forrással szolgáló prédikációk és prédikáció gyűjtemények (Pelbárt, Jonghen, Laselve, Szt. Amadeus, Ferselius, Carthagená, L. de Ponte). A két utóbbi forráscsoportba tartozó művek nagy száma és gyakori idézése azt mutatja, hogy a társulati kiadványok jelentős szerepet játszottak a különböző középkori és kora újkori elbeszélő szövegek közvetítésében a szélesebb rétegek felé. 7. Elsősorban a jezsuita gondozású társulatok kiadványainak forrásaiként nagy számban szerepelnek a különböző jezsuita aszketikus szerzők művei (Drexel, Chavassius, Faber, Rho, Vieira, Andrade, Chrysogonus, Engelgrave, Hevenesi, Bourghesius, d'Averoult, Platus). 8. Alkalomszerűen találkozunk az idézett források között egyéb újabb aszketikus (Blosius, Szt. Antoninus) és enciklopédikus, teológiai művekkel (Lycosthenes–Zwinger, Contenson), liturgikus szövegekkel (Szt. Jakab liturgiája, Halotti liturgia) és egyházi forrásokkal (a tridentini zsinat jegyzőkönyvei).

Talán nem tévedünk, ha azt állítjuk, hogy ezekben a főbb csoportokba a többi társulati kiadvány forrásai is besorolhatók, s hogy ezek a forráscsoportok egyben utalnak a kiadványok által közvetített főbb eszmeáramlatokra, műfajokra és az ismeretanyag tematikus egységeire. A források idézésének gyakoriságát egy műven belül az egyes művek forrásanyagának elemzésekor már bemutattuk, a különböző kiadványok forrásai közti kapcsolatot pedig csak egy nagyobb anyag alapján érdemes megvizsgálni. Több különböző kiadványban egyaránt idézett újkori forrásra az azonos társulat típusához tartozó kiadványokban találtunk példát (Alanus). A közvetlen és közvetett módon idézett források aránya szinte művenként különböző, s pontosan jelzi a szerzők felkészültségét. A kiadványokban található hivatkozások számát tekintve az idézetek általában arányban vannak a művek egyéb szövegeivel és terjedelmével, ebből a szempontból a kiadványok többsége önálló alkotásnak számít. A bemutatott példák közül szorosabb értelemben vett

kompilációnak csupán a budai jezsuiták szentháromság társulata kézikönyvének bibliai idézetekből összeállított litániaszövegeit tekinthetjük. További részletes elemzés feladata az idézetek szöveghűségének, értelmezésének, transzformációjának vizsgálata az új szövegösszefüggésben, illetve a hivatkozás nélküli idézetek és a források esetleges további forrásainak megállapítása, a párhuzamos hivatkozásoknál pedig a szövegszerű egybevetés segíthet az átvétel pontos helyének meghatározásában.

IX. Tartalmi, szerkezeti és műfaji sajátosságok

A társulati kiadványok fő tartalmi, szerkezeti és műfaji jellemzői kiadványtípusonként szorosan összekapcsolódnak, ezért azokat a különböző típusokon belül együttesen mutatjuk be. Ebből következik, hogy egyrészt az ugyanahhoz a társulathoz vagy társulat típushoz kapcsolódó különböző típusú nyomtatványokat külön-külön elemezzük. Másrészt minden kiadványtípusnál más-más szempontokat helyeztünk előtérbe: olyan szempontokat, amelyek magának a kiadványtípusnak a tartalmi, szerkezeti, műfaji és funkcionális sajátosságaiból fakadnak, s a legjobb lehetőséget kínálják a sokrétű anyag jellemzésére. Ezek a sajátosságok azonban egy kiadványtípuson belül sem mindig egységesek, s a különböző típusok között is számos rokon vonás, átmeneti forma található. A kiadványtípusok között megfigyelhető különbségek mellett igyekszünk érzékelteni a hasonlóságokat is a tartalom, szerkezet és műfajok területén, s választ keresünk olyan kérdésekre is, hogy milyen külföldi előképei, párhuzamai vannak a hazai társulati kiadványoknak, s hogy ezek milyen kapcsolatot mutatnak a barokk kori áhítati irodalom más kiadványaival.

Áhítati művek

Az áhítati művek első csoportját a napi áhítatgyakorlatok rendszerét a naptári vagy egyházi év egészének vagy kiemelt részének rendjéhez kapcsoló kiadványok alkotják. Ezek a kivétel nélkül jezsuita szerzőktől származó, többnyire latin nyelvű művek virágkorukat a 17. század második felében és a 18. század első évtizedeiben élik. Eleinte a legmagasabb társadalmi rétegek magánáhítatára szolgálnak, majd lassan popularizálódnak, s alkalmanként a jezsuita kongregációk ajándékkönyveiként is megjelennek. A széles körben kedvelt naptári elv társulati alkalmazásának közvetett előzménye az egyházi év szent-kalendárium, valamint a szerzetesi zsolozsma gyakorlata, közvetlen előzményének a jezsuita szerzők ún. Mária-kalendáriumai tekinthetők a 17. század első feléből.¹⁰⁵⁵ A kiadványtípus klasszikus művelője Nádasi János, aki az egy adott témakörhöz tartozó szövegeket rendszerint a kalendárium-elv szerint csoportosítja, s ennek alapján napi olvasmányokat készít. Annus SSS. Trinitatis-a az év 52 hetére szétosztva

¹⁰⁵⁵ Brückner 1983b 617–618.

egy-egy elmélkedést tartalmaz a szentháromságról bibliai idézetekkel és a szentek műveiből vett részekkel; az Annus eucharisticus az év heteinek csütörtökeire osztja szét az áhítatgyakorlatokat, melyekhez általában hét-nyolc rövid exemplum kapcsolódik.¹⁰⁵⁶ A három részben megjelent Annus Meditationum Cordis I. része az advent 1. vasárnapja előtti szombattól a pünkösöd utáni 24. vasárnap szombatjáig szombati napokra, II. része advent 1. hetétől a nagyböjt 1. hetéig, III. része nagyböjt 1. vasárnapjától a pünkösöd utáni 24. vasárnapig terjedő vasárnapokra elosztott elmélkedéseket tartalmaz.¹⁰⁵⁷ Az I. rész egy-egy exemplummal megtöltött elmélkedései a vasárnapi evangéliumhoz kapcsolódva Máriáról, a II. és III. részé Jézus életéről szólnak. A nemzetközi kapcsolatokról szóló fejezetben ismertetett Nádasi művek többségéhez hasonlóan ugyanilyen elv szerint épül fel Nádasi Annus angelicus, Annus morientium c. és néhány más munkája is.¹⁰⁵⁸ Ugyancsak az egész évet kívánja átfogni a havi szentek (patrónusok) ábrázolásai-ból készített összeállítás a szenthez kapcsolódó fohással és rövid életrajzzal.¹⁰⁵⁹ A típus előzményeiről az illusztrációk vizsgálatánál szólnunk részletesen.

Az évi beosztás (kalendárium) mellett kedvelt megoldás a napi áhítatgyakorlatok elosztása egy hónap, ezen belül a hetek napjaira. Ezt az elvet követi Nádasi Mensis divini amoris c., több kötetben kiadott összeállítása¹⁰⁶⁰ és az ennek nyomán készült Hebdomada Meditandae aeternitatis c. műve¹⁰⁶¹ elmélkedésekkel, lelki olvasmányokkal „a legjobb rész” kiválasztásáról, „a pokol tüzének elkerüléséről”, valamint az Oratio angelica, melyben az áhítatok végzéséhez az Angyali üdvözet elmondása járul.¹⁰⁶²

Az egyházi év meghatározott részéhez kapcsolódik Hevenesi Gábor Taxonyi János által a győri Krisztus halála társulatnak magyarra is lefordított összeállítása a nagyböjt negyven napjára való elmélkedésekkel.¹⁰⁶³ A külön címmel ellátott elmélkedések (considerationes) tárgya Krisztus szenvedése, egy-egy consideratió belül négy kisebb elmélkedés, 1–1,5 oldal terjedelmű imádság, az adott napon Rómában elnyerhető búcsú és könyörgés olvasható. Taxonyi túlságosan általánosnak érezhette a mű szerkezetét, ezért társulatának a helyi viszonyokhoz alkalmazva saját kiadványt állított össze, amely szorosan a győri kálváriához kapcsolódik.¹⁰⁶⁴ A mű szerkezete nem a nagyböjti időszak, hanem a győri kálvária felépítését követi. Így nemcsak nagyböjtben, hanem más alkalommal is használhatták, s a helytől függetlenül ún. lelki zarándoklat végzésére is alkalmas volt. A mű gerincét a nyolc stációnál és a három kápolnánál mondandó imádságok

¹⁰⁵⁶ Szentháromság t. XIII 1, Nagyszombat II 3.

¹⁰⁵⁷ Mária t. (Nagyszombat) 5.

¹⁰⁵⁸ Nagyszombat II 4, Mária t. (Nagyszombat) 2, Nagyszombat II 5, Mária a haldoklók anyja X 1.

¹⁰⁵⁹ Mária t. (Nagyszombat) 9.

¹⁰⁶⁰ Mária t. (Nagyszombat) 6.

¹⁰⁶¹ Mária t. (Nagyszombat) 7.

¹⁰⁶² Nagyszombat II 8.

¹⁰⁶³ Győr V 1.

¹⁰⁶⁴ Győr V 2, 3.

alkotják, amit a Jézus szenvedéséről szóló litánia és az 50. zsoltárhoz fűződő bűnbánati áhítat egészít ki.

Sajátos felépítést mutat az egyes részleteiben a kluknoi Szt. Anna társulathoz kapcsolódó áhítati mű, amely 1708-ban és 1773-ban két-két kiadást ért meg.¹⁰⁶⁵ A kiadvány összeállítója nem csupán egy helyi társulat érdekeit tartotta szem előtt, munkáját általában a Szt. Anna tisztelet szolgálatába kívánta állítani. Innen érthető a mű összetett szerkezete, amely távoli hasonlóságot mutat a bécsi jezsuita noviciátus Szt. Anna társulatának a 18. század folyamán megjelent kiadványaival.¹⁰⁶⁶ Első részét Szt. Anna officiuma, litániája és a hozzá fűződő imádságok alkotják. A II. részt egy speciális napi áhítatgyakorlat, az ún. kilenc keddi áhítat (novena) Szt. Annához teszi ki, amely napi elmélkedésből, oktatásból és imádságokból áll. A III. rész Szt. Anna csodatételeiről szól, melyben a kluknoi Szt. Anna forrásról történeti leírást, valamint 15 különféle szükséghelyzetre szétosztva tanulással ellátott exemplumokat és mirákulumokat olvashatunk. A IV. részben a társulati búcsúk felsorolása után (amely egyébként a kézikönyvek egyik állandó szerkezeti egysége) Mária 12 ünnepéhez kapcsolódva egy-egy áhítatgyakorlat található, melyek erkölcsi oktatás, tanulás, fohász, litánia és imádság együtteséből állnak. A Szt. Anna officiumát tartalmazó I. rész egyben átvezet a napi gyakorlatokat tartalmazó áhítati művek következő nagy csoportjához, az officiumokhoz.

A kalendáriumhoz hasonlóan az officium is a barokk áhítati irodalom egyik, a 17. század második felétől a 18. század végéig folyamatosan kedvelt kiadványtípusa. Mindkét esetben egy már kialakult szerkezeti megoldás átvételével, társulati összefüggésben történő alkalmazásával van dolgunk. A két típus alapvető tartalmi különbsége, hogy míg a kalendárium jellegű művek középpontjában gyakran elbeszélő történetekkel bővített, újonnan szerzett elmélkedések állnak, s imádságok csak kiegészítő elemként szerepelnek bennük, az officiumokat napszakokra elosztott, többnyire már korábban meglévő kötött szövegek (imádság, zsoltár, himnusz, litánia) alkotják, melyekhez alkalmasszerűen rövid olvasmányok, bibliai részek kapcsolódnak. A kalendáriumokhoz hasonlóan itt is megfigyelhető a könyvtípus lassú popularizálódása a 18. század elejétől. A folyamat legjobb példája a jezsuita Mária kongregációk ajándékkönyveként és társulati összefüggésen kívül egyaránt gyakran megjelentetett Officium Rákóczianum, amelyet az ajándékkönyveknél mutatunk be.

A társulati összefüggésben megjelent legkorábbi officium a Mária társulatoknak 1662-ben kiadott Officium B. M. V., amely az imádságok elmondása által elnyerhető búcsúk felsorolása után egy kalendáriumot tartalmaz.¹⁰⁶⁷ Ezt követi Mária gyertyaszentelő boldogasszony napjától adventig mondandó két officiuma, egy adventi és egy advent utáni időre szóló Mária officium, a halottak officiuma, az öt lépcső és a hét bűnbánati zsoltár, a Mindenszentek litániája, valamint egy befejező imádság Máriához és János evangélistához. Ennél lényegesen kisebb terjedelműek és egyszerűbbek a konkrét

¹⁰⁶⁵ Kluknó I 1, 2, 3, 4.

¹⁰⁶⁶ Anna-Büchel ... 1706, 1737, 1757.

¹⁰⁶⁷ Helyhez nem köthető Mária t. I.

társulatokhoz kapcsolódó 18. századi officiumok: így például az egri oltáriszentség társulat 1764-ben megjelent kiadványa az oltáriszentség officiumán kívül csupán a társulat pápai búcsúit tartalmazza,¹⁰⁶⁸ a budai jezsuiták szentháromság társulatának Index novorum officium-a a szentek officiumainak csupán az áhítati rendjét (könyörgés, olvasmány, imádság) közli a hónapok és a napok rendjében,¹⁰⁶⁹ egy ismeretlen helyen működő Krisztus halála társulat 1753-ban megjelent nyomtatványa pedig a Krisztus öt sebe officium mellett egy rövid áhítati rendet közöl azoknak a szenteknek az ünnepére, akikről ereklye van a templomban.¹⁰⁷⁰

Az áhítati művek harmadik csoportját a helyi vagy egyházmegyei szervezésű társulatok speciális áhítatgyakorlatait tartalmazó kiadványok alkotják. Ezek a következő csoporttal együtt a 18. század közepén tűnnek fel nagyobb számban, s a legszélesebb rétegek egyénileg és közösségekben egyaránt közvetlenül is használhatták őket. A veszprémi egyházmegye szentháromság társulatának 1747-ben és 1750-ben megjelent két kiadványa¹⁰⁷¹ középpontjában a társulat speciális áhítatformája, a társulat kézikönyveiben is szereplő, részletesen ott ismertetett szentháromság olvasója áll, melyhez az 1747-es kiadványban az áhítati eredetéről és céljáról tájékoztató bevezető, valamint a szentháromságról szóló három ének kapcsolódik. Az 1750-es kiadványt egy szentháromság ének és a szentháromság szolgálatáról szóló elmélkedés vezeti be, ezt követi a szentháromság olvasója imádkozási módjának leírása, amely után a szentháromsággal, valamint az őrangyallal, Máriával, Jézussal kapcsolatos, különféle alkalmakra szóló (mise alatti, szünetekben mondandó, esti) áhítatok (litánia, imádság, ének, officium, felajánlás), valamint a Symbolum Athanasii következnek. A nagyműkei Szt. Anna és Szt. Gyula társulat 1756-ban megjelent áhítati kiadványában a bevezető részek után az áhítati rend leírása, majd a társulat különféle állapotú tagjaihoz szóló erkölcsi intések sorozata áll.¹⁰⁷² Ezt követi az alapvető imádságokból (Mi atyánk, Üdvöz légy Mária), bibliai részletekből (zsoltárok, Magnificat), valamint a társulat patrónusaihoz szóló litániából, himnuszából, felajánló imádságból és más imádságokból összeállított társulati áhítat szövege. A kiadvány II. részében található a társulati eljárások felsorolása, a főbb gyülekezeti alkalmak lefolyásának leírása, további áhítatok (Jézus neve litánia, Szt. Bernát imádsága a szent családnak), a tagoknak szóló befejező intések, valamint a társulati regulák és búcsúk szövege. Ez utóbbi a művet a kézikönyvekkel rokonítja. A társulatra jellemző speciális áhítatgyakorlatok találhatóak a tisztítóútzben szenvedő lelkek megsegítésére alakult kovácsi társulat 1779-ben megjelent kiadványában is.¹⁰⁷³ Itt az ajánlás és az imádkozási rend után a halottakért mondandó miseimádságok és litániák állnak, amiket egy esti ének, a hét bűnbánati zsoltár és a súlyos betegekért mondandó litánia követ. A kiadványt a halálra felkészítő elmélkedés, halotti litánia és a haldoklóért mondandó néhány imád-

¹⁰⁶⁸ Eger III 1.

¹⁰⁶⁹ Buda V 7.

¹⁰⁷⁰ Krisztus halála t. V 1.

¹⁰⁷¹ Veszprémi eh. I 2, 3.

¹⁰⁷² Nagyműke I 3.

¹⁰⁷³ Kovácsi I 1.

ság zárja. Mindettől nem sokban különbözik egy ismeretlen helyen működő Szt. Anna társulat áhítati kiadványa sem.¹⁰⁷⁴

Az áhítati művek utolsó csoportját azok a helyi vagy egyházmegyei szervezésű társulatokhoz fűződő kiadványok alkotják, amelyek középpontjában különböző alkalmakra szóló énekszövegek állnak, esetenként imádságokkal kiegészítve. Ezek a többnyire kis terjedelmű, közösségi célra szánt, de egyénileg is használható munkák rendszerint a legszélesebb rétegek igényeit elégítették ki, s az előző csoporttal együtt jelzik az áhítati művek szoros kapcsolatát a kézikönyvek áhítati részeivel. Az énekek általában a társulat titulusával, összejöveteli alkalmával, társulati tag temetésével, az egyházi év ünnepeivel, társulati zárandoklatokkal és más alkalmakkal kapcsolatosak. Ilyen kiadványokat ismerünk például a veszprémi egyházmegye szentháromság társulatával, a szombathelyi és kéméni rózsafüzér, a pozsonyi nagyboldogasszony, a győri Krisztus halála, valamint a keresztény tanítás társulattal összefüggésben.¹⁰⁷⁵

Ajándékkönyvek

A társulati kiadványok funkciójukat tekintve legegységesebb, tartalmi szempontból azonban legváltozatosabb csoportját az ajándékkönyvek jelentik. A használati összefüggés itt a társulatok jól körülhatárolható csoportja, a jezsuiták Mária kongregációi, ezen belül további különbségtétel a kongregációk típusai és belső tagozódása alapján lehetséges. Az elsősorban a jezsuita iskolák diákjait magukba foglaló kongregációknak jelentős számú felnőtt tagja is volt, akik nagyrészt a már végzett diákokból, valamint a kongregáció patrónusaiból kerültek ki. A legtöbb helyen el is különítették egymástól a felnőttek számára az ún. congregatio maior-t és a diákok ifjúsági kongregációját (congregatio minor). Másrészt volt néhány olyan ifjúsági kongregáció, amelybe a papi pályára készülő teológus hallgatók is beletartoztak. A kongregációknak ez a hármas rétegződése azt eredményezi, hogy az ajándékkönyvek a használat szempontjából három nagy csoportra oszthatók, melyeken belül aztán további tematikus egységek mutathatók ki. Ugyanakkor sem a használói rétegek, sem a tartalom alapján kialakított csoportok között nem húzható éles határ, a tartalmi differenciáltság mellett az ajándékkönyvek többségének egyik fontos jellemzője, hogy egy bizonyos műveltségi szint fölött ugyanazt a kiadványt a különböző társadalmi csoportok egyaránt használhatták.

Az ajándékkönyvek legnépesebb csoportját a kongregációk tagságának minden rétegéhez, elsősorban a világi felnőttekhez szóló aszketikus művek alkotják. Ezek a 17. század második és a 18. század első felében legnagyobb számban megjelenő kiadványok

¹⁰⁷⁴ Szt. Anna t. IX 2.

¹⁰⁷⁵ Veszprémi ehm. I 1, 8, Szombathely I 1, Kéménd I 1, Pozsony III 2, Győr V 4, Keresztény tanítás t. VII 10.

tartalmuk alapján gyakorlati és dogmatikai szempontból egyaránt több kisebb egységre bonthatók, melyek között a szorosabb értelemben vett általános aszketikus művek vannak többségben. Ezek elsődleges célja az erkölcsi tanítás, az erények növelése, a „lelki betegségek orvoslása”, az „égbe vezető út” megrajzolása. Jellemző példa a keresztény sztoicizmus legnépszerűbb műve, a Seneca Christianus, amely 28 fejezetben részleteket tartalmaz Seneca leveleiből, s minden fejezet középpontjában egy-egy erkölcsi, keresztény „tanítás” áll.¹⁰⁷⁶ Bona: *Manuductio ad coelum* c. műve ókori filozófusok és egyházatyák műveiből vett velős mondások (ún. medulla-k) segítségével 35 fejezetben szól az ég felé jutást segítő erényekről és az azt akadályozó negatív tulajdonságokról.¹⁰⁷⁷ Ide soroltuk Kempis Krisztus követésének módosított kiadását,¹⁰⁷⁸ valamint Rajcsányi Viator Christianus-át, amely három részben meghatározott témakörök szerint csoportosított elmélkedések (meditationes), aszketikai okfejtések (discursus ascetici) és megfontolások (considerationes) segítségével ad lelki vezetést az „égi hazába utazó” keresztény embernek.¹⁰⁷⁹ Ebbe a csoportba tartozik az a számos külföldi kiadást megért, s három különböző magyarországi kongregációnál is megjelent kiadvány, amely az első tridenti Mária kongregáció első tizennégy tagjának erényeit mutatja be elbeszélések, történeti leírások, példázatok segítségével.¹⁰⁸⁰ A történeteket a szerző a fő erények szerint 12 fejezetben csoportosítja, amelyek az adott allegorikus értelmezés szerint Mária koronájának egy-egy csillagát jelzik. A budai szentháromság társulat 1730-ban megjelent kiadványa már az ajándékkönyvek, alkalmi kiadványok és a kézikönyvek közti átmeneti formát jelzi: ebben a társulat tagjaihoz intézett buzdító prédikáció (adhortatio) után az I. rész a társulat privilégiumairól, a II. rész évi ünnepeiről, áhítatairól és karitatív tevékenységéről szól, a III. rész pedig a társulat tagjainak és jótévőinek felsorolása után az ideális társulati tag erényeiről ad összefoglaló jellemzést. Ehhez a kiadvány végén egy kihajtható táblázat kapcsolódik a mennybe és a pokolba vezető út 63–63 lépcsőjéről a különböző pozitív és negatív tulajdonságok, cselekedetek jelzésével.¹⁰⁸¹

Az általános tartalmú aszketikus könyvek között van néhány, melynek szerkezete az áhítati műveknél már megismert felépítést követi. Egyik részük kalendárium jellegű, és egyben sajátos tartalmi szűkítést mutat, amennyiben imádság-, elmélkedés-, oktatás- és példaanyagát a társulati összefüggésen kívül is kedvelt *ars moriendi*-k gyakorlatának megfelelően a jó halálra való felkészülés gondolata köré csoportosítja. Nádasi János *Maria aeternitatis beatae porta sancta* c. művének szerkezetét a hónap 31 napja,¹⁰⁸² Nádasi Annus Crucifixi Dei Jesu-jának vázát az év 52 péntekje adja,¹⁰⁸³ Nádasi Maria

¹⁰⁷⁶ Nagyszombat II 12.

¹⁰⁷⁷ Pozsony V 11.

¹⁰⁷⁸ Nagyszombat X 22.

¹⁰⁷⁹ Nagyszombat VI 2, 5.

¹⁰⁸⁰ Eger I 3, Nagyvárad II 1, Helyhez nem köthető Mária t. 3. szerzője Sommervogel IV 420. szerint Joannes Baptista Hofer SJ, első kiadása 1727-ben jelent meg Tridentben.

¹⁰⁸¹ Buda V 8.

¹⁰⁸² Mária t. (Győr–Nagyszombat) I. vö. Gajtkó 1936 51–53.

¹⁰⁸³ Nagyszombat II 2.

mater agonizantium c. művének alapja pedig az év tizenkét hónapja.¹⁰⁸⁴ Tartalmi szűkítés nélkül ugyancsak a naptári elv az alapja Nádasi Hebdomada meditandae aeternitatis c. könyvének, amely a hét napjaira szétosztott verses (rythmica meditatio) és prózai elmélkedések sorozata Isten szeretetéről.¹⁰⁸⁵ A mű II. részében Nádasi saját himuszait és imádságait közli Istenhez, a szentháromsághoz, az őrangyalhoz és néhány szenthez. Ide tartozik Hevenesinek az áhítati kiadványoknál már bemutatott Quadregesima sancta, valamint Cura habituati c. műve.¹⁰⁸⁶ Ez utóbbi háromszor tíz péntekre elosztva elmélkedésre ösztönző tanításokat közöl a kárhozatra vivő lelki bajokról, a megtisztulás útjáról és a tiszta állapot fenntartásáról. Hasonló elv alapján épül fel Pinamonti Sanctissimum cor Mariae-ja, amely a hét napjaira egy-egy megfontolást közöl Mária szentségéről, s minden megfontoláshoz több részre osztott áhítatok, könyörgések és buzdítások tartoznak.¹⁰⁸⁷ Az áhítati művek csoportjához hasonlóan az ajándékkönyvek között is megtaláljuk a havi szentek fohással és életrajzzal kiegészített képeiből készített összeállítást, amelyről az illusztrációknál szólunk részletesen.¹⁰⁸⁸

Az áhítati műveknél már érintett másik kiadványtípus az officium, melynek egyik változata a kongregációs ajándékkönyvként több kiadásban ismert Officium Rákócziánium.¹⁰⁸⁹ A kiadvány a mintegy húsz különféle officium és officium parvum mellett további litániákat, imádságokat és zsolnárokat közöl. Tartalma és felosztása számos hasonlóságot mutat a 17. századi officiumok, manualek és exercitiák tartalmával, szerkezetével, helyenként szöveg szerint is megegyezik velük. A különböző kiadásokban és fordításokban a 18. század végéig a tartalom némileg változik, egyszerűsödik. Nem állja meg a helyét az állítás, amely szerint ez a mű „tipikusan ifjúsági imakönyv”,¹⁰⁹⁰ épp ellenkezőleg, jelentős elterjedtségének oka abban van, hogy bár eredetileg valóban a Mária kongregációk tagjainak készülhetett, változatos összetétele és a speciálisan ifjúsági részek elhagyása révén túl tudta nőni a kongregációk kereteit és minden társadalmi csoport igényeit kielégítette.

Az összeállítás közvetett előzményei, illetve párhuzamai az V. Pius pápa által megreformált, először 1643-ban kiadott, majd Draskovich János által magyarra is lefordított, az áhítati műveknél korábban ismertetett Szűz Mária kissofficium, valamint a különböző szentek régebbi és újabb officiumai.¹⁰⁹¹ Kifejezetten kongregációbeli használatra utaló rész a műben viszonylag kevés van: ilyenek mindenekelőtt a kongregáció szabályai, búcsúi, a kongregáció összejövetele előtti és utáni könyörgések, a tanulás előtti imádság, az ifjúság szóló lelki tükör, s ide számítható az ifjúság védőszentjeinek jelenléte is. Ezek

¹⁰⁸⁴ Mária t. (Nagyszombat) 3.

¹⁰⁸⁵ Nagyszombat II 9.

¹⁰⁸⁶ Pozsony V 12, Pozsony V 5.

¹⁰⁸⁷ Pozsony V 10.

¹⁰⁸⁸ Kassa III 1.

¹⁰⁸⁹ Zágráb II 2, 3, 4, 10, 11.

¹⁰⁹⁰ Holl 1955 409., Knapp 2000.

¹⁰⁹¹ Gajtkó 1936 47–50, Holl 1955 406–408.

a részek azonban nem minden kiadásban szerepelnek, s előfordul, hogy a kongregációs ajándékkönyvként megjelent kiadványokban is részben hiányoznak.¹⁰⁹²

A különböző kiadások szövegszerű összevetésének csak az összes kiadás figyelembevételével lenne értelme, itt csupán az alapvető tartalmi, szerkezeti és műfaji egységeket ismertetjük. Az előszó és naptárrész után egymás után folyamatosan következő officiumok és más áhítati szövegek négy csoportra oszthatók: az elsőt az Istenhez, a másodikat a Máriához, a harmadikat a szentekhez és egyéb patrónusokhoz, a negyediket a különböző alkalmakhoz, elsősorban a halálhoz kapcsolódó szövegek alkotják. Ennek megfelelően a szentháromság-, Atyaisten-, Fiúisten-, szentlélek-, oltáriszentség- és szent kereszt-officiumok után a különböző Mária-officiumok következnek, melyek közé például az 1798-as zágrábi kiadásban egy pestis ellen mondandó officium ékelődik öt zsolttárral, majd a Szt. József-, Szt. Anna-, őrangyal-officiumok, valamint az egyéb középkori és újabb, elsősorban jezsuita szentekhez fűződő officiumok állnak. A negyedik részt különböző alkalmi imádságok vezetik be, majd a betegekért mondandó litánia, két halotti officium és litánia, a hét bünbánati zsolttár, a mindenszentek litániája és vegyes alkalmi imádságok együttese zárja a kiadványt. A szöveganyagnak tartalmáéhoz hasonlóan eredete is rendkívül változatos: a kor közkedvelt imádságai mellett kevésbé ismert középkori és barokk kori szövegek is vannak az összeállításban. A szövegek eredetére néhány esetben maga a mű is utal, amikor az imádságok egy részét neves személyeknek (pl. Szt. Ágoston, Szt. Bernát, Petrus Canisius) tulajdonítja, utal azok származására (pl. Szt. Bonaventura zoltároskönyvéből), illetve elmondja keletkezésük történetét (a szepőlötlen fogantatás officiuma például a kommentár szerint 1615-ben egy jelentés után jött létre). A különböző történeti rétegekből származó szövegek forrásainak, a tartalom időközben bekövetkezett változásainak tisztázása külön vizsgálat feladata.

A kongregációk tagságának elsősorban műveltebb világi és egyházi rétegéhez szólnak a jórészt a 18. század első felében kiadott teológiai, egyháztörténeti, történeti ismereteket közvetítő kiadványok. A keresztény hit alaptételeinek gyakorlati szempontú összefoglalása a célja a budai szentháromság társulat 1727-ben megjelentetett ajándékkönyvének, amely egy három részre tervezett mű első része.¹⁰⁹³ A több, mint 800 oldalas műben az ég felé vezető első lépcsőfokként 60 ún. megbeszélés (colloquium) található Isten megismeréséről a biblia és az egyházatyák művei alapján. Ebbe a csoportba tartozik Balde Veritates Christianae c. műve, amely 85 értekezésben adja a gyakorlati élet teológiáját a papság és a világi felnőtt olvasók számára.¹⁰⁹⁴ Ugyanez a mű egy másik kongregáció kiadványaként is megjelent, ahol még egy ismeretlen szerzőtől származó traktátust is hozzákötöttek az ellenség szeretetéről.¹⁰⁹⁵

¹⁰⁹² Zágráb II 11.

¹⁰⁹³ Buda V 2.

¹⁰⁹⁴ Besztercebánya I 1.

¹⁰⁹⁵ Eger I 2.

A történeti és az áhítati célkitűzés együttes megvalósítását példázza a nagyszombati kisboldogasszony társulat 1702-ben kiadott ajándékkönyve.¹⁰⁹⁶ Ebben az először 1632-ben Lublinban megjelent műben a jezsuita szerző történeti leírások és a hozzájuk kapcsolódó elméletek segítségével azt kívánja bemutatni, hogy a történelem folyamán Mária hogyan segítette meg a hozzá fordulókat. A szorosabb értelemben vett történeti művek közé tartozik az a kompendium, amely Kr. u. 1-től 1682-ig 18 különféle témakörben évszázadonként kronologikus rendben tekinti át az egyházi és világi történelem fontosabb adatait.¹⁰⁹⁷ A nagyszombati gyertyaszentelő boldogasszony kongregáció ajándékkönyvének 1722-ben megjelent történeti, egyháztörténeti értekezés a Rákóczi-szabadságharcot az elterjedt korabeli nézetnek megfelelően a nem katolikusok „tevélyeéseinek” következményeként értelmezi, s véleményének alátámasztására forrásokat is közöl.¹⁰⁹⁸ Az áhítati és a történeti célkitűzés szorosan összefonódik a kassai sarlós boldogasszony kongregáció 1743-ban kiadott ajándékkönyvében, amely négy részre osztott oktató elméletek sorozatában szól a jeruzsálemi ősegyház történetéről, a keresztény egyház üldözéséről és szabadságáról, valamint az ókori és a keresztény szokások, erkölcsök különbségéről.¹⁰⁹⁹ Lényegében ugyanez érvényes a magyarországi Mária-kegyképek történetének összeállítására, mellyel a szerző gyakorlati célja a doktori fokozat megszerzése, közvetett célja pedig a Mária-tisztelet növelése volt.¹¹⁰⁰ A mű tíz dekádra osztva a helynevek abc rendjében összesen száz Mária-kegykép történetét, eredetlegendáját adja. A szerző kritikai szándékát jelzi, hogy csak azokat a képeket veszi számba, amelyekről hitelesnek tartott adatokat sikerült szereznie, s a tisztázatlan eredetű képek katalógusát ezektől elválasztva közli. Ezt követően a magyarországi Mária-tisztelettel kapcsolatos száz, részben legendás történeti eseményt mond el röviden, amelyek ismert történeti személyekhez, magyar vagy magyar származású Mária-tisztelőkhöz fűződnek.

Az ajándékkönyvek második csoportját a kifejezetten a kongregációk diákjainak szánt kiadványok alkotják, melyek virágkora a 18. század első felére esik. Ezek közös vonása a tanulók napi életvitelének és más speciális igényeinek figyelembevétele. A csoport jellemző példája Hevenesi Diarium adolescentis studiosi c. műve, amely a győri és a pozsonyi gyümölcsoltó boldogasszony, valamint az egeri sarlós boldogasszony kongregáció ajándékkönyvéként egyaránt megjelent.¹¹⁰¹ A mű első részében nyolc fejezetben a jezsuita diákok hétköznapi életének eseményei (pl. tanulás, misehallgatás, étkezés) szerint csoportosított, szentéletű ifjak példájával összekapcsolott tanácsok olvashatók, a második részt a rendkívüli tevékenységekkel (gyónás, áldozás, pihenés) kapcsolatos tanácsok és exemplumok teszik ki. A harmadik, ún. imádság részben Mária szemplóteljes fogantatásának kis officiuma, az őrangyalhoz szóló imádság és könyörgés, valamint a halottak officiuma található. A jezsuita iskolák diákjainak szánt másik Hevenesi-mű, az

¹⁰⁹⁶ Nagyszombat VI 1.

¹⁰⁹⁷ Nagyszombat IV 3.

¹⁰⁹⁸ Nagyszombat X 12.

¹⁰⁹⁹ Kassa IV 5.

¹¹⁰⁰ Eger I 4.

¹¹⁰¹ Győr III 1, Eger I 5, Pozsony V 4.

Aucupium Innocentiae lényege a szüzesség erényének megjelenítése.¹¹⁰² Hevenesi ezt a könyvét a hét keddi napjain való olvasmányának szánta. Először Surius nyomán elmondja a rossz társaságba került, majd jó útra tért Landelinus ifjú történetét, majd a gonoszságokról szóló exemplumokkal színesített figyelmeztetés sorozatot közöl. Ezután 11 fejezetben bemutatja az ifjakra váró csábítások lehetőségeit, majd Borromei Károly jó halálért mondandó imája zárja a könyvet.

Elsősorban ugyancsak a kongregáció ifjú tagjaihoz szólt a gyöngyösi nagyboldogasszony kongregáció 1718-ban kiadott ajándékkönyve.¹¹⁰³ A bevezető részek után a tanulók napirendjének beosztása és a jó élet módjára törekvőknek ajánlott regula következik. Az ezután olvasható áhitati szövegek többnyire általános jellegűek: elmélkedésre indító gondolatok, tanácsok a testi tisztaság megőrzésére, egy haldokló levele a világban élőkhez, buzdítás (exhortatio) a megtérésre, egy elkárhozott ember lelke és teste közti dialógus (Szt. Bernát látomása), Damiani Szt. Péter himnusza a mennyek dicsőségéről, Jacopone da Todi verse (rythmus-a) a világ hiúságáról, valamint a keresztény ember végrendelete. Eredetileg kifejezetten a városi tanulóifjúságnak, egészen pontosan a franciaországi Pont-à-Mousson (Mussipontani) jezsuita kollégiuma tanulóinak címezte először 1617-ben kiadott Astiologus Christianus c. művét Périn, amely 1730-ban a kőszegi szeplőtelen fogantatás kongregáció ajándékaként is megjelent.¹¹⁰⁴ A könyv tíz fejezetének középpontjában egy-egy erény, közéleti szokás és ezzel kapcsolatos erkölcsi tanítás, elmélkedés áll, amelyeket ún. dokumentumok illusztrálnak.

Az ajándékkönyvek harmadik csoportjába a kongregációk papi pályára készülő vagy papként működő tagjainak szánt kiadványok tartoznak, jórészt ugyancsak a 18. század első feléből, melyekről csak röviden szólunk. Ezek egyik része ún. pasztorációs kézikönyv, másik része speciális egyházi jogi, jogi és teológiai, apologetikai ismereteket tartalmaz és szoros tartalmi kapcsolatot mutat a jezsuita kongregációs könyvtárak korábban bemutatott anyagával. Ilyen jellegű kiadványok mindössze két kongregáció, a pozsonyi gyümölcsoltó boldogasszony és a nagyszombati gyertyaszentelő boldogasszony kongregáció ajándékkönyvei között fordulnak elő. A csoport jellemző példái Segneri munkái: a Parochus instructus, amely 27 fejezetre osztva mutatja be a lelkipásztori tudnivalókat, az Instructio confessarii, amely 12 fejezetben a gyóntatáshoz ad tanácsokat, valamint a Trivium sacrum, amely a prédikációra, a gyermekek hitoktatására és a hívek vezetésére vonatkozó tanításokat tartalmaz.¹¹⁰⁵ Az ismeretlen szerzőtől származó Manuale parochorum az ideális pap képének versben történt megrajzolása után három fejezetben a papi erkölcs, a szentségek kiszolgáltatásával és az ereklyékkel kapcsolatos papi szolgálat kérdéseit tárgyalja. Ide soroltuk Szalézi Szt. Ferenc levelét a pré-

¹¹⁰² Pozsony V 12.

¹¹⁰³ Gyöngyös III 1.

¹¹⁰⁴ Kőszeg I 1.

¹¹⁰⁵ Pozsony V 2, Nagyszombat X 2, 3.

dikálás módjáról,¹¹⁰⁶ Tytkovski művét a bűnös lélek meggyógyításáról,¹¹⁰⁷ valamint Hertzig kézikönyvét a gyóntatással kapcsolatos papi tudnivalókról.¹¹⁰⁸

A papság használatára szánt, speciális jogi ismereteket tartalmaz a Bartholomaeus de Carthagenae nyomán készített *Enchiridion Juris c.* kompendium a fontosabb egyházi és polgári jogi rendeletek magyarázatával,¹¹⁰⁹ továbbá a *Libri V. Decretalium* alapján összeállított *Regulae Juris Canonici*, amely a kánonjog magyarázatát adja.¹¹¹⁰ A jogi ismeretekhez hasonlóan csupán néhány kiadvány van az ajándékkönyvek között a hitvédelem témaköréből. Ilyen Goodwin *Lapis Lydius*-a, amely 300 pontban a nem katolikusok által támadott katolikus hittételeket magyarázza.¹¹¹¹ A katolikus hit védelmét célzó *Assertatio Bipartita c.* kiadvány első részében A. Corvinusnak a kereszténység egységéért küzdő bizánci császárról, Justinianusról szóló művét, második részében J. Cocciusnak Luther Mártonról írt munkáját tartalmazza.¹¹¹² Ide tartozik Coturius *Epitomae c. vitairata*, amely az evangélikus egyház hittételeit mutatja be és bírálja a katolikus tanítás szempontjából.¹¹¹³

Végül van két olyan kiadvány, amit az ajándékkönyvek egyik csoportjába sem tudunk besorolni, de a megjelentető kongregáció alapján feltételezzük, hogy ezeket is a papság vagy az előkelő világiak használatára szánták. Az egyik Caussin: *Regnum Dei c.* kompendiuma, amely a Királyok könyvéhez fűzött értekezéseket (dissertationes) tartalmaz a közéleti emberek, uralkodók, előkelő férfiak, politikusok oktatására.¹¹¹⁴ A másik Nieremberg: *Dictamina c.* műve alapján összeállított aforizmagyűjtemény, amely a velős mondásokat témakörök szerint (pl. *moralia, stoica, spiritualia, politica*) csoportosítja.¹¹¹⁵

A magyarországi kongregációk ajándékkönyveiről összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy tartalmi, formai és műfaji tekintetben nem különböznek lényegesen a külföldi Mária kongregációk könyvanyagától. Alapvető közös vonás a meghatározott társadalmi csoportok tudatos megcélózása a kiadványokkal. Az elsősorban világi felnőtteknek szánt általános aszketikus művek, naptári formában megszerkesztett elmélkedések, erénygyakorlatok és officiumok épp úgy megtalálhatók közöttük, mint a diákkongregációk speciális kiadványai, valamint a teológiai, jogi, történeti munkák és a pasztorációs kézikönyvek, amelyeket elsősorban a papi pályára készülők és az egyházi személyek forgattak. A kiadványok tartalmi összetételének időbeli alakulása azt mutatja, hogy míg az aszketikus kiadványok a 17. század második felétől a 18. század közepéig folyamatosan megjelen-

¹¹⁰⁶ Nagyszombat X 27.

¹¹⁰⁷ Nagyszombat X 28.

¹¹⁰⁸ Nagyszombat X 29.

¹¹⁰⁹ Nagyszombat X 13.

¹¹¹⁰ Nagyszombat X 23.

¹¹¹¹ Nagyszombat X 7.

¹¹¹² Nagyszombat X 11.

¹¹¹³ Pozsony V 7.

¹¹¹⁴ Nagyszombat X 10.

¹¹¹⁵ Nagyszombat X 1.

nek, a diákoknak szánt kiadványok, a teológiai, történeti, jogi munkák és a pasztorációs kézikönyvek a 18. század első felében élik virágkorukat. Az ajándékkönyvek magyarországi története tehát egészében és részleteiben is párhuzamos a kiadványtípus európai történetével. Egyrészt ahogy a xéniumok kiadására 1650 előtt például Németországban is csak elszórt nyomokat találunk,¹¹¹⁶ ugyanúgy nálunk is a 17. század közepére tehető a kiadványtípus megjelenése. Másrészt például a linzi kongregációnál egészen a 17. század végéig csaknem kizárólag áhítatgyakorlatok vagy morális elmélkedések, szűkebb értelemben vett tipikus aszketikus művek jelennek meg, s csak a 18. század elejétől figyelhető meg az apologetikai, dogmatikai, teológiai, egyháztörténeti művek kiadása.¹¹¹⁷ Hasonló képet nyújtanak a klagenfurti és a mainzi kongregáció ajándékkönyvei is.¹¹¹⁸

A xéniumok kiválasztása, tartalmi összetétele következtetni enged a kongregációk vallási beállítottságára, irodalmi és művelődési programjára. Az ajándékkönyvek túlnyomó többségét kitevő aszketikus kiadványok legfőbb sajátossága, hogy nem követnek egy speciális aszketikus irányt, nem egy speciális jámborsági típus szolgálatában állnak, hanem az élet egész területét átfogják, s ezzel lehetőséget adnak egy organikus vallásosság kialakítására. Tévesnek bizonyult a felfogás a Mária-tisztelet középpontba állításáról a kongregációkban: a kiadványok tanúsága szerint a többi áhítatformához hasonlóan Mária tisztelete is az általános áhítat- és erénygyakorlatok keretei közé illeszkedik.¹¹¹⁹ A kiadványok által felölelt időszakon belül nem észleltünk lényeges változást az aszketikus művek tartalmi összetételében; az ajándékkönyvek többsége a 18. század közepéig a 17. századi vallásosság hagyományait, áhítati műveit és szövegeit közvetítette. A középkori, későközépkori szövegek alkalmoszerű továbbélésével párhuzamosan megfigyelhető az irodalmi alapkínálat folyamatos fennmaradása a 17. század második felétől a 18. század közepéig, esetenként egészen a század végéig. A diákoknak szánt aszketikus kiadványok, valamint a teológiai, történeti, jogi művek a 18. század elejétől kezdve tovább bővítik a kongregációk olvasmányanyagát, és lehetővé teszik egy teljesebb művelődési program életkor, egyházi-világi állapot és társadalmi rétegződés szerint differenciált, fokozatos megvalósítását.

Alkalmi kiadványok

Használati és műfaji szempontok alapján az alkalmi kiadványokat négy csoportra osztottuk, a szorosabb értelemben vett irodalmi műfajok a harmadik és negyedik csoportban találhatóak. Az első csoportba a társulatok folyamatos működésének dokumen-

¹¹¹⁶ Duhr 1910 381.

¹¹¹⁷ Kolb 1908 198–231.

¹¹¹⁸ Lamprecht 1914, Brück 1965–1966, Brückner 1984 130–132.

¹¹¹⁹ Miller 1934 102–103.

tumai tartoznak. Ilyenek az önállóan megjelentetett társulati regulák,¹¹²⁰ a társulatnak adományozott búcsúk¹¹²¹ és a társulatot engedélyező okiratok.¹¹²² Ezek a tartalmi egységek a társulati kézikönyvek és a felvételi lapok egyik állandó részét alkotják, így ezek a kiadványok utalnak az alkalmi kiadványok egy részének kapcsolatára ezekkel a kiadványtípusokkal.

A második csoportot a társulatok életének eseményeivel kapcsolatos nyomtatványok alkotják. Ezek az első csoport kiadványaival együtt a 18. század közepén jelennek meg nagyobb számban. Ide tartoznak a társulati ünnepekre szóló meghívók,¹¹²³ amelyek a társulat vezetőségének a tagokhoz intézett köszöntése után rendszerint tájékoztatnak az ünnep rendjéről, s amelyeket néha együtt nyomtattak ki az elhunyt tagok jegyzékével.¹¹²⁴ Ezek az ún. halotti katalógusok tartalmazzák az elhunyt tagok nevét, lakóhelyét, ritkábban tisztségét vagy foglalkozását, esetleg a halál pontos idejét. Ide tartoznak továbbá a társulatok előljáró-választásának (tisztújításának) és az új tagok felvételének lefolyásáról tájékoztató ceremóniák,¹¹²⁵ a társulat vezetőségének névsorát közlő alkalmi kiadványok,¹¹²⁶ valamint a társulatokkal kapcsolatos speciális liturgikus megnyilvánulások (pl. a korda megáldása) formulariumai.¹¹²⁷

Az alkalmi kiadványok harmadik csoportjába a társulati ünnepeken tartott prédikációk szerepelnek. Ezek a 18. század második, harmadik évtizedében tűnnek fel, s a század végéig folyamatosan kimutathatók. A prédikációk rendszeres alkalmi a társulat nyilvános felállítása,¹¹²⁸ újrafelállítása,¹¹²⁹ fő ünnepei,¹¹³⁰ előljáró-választása,¹¹³¹ első összejövedele,¹¹³² az új tagok¹¹³³ vagy egy-egy kiemelkedő személy¹¹³⁴ felvétele, esetleg a társulatot gondozó rend kedvelt szentjének ünnepe.¹¹³⁵ A beszédekhez gyakran mellékeltek a társulat előljáróságának névsorát,¹¹³⁶ nem egy esetben külön ajánlással látták el

¹¹²⁰ Nagyszombat VII 4, Pozsony XI 1, 3, Vác V 1, 2, Krisztus halála t. V 3, Pécsi ehm. I 1, Jézus szíve t. VIII 1.

¹¹²¹ Szakocsa I 1, Skapuláre t. VI 4, Jézus neve t. XI 1.

¹¹²² Héthárs I 1, Lesencetomaj I 1, Győri ehm. I 1.

¹¹²³ Buda V 18.

¹¹²⁴ Buda V 22, 23, 24, Kassa IV 8, 9, Nagyszombat II 17, 18, Nagyszombat X 8, 26, Mária t. (Nagyszombat) 8.

¹¹²⁵ Tata I 1. Szentgyörgy I 1.

¹¹²⁶ Pozsony XI 5.

¹¹²⁷ Kordás t. II 5.

¹¹²⁸ Buda V 5.

¹¹²⁹ Kalocsa I 1, Vác V 3.

¹¹³⁰ Buda I 3.

¹¹³¹ Pápa I 1.

¹¹³² Pozsony XI 4.

¹¹³³ Mária t. (Pozsony) 1.

¹¹³⁴ Buda VIII 1, 2, 3.

¹¹³⁵ Buda V 6.

¹¹³⁶ Komárom II 1–13.

őket,¹¹³⁷ a váci rózsafüzér társulat 1739-ben megjelent alkalmi beszédéhez pedig a szerző saját versét kapcsolta a szombathelyi rózsafüzér társulat jótevőiről.¹¹³⁸ Az ünnepi beszédek rendszerint dicsőítik a társulat patrónusát, titulusát vagy speciális kegyelemközvetítő eszközét, hangsúlyozzák a patrónus tiszteletének fontosságát, kiemelik a kultusz mindennapi életre gyakorolt kedvező hatását, s részletesen foglalkoznak a társulat tevékenységével és a társulatba tartozás különféle előnyeivel. E tematikus sajátosságokon túl a gyermek prédikációk kivételével a prédikációk tartalma és szerkezete nem különbözik lényegesen a 17–18. századi alkalmi egyházi beszédek témáitól és felépítésétől. Az anyag többségét kitevő gyermek prédikációk szerzői beszédek alap gondolatát minden valószínűség szerint készen kapták, az órákon megbeszélték, s a kidolgozás során elsősorban a tanult formulákat alkalmazták. Az általában rövid terjedelmű gyermek prédikációk között sok a technikailag viszonylag jól megoldott beszéd, ugyanakkor kevés tartalmi önállóságot mutatnak, elbeszélő anyagot csak elvéve tartalmaznak, s így elsősorban a trinitárius iskolák retorika oktatását jellemzik. A prédikációk között a magyar anyagban nem találtunk példát egy társulat jubileumi ünnepén tartott beszédek összekapcsolására, mint amilyen például a bécsi skapuláré társulat előtt a skapuláré átadásának 500. évfordulóján nyolc különböző személy által mondott beszédek kiadása.¹¹³⁹ Nincs példa a kiadványok között olyan összeállításra sem, amely egy társulat előtt több éven át rendszeresen mondott beszédek gyűjteménye.¹¹⁴⁰

Az alkalmi kiadványok utolsó csoportját néhány további irodalmi műfajt tartalmazó nyomtatványok alkotják. Első helyen állnak az ún. elogiumok, amelyek egy-egy kiemelkedő személyiségnek számító társulati tag vagy patrónus verses életrajzát adják. Ilyen elogiumot jelentetett meg a nagyszombati sarlós boldogasszony kongregáció 1645-ben Esterházy Miklós,¹¹⁴¹ 1720-ban Koháry Ignác halála alkalmával.¹¹⁴² A Koháry Ignácot dicsőítő költemény összesen tíz elogiumból áll, mindegyik az elhunyt egy-egy életrajzát verseli meg. Az elogiumokhoz még egy ún. paraenesis, oktató vers kapcsolódik, amely Koháry életét példaként állítja a társulati tagok elé.¹¹⁴³ a verses műfajok közé tartozik az a poema mysticum, amely Máriát mint az ég királynőjét és a szentháromságot dicsőíti, s amelyet a váci Mária társulat előtt adtak elő 1796 nagyboldogasszony ünnepén.¹¹⁴⁴ Hogy a verses műfajok a társulatok egy részének mindennapi életében is szerepet játszottak, tanúsítja az a Mária társulatok újonnan felvett tagjaihoz szóló, négy részből álló üdvözlő verszet, amelyet Moesch Lukács közöl poetikájában az ifjúsághoz illő műfajok illusztrálására.¹¹⁴⁵

¹¹³⁷ Bruck/Leytha I 1.

¹¹³⁸ Vác I 1.

¹¹³⁹ Fünf hundert jaehrige Zierde ... 1751.

¹¹⁴⁰ De ecclesiasticorum ... 1621.

¹¹⁴¹ Nagyszombat II 1.

¹¹⁴² Nagyszombat II 16.

¹¹⁴³ A műfaj külföldi párhuzama: Duellum vitae et mortis ... 1722.

¹¹⁴⁴ Mária t. (Vác) 12.

¹¹⁴⁵ Moesch 1693. Bán 1971 69.

Csak tartalmi kivonat (proloquium, 18 schema, szereposztás) áll rendelkezésre a nagyszombati szeplőtelen fogantatás társulat 1649-ben kiadott alkalmi színművéből (tragicomedia), amely a győzedelmes Judit bibliai történetét jelenítette meg.¹¹⁴⁶ A párbeszédes forma a társulati tagok közvetlen oktatását szolgálta a nagyszombati szent kereszt és a budai szentháromság társulat egy-egy jubileumi kiadványában. A nagyszombati társulat kiadványában „az isteni szeretetből származó emberi szándékok”-kal öt kérdés-felelet foglalja az erények növelésére”, s mindegyik párbeszédhez egy-egy ún. buzdító imádság kapcsolódik.¹¹⁴⁷ A művet egy Toldalék c. elmélkedés zárja, melynek célja az olvasó kedvének fokozása a fentiek elsajátítására. A budai társulat 1745-ben, majd 1751-ben újra megjelent kiadványában tizenöt kérdés-felelet mutatja be „a lélekben és igazságban való imádságnak hit-béli fundamentomát”, a társulattal kapcsolatos történeti és gyakorlati ismereteket (célok, imarend, regulák), amelyeket az egyéb tudnivalók (imádság, hálaadás, főünnep) egészítenek ki.¹¹⁴⁸ Ez utóbbi kiadvány ismét felhívja a figyelmet az alkalmi nyomtatványok egyes csoportjai és a társulati kézikönyvek közti tartalmi összefüggésre.

Kézikönyvek és felvételi lapok

A két kiadványtípus összekapcsolását a köztük lévő jelentős terjedelmi különbségek ellenére alapvető szerkezeti és részleges funkcionális hasonlóságuk indokolja. A felvételi lapok tulajdonképpen a nagy tartalmi, szerkezeti és műfaji változatosságot felmutató kézikönyvek egyszerűsített változatai: a társulatokkal kapcsolatos legfontosabb gyakorlati tudnivalókat sűrítve tartalmazzák, esetenként némi történeti és áhítati résszel kiegészítve. A kézikönyvek és a felvételi lapok alapvető szerkezeti egységei ebből következően azonosak: 1. a társulat eredete, története és célja, 2. társulati szabályok (regulák), 3. búcsúk, 4. áhítatok. A felvételi lapok egyik része ezekből csak a legfontosabbakat, a szabályokat és a búcsúkat tartalmazza,¹¹⁴⁹ másik része rövid történeti és áhítati részt is közöl,¹¹⁵⁰ s tulajdonképpen felvételi lappal bővített kézikönyvnek tekinthető.¹¹⁵¹ A továbbiakban a kézikönyvekkel foglalkozunk részletesen.

¹¹⁴⁶ Nagyszombat IV 2.

¹¹⁴⁷ Nagyszombat III 3.

¹¹⁴⁸ Buda V 14, 17.

¹¹⁴⁹ Bánfalva I 1, Nagyszombat VIII 1, Pozsony XI 6, Sopron I 1, Kordás t. II 12, Oltáriszentség t. XIV 2, Körnöcbánya I 2.

¹¹⁵⁰ Pozsony VIII 31, 38, Rózsafüzér t. IV 8, Oltáriszentség t. XIV 3, Mária szeplőtelen fogantatása t. XV 1, 2.

¹¹⁵¹ Buda I 1, Pest I 1.

A fő szerkezeti egységek sorrendje, terjedelme és differenciáltsága a kézikönyvekben rendkívül változó. Nem minden esetben találjuk meg mind a négy fő egységet, ugyanakkor alkalmanként további kiegészítő részek kapcsolódhatnak hozzájuk. A kézikönyvek első felében általában az adott társulatra speciálisan jellemző részek találhatók, s ezt követik az általánosabb érvényű áhítati egységek. Az igényesebb kézikönyvekben (mintegy az anyag felében) már az összeállítók elvégezték a kiadványok részekre tagolását, más esetekben a különböző tartalmi, szerkezeti egységek egymásba olvadnak, s csak hosszabb vizsgálattal lehet elkülöníteni őket. A legigényesebb kiadványokban az is előfordul, hogy az áhítati részt külön címlap választja el a kézikönyv többi részétől, így azt a társulattól függetlenül, önálló imádságos könyvként is megjelentethették, illetve használhatták. Néhány esetben a kézikönyvek belső szerkezete vagy valamelyik szerkezeti egysége allegorikus kapcsolatot mutat a társulat titulussával.

A bemutatás során a többi kiadványtípushoz hasonlóan itt is a használati összefüggéseket helyezük előtérbe. Feltételeztük, hogy a különböző típusú társulatoknál az alapvető szerkesztési elvek mellett kialakultak a kézikönyveknek az adott társulatra és a társulat gondozóira jellemző tartalmi és műfaji vonásai. Ezért az anyag rendspecifikus részét a szervezeteket gondozó szerzetesrendek, ezen belül a különböző társulat típusok, az egyetlen gondozóhoz nem köthető részét pedig társulat típusok, illetve ezen belül gondozók szerint csoportosítottuk.

A kézikönyvvel rendelkező legtöbb társulat típus a ferences rendhez kapcsolódik. Ezek közül a kordás társulat volt a legelterjedtebb, s ennek van a legtöbb kézikönyv jellegű kiadványa. A konkrét társulathoz nem kötődő első kordás kézikönyv 1660-ban jelent meg.¹¹⁵² A 41 lapos kiadványt a kordaviselés eredetéről, értelméről és hasznáról szóló rész vezeti be, amit a korda magyarázata követ. Ezután olvasható a kordásoknak adományozott pápai búcsúk és a regulák szövege, majd néhány Páduai Szt. Antal és Szt. Ferenc imádság zárja a könyvet. A következő nem helyi társulathoz kötődő kordás kézikönyv 1720-ban látott napvilágot, s 1768-ig további három kiadást ért meg.¹¹⁵³ A 356 lapos összeállítás a legterjedelmesebb kordás társulati kézikönyvnek számít, melyben a gyakorlati tudnivalók, történeti és áhítati részek felváltva követik egymást. A külön nem jelölt I. rész tartalma: előszó, kalendárium, reggeli imádságok Szt. Mechtild és Szt. Gertrúd alapján, pápai bulla és búcsú, könyörgés a társulati összejövétel elején, regulák a kordaviselésről és a búcsúkról, búcsúk, intés a regulák megtartásáról, búcsúkalendárium. A II. részben a társulat védőszentjeihez (Szt. Ferenc, Szt. Antal) és más szentekhez (Alkantarai Szt. Péter, Nepomuki Szt. János) fűződő áhítatok (litánia, imádság, könyörgés, kilenc napi áhítat), halotti és loretoi litánia, különböző alkalmi és speciális (pl. Szt. Ferenc tíz öröme) imádságok (részben Mechtild és Gertrúd alapján), valamint a társulattal kapcsolatos liturgikus megnyilvánulások (a kordaviselők generalis absolutiója, a korda megáldása, új tag felvételi rituáléja és megáldása) találhatóak. A három részre tagolt következő szerkezeti egység a korda eredetéről, viseléséről ad exemplumokkal bő-

¹¹⁵² Kordás t. II 1.

¹¹⁵³ Kordás t. II 2, 6, 11, 14.

vített leírást, és hús, kordával kapcsolatos csodás történetet közöl. Ezt dialógus követi a kordások elleni szemrehányásokkal és az azokra adott válaszokkal, majd 16 articulus magyarázza a kordás regulát és életmódot. A kiadványt két számozatlan oldalon egy ún. Hozzáadás zárja Szt. Ferenc Jézustól származtatott, IX. Gergely pápa által megerősített privilégiumainak szövegével.

Az 1725-ben megjelent kordás társulati kézikönyvben a regulák és búcsúk után az áhítati részben litániák és a Szt. Antalhoz fűződő kilenc napi áhítat található.¹¹⁵⁴ Az 1746-ban kiadott, 240 lap terjedelmű kézikönyv első fele öt részre oszlik: 1. bullák, 2. fő búcsúk, regulák, 3. regulamagyarázat, 4. a társulat templomi kötelezettségei, 5. tájékoztató a búcsúkról és a bűnbocsánatról, búcsúnaptár.¹¹⁵⁵ A könyv második fele különböző műfajú áhítatokat tartalmaz: középkori himnuszt (Veni Creator Spiritus), litániát (Szt. Ferenc, halottak, mindenszentek), imádságokat (rendi szentek, Isten, Mária, alkalmi, haldoklóért) és rezponzóriumokat (rendi szentek, haldoklóért), végül egy katekizmus jellegű „keresztényi beszélgetést” közöl a hitről. Az először 1780-ban, majd a következő évben ismét megjelent kézikönyv középpontjában különböző áhítatgyakorlatok állnak.¹¹⁵⁶ A gyakorlati tudnivalókat itt egy 40 oldalas bevezetésben foglalták össze, s a 334 lapos kiadvány többi részét öt csoportban az áhítatok teszik ki: 1. napi imádságok, fohászok, elmélkedések, 2. templomba menetellel, egyházzal, lelkipásztorral, bűnbocsánattal, hozzátartozókkal kapcsolatos imádságok, officium Krisztus szenvedéséről, ének a szenvedő Krisztushoz, 3. gyónási, áldozási imádságok, elmélkedések, áhítatok a szentekhez, akik között a hagyományos rendi és más szentek mellett szélesebb körben csak újabban tisztelt szenteket is találunk (Júdás Tádé), 5. a halálra készülési áhítatai. A helyi társulathoz nem köthető kordás társulati kézikönyveknek ebben a sorozatában jól nyomon követhető az áhítati rész szerepének fokozatos növekedése, a hagyományos áhítatformák és az elbeszélő szövegek háttérbe szorulása és új, a korábnál jobban szabályozott, egy racionális egyházi szemlélet hatását tükröző kultuszformák előtérbe kerülése.

A konkrét kordás társulathoz fűződő első kézikönyv a pozsonyi társulaté 1674-ből, amit 1696-ban ismét kiadtak.¹¹⁵⁷ Felépítése és tartalma nem különbözik jelentősen a 17. század második és a 18. század első felében kiadott, helyi társulathoz nem kapcsolódó kordás kézikönyvekéitől: a társulat pápai engedélyét búcsúk, regulák, regulamagyarázat és a részletezett búcsúengedélyek követik, az áhítati részben pedig néhány himnusz, imádság és Szt. Ferenc litániája található. A helyi kordás társulathoz fűződő kézikönyvek közül a zsolnai társulat 1691-ben megjelent kiadványa a legterjedelmesebb: míg a többi kordás társulati kézikönyv oldalszáma 100 alatt van, ezé a 200-at is meghaladja.¹¹⁵⁸ A három részre tagolt kiadvány I. részében a társulat eredete, alapítása és 20 pontba szedett regulái olvashatók. A II. részt a búcsúk és az évi búcsúnaptár alkotják,

¹¹⁵⁴ Kordás t. II 3.

¹¹⁵⁵ Kordás t. II 10.

¹¹⁵⁶ Kordás t. II 16, 17.

¹¹⁵⁷ Pozsony II 1, 2.

¹¹⁵⁸ Zsolna I 1.

míg a III. részben a már ismert kordások elleni ellenvetések és a rájuk adott feleletek találhatóak, a társulat búcsúinak 10 pontba szedett kivonatával. Áhítati rész tehát nincs a kiadványban. A komáromi kordás társulat 1693-ban kiadott kézikönyvében a szabályokhoz és búcsúkhöz rövid regulamagyarázat, erkölcsi oktatás, búcsúkalendárium és áhítati rész kapcsolódik.¹¹⁵⁹ Két, részben különböző kézikönyvet jelentetett meg az esztergomi kordás társulat 1696-ban és 1718-ban.¹¹⁶⁰ A különbség mindössze annyi, hogy az 1696-os kiadásban a gyakorlati tudnivalók és a későbbi kiadásénál valamivel bővebb áhítati rész után még egy katekizmus jellegű oktatás is található a katolikus hit alapelemeiről.

A helyi Páduai Szt. Antal társulat statútumaival egybekötve, folyamatos lapszámozással, de külön címlappal jelent meg a körmöcbányai kordás társulat kézikönyve 1726-ban.¹¹⁶¹ Ez a búcsúkon, szabályokon és Szt. Ferenc officiumán kívül mintegy 25 oldal terjedelemben a rózsafüzért imádkozó laikus társulati tagokkal kapcsolatos történeteket közöl. A váci és a kassai társulat kézikönyvei a szabályok, regulák és búcsú után az áhítati részben egyaránt csupán Szt. Ferenc officiumát és litániáját tartalmazzák, amit a csütörtökhelyi társulat kézikönyvében néhány egyéb társulati imádság egészít ki.¹¹⁶²

A kordás társulattal szemben a ferences harmadrend és a Páduai Szt. Antal társulat nem a legszélesebb rétegekhez, hanem a műveltebb közép- és felső rétegekhez fordult. Ennek megfelelően az alapvetően közös ferences sajátosságok mellett kézikönyveik is részben eltérő vonásokat mutatnak. A harmadrend 1744-ben kiadott viszonylag késői kézikönyvének I. részében a pápai engedély, regulák, regulamagyarázat, ceremoniale és a közös társulati áhítatok kaptak helyet.¹¹⁶³ A II. rész a harmadrend tizenkét dicsősége cím alatt a ferences szentek és boldogok évi búcsúkalendáriuma után a harmadrend történetét, elterjedését ismerteti példákkal, látomásokkal illusztrálva. A 12. ún. dicsőség a harmadrendi hitvallókkal és vértanúkkal kapcsolatos áhítatokat közöl. A III. rész a harmadrendiek áhítatgyakorlatait tartalmazza, amelyek officiumokból, napszakokra és a hét napjaira elosztott imádságokból, elmélkedésekből és lelkiismeretvizsgálatból állnak. Mindezt a hét bűnbánati zsoltár és a fogadalom megújítási módjának leírása egészíti ki. A több, mint 600 lap terjedelmű 1748-as kiadvány annyiban tér el az előzötől, hogy a gyakorlati és történeti ismereteket négy részben közli, majd függelékben a harmadrendi szentek és boldogok életrajzát hozza exemplumokkal, amihez elmélkedés („a belső imádság módja”) és különböző áhítatok (officium, zsoltárok, litánia) kapcsolódnak.¹¹⁶⁴ Az először 1752-ben, majd 1778-ban ismét kiadott kézikönyv történeti részt és elbeszélő szövegeket nem közöl, befejezésként néhány énekszöveget tartalmaz.¹¹⁶⁵ Az 1753-ban megjelent kiadvány az I. részben a harmadrend történetét kérdés-felelet formában ismerteti, majd a búcsú és regulák után a IV. részben előkelő harmadrendiekről szóló

¹¹⁵⁹ Komárom I 1.

¹¹⁶⁰ Esztergom I 1, 2.

¹¹⁶¹ Körmöcbánya II 1.

¹¹⁶² Vác II 1, Kassa I 1, Csütörtökhely I 1.

¹¹⁶³ Harmadrend III 4.

¹¹⁶⁴ Harmadrend III 5.

¹¹⁶⁵ Harmadrend III 6, 9.

történeteket mond el.¹¹⁶⁶ A harmadrendi ceremoniale itt az V., utolsó részben kapott helyet, külön áhítati rész nincs a könyvben. A harmadrendi kiadványok ismétlődő sajátossága a regulák egy részének kiemelésével létrehozott ún. ceremoniale, amely a beöltözés, fogadalomtétel, havi összejövetelek, fogadalomújítás, előljáró-választás stb. lefo-lyását szabályozza.

A Páduai Szt. Antal társulatok kézikönyvei közül a körmöcbányai társulat 1726-os kiadványa az engedélyező bullák, szabályok és búcsúk után terjedelmes áhítati részt tartalmaz, melyben a szenttel kapcsolatos litániák és imádságok mellett Páduai Szt. Antal kisebb és nagyobb officiumát, a haldoklók officiumát, valamint Páduai Szt. Antal hét napi (heti) áhítatát is megtaláljuk.¹¹⁶⁷ Ez utóbbiban az elmélkedésekhez és imádságokhoz a szent legendájának részletei kapcsolódnak. Az 1747-es kolozsvári kézikönyv a regulák és búcsúk után az áhítati részben először Szt. Antal officiumát, majd a Szt. Antal mise rezponzóriumát közli, az egyéb imádságok a szenthez, a társulat további patrónusaihoz és különböző alkalmakhoz fűződnek.¹¹⁶⁸

A jezsuita gondozású társulatok kézikönyveire térve szembevetendő, hogy míg a Mária kongregációk és más jezsuita szervezésű társulatok áhítati művei, ajándékkönyvei és kézikönyvei jelentős mennyiségű elbeszélő szöveganyagot tartalmaznak, a Krisztus halála társulatok kézikönyveiben ilyen egyáltalán nem fordul elő. Így például a gyöngyösi társulat először 1672-ben, majd 1712-ben ismét kiadott kézikönyve 12 ún. táblára oszlik.¹¹⁶⁹ Ezek közül az 1. tábla közli a gyakorlati tudnivalókat (bullák, búcsúk, regulák, szokások), valamint a speciális hétfői és pénteki litániákat a holtakért, illetve a boldog halálért, a többi tábla kizárólag különböző officiumokat és imádságokat tartalmaz. A rozsnói társulat 1693-ban megjelent kézikönyvének kilenc kissofficiuma közül az egyiket a korábbi kutatás eredeti magyar kompozíciónak ítélte.¹¹⁷⁰ Az officium, litánia, imádság műfajok szerepelnek leggyakrabban a többi Krisztus halála társulat kézikönyveiben is, esetenként elmélkedéssel kiegészítve.¹¹⁷¹ Többnyire a kézikönyvek szerkezete is hasonló egymáshoz: a társulat céljáról, rendtartásáról és búcsúiról szóló viszonylag rövid részek után terjedelmes áhítati egység következik. Az áhítatgyakorlatok középpontjában többnyire Krisztus szenvedése (Krisztus öt sebe, szent kereszt, Krisztus vére, a megfeszített Krisztus, keresztút) és a különböző halálpatrónusok (Mária, Dizmász, József, Borbála) tisztelete, valamint a halál (jó halál, tisztító tűzben szenvedő lelkek) gondolata áll, alkalmanként egyéb áhítati szövegekkel kiegészítve. A Krisztus halála társulatok kézikönyveinek ezek a tartalmi, szerkezeti és műfaji jegyei lényegüket tekintve egészen az 1770-es évekig azonosak maradnak.

¹¹⁶⁶ Harmadrend III 10.

¹¹⁶⁷ Körmöcbánya I 1.

¹¹⁶⁸ Kolozsvár I 2.

¹¹⁶⁹ Gyöngyös II 1, 2.

¹¹⁷⁰ Rozsnó I 1. Holl 1955 408.

¹¹⁷¹ Nagyszombat VII 1, 2, Marosvásárhely I 1, Znióvárálja I 1, Kassa II 1, Besztercebánya II 1, Pécs I 1, Buda IV 1, Kassa II 3, Zsolna II 1, Nagyszombat VII 4.

A Krisztus halála társulatokhoz hasonló célra szervezték meg a jezsuiták a nagyszombati szent kereszt társulatot, melynek 1700-ban, majd 1762-ben ismét megjelent kézikönyve rokon vonásokat mutat a Krisztus halála társulatok kézikönyveivel.¹¹⁷² A gyakorlati tudnivalók utáni áhítati rész officiumai, litániái és imádságai itt is többnyire Krisztus szenvedéséhez és a halálhoz kapcsolódnak. A könyvet egy ún. lelki zárándoklat zárja „Urunk koporsójához”, melynek szerkezetét a keresztút hét stációja alkotja.

A Krisztus halála és a szent kereszt társulatok kézikönyveihez hasonlóan nem táltunk elbeszélő szövegeket a karmeliták által gondozott skapularé (karmelhegyi boldogasszony) társulatok néhány kézikönyvében sem. Ezek közül kettő helyi társulathoz nem köthető, viszonylag kis terjedelmű kiadvány a társulat rendtartásával, speciális és egyéb áhítataival.¹¹⁷³ A deményi társulat 1745-ben kiadott, 336 lap terjedelmű kézikönyve két fő részre tagolódik: az első rész hét fejezetben a társulat privilégiumairól, búcsúiról és reguláiról tájékoztat, a második rész tíz, egy-egy virágallégoriával jelölt fejezetben a társulati imádságokat tartalmazza.¹¹⁷⁴ Így például a jácint a reggeli áhítat, a viola a gyónás imádságait, a peonia pedig a betegség idején mondandó imádságokat foglalja össze. Az imádságok közül az általános jellegűek mellett csupán néhány kapcsolódik a társulat titulushoz (pl. karmelhegyi boldogasszony litánia).

A szélesebb körben elterjedt rendspecifikus társulatok kézikönyvei után lássuk az ugyancsak egy-egy szerzetesrendhez kapcsolódó, ám kevésbé ismert, kisebb társulat típusok kézikönyveit, melyekből rendszerint csupán egyet-egyet ismerünk. Ilyen volt a kamalduli rend Krisztus koronája társulata, melynek kézikönyve kisebb változtatásokkal 1706-ban és 1770 körül konkrét társulattól függetlenül, 1731-ben és 1732-ben pedig a széplaki társulattal összefüggésben jelent meg. A kézikönyv középpontjában egy speciális áhítatforma, a Krisztus koronája áhítat áll. A kiadvány először elmondja az áhítat eredetét, majd az áhítat megalkotója, a 15–16. század fordulóján élt, boldogként tisztelt kamalduli remete, Michael de Pini legendás elemekkel átszőtt életrajzát ismerteti. Ezt követik a társulat búcsúi, a Krisztus koronája rózsafüzér imádkozási és megáldási módjai, az áhítat római búcsúnapjai, egy imádság a tisztító tűzben szenvedő lelkekért, valamint az 1731-es és 1732-es kiadásban XIII. Benedek pápa 1728-ban kiadott bullája az áhítatról. Az 1732-es kiadásban az áhítattal kapcsolatos áldásszöveg és a pápai bulla közé beiktatták a kamalduli rend egyik alapítója, Szt. Romuald csodás történetekben bővelkedő életrajzát, amit a szent égi lépcsővel kapcsolatos, Augustinus Sartorius csehországi ciszterci szerzetes által a 18. század elején megverselt híres látomása egészít ki.¹¹⁷⁵

Nincsenek elbeszélő jellegű szövegek a loretói szerviták Mária hét fájdalma társulatának 1670-ben, a pozsonyi orsolyiták Jézus szíve társulatának 1721-ben, valamint a pozsonyi klarisszák Mária szíve társulatának először 1731-ben, majd 1761-ig még négy-

¹¹⁷² Nagyszombat III 1, 4.

¹¹⁷³ Skapularé t. VI 1, 2.

¹¹⁷⁴ Demény I 1.

¹¹⁷⁵ Krisztus koronája t. XII 1, 2, Széplak I 1, 2. vö. Sartorius 1715 69–74.

szer kiadott kézikönyvében.¹¹⁷⁶ Ezek a már jól ismert szerkezetet követik a történeti és gyakorlati tudnivalók leírásával, valamint a speciálisan társulati és a társulati alkalmakon kívüli, de a társulat titulusával vagy speciális feladatával rendszerint összefüggő áhítatok (officium, litánia, imádság, ének) szövegeivel. Ettől némileg eltér a trinitáriusok egri szentháromság skapuláréja társulatának 1745-ben kiadott kézikönyve.¹¹⁷⁷ Ebben a tíz részre osztott munkában a skapularé eredetéről szóló II. rész után a skapulárnak tulajdonított „csuda-tételek” kaptak helyet. Ezt követik a búcsúkkal és a tagok kötelezettségeivel kapcsolatos tudnivalók, majd az áhítatok után a társulat speciális feladatának, a rabváltás „gyümölcseinek” történeti leírása zárja a kiadványt.

A kézikönyvek másik nagy csoportját a több különböző egyházi testület által gondozott társulatok és társulat típusok kiadványai alkotják. Ezek arra hívják fel a figyelmet, hogy ugyanazon a társulat típuson belül a különböző gondozók szerint a kézikönyveknek hányféle változata fordul elő, illetve hogy a különböző típusú társulatok kézikönyveiben mennyiben fedezhetők fel az azonos gondozókra utaló sajátosságok. A domonkos rend mellett a pálosok és a világi papság által is széles körben terjesztett rózsafüzér társulatok kézikönyveiben a rózsafüzér történetének és imádkozási módjának leírása mellett az áhítattal kapcsolatos búcsúk rendszerének ismertetése áll a középpontban. Ehhez alkalomszerűen liturgikus megnyilvánulások (generalis absolutio, benedictio-k), egyéb imádságok, áhítatok, oktatások, litániák, énekek változó mennyiségű szövegei kapcsolódnak.¹¹⁷⁸ A helyhez nem köthető társulatok kézikönyvei általában kevesebb egyéb áhítati szöveget tartalmaznak.¹¹⁷⁹ Elbeszélő szövegek csupán a szenci társulat először 1747-ben, majd 1755-ben és 1759-ben ismét kiadott, valamint a pálosok által gondozott pápai társulat 1776-ban megjelent kézikönyvében fordulnak elő.¹¹⁸⁰ A két társulat kiadványa szoros tartalmi kapcsolatot mutat, de szerkezetük részben eltér egymástól: bár mindkettőben ugyanaz a 15, illetve 16 rózsafüzér történet olvasható, ezek a szenci könyvekben a kiadvány végén, a pápaiban „Szép Históriaik a Sz. Olvasó ... gyakorlásáról” címmel az áhítat leírása után és a búcsúk előtt található. Ezen kívül az utóbbiban a társulati regulák között az áhítatot létrehozó Alanus de Rupe látomása is szerepel az Ave Maria-ról, a kiadvány másik felét kitevő áhítati rész a „Rósa-Leveleltskék” címet viseli.

A szentháromság társulatok 18. századi elterjedéséhez a budai jezsuiták szentháromság társulata és számos új kiadást, illetve kiadásváltozatot megért kézikönyve adta az egyik döntő ösztönzést.¹¹⁸¹ Ez a kézikönyv mintául szolgált más, nem csupán jezsuiták által gondozott szentháromság társulatok kézikönyveihez.¹¹⁸² A középpontban itt is

¹¹⁷⁶ Loreto I 1, Pozsony VII 1, Pozsony VI 1.

¹¹⁷⁷ Eger II 2.

¹¹⁷⁸ Pápa II 1, 2, Szombathely I 2. Hasonló megoldást mutat egy 1650–1660 körül keletkezett szlovén nyelvű kézirat rózsafüzér társulati könyv szerkezete. Hadrovics 1957 379–381.

¹¹⁷⁹ Rózsafüzér t. IV 1–10.

¹¹⁸⁰ Szenc I 1, 2, 3, Pápa I 2.

¹¹⁸¹ Buda V 9, 10, 11, 12, 13, 15, 20.

¹¹⁸² Vác III 1, 2, Pest IV 2, Kolozsvár V 1, Kőszeg III 1.

egy speciális áhítat, a szentháromság olvasója áll, s a társulat története, búcsúi, regulái és egyéb áhítatai többnyire köréje rendeződnek. A szentháromság olvasója a szentháromsággal kapcsolatos litániák, imádságok és énekek kombinációjával létrehozott speciális rózsafüzér típus, melynek elterjedtségét tanúsítja, hogy más szentháromság társulatok kézikönyveiben is szerepel, és túlnöve a társulati kereteket, belekerült különböző imádságos könyvekbe, sőt a Dunántúl egyes részein még századunk első felében is ismerték. Az áhítat megalkotója és népszerűsítője a budai társulathoz is fontos szerepet játszó Padányi Bíró Márton, aki veszprémi püspökként később az egész egyházmegyét átfogó szentháromság társulatot hozott létre. Megírta és a társulattal kapcsolatos több más kiadvány mellett három kiadásban megjelentette a társulat kézikönyvét, amely 800 oldalon, 18 részben a társulati tagoknak ajánlott különféle imádságok, oktatások, litániák és énekek gyűjteménye.¹¹⁸³ A közvetlenül a szentháromsághoz kapcsolódó első két rész után a szentségekkel, a „keresztény ember reggeli és estvéli kötelességei”-vel, a kereszt, a képek és a szentek tiszteletével, az ünnepekkel, a szükséghelyzetekkel és a káromkodással összefüggő áhítati szövegeket közöl. Padányi a szentháromság mellett Szt. Vendel tiszteletét is pártfogolta, s innen érthető, hogy a mű végén – a kézikönyv egyetlen elbeszélő részeként – a szent önállóan is megjelentetett legendáját és mirákulumait hozza, ének- és imádságsszövegekkel kiegészítve.

A kézikönyvvel rendelkező különböző oltáriszentség társulatokat jezsuiták, ferencesek és világi papok gondozták, elbeszélő anyagot csupán a soproni jezsuiták oltáriszentség társulatának 1642-ben kiadott kézikönyvében találunk.¹¹⁸⁴ Ez a társulat engedélye, búcsúi, regulái, valamint a társulatba lépés alkalmával és az összejövetelek elején mondandó imádság után elmélkedésre ösztönző történetekkel fűszerezett napi áhítatgyakorlatokat, majd a napi munka jó végzése érdekében a különböző rendű és rangú embeerekhez szóló intéseket tartalmaz. Ezután öt kérdés és felelet következik a társulati tagok és a nem katolikusok (elsősorban evangélikusok) közti ellentétekről, amit Luther Mártonnak a katolikus egyházzal kapcsolatos egy-egy állítása és az erre adott katolikus válasz egészít ki, végül néhány litánia zárja a 300 lapos művet. A helyi és egyházmegyei szervezésű oltáriszentség társulatok későbbi kézikönyvei ennél általában kisebb terjedelműek, polemikus részeket nem tartalmaznak, s bennük a különböző áhítati szövegek (imádság, litánia, ének, officium, zsoltár, benedictio, elmélkedés, tanítás) kapnak hangsúlyos szerepet.¹¹⁸⁵

A szentekről elnevezett (Szt. József, Nepomuki Szt. János, Alamizsnás Szt. János, Rókus, Sebestyén, Rozália, Szt. Anna és Szt. Gyula) társulatok kézikönyvei rendszerint az alapvető szerkezeti egységekből épülnek fel, a részek változó sorrendjével, az egyik vagy másik rész előtérbe állításával, illetve elhagyásával, az áhítatok középpontjában a

¹¹⁸³ Veszprémi ehm. I 5, 6, 7.

¹¹⁸⁴ Sopron II 1.

¹¹⁸⁵ Nagyszombat I 1, Tokaj I 1, Egri ehm. I 4, Szepesi ehm. II 1, Székesfehérvári ehm. I 1, 2.

védőszenttel kapcsolatos szövegekkel.¹¹⁸⁶ Elbeszélő műfajokat a jezsuita gondozású zágrábi Szt. Izidor és Mária, valamint a kőszegi és lévai Nepomuki Szt. János társulatok kézikönyvei tartalmazzák. A zágrábi társulat kézikönyve a társulat története, búcsúi és regulái után a II. és III. részben a két patrónus, Szt. Izidor és felesége, az 1615-ben boldoggá avatott Maria de la Cabeze vita-ját és mirákulumait hozza, amit a IV. részben a társulat fontosabb iratai és áhítatai követnek.¹¹⁸⁷ Lényegét tekintve azonos egymással az ugyancsak jezsuita szervezésű kőszegi Nepomuki Szt. János, illetve a világi papi gondozású, hasonló titulusú lévai társulat 1761-ben, illetve 1779-ben kiadott kézikönyve: a későbbi kiadvány a korábbinak némileg módosított átvétele egy másik társulat számára.¹¹⁸⁸ A regulák és búcsúk után az áhítati rész végén mindkét kiadásban Nepomuki Szt. János rövid legendája olvasható.

Csak a legfontosabb gyakorlati tudnivalókat tartalmazza a szegény városi rétegek cselédek megsegítésére létrehozott pozsonyi és soproni őrangyal társulat egy-egy kézikönyve; a pozsonyi könyvben ezen kívül a társulati célok, szabályok, „gyümölcsök”, intések és búcsúk előtt egy, a befizetett összegek nyilvántartására szolgáló nyomtatott táblázat, valamint a tagoknak szóló „lelki biztatás” található.¹¹⁸⁹

A kézikönyvek legösszetettebb csoportját a különféle titulusú Mária társulatok kézikönyvei alkotják. Ezeknek a társulatoknak egyik része jezsuita Mária kongregáció, másik része más rendek vagy a világi papság által gondozott egyéb Mária társulat. Ennek megfelelően a Mária társulatokon belül a kézikönyveknek több csoportja különbözethető meg egymástól.

A legerjedelmesebb és egyben legváltozatosabb csoport a Mária kongregációk kézikönyvei, amely több rokon vonást mutat a kongregációk áhítati kiadványaival és a rend által gondozott más társulatok kézikönyveivel. A nagyszombati szeplőtelen fogantatás társulat 1638-ban megjelent kézikönyvében, amely egyben a hazai Mária kongregációk egyik első kiadványa, a regulákat és búcsúkat napszakokra elosztva először Máriához, majd a szentháromsághoz kapcsolódó különféle imádságok, tanácsok, officiumok rendszere követi, s a társulat székhelyétől távol élő tagok szabályai zárják az összeállítást.¹¹⁹⁰ A pozsonyi Mária, a haldoklók anyja társulat 1647–1704 között három kiadást megért kézikönyve a szokásos tudnivalók mellett a társulati zarándoklatokról és a szervezet évi ünnepeiről is tájékoztat.¹¹⁹¹ A nagyszombati sarlós boldogasszony társulat először 1662-ben megjelent, majd némileg rövidítve 1668–1703 között további öt kiadást megért kézikönyvében a búcsúkalendárium után hét részben különféle áhítati szövegek következnek, s a „leges et indulgentiae congregationis” csak a kiadvány legvé-

¹¹⁸⁶ Szt. József t. XVI 1, Szepesség I 1, 2, Kalocsa II 1, Zsigmondháza I 1, Pozsony IX 1, 2, Pozsony XIII 1., Nagyemőke I 1, 2, Rudnok I 1.

¹¹⁸⁷ Zágráb III 1.

¹¹⁸⁸ Kőszeg II 1, Léva I 1.

¹¹⁸⁹ Pozsony XIV 1, Sopron III 1.

¹¹⁹⁰ Nagyszombat IV 1.

¹¹⁹¹ Pozsony X 1, 2, 3.

gén található.¹¹⁹² Az áhítati részek középpontjában officiumok, más napi áhítatgyakorlatok, a bűnbánat, az oltáriszentség, Jézus neve, Mária, a társulat segítő szentjeinek tisztelete és különféle egyéb gyakorlatok állnak imádságokkal, zsolttárogatokkal, lelki tükörrel, buzdításokkal, litániákkal és officiumokkal.

A nagyszombati gyümölcsoltó boldogasszony kongregáció 1696-ban megjelentetett kézikönyvének különlegessége a társulati tudnivalók között a regulák, figyelmeztetések nemek szerinti elkülönítése.¹¹⁹³ A győri nagyboldogasszony kongregáció 1735-ben kiadott kézikönyve a gyakorlati ismeretek között a társulat rektorait, jótevőit és azok ajánlásait is ismerteti, az áhítati részben pedig mind a reggeli, déli és esti harangszóval kapcsolatos elmélkedést, mind pedig a havi patrónusok tiszteletének leírását exemplumok színesítik.¹¹⁹⁴ A könyvet a „Krisztus feltámadá” kezdetű húsvéti ének zárja, amit a kommentár szerint „nagyszombaton a processio után németekkel szoktunk énekelni”. A székesfehérvári nagyboldogasszony társulat 1737-es kézikönyvének első két részében a pápai megerősítés előtti működés leírása és a megerősítéssel kapcsolatos dokumentumok, III. részében a társulat nyilvános megalakulásakor mondott prédikáció szövege olvasható.¹¹⁹⁵ A nagyváradi gyümölcsoltó és a nagyszombati gyertyaszentelő boldogasszony kongregáció 1745-ben, illetve 1748-ban megjelent kisterjedelmű kiadványai a korábbiakhoz viszonyítva újat nem tartalmaznak.¹¹⁹⁶ Mindez arra utal, hogy a magyarországi Mária kongregációk kézikönyvei lényegében ugyanolyan tartalmi és szerkesztési elvek alapján készültek, mint a külföldi kongregációk első hasonló típusú kiadványai a 16. század végén és a 17. század első felében,¹¹⁹⁷ s a kongregációk áhítati és ajándékonyveivel való szoros kapcsolatot is megfigyelhetjük.

A ferencesek által gondozott Mária társulatok kézikönyvei közül a gyöngyösi sarlós boldogasszony társulat először 1673-ban, majd 1684-ben megjelent kiadványa a regulák és búcsúkat után terjedelmes áhítati részt közöl Páduai Szt. Antal kis officiumával, Szt. Bonaventura Szt. Antal rezponzóriumának magyarázatával és egyéb áhítati szövegekkel.¹¹⁹⁸ Az officiumban a leckék Páduai Szt. Antal életéből vett exemplumszerű történetek, többek között a szent egyházi ikonográfiájának értelmezésével, s a rezponzorium magyarázat ugyancsak a szent életéből vett példákat és csodákat idéz. A budai szeplőtelen fogantatás társulat 1732-ben kiadott kézikönyvének I. részében hét ún. szabály közé helyezték el a búcsúkat, azok rendszerét, a társulati áhítatformákat és áldásokat.¹¹⁹⁹ A II. részben a szeplőtelen Szűz Mária, a szenvedő Krisztus és az oltáriszentség officiumai

¹¹⁹² Nagyszombat II 6, 7, 10, 11, 12, 14.

¹¹⁹³ Nagyszombat V 1.

¹¹⁹⁴ Győr IV 1.

¹¹⁹⁵ Székesfehérvár I 1.

¹¹⁹⁶ Nagyvárad III 1, Nagyszombat X 24.

¹¹⁹⁷ Vö. pl. Coster 1576, Didden 1605, Gemaine Regeln 1626, Lechner 1628², Manuale Sodalitatis Immaculatae conc. ... 1630, Manuale almae Congregationis ... 1632.

¹¹⁹⁸ Gyöngyös I 1, 2.

¹¹⁹⁹ Buda II 1.

között egy vegyes Mária-áhitati rész és Szt. Bonaventura szent kereszt himnusza foglal helyet.

A világi papi gondozású nagyszombati nagyboldogasszony és a komáromi Mária a halottak anyja társulat kézikönyvei sem elbeszélő szövegeket, sem pedig – a nagyszombati társulat fő patrónusaként tisztelt nagyszombati Mária-kegyképhez szóló „ajánló könyörgés” kivételével – egyéb sajátos vonásokat nem tartalmaznak, a premontrei gondozású csornai Mária a halottak segítsége társulat kisterjedelmű kézikönyve pedig áhitati rész nélkül jelent meg.¹²⁰⁰

A helyhez nem köthető Mária társulatok kézikönyvei között van néhány, amely a 18. század közepétől kezdve jelzi a Mária társulati kézikönyvek bizonyos tartalmi, szerkezeti és műfaji egységesülését. Már 1730-ban megjelent olyan Mária társulati kézikönyv, amely nem kapcsolódik konkrét társulathoz, s csak az ifjúságnak szánt néhány speciális áhitatgyakorlat enged következtetni a kongregációs használatra.¹²⁰¹ Az 1760-as évektől több kiadásban napvilágot látott kézikönyvben a történeti részek elhagyásával megfigyelhető a szerkezet egyszerűsödése, s ezzel párhuzamosan az áhitati rész terjedelme is csökken, szöveganyaga egysíkúbbá válik.¹²⁰² A változás végpontját és egyben a jozefinizmus évei alatt csaknem teljesen széthullott társulati formák újjáélesztési kísérletét jelzi a szombathelyi Mária társulatoknak 1796-ban megjelentetett kiadvány, amely az immár világi papi gondozású társulat szabályai és búcsúú után, mintegy az áhitati rész helyett a szombathelyi tanulóifjúság napi áhitatgyakorlatait közli.¹²⁰³

Áttekintve a kiadványok fő tartalmi, szerkezeti és műfaji sajátosságait, a tanulmányokat a következőkben összegezzük. Tartalmi szempontból a kiadványok közös vonása, hogy az adott társulat eszmekörén és a társulatok gondozóinak sajátos törekvésein túl a legtöbb esetben általános jellegű vallási ismeretanyagot is közvetítenek: a társulatokkal kapcsolatos speciális történeti, gyakorlati és áhitati tudnivalók mellett a különböző kiadványtípusok eltérő mértékben és formában történeti, egyháztörténeti, jogi, teológiai és hitvédelmi ismereteket is tartalmaznak. Az áhitati részek fő tartalmi egységei az általános vallási gyakorlatok (gyónás, áldozás, mise, imádság, elmélkedés stb.), a különböző teológiai tételek gyakorlati megközelítése (szentháromság, oltáriszentség, Isten, Mária, szentek tisztelete), erénygyakorlatok meghatározott erények megszerzéséhez és megőrzéséhez, ünnepek, az emberi élet utolsó dolgai, szentségek és egyházi szertartások, valamint az alapvető liturgikus és más vallási alapszövegek értelmezése. Tartalmi sokrétűségükkel különösen a Mária kongregációk ajándékkönyvei emelkednek ki a többi társulat típus kiadványai közül.

A kiadványok szerkezetét rendszerint a társulatok sajátos feladata, működése, a használat gyakorlati szempontjai és az adott kiadványtípus sajátos követelményei határozzák meg. Kedvelt szerkezeti megoldás a különböző időbeli egységek alkalmazása

¹²⁰⁰ Nagyszombat XI 1, 3, 5, Komárom III 1, Csorna I 1.

¹²⁰¹ Helyhez nem köthető Mária t. 2.

¹²⁰² Helyhez nem köthető Mária t. 8, 10, 11, 13, 14, 15.

¹²⁰³ Mária t. (Szombathely) 11.

(kalendárium, officium, kongregációs napirend, novena stb.), de többször előfordul a térnek mint szövegrendező elvnek a felhasználása is (lelki zárándoklat). A harmadik lehetőség a szövegek csoportosítása különféle tartalmi szempontok szerint (pl. erények, a társulat titulussával kapcsolatos, illetve egyéb áhítatformák), s néhány esetben megtaláljuk az allegorikus formát is. Mindez arra utal, hogy a társulati nyomtatványok anyagrendezési elvei szoros kapcsolatot mutatnak a barokk áhítati irodalom más kiadványainak szerkezetével. A kézikönyveknél megfigyelhettük a kiadványtípus szerkezetének kialakulását, megszilárdulását és lassú átalakulását, illetve már meglévő szerkezeti megoldások átvételét más társulatok és társulat típusok kiadványaiból. A fő szerkezeti egységek aránya és sorrendje gyakran ugyanazon a kiadványtípuson belül is különböző lehet, s az egy társulat típushoz kapcsolódó, azonos típusú kiadványok között is lényeges eltérések figyelhetők meg. Ezzel szemben a helyhez kötött és a helyhez nem kötött társulat típusok kiadványai között nincs lényeges szerkezeti eltérés. Nemcsak a Mária kongregációk, hanem a többi társulat kiadványaiban is megfigyelhető a tanító elem és az áhítati részek, ezen belül a kötött imádság- és énekszövegek szerepének fokozatos növekedése, a hagyományos áhítatformák és az elbeszélő szövegek háttérbe szorulása, az új kultuszformák előtérbe kerülése és a kezdeti differenciálódás után a kiadványok tartalmi, szerkezeti egységesülése, mellyel párhuzamosan jellegzetes 17. századi megoldások is tovább élnek a 18. század közepéig, esetenként a század végéig.

A tartalomhoz és a szerkezethez hasonlóan nagy változatosságot mutat a szöveganyag műfaji összetétele. A társulati kiadványok sajátos szövegtípusai mellett (pl. tájékoztató leírás a társulat eredetéről, történetéről, céljáról, regula, regulamagyarázat, búcsúrendszer) a prózai és verses áhítati műfajok széles skálája fordul elő. A leggyakrabban szereplő nem elbeszélő prózai műfajok az elmélkedés (ez néha lehet verses is), lelki olvasmány, bibliai és más idézet, imádság, buzdítás, oktatás, tanulság, intés, erkölcsi tanítás, aforizma, okfejtés, megfontolás, megbeszélés, prédikáció. Előfordul ezen kívül az erénykatalógus, lelki tükör, értekezés, tanács, vitairat, fiktív levél, fiktív végrendelet műfaja is. A párbeszédes prózai műfajok a fiktív dialógus, az alkalmi színmű és az oktató párbeszéd. Verses műfajok a litánia, zsoltár, himnusz, ének, verses életrajz, dicsőítő költemény és rezponzorium. Több különböző műfajt egyesítő szövegszervező egység az officium és az ún. áhítat (napi áhítat).

A kiadványok az elbeszélő műfajok közvetítésének is fontos eszközei, amelyek a következők: „exemplum”, történet, mirákulum, eredetlegenda, látomás, szentéletrajz, legendás történeti esemény. Az elbeszélő elemek integrálásának mértéke a szöveggörnyezetbe változatos: általában nem önmagukban állnak, hanem egymással és a különböző egyéb műfajú áhítati szövegekkel egyaránt szorosan összekapcsolódnak. Kiválasztásukat elsősorban a nekik szánt funkció határozza meg: szerepük rendszerint a narratív jellegű kateketikai díszítés, s emellett, hogy szórakoztatnak, elsősorban a tanítást, a társulati tagok összetartozásának megerősítését és a mindennapi életbe való integrációját szolgálják. Az elsősorban a jezsuiták és a ferencesek által alkalmazott elbeszélő jellegű szöveganyag előfordulása a különböző kiadványtípusokban jelentősen eltér egymástól: míg az alkalmi nyomtatványokban és a felvételi lapokon egyáltalán nem szerepelnek, az

áhítati művekben és az ajándékkönyvekben viszonylag gyakrabban fordulnak elő, a legtöbb elbeszélő szöveg a kézikönyvekben található. Az elbeszélések középpontjában rendszerint a társulatok által terjesztett kegyelemközvetítő eszközök (rózsafüzér, korda, skapuláré), a társulati patrónus vagy más különösen tisztelt szent (boldog) életének csodás eseményei és a neki tulajdonított mirákulumok, a társulati tagok vagy más szentéletű ifjak példája és erényei, a társulati áhítat megalkotójának, a társulatot gondozó rend alapítójának vagy a havi szenteknek a legendás életrajza, látomása és csodái állnak. A műfajoknak és témáknak ebből a gazdagságából következik, hogy a társulati kiadványokkal érintkező egyéb áhítati kiadványtípusok száma is tekintélyes: ezek elsősorban a különböző legenda- és példagyűjtemények, szentéletrajzok, mirákulumos könyvek, Atlas Marianusok, a látomásirodalom termékei, officiumok, halottas könyvek, lelki kalauzok, katekizmusok, lelki zarándoklatok, elmélkedésgyűjtemények, lelkigyakorlatos és imádságos könyvek, mariológiai, a napi használatra szánt különféle egyéb áhítati kézikönyvek típusai, valamint a prédikáció és a vallásos ponyvairadalom.

A tartalmi, szerkezeti és műfaji elemzés néhány ponton tovább bővíti a kiadványok használati összefüggéseiről korábban rajzolt képet. A különböző művelődési szintek és az ennek megfelelő használói rétegek párhuzamos jelenléte egy kiadványtípuson belül – ha egymástól némileg eltérő mértékben is, de – mindegyik kiadványtípusban kimutatható. Ebből következik, hogy a különböző kiadványtípusok nem mindig különülnek el egymástól a használat szempontjából. A különböző művelődési szintek együttes előfordulása mellett gyakran megfigyelhető a kiadványtípusok, sőt az egyes kiadványok összetételének életkor, egyházi-világi állapot, társadalmi és művelődési rétegek szerinti differenciálása is. Lényeges vonás, hogy a nyomtatványok jelentős része a magánáhítat és a közösségi devóció céljaira egyaránt alkalmas volt. A kiadványok hűen jelzik a vallási és egyéb ismeretanyagok popularizálódási folyamatának állomásait, melynek során egy, a szűkebb egyházi használatban nagyrészt már meglévő tudásanyag új tartalmi elemekkel, műfajokkal kiegészítve és speciális formába öntve egyre szélesebb rétegeknek lesz hozzáférhető.

X. Illusztrációk

A társulati kiadványok körülhatárolása döntően használati szempontok alapján azt eredményezi, hogy az illusztrációs anyag is elég heterogén jellegű, nagyrészt szerény kvalitású, esztétikai, stílustörténeti fogalmakkal nehezen megragadható, és szoros kapcsolatot mutat más áhítatirodalmi kiadványcsoportok, tartalmi egységek grafikai anyagával és az egyéb képzőművészeti műfajokkal.¹²⁰⁴ Másfelől ezek az ábrázolások – azon túl, hogy elsőrendű források a társulatok életére, működésére nézve – keresztmetszetszerűen, mintegy kicsiben tükrözik a szélesebb rétegek használatára szánt 17–18. századi nyomtatott áhítati irodalom képi összetevőinek főbb sajátosságait. Ez a képanyag paradigma értékű a barokk illusztrációs grafika más területeire, s egyben példatára annak, mi és hogyan jutott el a magas művészetből a legszélesebb rétegekhez. Ezen kívül számításba kell venni azt is, hogy az illusztrációk a társulatokkal kapcsolatos képzőművészeti megnyilvánulások között a külső hatás szempontjából nem a legfontosabbak, s az őket tartalmazó kiadványtípusokkal együtt elsősorban a társulatok saját használatára, a tagok áhítatának elmélyítésére szolgáltak.

Történeti összefüggések

A kiadványoknak mintegy a 15–20 százalékában található valamilyen illusztráció, ami kb. 50 különböző társulat és társulat típus között oszlik meg. Ez az eddig ismert összes társulatnak valamivel kevesebb, mint 5 százaléka.¹²⁰⁵ Az illusztrált kiadvánnyal rendelkező társulatok nagyobb része az ország fontosabb városi településein, egyházi központjaiban, jelentős rendi és főpapi támogatással működött, kisebb része a kisebb városi vagy falusi településekhez kapcsolódott, illetve egyházmegyei vagy országos hatókörű volt. Az illusztrált kiadvánnyal rendelkező társulatok száma alapján Buda, Pozsony és Nagyszombat emelkedik ki. Az illusztrált kiadványok számát tekintve a társulatok között első helyen áll a budai szentháromság és a pozsonyi szentháromság skapulá-

¹²⁰⁴ Szilárdfy–Tüskés–Knapp 1987, Tüskés–Knapp 1989. vö. Tüskés–Knapp é. n.

¹²⁰⁵ A vizsgálatba nem vontuk be azoknak a kiadványoknak az illusztrációit, amelyek magyar vonatkozásúak, de külföldi társulatokhoz kapcsolódnak. Szerepel viszont néhány, csak az irodalomból ismert ábrázolás.

réja, valamint a zágrábi gyümölcsoltó boldogasszony társulat, az egyéb társulat típusok közül pedig a kordás és a Mária társulatokhoz kapcsolódik a legtöbb ilyen kiadvány. Ezen kívül több illusztrált nyomtatvány jelent meg az egri Mária látogatása, a zágrábi Krisztus halála, a kluknoi Szt. Anna, a pozsonyi Mária szíve és a Szt. István király társulattal, valamint a ferences harmadrenddel és a skapuláre társulatokkal összefüggésben.

A felvételi lapoknak¹²⁰⁶ mintegy kétharmada, a társulati kézikönyveknek 30 százaléka, az ajándékkönyveknek és az áhítati műveknek mintegy 10 százaléka jelent meg illusztrációval, míg az alkalmi nyomtatványokban csak kivételesen találkozunk ábrázolással. Az összes illusztrált kiadványnak mintegy a kétharmadát a társulati könyvek teszik ki, a fennmaradó egyharmadon a felvételi lapok némi túlsúlyától eltekintve a másik négy kiadványtípus csaknem egyenlő arányban osztozik. Az illusztrált kiadványok aránya egy kiadványtípuson belül, valamint a különböző kiadványtípusok aránya az egész illusztrált anyaghoz viszonyítva egyaránt arra utal, hogy az illusztrációk eltérő szerepet játszottak a különböző kiadványtípusokban. Ezeknek az eltéréseknek a megragadására a különböző kiadványtípusok képanyagának ikonográfiai és funkcionális vizsgálata ad lehetőséget.

Egy kiadványon belül egynél több ábrázolással csupán néhány nyomtatványban, a társulati könyvek, az ajándékkönyvek és az áhítati művek csoportjában találkozunk. Ennek oka elsősorban az, hogy külső megjelenésük, terjedelmük, változatos tartalmuk és összetett szerkezetük miatt ezek adtak tág lehetőséget egyszerre több illusztráció közlésére. Az ilyen több darabból álló illusztráció sorozatokkal, együttesekkel ellátott kiadványok megjelenetésére rendszerint csupán a jelentős egyházi, rendi támogatással működő társulatoknál, illetve főúri mecénás támogatásával megjelenő nyomtatványoknál van példa.

Az illusztrált kiadványok időbeli elterjedése azt mutatja, hogy míg a társulati könyvek, az ajándékkönyvek és az áhítati művek csoportjában az illusztrációk már a 17. század második felében megjelennek, a felvételi lapokat és az alkalmi nyomtatványokat csak a 18. század 30-as, 40-es éveitől kezdve látják el ábrázolásokkal. Másfelől ez az eltérő időbeli megoszlás a két utóbbi kiadványtípus viszonylag késői megjelenésére, a társulati nyomtatványok differenciálódási folyamataira is utal. Az illusztrált kiadványok számának időbeli alakulása a társulati könyveknél azt mutatja, hogy ez a szám a 17. század utolsó évtizedeitől kezdve fokozatosan emelkedik, csúcspontját az 1730–1760 közötti három évtizedben éri el, majd csökkenni kezd és 1780 után illusztrált társulati könyv már nem jelenik meg. Az illusztrált kiadványoknak ez az időbeli megoszlása nagy vonalakban tükrözi az áhítati grafika 18. századi sorsának eltérő alakulását a különböző kiadványtípusokban, s egyben utal a műfaj szerkezetváltozására.

Az ábrázolással megjelentetett kiadványok nyelvi megoszlása nagyjából megegyezik az egész anyag nyelvi arányaival. Eszerint a latin nyelvű kiadványok az ajándékkönyvek és az áhítati művek kivételével mindenütt kisebb számban fordulnak elő, mint a különböző nemzeti nyelveken megjelent nyomtatványok. Abszolút előfordulásukat te-

¹²⁰⁶ Krausen 1980.

kintve a nemzeti nyelvű kiadványok több, mint kétharmadát teszik ki az összes illusztrált nyomtatványnak. Ezen belül a magyar nyelvű illusztrált kiadványok aránya csaknem fele az összes illusztrált nyomtatványnak, a másik fele részen a latin és a német nyelvű művek csaknem egyenlő arányban osztoznak. Az időbeli megoszlást figyelembe véve a nyelvi arány fokozatosan a nemzeti nyelvű munkák felé tolódik el. Mindez arra utal, hogy az illusztrált társulati kiadványok nagyobb része nem kötődött a latin nyelvet ismerő használói rétegekhez, s elsősorban az anyanyelvén olvasni tudó szélesebb társadalmi csoportok igényeit elégítette ki. Arra is van példa, hogy az egyik durva fametszettel illusztrált kiadvány az olvasni nem tudó társulati tagoknak külön utasítást ad az imádság helyett tartandó böjtölésre.¹²⁰⁷

Mecénások

A kollektív mecenatúra egyik sajátos típusa, a társulatok művészetpártoló tevékenysége a középkori¹²⁰⁸ és a barokk¹²⁰⁹ képzőművészet területén általában ismert, de részleteiben feltáratlan, a grafikai vonatkozások pedig csaknem teljesen tisztázatlanok.¹²¹⁰ Annak oka, hogy a magyar művészettörténet önálló témaként eddig nem figyelt föl a társulatok megrendelő szerepére, jórészt az, hogy Magyarországon nem születtek olyan nagy értékű és látványos alkotások a társulatokkal kapcsolatban, mint például a szomszédos délnémet, osztrák területeken.¹²¹¹ Ettől függetlenül a téma vizsgálata nálunk is új adalékokat szolgáltathat a mecenatúra társadalmi szerkezetének átalakulásához, a szélesebb rétegek megrendelő szerepének lassú növekedéséhez.

A kérdésre, hogy kik készítették ezeket az illusztrációkat, az első kézenfekvő felelet a társulatok megrendelő szerepére utal. Ugyanakkor óvatosnak kell lennünk a válaszadásban, mert még a kizárólag társulati megrendelésre és használatra készült felvételi lapoknál sem állíthatjuk minden esetben, hogy az illusztrációt is a társulat közvetlen megrendelésére, az adott kiadvány számára készítették. Számos alkalommal megfigyelhető például, hogy ugyanazt az illusztrációt több kiadványban egyaránt felhasználták.

Ez a felhasználás történhetett ugyanannak a társulatnak több különböző kiadványában, kiadványtípusában,¹²¹² illetve ugyanannak a műnek a különböző kiadásában.¹²¹³

¹²⁰⁷ Skapuláré t. VI 4.

¹²⁰⁸ Newton 1976, Morard 1987, Vincent 1988.

¹²⁰⁹ Vovelle 1970 37–42, Galavics 1973a 101, 104, Dünninger 1987.

¹²¹⁰ Kierdorf-Traut 1980, Froeschle-Chopard 1988.

¹²¹¹ Így pl. társulati termék: Augsburg, Dillingen.

¹²¹² Buda V 2. címlapelőzék. vö. Buda V 8. címlapelőzék – Pozsony XI 5. címlap. vö. Pozsony XI 6 1.

¹²¹³ Kluknó I 1, 2. – Pozsony VI 2. címlapelőzék. vö. Pozsony VI 3. címlapelőzék és Pozsony VI. 4. címlapelőzék. – Nagyemőke I 1, 2, címlapelőzék.

Másson az illusztrációt különböző társulatok kiadványaiban használták fel, ahol az első megjelenés utal a készítettő társulatra.¹²¹⁴ A társulatok mecénási szerepe valószínűleg látszik azoknál az illusztrációknál is, amelyek föltehetően a társulat egykori oltárképét ábrázolják.¹²¹⁵ Minden valószínűség szerint ugyancsak a társulat tekinthető az illusztrációk mecénásának azokban az esetekben, amikor a kiadványt a társulati tagoknak ajánlották,¹²¹⁶ illetve amikor a társulat titulusának képét a társulati székhely vedutájával együtt ábrázolták.¹²¹⁷ A társulati titulusok önálló ábrázolása önmagában még nem indokolja a társulat mecénási szerepének feltételezését, mivel ezek a titulusok rendszerint különféle, széles körben elterjedt ábrázolástípusokkal azonosak. A társulat és az azt gondozó szerzetesrend közös mecénási szerepére engednek következtetni azok az illusztrációk, amelyeken a társulat titulusa mellett rendi szentek és/vagy a társulati tagok is láthatók.¹²¹⁸ A társulatok megrendelő szerepét húzzák alá azok az adatok is, amelyek a metszetek előállításához szükséges rézlapok társulati birtoklásáról és e lapok javíttatásáról szólnak.¹²¹⁹

Az ábrázolt címerek, a metszetek feliratai vagy a kiadványok ajánlása alapján néhány esetben biztosra vehető, hogy a kiadvány mecénása azonos személy az illusztráció mecénásával.¹²²⁰ Az illusztrált kiadványok név szerint ismert mecénásai rendszerint magas egyházi tisztséget vagy főnemesi rangot viselnek. Sajátos megoldással találkozunk a veszprémi egyházmegye szentháromság társulatának Padányi Bíró Márton által 1756-ban kiadott kézikönyvében.¹²²¹ A címlapelőzéken a szentháromság szimbolikus képe alatt a kiadvány összeállítójának és megrendelőjének, Padányinak a címere látható, a könyv további 12 metszetét azonban a munkát megjelentető kolozsvári nyomda a legkülönbözőbb helyekről válogatta össze. Ebben az esetben tehát Padányi nem tekinthető a metszetek közvetlen megrendelőjének, s bőkezűségével csupán az illusztrációk másodlagos nyomdai felhasználását tette lehetővé. A nyomdák, kiadók mecénási szerepét valószínűsítik azok az illusztrációk, amelyek vagy amelyek változatai más kiadványtípusok-

¹²¹⁴ Eger I 4. címlapelőzék. vö. Veszprémi ehm. I 7 186. – Buda II 1 177. vö. Krisztus teste t. XIV 2 1. – Helyhez nem köthető Mária t. 8, 10, 15. címlap.

¹²¹⁵ Bánfalva I 1. címloldal. – Buda V 24. címlapelőzék. vö. Rózsa 1963 187–188. 77. tábla, Némethy 1881a 229.

¹²¹⁶ Így pl. Buda V 2.

¹²¹⁷ Így pl. Buda V 24, Nagymőke I 1, Pozsony VIII 55. címlapelőzék, Pozsony XI 5, 6.

¹²¹⁸ Pozsony VIII 54. címlapelőzék, Pozsony VIII 55.

¹²¹⁹ Így pl. Kassa, Krisztus halála társulat 1770: „Reparatum cuprum congregationis pro imprimendis Catalogio 12 fl 22 kr”. Congregationem Marianam ... 1766–1768. 71. Nagysziget, Kordás társulat 1787: „Cuprum pro Imaginibus imprimendis”. Tabella informativa de aboliti ... 1787.

¹²²⁰ Nagyszombat II 7. címlapelőzék, Nagyszombat VII 2. címlapelőzék, Kluknó I 1, 2. illusztráció sorozat.

¹²²¹ Veszprémi ehm. I 7.

ban vagy a nyomda más kiadványaiban is előfordulnak.¹²²² Biztosan nem társulati megrendelésre készültek azok az illusztrációk, amelyek először nem valamilyen társulati kiadványban, hanem más áhítatirodalmi műben szerepelnek.¹²²³

Itt kell megemlítenünk azt a társulati vonatkozásban másodlagosan felhasznált, ismeretlen metszőtől származó rézmetszetet, amit a dömölki rózsafüzér társulat kéziratos albumának első lapjaként kötöttek be, s amely egy ismeretlen kegyhely Mária-szobrát és oltárát ábrázolja.¹²²⁴ A metszet aktualizálását úgy oldották meg, hogy a szobor feje fölötti feliratot a lemezről eltávolították, s a szobor mellett kétoldalt lebegő angyalok kezébe két kisméretű rézlap segítségével egy férfi és egy női rózsafüzért nyomtattak, ami közvetlenül utal a társulat titulusára. Ez az ábrázolás egyben felhívja a figyelmet a társulatok egy másik feltáratlan grafikai műfajára, a társulati albumok kézi festésű címerképeire és más reprezentatív illusztrációira.

Mindez arra utal, hogy az illusztrációkat nem mindig a társulat megrendelésére, az adott kiadvány számára készítették, s gyakran előfordul ugyanannak a metszetnek a többszöri felhasználása a különböző összefüggésekben. Ennek oka részben a rézmetszetek készítésének költséges volta, részben pedig az a nyomdai gyakorlat, amely igyekezett kihasználni a nyomdakészletben rendelkezésre álló illusztrációs anyag variációs lehetőségeit.

A különböző nyomdák eltérő szerepet játszottak a társulati kiadványok illusztrációival történő megjelenítésében. Az illusztrált társulati kiadványok száma alapján kiemelkedő nyomdák szinte kivétel nélkül jelentős szerepet játszottak a széles rétegeknek szánt különféle egyéb áhítatirodalmi kiadványok megjelenítésében. Mindez azt is jelzi, hogy az illusztrációk mecénásai körében a 18. század első harmadának végétől a főnemesi, egyházi mecénásokkal szemben a társulatok és nyomdák mecénási szerepe kerül előtérbe.

Metszők

A metszetek technikáját vizsgálva a képek túlnyomó többsége rézmetszet, számuk mintegy háromszorosa a fametszetekének. Míg a társulati könyveknél a rézmetszetek és a fametszetek aránya körülbelül 2:1, a felvételi lapok, az ajándékkönyvek, az áhítati művek és az alkalmi nyomtatványok csoportjában fametszet csak elvétve fordul elő. A kétféle technika aránybeli különbsége a különböző kiadványtípusokban arra utal, hogy az

¹²²² Eger I 3. 6b., Veszprémi ehm. I 7 203., Helyhez nem köthető Mária t. 2. címlapelőzők, Nagyszombat XI 5 27., Kordás t. II 11. címlapelőzők.

¹²²³ Buda V 17. címlapelőzők, Léva I 1. címlapelőzők, vö. Officium Rákóczianum ... 1749. Nr. 1, 8.

¹²²⁴ Nomina et cognomina ... címlapelőzők másodlagos felhasználásban.

utóbbi kiadványtípusok gyakrabban jelentek meg gondos kiállításban, mint a társulati könyvek. Ennek oka elsősorban az, hogy míg a társulati könyvek kizárólag a tagok belső használatára szolgáltak, a többi kiadványtípusnak kifelé irányuló, reprezentatív funkciója is volt, illetve hogy ezeknek a kiadványtípusoknak egy része előkelőbb rétegeket felölelő társulatokhoz kapcsolódott. Szórványosan előfordul a különböző technikával készült illusztrációk együttes alkalmazása egy kiadványon belül, ami a nyomdában rendelkezésre álló illusztrációs anyag szűkösségére és alkalmi felhasználására utal. Végső soron ugyanerre enged következtetni a nyomólemezek másodlagos felhasználása, az elkopott lemezek utánmetszése és teljesen újra történő megmetszése is.

A készítő mesterek meghatározásánál az alapvető nehézséget az okozza, hogy a metszetek többsége szignálatlan. Szignált ábrázolás kizárólag a rézmetszetek között található. A szignált metszetek viszonylag kis számát az áhítati grafika más peremműfajaihoz hasonlóan itt is a metszetek többségének gyenge kvalitásával, a feladat alkalmi jellegével, valamint a rézlapok név nélkül történő újrafelhasználásával, újrametszésével magyarázhatjuk. A név szerint ismert mesterek többségétől csupán egy-egy ábrázolás szerepel az illusztrációk között. Csak ritkán fordul elő, hogy ugyanaz a metsző egy társulat két kiadványa számára két hasonló kompozíciójú, de különböző ábrázolást készít, amelyeket aztán többször is felhasználtak. Eredetileg biztosan nem az adott kiadvány számára születtek azok az illusztrációk, amelyek jóval a készítő mesterek halála után megjelent kiadványokban találhatók. Így például a veszprémi egyházmegye szentháromság társulatának 1756-ban kiadott könyvében a 17. században élt egyik augsburgi M. Küsell két, a gráci Spillman és a 18. század elején Nagyszombatban működő, augsburgi születésű Elias Schaffhausen egy-egy metszete található.¹²²⁵ Ezeken kívül ugyanitt feltűnik Thomas Bohacz egy kompozíciója, amely először 1739-ben másutt jelent meg.¹²²⁶

A külföldi metszők közül, akik közvetlenül a társulati kiadványok számára dolgoztak, a 17. századból egyedül a Bécsben és egy ideig Magyarországon is működő, augsburgi származású Mauritius Lang egy metszetével találkozunk.¹²²⁷ A 18. századi bécsi metszők közül Franz Ambros Dietell két,¹²²⁸ a monogram alapján azonosított Jakob Wilhelm Heckenauer egy metszettel szerepel.¹²²⁹ Ugyancsak monogram jelzi Andreas és Josef Schmutzer nevét a pozsonyi trinitáriusok által gondozott szentháromság skapuláréja társulat felvételi lapjának illusztrációján.¹²³⁰ A testvérpár rendszeresen dolgozott a bécsi trinitáriusok és társulata számára,¹²³¹ s nem lehetetlen, hogy ők készítették több más pozsonyi trinitárius társulati kiadvány szignálatlan illusztrációját, illetve hogy munkáik előképül szolgáltak ezekhez. Az anyagban legtöbb lappal képviselt Franz

¹²²⁵ Veszprémi ehm. I 7 52, 150, A, 87.

¹²²⁶ Eger I 4. címlapelőzék.

¹²²⁷ Nagyszombat II 7. címlapelőzék, vö. Pataky 1951 169. Nr. 8.

¹²²⁸ Buda I 1. címlapelőzék. Szilárdfy–Tüskés–Knapp 1987. Kat. 146.

¹²²⁹ Szilárdfy 1981 119, 117. 6. kép, Szilárdfy 1984 48. kép.

¹²³⁰ Pozsony VIII 31.

¹²³¹ Gugitz 1950 20.

Leopold Schmitner öt ábrázolással,¹²³² August Zenger¹²³³ és Jakob Matthias Schmutzer pedig egy-egy ábrázolással szerepel.¹²³⁴

A hazai metszők közül a pozsonyi Leopold Assner két,¹²³⁵ Sebastian Zeller,¹²³⁶ Johann Weinmann,¹²³⁷ valamint a budai J. Ph. Binder¹²³⁸ egy-egy metszetet készített. Az Officium Rákócziánium zágrábi kiadásaiban található szignált metszeten a „Suor Isabella P. F.” (Isabella Picini/Picina) jelzés vagy ennek valamilyen rövidített változata olvasható.¹²³⁹ A G. D. monogram segítségével a pálosok által gondozott bánfalvi Krisztus öt sebe társulat felvételi lapjának metszőjét feltételelesen Daller Gábor pálos műkedvelő rézmetszővel azonosítottuk.¹²⁴⁰ F. M. monogram alapján nem tudtuk azonosítani azt a rajzoló, aki Schmitner nagyemőkei metszetéhez készített grafikai előképet.¹²⁴¹ Ugyancsak azonosításra vár a szepességi Szt. József társulat 1733-ban megjelent kiadványának egy példányába a címlap elé utólag beragasztott metszet magát I. A. P. monogrammal jelző augsburgi készítője.¹²⁴²

A név szerint ismert metszők számbavétele azt mutatja, hogy a társulati kiadványok szignált illusztrációinak többségét a barokk illusztrációs grafika más területeiről jól ismert hazai és külföldi mesterek, valamint műkedvelő rézmetszők készítették. A vizsgálat több új, eddig ismeretlen ábrázolással gazdagította ezekben a metszőknek a tevékenységét. A szignált metszeten rendszerint egyben az egész anyag legkvalitásosabb darabjai. A néha jóval korábban készült metszeten másodlagos felhasználása és az újrametszett változatok keletkezése egyaránt az illusztrációk hosszú utóéletét tanúsítja. Általában megfigyelhető a készítő mesterek működési helyének és a társulatok székhelyének azonosossága vagy földrajzi közelsége, ez a törvényszerűség azonban néhány nagyjelentőségű társulat és kiemelkedő mester esetében nem érvényesül.

¹²³² Buda V 24. Rózsa 1963 187–188. 77. tábla, Harmadrend III 5. címlapelőzők, Nagyemőke I 1, 2. Vanino 1933 150–151.

¹²³³ Kőszeg II 1. címlapelőzők.

¹²³⁴ Szilárdfy 1984 7. kép.

¹²³⁵ Pozsony VIII 53. fejléc, Pozsony VIII 55.

¹²³⁶ Pozsony XI 5, 6. vö. Szilárdfy 1981 119, 132. 42. jegyzet Tibold Attila gyűjteményéből a metszet 1750 körül megjelent változatát említi.

¹²³⁷ Némethy 1881b 98.

¹²³⁸ Rózsafüzér t. IV 10. címlapelőzők.

¹²³⁹ Zágráb II 2, 3, 4, 10, 11.

¹²⁴⁰ Bánfalva I 1. vö. Pataky 1951 32, 99.

¹²⁴¹ Nagyemőke I 1, 2.

¹²⁴² Szepesség I 1.

Ikonográfia

Az ikonográfiai elemzésben célszerűnek látszik a képanyagot a főbb társulat típusok szerint elrendezni. Ez a csoportosítás nagy vonalakban megegyezik az illusztrációk tematikus egységeivel és lehetőséget ad nem csupán az összetartozó ábrázolástípusok együttes bemutatására, hanem a képek társulattal való kapcsolatának meghatározására és a kiadványtípusok ikonográfiai sajátosságainak megállapítására. A továbbiakban első sorban a társulatokhoz ikonográfiai szempontból közvetlenül kapcsolódó metszetekről szólnunk.

A legnagyobb számú és egyben legváltozatosabb ábrázolások a különféle Mária társulatokhoz kapcsolódnak. A társulatok titulusának megfelelően gyakoriak a Mária életéből vett jelenetek (Mária eljegyzése, angyali üdvözet, Mária látogatása Erzsébetnél, Jézus bemutatása a templomban), valamint a különböző egyéb Mária ábrázolástípusok (Immaculata, álló istenanya, imádkozó Mária, Mária az alvó Jézussal, karmelhegyi boldogasszony, napba öltözött asszony, rózsafüzéres Mária, Mária szíve, Mária mint a vigasztalás anyja, Patrona Hungariae). Ezek közül csupán néhányat emelünk ki. Mauritius Lang 1668-ban megjelent metszetén a Mária látogatása Erzsébetnél kompozíció alatt, amely egyben a társulat titulusát ábrázolja, a kiadvány mecénásának címerét két angyal tartja, a felirat a kiadvány címére utal.¹²⁴³ Az egyik ismeretlen kéztől származó, fametszetű Immaculata-ábrázoláson Mária alakját különböző Mária-szimbólumok fogják közre.¹²⁴⁴ A budai ágostonrendi templom Szt. Ágoston és Mónika öve társulatának kiadványában a Mária mint a vigasztalás anyja témájú képen a típusnak megfelelően Mária ölében a gyermek Jézus Mónika övét tartja.¹²⁴⁵ A kép felirata az 1446-ban IV. Jenő pápa által Bolognában az ágostonrendiek templomában felállított hasonló nevű főtársulatra utal. Ugyanez a motívum megjelenik például a tiroli Seefeld hasonló nevű társulata egyik kiadványának illusztrációján.¹²⁴⁶ Külön csoportot alkotnak a Mária-kegyképábrázolások,¹²⁴⁷ illetve azok, amelyek egy adott helyen lévő konkrét Mária-képet vagy szobrot mutatnak be.¹²⁴⁸

Az egyes illusztrációk mellett a Mária társulatokhoz fűződik a legtöbb olyan kiadvány, amelyben több darabból álló metszetsorozat vagy illusztráció együttes található. Ezeknek az ábrázolásoknak csupán egyik része kapcsolódik közvetlenül az adott társulathoz, másik része a kiadványokon belüli konkrét szövegrészekkel függ össze, esetleg egyéb vallási témájú ábrázolás. Az egyik ilyen sorozat a kassai szeplőtelen fogantatás

¹²⁴³ Nagyszombat II 7.

¹²⁴⁴ Buda II 1.

¹²⁴⁵ Buda I 1.

¹²⁴⁶ Hochenegg 1984 103.

¹²⁴⁷ Vö. 1222. jegyzet, Szilárdfy–Tüskés–Knapp 1987. Kat. 146.

¹²⁴⁸ Szenc I 3. címlapelőzék.

társulat 1736-ban megjelent ajándékkönyvét díszíti.¹²⁴⁹ A kiadvány tulajdonképpen kalendárium formában megszerkesztett áhítati mű, amely minden hónap egy napjához egy szentábrázolást, ennek hátoldalán rövid életrajzot és könyörgést tartalmaz. A lapok azonos szerkezeti megoldást mutatnak: a szent nevét és Mária monogramját tartalmazó írászalag alatt kör alakú vagy hatszögletű mezőben a szent mellképe, alatta életéből vett miniatűr jelenet. A mezők ornamentális vagy geometrikus keretezését néhány esetben az illető szent attribútumaiból kialakított keret helyettesíti.

A kiadványtípus egyik első példája a jezsuita Andreas Brunner *Fasti Mariani* c., a 17. század első negyedétől kezdve számos kiadást megért munkája,¹²⁵⁰ ami képek nélkül 1698-ban magyarra fordítva is megjelent.¹²⁵¹ A müncheni Mária szodalitás számára 1630-ban kiadott összeállítás az év minden napjára egy vagy több szent képét és legendáját tartalmazza,¹²⁵² s előképe lett a jezsuita Mária kongregációk (pl. Mainz, Bécs) számára kiadott ajándékkönyvek egyik kedvelt típusának. Az együttes megjelentetés mellett a gyakran több száz darabból álló sorozatok egyes lapjait külön is terjesztették, illetve különböző válogatásokat adtak ki belőlük. Ilyen sorozatok a 18. század első felétől kezdve a magyarországi Mária kongregációknak a nagyszombati jezsuita nyomdában is többször megjelentek.¹²⁵³ Ezeknek a sorozatoknak a szerkezete és a képek felépítése, melyekhez előképként vagy közvetlenül külföldi, elsősorban augsburgi ábrázolásokat is felhasználtak, nagy hasonlóságot mutat a különböző külföldi összeállításokkal, a szentek egy része azonban az idők folyamán kicserélődött.¹²⁵⁴

Az egységesen megkomponált illusztráció sorozatok mellett a Mária társulatok kiadványaiban néhány alkalmyszerűen összeállított együttes is előfordul.¹²⁵⁵ Ezek csupán közvetve, az adott szövegrészen, illetve a Mária tematikán keresztül kapcsolódnak a társulatok titulusához vagy teljesen függetlenek attól.

Az illusztrációk második nagy csoportját a különféle szentekről elnevezett társulatok kiadványainak ábrázolásai alkotják. A kordás társulatok számukat tekintve első helyen állnak az összes társulat típus között, így könnyen érthető, hogy a szentek közül leggyakrabban Assisi Szt. Ferenc ábrázolása fordul elő, rendszerint a kordás társulatok és a ferences harmadrend számára készített kiadványokban. Ennek megfelelően ezeknek az illusztrációknak az egyik részén a korda, a másik részén a harmadrendre utaló motí-

¹²⁴⁹ Kassa III 1.

¹²⁵⁰ Sommervogel II 262–263.

¹²⁵¹ Regina Sanctorum 1698.

¹²⁵² Brunner 1630.

¹²⁵³ *Patroni Menstrui 1755–1763. A győri Streibig nyomda 1781-es leltárában olvasható: „39 St bruderschaft kalender bilder 39 kr; 14 buch Fran. Congregation Zetl 13 f 40 kr”.* Pitroff 1915 123.

¹²⁵⁴ Iványi–Gárdonyi–Czakó 1927 183., Borsa 1985. vö. Szilárdfy 1981 133 86. jegyzet, 1984 30. kép.

¹²⁵⁵ Skapuláré t. VI 2. címlap, címlap hátoldala, 4, és utolsó számozatlan oldal. Buda II 1. címlap hátoldala, 50, 74, 154, 177. oldal. Nagyszombat X 22. címlapelőzők, a II. kötetben a 7. oldal előtt belső illusztráció.

vum vagy motívumegyüttes áll a középpontban. Egy 1736-ban megjelent metszeten például Szt. Ferenc két kezével a kordát magasra emeli, melynek két végét a kétoldalt férfiak és nők társaságában térdelő Szt. Lajos király és Szt. Erzsébet, Szt. Ferenc világi rendjének két előkelő tagja fogja.¹²⁵⁶ A szent feje fölött két angyal egy-egy Szt. Ferenc stigmáit és lángoló szívet ábrázoló pajzsot tart. Két másik képen, amelyek közvetve Joanna de Sancta Cruce látomására nyúlnak vissza, Ferenc a kordát a tisztítóútzben szenvedő lelkeknek nyújtja, ezek közül az egyiket a Szt. Ferenc látomása motívum egészíti ki.¹²⁵⁷

A kordás társulatoknak 1780-ban kiadott kézikönyv egy négy darabból álló metszetsorozatot tartalmaz.¹²⁵⁸ A lapok közül háromnak az alsó felét indás, kacsos keretezés fogja körül, s ugyancsak három lapon alul és felül egy-egy bibliai idézet olvasható. A címlapelőzéken Szt. Ferenc kezében a regulára utaló feliratot mutat, mellette kétoldalt egy-egy angyal a kordát és a ferences rend címerét tartja. Alattuk társulati tagok térdelnek, kezükben a regulára utaló könyvvel. A sorozat utolsó tagja Pádúai Szt. Antalt ábrázolja a szokásos módon, kezében a gyermek Jézussal és liliummal, a háttérben templomegyüttes, amely föltehetően az egri minorita templom és kolostor látképe. A kép a szenthez fűződő imádságokat tartalmazó rész előtt található. Az ikonográfia és a stílus a kiadvány megjelenési idejénél néhány évtizeddel korábbi időre, a 18. század közepére utal, így nem lehetetlen, hogy a metszettek eredetileg ugyanennek a munkának egy ma még ismeretlen, korábbi kiadása számára készültek.

A ferences harmadrendhez fűződő ábrázolások közül egy 1748-ban megjelent címlapelőzéken Ferenc asztal előtt térdel, melyen feszület és két, 1-es és 2-es számmal jelölt érem.¹²⁵⁹ A harmadik, 3-as számmal jelölt érmet Ferenc a kezében tartja, melyre a megfeszített Krisztus szájától fényugár irányul. A kompozíció a Ferenc által alapított három rendre, ezen belül elsősorban a harmadrendre utal, s egyben a kiadvány címének (Tertium seraphico-aureum numisma...) allegorikus megjelenítése. Egy másik képen Ferencet ovális keretben elrendezett vezeklő eszközei és a harmadrend szimbólumai veszik körül, alatta betegeket ápoló Erzsébet-apáca.¹²⁶⁰ Ezen kívül előfordul a stigmatizáció,¹²⁶¹ valamint a feszület előtt hódoló, stigmáit mutató Szt. Ferenc ábrázolása a szokásos attribútumokkal (könyv, koponya, korbács, rózsafüzér).¹²⁶²

A szentekről elnevezett társulatok között csaknem egyenlő számban fordulnak elő a Nepomuki Szt. János és a Szt. Anna társulatok. Nepomuki Szt. Jánost rendszerint a szokásos módon, kezében feszülettel, körülötte a vértanúságára, illetve patronátusára utaló

¹²⁵⁶ Kordás t. II 6. címlapelőzék.

¹²⁵⁷ Sopron I 1. egylapos nyomtatvány. Kordás II 12. egylapos nyomtatvány, Weiss 1979.

¹²⁵⁸ Kordás t. II 15. címlapelőzék, 130., 164–165. és 202–203. oldal között.

¹²⁵⁹ Harmadrend III 5.

¹²⁶⁰ Harmadrend III 6. címlapelőzék.

¹²⁶¹ Komárom I 1. címlap után, Kordás II 11. vö. Pitroff 1915 106. 6. kép.

¹²⁶² Harmadrend III 10. címlapelőzék.

attribútumokkal (pálmaág, csillagok, a vízbedobás jelenete, szájára mutató angyal) együtt ábrázolják.¹²⁶³

Szt. Anna ikonográfiájából kiemelkedik az a sorozat, amely a részleteiben a kluknói Szt. Anna társulathoz kapcsolódó áhítati mű két 1708-as kiadásában jelent meg.¹²⁶⁴ A sorozat az általunk használt, hiányos példányokban a bécsi kiadásban 11, a nagyszombatiban 10 darabból áll, a teljes ciklus eredetileg 12 tagú lehetett. A sorozat nagyobbik része a mű második, kilenc keddi áhítati Szt. Annához c. részét illusztrálja. Az első lapon Szt. Anna csodatévő jobb keze látható, amit a hozzá tartozó szövegrész szerint az áhítat végzőjének kilencszer meg kellett csókolni.¹²⁶⁵ Ennek az ábrázolástípusnak apotropeikus jelentést is tulajdonítottak.¹²⁶⁶ A következő kilenc kép az áhítatformának megfelelően a szent életének mozzanatait jeleníti meg, szorosban az elbeszélő szöveghez kapcsolódva. A tizenegyedik képen Anna mint a betegek és szükségben szenvedők patrónája jelenik meg. A sorozat utolsó tagja, amelynek eddig csupán szentkép funkcióba került példánya ismert,¹²⁶⁷ föltehetően a kluknói Szt. Anna kápolnát és forrást ábrázolja, fölötte a felhőn térdelő Anna és a szeplőtelenül fogantatott Mária képe.

Szt. Anna képe szórványosan e sorozaton kívül is megjelenik.¹²⁶⁸ A nagyemőkei Szt. Anna és Szt. Gyula mártír társulat kézikönyvének címlapelőzékén Anna Nagyemőke vedutája fölött a szentháromság előtt felhőn Szt. Gyula katakombaszent társaságában térdel.¹²⁶⁹ A sajátos társítás magyarázatát az adja, hogy a katakombaszent Anna mellett a nagyemőkei társulat társpatrónusa volt, ereklyéjét a helyi plébániatemplomban őrizték.¹²⁷⁰ A vedután két házsor között két, különböző felekezethez tartozó templom, a háttérben várrom látható.

Az említett szenteken kívül találkozunk még Szt. István király, valamint a pestis-szentek ábrázolásával. A pozsonyi Szt. István király társulat két kiadványának illusztrációján a korona-felajánlás motívuma, Mária alatt Pozsony sematikusan vedutájával.¹²⁷¹ Rókus, Sebestyén és Rozália jelenik meg a három szentről elnevezett pozsonyi társulat kézikönyvének címlapelőzékén. Középen a Zakariás-kereszt, fölötte csillagba foglalt szoptató boldogasszony.¹²⁷² A számos változatban elterjedt ábrázolástípusnak pestisűző, apotropeikus jelentést is tulajdonítottak.¹²⁷³

Az ábrázolások harmadik csoportjába a Krisztushoz kapcsolódó különböző társulatok nyomtatványainak illusztrációi tartoznak. Kedvelt téma a keresztre feszített Krisz-

¹²⁶³ Zsigmondháza I 1. címlapelőzék, Léva I 1, Kőszeg II 1, Veszprémi ehm. I 7. 223.

¹²⁶⁴ Kluknó I 1, 2.

¹²⁶⁵ Kluknó I 1, 2, 65.

¹²⁶⁶ Kleinschmidt 1930 398., Gugitz 1950 125., Kriss-Rettenbeck 1963 142. 81. jegyzet.

¹²⁶⁷ Szilárdfy–Tüskés–Knapp 1987. Kat. 135a.

¹²⁶⁸ Nagyszombat VIII 1. címlapelőzék.

¹²⁶⁹ Nagyemőke I 1, 2.

¹²⁷⁰ Knapp–Tüskés 1987. 12. kép.

¹²⁷¹ Pozsony XI 5, 6.

¹²⁷² Pozsony XIII 1. címlapelőzék.

¹²⁷³ Vö. Szilárdfy 1979 218–225.

tus bemutatása, alkalomszerűen Krisztus utolsó szavaira utaló felirattal, a fájdalmas Mária, illetve Mária és János evangélista alakjával kiegészítve.¹²⁷⁴ Ez a motívum alkalomszerűen más társulatok kiadványaiban is előfordul, többnyire metszetsorozat vagy illusztráció együttes részeként.¹²⁷⁵ A Krisztus halála társulatok működésének középpontjában a jó halál elérése, a tisztító tűzben szenvedő lelkek megszabadítása, valamint a haldokló Krisztus és fájdalmas anyjának tisztelete áll, ennek megfelelően az ábrázolások¹²⁷⁶ a jó halál, az intercessio és a purgatórium motívumokat rendszerint együtt jelenítik meg: a haldoklót feszület tövében Mária vezetésével a jó halál patrónusai veszik körül, alul angyalok sietnek a tisztító tűzben szenvedő lelkek segítségére. A Krisztus társulatok kiadványaiban alkalomszerűen további motívumok (pl. Jézus szíve) is előfordulnak.¹²⁷⁷ A bánfalvai Krisztus öt sebe társulat felvételi lapján az öt sebből vérző fájdalmas Krisztus áll, az ábrázolást a társulatot gondozó pálos rend címere egészíti ki.¹²⁷⁸

Külön csoportot alkotnak a szentháromság társulatok kiadványainak illusztrációi. A jezsuita gondozású budai szentháromság társulathoz kapcsolódó ábrázolások egyik változata a legelterjedtebb ikonográfiai típust mutatja: az atyaisten áldó mozdulattal angyalfejes felhőn trónol, kezében földgömb, mellette Krisztus a kereszttel, fölöttük a szentlélek galamb képében.¹²⁷⁹ Egy másik változaton az atyaisten földgömb helyett kezében jogart tart.¹²⁸⁰ Ugyanez a megoldás jelenik meg Schmitner két változatában, 1759-ben és 1773-ban kiadott metszetein Buda és Pest látképeivel.¹²⁸¹ A két lap között csupán a Pestet Budával összekötő hajóhíd, valamint a vártól délre fekvő településrész ábrázolásában van különbség.

A trinitárius rend által vezetett pozsonyi szentháromság skapuláréja társulat két kiadványának illusztrációján a szentháromság egy-egy allegorikus kompozícióba illeszkedik. Az 1779-ben megjelent egyik lapon a szentháromság alatt baloldalt a két trinitárius rendalapító, Mathai Szt. János és Valois-i Szt. Félix térdel szokásos attribútumaival.¹²⁸² Velük szemben térdelő uralkodópár, a trinitáriusok bécsi letelepedését segítő I. Lipót császár és Eleonóra császárné, mögöttük előkelő ruhába öltözött világi férfiak és nők (a társulat tagjai), akik felé lebegő angyal a szentháromság skapuláréját viszi. Ugyanennek a kompozíciónak egy változata szerepel a bécsi szentháromság skapuláréja társulat hasonló kiadványán az attribútumok és a skapulárés angyal némileg eltérő elrendezésé-

¹²⁷⁴ Buda II 1. 154., Nagyszombat III 1. címlapelőzék, Nagyszombat VII 2, Rozsnyó I 1. címlap hátoldala, Pozsony II 1. címlap hátoldala.

¹²⁷⁵ Veszprémi eh. I 7. 158., Széplak I 1. címlapelőzék, Gyöngös II 2. címlap hátoldala.

¹²⁷⁶ Szilárdfy 1984 48. kép, Vanino 1933., Zsolna II 1. címlap hátoldala.

¹²⁷⁷ Némethy 1881b 98., Szepesség I 1. vö. Hajnal 1932 (1629). 48. Galavics 1973b 51–52. 4–5. kép.

¹²⁷⁸ Bánfalva I 1.

¹²⁷⁹ Buda V 2, 8.

¹²⁸⁰ Buda V 17.

¹²⁸¹ Buda V 24. Rózsa 1963 187–188. 77. tábla.

¹²⁸² Pozsony VIII 54.

vel.¹²⁸³ A két lapot minden valószínűség szerint ugyanaz az ismeretlen rézmetsző készítette. Az 1780-ban megjelent másik kép hasonló kompozíciót mutat: a rendalapítók helyén itt Dávid király áll, a kép jobb oldali része lényegében azonos az előző lap megfelelő jelenetével.¹²⁸⁴ A háttérben Pozsony vedutája, a skapulárés angyal és a szentháromság között az egyház allegóriája. Ugyanez a kompozíció lényegesen kidolgozottabban, két változatban és nagyobb méretben megtalálható a bécsi szentháromság skapuláréja társulat két hasonló kiadványában.¹²⁸⁵ Itt a háttérben Bécs vedutája látható. E lapok egy részét föltehetően ugyanaz a névtelen metsző készítette, illetve a bécsi lapokat a pozsonyi illusztrációk közvetlen előképéül használhatták.

A pozsonyi társulat két kiadványán további, a társulat célkitűzésére közvetlenül utaló motívumokkal is találkozunk. Az 1778-ban megjelent képen baloldalt két trinitárius szerzetes két törökkel tárgyal, az asztalon heverő pénz a jelenet tartalmára, a rabváltásra utal.¹²⁸⁶ A bal oldalon börtönükből szabadulni vágyó rabok, a háttérben a már kiszabadult foglyok (vagy a társulati tagok) a szentháromság skapuláréját viselik. Ugyancsak a háttérben a jelenet távoli színterére utaló hajóárbc, az égben a szentháromság trónol. A rabváltás motívuma részben más szerkezeti és motivikus elgondolással megjelenik a bécsi szentháromság skapuláréja társulat több kiadványának illusztrációján is.¹²⁸⁷ A másik, két változatban fennmaradt képen a szentháromság skapuláréját viselő angyal egy fekete és egy fehér bőrű rabot láncánál fogva vezet.¹²⁸⁸ Ugyanez a motívum a két trinitárius rendalapító és a szentháromság társaságában feltűnik például a tiroli Aurach szentháromság skapuláréja társulatának egyik kiadványán és részletmotívumként a hasonló titulusú bécsi társulat több metszetén.¹²⁸⁹

A négy nagy társulat csoport mellett szórványosan más társulatok kiadványaiban is találunk illusztrációkat. Így az oltáriszentség (Krisztus teste),¹²⁹⁰ az őrangyal,¹²⁹¹ a keresztény tanítás¹²⁹² és a haldoklók megsegítésére alakult¹²⁹³ társulatok kiadványaiban egyaránt a társulatok titulusára utaló ábrázolás található.

Az ikonográfiáról összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a társulatok nemcsak speciális kiadványtípusok, hanem egy sajátos sokszorosított grafikai anyag kialakulását is elősegítették. A metszők a konvencionális kifejezőeszközök, az általánosan használt

¹²⁸³ Held 1773. címlapelőzék.

¹²⁸⁴ Pozsony VIII 55.

¹²⁸⁵ de Bathyan 1746. címlapelőzék, de Dreger 1780. címlapelőzék.

¹²⁸⁶ Pozsony VIII 53.

¹²⁸⁷ Így pl. Verzeichnuss 1734. címlapelőzék, de Matha 1744. címlapelőzék.

¹²⁸⁸ Pozsony VIII 31. egylapos nyomtatvány. VIII 38.

¹²⁸⁹ Hochenegg 1984 123., de Matha 1744. A nagyszombati trinitáriusok szentháromság társulata 1712-ből való díszes albumának kézzel festett címképét a szentháromság, alatta a foglyokat vezető skapulárés angyal és a két rendalapító motívuma díszíti. Közli Hermann é. n. 433.

¹²⁹⁰ Egri ehm. I 1. címlap, Krisztus teste (Oltáriszentség) t. XIV 2. 1.

¹²⁹¹ Sopron III 1. címlapelőzék.

¹²⁹² Csatkai 1942.

¹²⁹³ Szilárdfy 1981 119, 117. 7. kép. Szilárdfy 1984 17. kép.

motívum kelléktár egy részét új funkcióban alkalmazták, s a széles körben elterjedt ikonográfiai megoldások mellett néhány speciális ábrázolástípust, új tartalmi és formai elemeket is létrehoztak, illetve közvetítettek. A képek egyik része a társulatok titulussát jeleníti meg. A metszetek másik csoportja csupán közvetve kapcsolódik a konkrét társulathoz, amennyiben az elnevezést adó személy valamelyik más ábrázolástípusát képviseli. Végül van néhány olyan metszetsorozat és illusztráció együttes, amely a kiadvány konkrét szövegrészeivel függ össze, s nem minden részében kapcsolódik közvetlenül az adott társulathoz vagy annak titulussához. Ilyen lapok rendszerint a kézikönyvekben, az ajándékkönyvekben és az áhítati művekben található, míg a felvételi lapok és az alkalmi kiadványok általában a társulat titulussát vagy a névadó személy valamely ábrázolástípusát tartalmazzák. A felvételi lapok és az alkalmi kiadványok illusztrációi ezen kívül néhány esetben a társulat konkrét célkitűzését, feladatát is megjelenítik. Kiegészítő motívumként előfordul a társulati tagok, valamint a társulatnak otthont adó település bemutatása, némely motívum pedig a társulatot gondozó szerzetesrendre, esetleg az ábrázolás készítettőjére utal. Ezek a motívumok egyben jelzik a közvetlen kapcsolatot a társulattal, közülük a látképek egyben a helytörténeti kutatás forrásai. A képek egyik része csupán egyetlen motívumra épül, másik része több különböző motívum kombinációjával jött létre. Viszonylag nagy számban fordulnak elő a különböző szimbolikus, allegorikus kompozíciók, motívumok és motívumkombinációk, míg az elbeszélő tartalmak képi megjelenítése az alkalomszerű narratív elemek mellett elsősorban a sorozatoknál fordul elő. A képanyag változatos összetételére utal, hogy ugyanahhoz a társulat típusához is gyakran különböző ábrázolástípusok kapcsolódnak.

A társulatokhoz közvetlenül kapcsolódó ábrázolások nagy vonalakban mutatják a szervezetek társadalmi, vallási funkcióit. Jelzik azt a folyamatot, melynek során az ábrázolások jórészt a hagyományos kifejezőeszközök, képi programok felhasználásával és a megváltoztatott képpozíció segítségével új kulturális impulzusokat közvetítenek. Ezek közül legfontosabb a didaktikus szándék, a különféle kultuszformák, áhítatgyakorlatok, vallási ismeretek és cselekvésformák, a „tanulságos” tartalmak feldolgozása, közvetítése és népszerűsítése. A társulatok alapvető célkitűzései közé tartozott a szegények, betegek, haldoklók gondozása, a halottak eltakarítása és a tisztítótűzben szenvedő lelkek sorsának megkönnyítése, valamint a zarándoklatok szervezése. Mindez az ábrázolások különböző motívumaiban jól megragadható. A speciális feladatok közül megjelenik a képeken a török fogságba esett foglyok kiszabadításának gondolata, ami a 17. század végén és a 18. század első felében volt aktuális. Ezen kívül számos változatban hangsúlyozzák a kompozíciók a Máriának és a szenteknek tulajdonított közvetítő szerepet, valamint a társulatok, a társulati szabályok és a társulatok által terjesztett kegyelemközvetítő eszközök (rózsafüzér, skapuláré, korda) hatékonyságát. A társulatok egy részének protestánsellenes vonása az ikonográfiában csak közvetve, a szervezetek által terjesztett kultuszformák és a társulati titulussok (rózsafüzér, oltáriszentség, szentháromság) ábrázolásán keresztül jelenik meg.

Az ikonográfia időbeli alakulása szerint a legváltozatosabb ábrázolástípusokkal az illusztrációk számának megfelelően az 1730–1760 közötti időben találkozunk. Ugyan-

ekkor születik a legtöbb szimbolikus, allegorikus kompozíció, s ekkorra alakulnak ki a társulatokhoz közvetlenül kapcsolódó, célkitűzéseikre utaló ábrázolástípusok. Ettől kezdve az ikonográfia fokozatosan elszegényedik. Ezzel párhuzamosan megfigyelhető a jellegzetes későbarokk megoldások továbbélése, s még az 1770-es években is több allegorikus ábrázolás jelenik meg. Ez összhangban van a megállapítással, amely szerint a társulatok egészen a 18. század végén bekövetkezett feloszlásukig egyik számottevő őrzői a későbarokk kulturális, művészeti hagyományoknak.

Ha a nemzetközi összehasonlítás kedvéért egy pillantást vetünk a szomszédos bajor, osztrák területek társulatainak képanyagára,¹²⁹⁴ a külföldi anyagban a hasonló szerkezeti megoldások mellett első pillantásra szembetűnik a tematika többrétűsége, egyes motívumok (pl. veduták) gyakoribb előfordulása és az illusztrált kiadványok magasabb aránya. Ezek az ábrázolások a kiadványtípusok és az egész szerkezeti forma megkésett kialakulása miatt Magyarországon néhány évtizeddel később jelennek meg, mint például osztrák területen, s hiányzik a művészeket rendszeresen foglalkoztató, gazdag társulatoknak a sokasága, amely tetszés szerinti számú, magas színvonalon illusztrált nyomtatvány kiadására adott lehetőséget. Az ikonográfiai, motívikus összefüggések és a készítő mesterek azonossága mellett néhány esetben külföldi társulati kiadvány illusztrációjának közvetlen előképként történt felhasználását is megfigyelhetjük.

Használat

Az ábrázolások használati körülményeinek, a különböző kiadványtípusokban betöltött funkcióinak a meghatározására elsősorban a megjelenési környezet, a képek és a hozzájuk kapcsolódó szövegek belső összefüggéseinek, a különböző illusztrálási szempontoknak a vizsgálata ad lehetőséget. A képeket a kiadványokban rendszerint címlapelőzékként, ritkábban címlapképként a címlapon, a címlap után vagy a címlap hátoldalán, valamint belső illusztrációként, illetve illusztráció sorozat vagy együttes tagjaként helyezték el. Külön csoportot alkotnak azok az ábrázolások, amelyek a felvételi lapok, néha az alkalmi nyomtatványok egész első oldalát betöltik, illetve amelyeket egy egylapos nyomtatvány közepén szedett szöveg vesz körül. A belső illusztrációk lehetnek egész oldalasak, máskor viszont – esetleg fejléc vagy záródísz funkcióban – csupán az oldal egy részét töltik ki, míg az oldal fennmaradó részén többnyire a képpel kapcsolatos, ritkábban attól független szedett szöveg olvasható. A belső illusztrációkat rendszerint a kiadványok különböző szerkezeti egységei között helyezték el, ezek a kiadványok különféle áhítatirodalmi műfajaihoz és szövegtípusaihoz kapcsolódnak.

A címlapelőzések és a címlap körül elhelyezett illusztrációk, valamint a felvételi lapok és alkalmi nyomtatványok ábrázolásainak legfontosabb szerepe a figyelem felkel-

¹²⁹⁴ Krausen 1980., Hochenegg 1984. v. Gebhard 1968.

tése, a társulat tituluszának és célkitűzésének hatásos megjelenítése, illetve az ezekre történő emlékeztetés. Néhány kiadványban az ajánlás szövege külön felhívja a figyelmet a címlapelőzékre. A társulati könyvek, az ajándékkönyvek és az áhítati művek illusztráció sorozatai és tudatosan megkomponált együttesei a kiadványok valamely tartalmi vagy szerkezeti egységéhez kapcsolódnak, s elsődleges céljuk ezeknek a szövegrészeknek a megvilágítása, a kiadványok tartalmának képi megjelenítése, az áhítat elmélyítése. Ehhez járul az ajándékkönyveknél az ábrázolások reprezentatív funkciója. Az egyes belső illusztrációkra és az alkalomszerűen összeállított együttesek tagjaira elsősorban a különböző szerkezeti egységek elkülönítésének, a figyelem ébrentartásának és a díszítésnek a feladata hárul, ezen kívül néhány ábrázolástípusnak apotropeikus jelentése is volt. Mindezek a feladatkörök nem minden esetben választhatók el élesen egymástól, s előfordul, hogy ugyanaz az ábrázolás egyszerre több funkciót is betölt.

Az illusztrációk szerepére utalnak a metszetek feliratai. Ilyen felirat a képeknek mintegy a kétharmadán található. Többségük rövidebb-hosszabb címfelirat a kép alsó vagy felső szegélyén, kisebb részük a képbe komponált írásszalag vagy más feliratos mező, s néhányszor a kétféle megoldás kombinációja is előfordul. A feliratok túlnyomó többsége latin nyelvű, ami részben a képek különböző nyelvű kiadványokban lehetséges párhuzamos felhasználásával, részben az illusztrációk egy részének eredetileg latin nyelvű kiadványok számára, külföldi mesterek által történt elkészítésével magyarázható. A feliratokon csaknem egyenlő arányban fordul elő az ábrázolás témájának tárgyyszerű megnevezése, illetve értelmezése bibliai idézet, áhítati szöveg vagy szimbolikus utalás segítségével. Néhány esetben a kétféle tartalom együtt is megtalálható. A felvételi lapok ábrázolásainak feliratai rendszerint utalnak a konkrét társulatra, a társulat működési helyére és létrejöttének idejére, ezen kívül a társulatba lépés tényét rögzítő formulát is tartalmaznak.

A belső illusztrációk egy részéhez a metszett feliratokon kívül szedett szövegek is kapcsolódnak. Ezek elsődleges feladata az ábrázolások értelmezése, allegorikus vagy szimbolikus jelentéssel történő bővítése és a kiadvány egyéb szövegeivel való kapcsolat megteremtése. Ezek a szövegek a hosszabb értelmező feliratokkal együtt az ábrázolásokat önálló meditációs objektumokká avatják. Azokon a felvételi lapokon, ahol az ábrázolás metszett felirata hiányzik vagy nem tartalmazza a társulatba lépést rögzítő formulát, az erre vonatkozó szedett szöveget rendszerint ugyancsak a kép közelében helyezték el.

Közvetve a képek használóira, társadalmi hatókörére utal az illusztrált kiadvánnyal rendelkező társulatok társadalmi összetétele, a kiadványok külső megjelenése és az ábrázolások ikonográfiája közti összefüggés. A kiadványok egy részénél már első pillantásra szembetűnik, hogy mely társadalmi rétegeknek szánták őket, más esetekben ilyen különbségtétel nem lehetséges. Az előkelő társulatok (kongregációk, harmadrendek) kiadványainak illusztrációi általában magasabb technikai színvonalon, összetettebb ikonográfiával készültek, szemben a szélesebb rétegeket felölelő szervezetek nyomtatványjaiban található metszetek szerény technikai színvonalával, leegyszerűsített ikonográfiájával. Másfelől az elsősorban a szélesebb rétegek felé forduló társulatoknál is találunk olyan ábrázolásokkal, amelyek megértése nem kevés ismeretet igényelt, s az elő-

kelő társulatok kiadványai is megjelenhettek viszonylag populáris fogalmazású és kidolgozású illusztrációkkal. Ehhez járul, hogy gyakran előfordul ugyanannak a témának vagy ábrázolástípusnak az eltérő szintű kidolgozása a különböző társulatok kiadványai-ban. Mindez a szervezetek előkelő patrónusainak és tagjainak ábrázolásával együtt nem-csak a társulatok integráló szerepét húzza alá a társadalmi rétegek között, hanem utal az ábrázolások fontos közvetítő szerepére a különböző rétegek és csoportok vizuális kultú-rájában.

Összegzés

A vizsgálat elsődleges célját a barokk kori áhítati irodalom egy eddig önállóan nem vizsgált forráscsoportjának feltárásában, bemutatásában és elemzésében jelöltük meg, különös tekintettel ennek a forrásanyagnak az irodalom- és művelődéstörténeti jelentőségére. A forrásanyag sajátos összetételéből következik, hogy az elemzéssel elsősorban a hagyományos irodalomtörténeti és folklorisztikai műfajfelfogás és szövegértelmezés felülvizsgálatához, ezen túlmenően pedig a barokk kori társadalom művelődési rétegeinek a korábbinál jobb megismeréséhez szerettünk volna hozzájárulni. Erre elsősorban az adott lehetőséget, hogy a katolikus egyház társadalmi, kulturális közvetítő szerepe a 17–18. században különösen a széles rétegeket érintő áhítati irodalom vonatkozásában nagyrészt tisztázatlan, hogy keveset tudunk ennek az irodalomnak a létrejöttéről, terjedéséről, megjelenési sajátosságairól, hatásáról és funkcióiról, s hogy a társulati kiadványok a sajátos vonások mellett mintegy kicsiben megmutatják a szélesebb rétegek áhítati irodalmának összetett társadalmi, tartalmi, szerkezeti és műfaji rétegződését.

A társulati irodalom magyarországi megjelenésének alapvető feltétele az volt, hogy a katolikus egyházi szervezet török uralom alatti csaknem teljes felbomlásával párhuzamosan jelentősen megnövekedett a világi rétegek vallási önállósága, s hogy ezeknek a rétegeknek a vallási ellátására és irányítására a török hódítás utolsó fél évszázadában és a török kiűzése után az egyházi szervezet kiépítésével párhuzamosan létrehozták a vallásos társulatokat. A 17. század közepétől kezdve ezek a laikus vallási szervezetek és kiadványaik – a népszerű barokk vallásosság másik alapvető szervezeti keretéhez, a búcsújáráshoz és annak irodalmához, a mirákulum-irodalomhoz hasonlóan – növekvő szerepet játszottak a magán- és közösségi áhítatokban, s a széles rétegeket átfogó kulturális cserekapcsolatok egyik fontos színterét jelentették. Ebben a rendszerben a kiadványok olvasmányanyagai azon túl, hogy a fennálló társadalmi viszonyok kognitív, normatív legitimációs eszközét jelentették, a felölelt cselekvésformák, tárgyak, szövegek, képek stb. által alapvető tájékozódási és integrációs mintát kínáltak, s fontos szerepet játszottak meghatározott kulturális értékek közvetítésében, szervezésében, rögzítésében és újratermelésében.

A forrásanyag nemzetközi kapcsolathálózatának, előállítási, terjesztési és használati összefüggéseinek, megjelenési sajátosságainak számbavétele alapján ezeket a társulati kiadványok által közvetített irodalmi, műveltségi értékeket a következőkben összegezhethetjük. Egyes szerzők és művek koncepcióját, illetve egész kiadványtípusok és társulatok irodalmi kínálatát egyaránt megvizsgálva bizonyossá vált, hogy a jelentős műveltségi

anyagot hordozó népszerű barokk áhítati irodalom előállítói, terjesztői és használói között ezután a társulatokat is nyilván kell tartani, s hogy kiadványaikat előkelő hely illet meg ennek az irodalomnak a rendszerében. A társulati nyomtatványok beletartoznak abba az átfogó folyamatba, melynek során a virágzó későközépkori és kora újkori vallásos könyv- és szövegtermelés kiadványtípusai és műfajai lassan átalakulnak, új könyvtípusok, műfajok és szövegszervezési koncepciók jönnek létre, amelyek részben átveszik és új összefüggésbe helyezik a korábbi szövegeket, s ezzel biztosítják a kulturális kommunikáció folyamatosságát. A társulati kiadványok alapvető vonása a kiadványtípusok, szerzők, megjelenés, terjesztés és használat nemzetközisége, a hazai és külföldi anyag tartalmi, szerkezeti és műfaji hasonlósága, kölcsönhatása. A kiadványokat létrehozó szervezeti formákhoz hasonlóan a tőlünk nyugatra fekvő területekhez viszonyítva a társulati irodalom magyarországi megjelenését és kifejlődését is bizonyos megkésettség jellemzi: kialakulása és első kiteljesedése a 17. század második felére, fénykora az 1720–1770 közötti évtizedekre, gyors hanyatlása a század végére tehető. A forrásanyag kisebb részének kivételével, amelyre a latin nyelv kizárólagossága jellemző, a latin és a német nyelv közvetítő szerepének fennmaradásával párhuzamosan fokozatosan előtérbe kerül a nemzeti nyelvek használata, aminek révén a korábban csak latinul hozzáférhető szövegek anyanyelvi közvetítése mellett a kiadványok fontos szerepet játszottak az anyanyelvűség terjesztésében és művelésében.

A forrásanyag felhívja a figyelmet a fordítások, átdolgozások, összeállítások és átvételek kulturális jelentőségére, s egyben jelzi a széles rétegeknek rendelkezésre álló vallási tudásanyag összetételét. A legfontosabb közvetítő csatornát a társulatokat gondozó régi és új szerzetesrendek jelentették: egyrészt szoros kapcsolat van a különböző rendek általános eszmei iránya, törekvései és a társulati kiadványok megjelenési sajátosságai között. Másrészt a világi papi gondozású társulatok kiadványai néhány kivételtől eltekintve jóval később jelennek meg a szerzetesi gondozású társulatok nyomtatványainál, s részben azok megoldásait veszik át. A 18. század közepén megnő a világi papi szervezésű társulatok jelentősége, s ezek irodalma a vidéki plébániahálózat közvetítésével a legszélesebb rétegekhez is eljut.

A társulati irodalom forrásainak vizsgálata megmutatta, hogy a kiadványok a vallási alapszövegek, a középkori és a korabeli új szövegek és műfajok mellett jelentős mennyiségű későközépkori és kora újkori elbeszélő szöveget is tartalmaznak. Ez utal ennek az irodalomnak az alapvető tradicionalitására a szövegek és az eszmék (pl. devotio moderna, humanizmus, sztoicizmus) tekintetében, amely mellett az új kulturális áramlatok (pl. a katolikus reform, a barokk aszkézis rendi változatai, az egyházi felvilágosodás) hatása is lemérhető. A forrásanyag lehetőséget adott a különböző áhítati műfajok összetett kapcsolatrendszerének, integrációjának, szöveg és kép kapcsolatának, valamint az áhítati irodalom érintkező kiadványtípusainak a tanulmányozására. Tartalmi szempontból említést érdemel a kiadványok döntő többségének vallási, aszketikus és oktatónevelő célkitűzése, szorosabb értelemben vett tudományos műveket csupán a Mária kongregációk ajándékkönyvei között találtunk. Jórészt ugyanitt fordult elő az a néhány

nyílt protestánsellenes megnyilvánulás is, ami teljesen hiányzik a kiadványok többségéből.

Az elemzés felhívta a figyelmet arra, hogy a katolikus barokk egyházi irodalom társadalmi rétegződése lényegesen differenciáltabb annál a korábbi elképzelésnél, amely ezt az irodalmat két nagy részre, egy udvari jellegű (jórészt jezsuita eredetű) és egy népszerű (elsősorban ferences) irodalomra osztotta.¹²⁹⁵ Eltekintve attól, hogy a két csoport között számos átmeneti forma található, s hogy a két csoporthoz hozzárendelt két szerzetesrendnek is megvolt a különböző igények szerint differenciált saját irodalmi kínálata, ennek az irodalomnak alapvető vonása, hogy közvetítése a szélesebb rétegek felé lépcsőzetes formában, különböző szinteken történt.¹²⁹⁶ A társulati kiadványok tanúsága szerint nincsenek éles határok a különböző rétegeknek szánt irodalmi kínálatok között: a szöveghordozók címzettre hangoltsága mellett a széles skálán elhelyezkedő átmenetek és fokozatok sorozata jellemző. A kiadványok közvetlen használói közé a főnemesség és az egyházi rétegek mellé a 18. század első felében a kisnemesi, értelmiségi, polgári rétegek, a század második felében pedig az alsó, kézműves és paraszti csoportok is felzárkóznak, ekkor azonban a legmagasabb rétegek már egyre kevésbé számíthatók a kiadványok elsődleges fogyasztói közé. A kiadványok olvasótáborra tehát a 18. század közepén egy rövid időre a legszegényebb falusi, városi rétegektől a polgári és nemesi rétegeken át a főnemességig terjedt: mindegyik rétegnek megvoltak a lényegében ugyanazt a tartalmat különböző hangsúlyeltolódásokkal, a neki megfelelő igény szinten közvetítő kiadványai és kiadványtípusai. A társulati nyomtatványok jól körülhatárolható csoportját a jezsuita kongregációk kézikönyvei, ajándékkönyvei és áhítati művei alkotják, amelyek önmagukban is egy komplex irodalmi, művelődési programot közvetítenek és mutatják a populáris kultúra társadalmi rétegződését.¹²⁹⁷ A műveltségbeli különbségeknek ez az áthidalása a kiadványokban egyben jelzi a társulatok szerepét a különböző társadalmi rétegek összefogásában, integrációjában.

A 18. század második felében a legalsó rétegek közvetlen fogyasztóvá válásával párhuzamosan megkezdődik a nyomtatványok tartalmi, szerkezeti és műfaji egységesülése, egyszerűsödése. A társulatok kritikájával egy időben megjelenik a kiadványok felvilágosult bírálata: így például a müncheni pedagógus és katolikus pap, Anton von Bucher Hevenesi Gábor kongregációk számára kiadott műveit a 18. század végén „nevetséges áhítatok”-nak mondja és a Hevenesi nyomán írt más műveket kárhóztatja.¹²⁹⁸ A társulati életforma és vele együtt a kiadványok 18. század végi gyors hanyatlása ellenére a 19. században megfigyelhető a tartalom megváltozása mellett a jellegzetes barokk formák továbbélése, illetve újjáéledése, amelyek alkalomszerűen a 20. századot is megérik. A társulatok funkcióinak egy részét a 19. században a céhek és a különböző vallási

¹²⁹⁵ Klaniczay 1964 215.

¹²⁹⁶ Vö. Brückner 1983a.

¹²⁹⁷ Brückner 1985 10.

¹²⁹⁸ Brückner 1984 137–138.

egyesületek veszik át, s a barokk laikus vallási szervezetek művelődési hatása megszűnésük után ezeken keresztül továbbra is érvényesül.

A vizsgálat során az előszóban körvonalazott kérdések közül nem mindegyikre tudunk válaszolni, a forrásanyagban rejlő lehetőségeknek csak egy részét aknáztuk ki, s az elemzésben több olyan probléma is fölvetődött, melyek megoldására az adott keretek között nem nyílt lehetőség. Így például szükség lenne néhány jól kiválasztott társulati kiadvány, illetve egy-egy társulat összes kiadványának mikroelemzésére. A forrásanyag teljesebbé tétele mellett az elvégzésre váró feladatok közé tartozik a szövegek és műfajok közvetlen előzményeinek, szelektivitásának, hatástörténetének, szóbeli közvetítésének, funkcióváltozásának és továbbélésének beható vizsgálata. Jelentősen bővítené a társulatok kulturális szerepéről kapott képet néhány további kongregációs könyvtár anyagának feldolgozása és összevetése a társulati kiadványokkal. Érdemes lenne összehasonlítani a forrásanyagot a populáris művelődés terjesztésének egyéb eszközeivel, így például a barokk áhítati irodalom más kiadványtípusaival, a Bibliotheca Catechetica alapítvány tevékenységével, missziós és katechetikai kiadványokkal. Külön feladatot jelent a társulatok irodalmi, művelődési szerepének vizsgálata a barokk kori színjátszás, zene és képzőművészet területén. Mindezek a kérdések jelzik a kutatás további lehetőségeit.

Források

1. A magyarországi társulatok kiadványainak katalógusa

A katalógus két fő részre, a helyi társulatok kiadványaira és a helyi társulathoz nem köthető kiadványokra tagolódik. A helyi társulatok kiadványai a társulati székhelyek nevének betűrendjében állnak. Egy településen belül először a szerzetesi, majd a világi papi gondozású társulatok anyagát adjuk, ezen belül a társulatnak otthont adó egyházi létesítmények (templomok) abc rendben követik egymást. Az egy templom mellett működő társulatok anyaga a társulatok keletkezésének időrendjében áll, ezen belül a kiadványok a megjelenés rendjét követik. A helyi társulathoz nem köthető kiadványokat tovább bontottuk az egyházmegyei szervezésű társulatok, a helyhez nem köthető társulat típusok és Mária társulatok, valamint a helyhez köthető Mária társulatok szerint.

A) Helyi társulatok kiadványai

Bánfalva, Pálos templom

I. Krisztus öt sebe társulat

1. Bruderschaft der Heiligen Fünff Wunden unsers Herrn Jesu Christi.

h. n. (1761)

OSzK Knyt 8° 1766–72

Besztercebánya, Jezsuita kollégium

I. Mária látogatása t.

1. Balde, Henricus: Veritates Christianae ... Congregationis B. V. Mariae Elisabeth Visitantis in Collegio Soc. Jesu Neosolii erectae ... sodalibus ... in strenam oblatae ...

Tyrnaviae 1725.

Petrik I 45

Besztercebánya, Jezsuita templom

II. Krisztus halála t.

1. Löbliche Versammlung ... unter dem Titul: Der Tod-Angst Jesu Christi ... zu Neusol ... In der Kirchen der Societät Jesu aufgerichtet.

Tyrnau 1744.

Petrik III 772

2. Löbliche Versammlung ... unter dem Titul: Der Tod-Angst Jesu Christi ... zu Neusol ... In der Kirchen der Societät Jesu aufgerichtet.
Tyrnau 1763.
Petrik VII 310

Besztercebánya, Piarista templom

III. Kármelhegyi Boldogasszony t.

1. Karmeli-hegyén fel találtatott ... Boldogságos Szüz ... kincse ... ezen Congregácionak ... ki-nyomtattatott.
Kolosvárátt 1743.
Petrik VII 250

Bruck/Leitha, Ágostonrendi templom

I. Mónika öve főtársulat.

1. Seifried, Casparus: Allgemeiner Trost-Brunn ... Die ... Erz-Bruderschafft Mariae von Trost ... in Bruck an der Leytha ...
Wienn (1712)
BEK Ae 4r 726/23coll.5.
2. Heimb, Theophilus: Unüberwindlicher Ritter-Orden von der Schwart-ledernen Gürtel.
Neustadt 1750.
Welzig 1989. 973.

Buda, Ágostonrendi templom

I. Mónika öve t.

1. Rövid summája Tellyes Bucsuknak ... ennek az réghi congregationak, melly Maria de Consolatione ... neveztetik ...
Buda 1728.
Petrik III 461
2. Kraus, Josephus: Agbewogene Gürtel der hoch-löblichen Erz-Bruderschaft Mariae von Trost ... in ... Ofen ...
Ofen (1745)
Petrik II 501
3. Obermüller, Leopold: Dreyfacher Trost ... Ehren-Rede ... Erzbruderschaft Mariae von Trost ... Ofen ...
Ofen 1767.
Petrik V 357

Buda, Szt. Ferenc sebei templom

II. Mária szeplötelen fogantatása főtársulat

1. Charapancsick de Mostar, Petrus: Kurzer Begrif Oder Inhalt deren Regel Statuta ... einer Löbl. Ertz-Bruderschaft der Unbefleckten Empfaengnus Mariae ... zu Ofen ...
Ofen 1732.
Petrik VII 99

III. Szt. Ferenc (Kordás) t.

1. Formularium benedictionum ... pro usu ... Archi-Confraternitatis Cordigerorum ... apud Patres Minores.
Budae 1733.
Petrik VII 165

Buda, Nagyboldogasszony templom

IV. Krisztus halála t.

1. Neues Bruderschaft-Büchlein ... einer ... zu Ofen aufgerichteten Versammlung ... Unter dem Titul: Des am heiligen Creutz-Angst-leydend-und sterbenden Heylands Jesu Christi ...
Ofen 1759.
Petrik I 346

V. Szentháromság t.

1. Barna, Joannes: SSS. Trinitatis ... Selectissimus Cultus ... In xenium obtulit Neo-erecta Budensis Congregatio SSS. Trinitatis.
Tyrnaviae 1725.
Petrik VII 58
2. Barna, Joannes: SSS. Trinitatis ... Selectissimus Cultus ... In xenium obtulit Neo-erecta Budensis Congregatio SSS. Trinitatis.
Tyrnaviae 1727.
Petrik I 183, Petrik III 685
3. Der allerheiligsten Dreyfaltigkeit ... Bruderschaft-Büchl ... in der ... Hauptstadt Ofen und Kirchen der Gesellschaft Jesu ...
Ofen [1728?]
Petrik VII 30–31
4. Cherubinus a Sanctissima Trinitate: Schuldigste und höchst-nutzliche Gegen-Lieb einer ... Congregation ... der allerheiligsten Drey-Einigkeit ...
Ofen 1728.
Petrik I 93
5. Padányi Bíró Márton: A feneketlen és kimeríthetetlen mélységű Isteni titkoknak kisiskolája ...
Buda 1728.
Petrik I 290
6. Wöss, Josephus: Gröstes Liebs-Zeichen ... Danck-Fest der in ... Ofen ... neu-aufgerichteten Löbl. Bruderschaft von der allerheiligsten Dreyfaltigkeit ...
Ofen 1728.
Petrik III 861
7. Nova officia Sanctor(u)m ... Imprimi curavit Sanctissimae Trinitatis, Alma Congregatio Budensis.
Budae 1730.
Petrik II 917

8. Sanctissimae Trinitatis Almae Congregationis Budensis ... Privilegia ... In xenium obtulit congregatio Budensis ... Tynnaviae (1730)
Petrik I 183, Petrik III 685
9. Der Allerheiligsten Dreyfaltigkeit ... Bruderschaft-Büchl ... Aufgerichtet ... in ... Ofen ...
Ofen 1733.
Petrik I 567, vö. Petrik IV 23
10. A Szent Haromság ... neve ... alatt, Budai fő Szabad Királyi Városban Jesus Társasága ... Templomában ... fel-áztatott Congregatiónak Könyvetskéje ... Buda 1733.
Petrik V 494
11. Od pri szvetoga Troisztva ... Imenom I Raszvienom Zasztavom ... Budimu ... Szlavno podignuté Congrégatie Knyziszicza ... Budimu 1736.
OSzK 323168
12. A Szent Haromság ... neve ... alatt, Budai Királyi Városban ... fel-áztatott Congregationak Könyvecskéje ... Buda (1737)
Petrik IV 46, Petrik V 494
13. A Szent Háromság ... neve ... alatt, Budai ... Királyi Városban ... fel-áztatott Congregationak Könyvetskéje ... Buda (1743)
Petrik III 521
14. Felsőes királyi magyar udvar-által fel-állittatott Szentháromság congregatiójával, fel-tett Czéllunkról-való beszélgetés, Budán ... Nagyszombat 1745.
Petrik III 521
15. Der Allerheiligsten Dreyfaltigkeit ... Bruderschaft-Büchel ... in ... Ofen ... Ofen 1747.
Petrik I 567, vö. Petrik IV 23
16. Der allerheiligsten Dreyfaltigkeit ... Bruderschaft-Büchl ... in der ... Hauptstadt Ofen und Kirchen der Gesellschaft Jesu ... Ofen 1750.
Petrik VII 30–31
17. Felsőes Királyi Magyar Udvar-által fel-állittatott Szent Háromság congregatiójával, Fel-tett Czéllunkról-való Beszélgetés, Budán ... Nagyszombat 1751.
Petrik V 151
18. Gloria Patri, et Filio ... Sodalitas sub titulo ... Trinitatis ... in ... Urbe Budensi ... h. n. (1753)

ÉLE Arch Vet 156 no. 938. 169–170

19. Catalogus defunctorum, quos ex alma Sodalitate sub titulo S. Trinitatis Budae erecta et confirmata a mense Augusto anni 1754. ad Augustum anni 1755. ... Budae (1755)
Petrik VII 97
20. A Szent Háromság ... Tzimmere alatt, Budai ... Jesus Társasága ... Templo-mában ... fel-állított Congregatióának Könyvetskéje.
Nagyszombat 1759.
FSzEK B 252/110coll.2.
21. Padányi Biró Márton: Trisagion ... Budán lévő Szent Háromság Társaságának első bé-helyeztetésére emlékeztető jeles napon ... hirdette 1744-dik Esztendőben ... = Uő.: Ünneppokok ...
Győr 1761.
Petrik I 292
22. Gloria Patri et Filio et Spiritui sancto. Alma Sodalitas sub titulo ... Trinitatis ... in ... urbe Budensi ...
Budae 1764.
Petrik V 171
23. Catalogus defunctorum quos in alma Sodalitate sub titulo SSS. Trinitatus Budae erecta ... in Domino obisse ...
Budae 1769.
Petrik V 90
24. Catalogus defunctorum quos in alma Sodalitate sub titulo SSS. Trinitatis Budae erecta ... in Domino obisse ...
(Budae 1773)
BEK Misc. 9 coll. 1.
25. A tellyes Szent Háromságnak ... tiszteletéről ... Szent Háromság neve-alat fel-állított Szent Társaságnak Fő Ünneplésén ... mondatott beszéd.
Péts 1780.
Petrik I 262

VI. Gyümölcsoltó Boldogasszony t.

1. Kereskényi, Adamus: Cogitationes Christianae ... Oblatae ... Sodalitati Sub Titulo Beatae Mariae Virginis ab Angelo Salutatae in Archi-Episcopali Societatis Jesu Academia Budae ...
Budae 1763.
Petrik II 366

Buda, Karmelita t.

VII. Nepomuki Szt. János t.

1. Tallian, Ludovicus: Scutum inexpugnabile ... Das ist ... die Löbl. Confoederation des Heil. Blut-Zeugs Joannis Nepomuceni ... bey ... PP. Carmelitern in ... Ofen ...
Wienn (1722)

Buda, Universitas

VIII. Mária t.

1. Rácz, Samuel: Oratio ad Sodales Marianos ...
Budae 1782.
BEK I 8r 76/coll. 9.
2. Rácz, Samuel: Oratio ad Sodales Marianos ...
Budae 1782.
Petrik V 416
3. Rácz, Samuel: Oratio ad Sodales Marianos ...
Pestini 1794.
Petrik III 169

Buda, Papi szeminárium

IX. Gyertyaszentelő boldogasszony t.

1. Alma Sodalitatis ... Virginis Mariae Purificatae ... in. Gen. ... Seminario
Budae ... consodalibus salutem. – (Catalogus defunctorum ...)
Budae 1784.
Petrik VII 31

Csorna, Szt. Mihály templom

I. Mária neve (halottak segítsége) t.

1. Auxilium Morientium sive Alma Confraternitas ... Sub Titulo Sanctissimi
Nominis Mariae, Pro felici impetranda morte ... in Insula Rábaköz ...
Jaurini (1727–1736 k.)
Petrik V 43

Csütörtökhely

I. Szt. Ferenc főtársulat

1. Duchowne Naucenj Arcy-Bratrstwa ... Francysska ... w Mestecku Sstwrtku w
Spissu ...
W Lewoце 1778.
Petrik VII 135

Demény

I. Karmelhegyi boldogasszony t.

1. (Goldperger János:) Poklad Maryánsky Z Hory Karmelu wynesseny ... Arcy-
Bratrstwu ... Sskapulirskog w Mestecku Domanicy ...
W Trnawé 1745.
Petrik VII 179

Dévény

I. Keresztény tanítás t.

1. Kurzer Inhalt des Abläse der ... Christenlehrbruderschaft ... in der Pfarr-
kirche in Markt Theeben ... ist feyerlich eingeführet worden.
Pressburg 1782.
Petrik VII 290

Diakovár, székesegyház

I. Rózsafüzér t.

1. Confirmatio indulgentiarum Sanctissimo Rosarii ... Archi Confraternitatis ... Rosarii, in cathedrali ecclesia Deakovariensi erectae ... [Essekini] (1771).
Petrik VII 225–226

Eger, Jezsuita templom

I. Mária látogatása t.

1. Rosignoli, Carolus: Thymiana ex diversis odoramentis ... sodalibus Beatae Mariae Virginis Elisabeth. Visitantis in strenam oblatum Agriae anno 1736. Cassoviae (1736)
Petrik VII 448
2. Balde, Henricus: Veritates Christianae ... Sodalibus Beatae Mariae Virginis Elizabeth Visitantis, In Strenam oblatae, Agriae ...
Claudiopoli 1737.
Petrik VII 54
3. Imago, seu speculum Mariani sodalis ... Sodalibus B. Mariae V. Elizabeth Visitantis In strenam oblatum ...
Claudiopoli (1738)
Petrik V 217
4. (Nedeczky, Ladislaus): Fontes Gratiarum Marianarum novi, et veteres ...
Claudiopoli 1739.
Petrik I 810, Petrik VII 349
5. Hevenesi, Gabriel: Diarium adolescentis studiosi ... Nunc vero Sodalitati B. Mariae V. Elisabeth Visitantis, Agriae pro xenio oblata.
Cassoviae 1741.
Petrik V 197

Eger, Trinitárius templom

II. Szentháromság főtársulat

1. Summarium deren Indulgentzen und Ablass der ... Ertz-Bruderschaft ... Dreyfaltigkeit von Erlösung deren gefangenen Christen in der Kirchen deren ... Trinitariern ... zu Erlau.
Caschau 1745.
Petrik VII 490
2. Thesaurus desiderabilis, Az az: Lelki-kincs, melly a ... Szent Háromság ... Fő-Congregátiónak ... Fiait, és Leányit ... meg-gazdagittyá ...
Kassan (1745)
Petrik III 631

Eger, Székesegyház (?)

III. Oltáriszentség főtársulat

1. Officium de Sanctissimo Eucharistiae Sacramento ... in usum Sodalium Archi-confraternitatis Venerabili Sacramenti, pro Studiosa Juventute Agriensi Philosophica erectae ...
Agriae 1764.
Petrik V 360

Eperjes, Jezsuita t.

I. Nagyboldogasszony t.

1. [Segneri, Paulus]: Facilis descensus Averni ... in xenium oblatum Sodalitati B. Mariae V. ... in Gymnasio Soc. Jesu Eperjesini erectae ...
Cassoviae (1722).
Petrik VII 470

Eszék, ?

I. Mária főtársulat

1. Arci-Bratinstvo Neozkvernyenog zacsecha Blazsene Divice Marie ... o Milostiwom kipu Issicskomu ...
U Ossiku 1778.
Petrik V 36

Esztergom, Ferences templom

I. Kordás t.

1. Hora Zlatta Seraffinska ...
Tyrnaviae 1696.
RMK II 1850
2. (Domonkovicus Adalbertus): Harmos kötelecske Az Az ... Esztergom ... Városában bé-plántáltatott Kordaviselő Atyafiak Congregációjának Reguláit ... magában foglaló Könyvecske ...
Nagyszombat 1718.
Petrik V 188

Esztergom, Jezsuita templom

II. Krisztus halála t.

1. Osiminka, Andreas: Zweyfache Todes-Angst des Vermenschten Gottes ... in dem Gottes-Haus der Gesellschaft Jesu in der Erz-bischöfl. Wasser-Stadt Gran ...
Ofen (1767)
Petrik II 952

Gyöngyös, Ferences templom

I. Pádúai Szt. Antal t.

1. Paduai Szent Antal Solosmája és Congregációjának Regulái ... Gyöngyösön ...
Cassan (1673 ?)
RMK I 1583, Sztripszky 2075a

2. Paduai Szent Antal Solosmája, es Congregatiojanak Regulái ... Gyöngyösön

...

Cassan 1684.

RMK I 1318

Gyöngyös, Jezsuita templom

II. Krisztus halála t.

1. (Ordódy János): Lelki Virágos Kert ... a Kereszt-fán meghólt Ur Jesus Titulussa alatt virágzó Gyöngyösi Congregatio ...

Lötsen 1672.

RMK I 1139

2. (Ordódy János): Lelki Virágos kert ... a Kereszt-fán meg-hólt Ur Jesus Titulussa alatt virágzó Gyöngyösi congregatio

Nagyszombat 1712.

Petrik V 366

III. Nagyboldogasszony t.

1. Dies vitae Sodales Mariani ... In gratiam Sodalium Almae Congregationis Beatissimae Virginis Mariae in Coelos Assumptae ... in Residentia Soc. Jesu Gyöngyösini ...

Cassoviae 1718.

Petrik VII 126

2. [Hajas, Stephanus]: Mariana pietas ... Sodalibus oblata. Dum Alma Sodalitas B. M. V. in coelos assumptae ... Gyöngyösini ...

Pestini 1765.

Petrik III 93

Győr, Ferences templom

I. Harmadrend

1. Flach, Rupertus: Verborgene Schönheit des dritten Ordens ... Lob- und Ehren-Rede ... zu Raab ...

Raab 1754.

Petrik V 155

II. Kordás t.

1. Rövid summában foglalt eredete és elő-menetele ... korda-viselő ... atyafiság gyülekezetének.

Győr (1769 előtt)

Petrik VII 452

Győr, Jezsuita templom

III. Angyali üdvözlet t.

1. (Hevenesi, Gabriel): Diarium Adolescentis Studiosi ... Sodalibus almae Congregationis, Salutatae ab Angelo Virginis, in ... Jaurini ... pro xenio dicata ...

Viennae (1697)

OSzK 319753

2. (Hevenes, Gabriel): *Quadragesima Christo patienti sacra ... Almae sodalitati sub titulo B. Mariae V. Annuntiatae, in Archi-episcopali Societatis Jesu Collegio Jaurini ... in xenium oblata.*
Viennae (1714)
BEK 022873

IV. Nagyboldogasszony t.

1. (Sajgó Benedek): *A Jesus Tarsasaganak Györi Templomában ... Magyarország Patronájának Titulusa alatt fel-állított ... Mária Congregáziójának Eredeti ...*
Nagyszombat 1735.
Petrik VII 237

V. Krisztus halála t.

1. Hevenes Gábor: *A negyven-napi böjtnék szentsége ...*
Nagyszombat 1739. (A és B változat)
Petrik II 118
2. Taxonyi János: *A Kálvária Hegynek Szentsége ... a Halálra vált Jesus Gyülekezetinek ... kedvéért ...*
Győrött 1739.
Petrik VII 520
3. Taxonyi János: *A Kálvária-hegynek szentsége ...*
Győr 1742.
Bedy 1939. 113–114.
4. *A Györi Jesus Társasága templomában felállított Halálra-Vált Jéus Congregátiójának Gyülekezetekor a boldog halálért énekléssel való buzgó fohászkodása.*
Győr 1757.
Petrik V 181
5. *Kleines Hand-Büchlein ... zum Nutzen ... der ... Bruderschaft der Tod-Angst Jesu Christi am heiligen Creutz ... in dem ... Collegio der Gesellschaft Jesu zu Raab.*
Raab 1760.
Petrik VII 267–268

VI. Győzedelmes Mária t.

1. Ignatius a Matre Dei: *Der Sieg über den Todt ... in einer Kirchen-Rede ... Teutsche Bruderschaft unter den ... Titul Mariae de Victoria ... In der Kirche ... P.P. Societatis Jesu zu Raab ...*
Raab (1734)
Petrik V 215

Győr, székesegyház

VII. Keresztény tanítás t.

1. Hermán József: *A keresztény oktatás újonnan fel-állított gyülekezetének első szükséges tudománya ... a Györi Káptalan Templomában ...*

Győr 1760.

Petrik II 106

2. Die in der kayser. königlichen Festung ... Raab im Jahr 1760. aufgerichtete christliche Lehr-Versammlung ... zu Raab ...

(Raab 1760).

Petrik VII 225

3. A nemes ... Nagy Győr városában fel-állítatott Keresztény Tudománynak szent gyülekezetébül ...

Győr (1764)

Petrik VII 351

Győrsziget, plébániat.

I. Keresztény tanítás t.

1. Kurtze Andacht zu Ehren des Heil. ... Apostels ... Francisci Solani, wie selbe von einer ... Christen-Lehr-Bruderschaft ...

(Raab) [um 1760]

Petrik VII 288

2. Kurtze Andacht zu Ehren des H. ... Rochi, wie selbe von einer ... Christen-Lehr-Bruderschaft ...

(Raab 1762)

Petrik VII 289

3. Kurtze Andacht zu Ehren der H. ... Rosaliae, wie selbe von einer ... Christen-Lehr-Bruderschaft ...

(Raab) [um 1760]

Petrik VII 289

4. Kurtze Andacht zu Ehren der H. ... Teresiae, wie selbe von einer ... Christen-Lehr-Bruderschaft ...

(Raab) [um 1762]

Petrik VII 289

5. Kurtze Andacht zu Ehren der H. ... Susanna, wie selbe von einer ... Christen-Lehr-Bruderschaft ...

(Raab 1762)

Petrik VII 289

Gyulafehérvár, Trinitárius templom

I. Szentháromság főtársulat

1. Die unendliche Liebe der Allerheiligsten Drey-einigen Gottheit ... einer ... Ertz-Bruderschaft der ... Dreyfaltigkeit ... zu Carlsburg ...

Clausenburg (1734)

Petrik II 592

2. Sommája ... Szent Háromság neve alatt ... levők Congregatiojában ki adatott tellyes bucsúknak ...

Kolozsvár 1742.

Petrik VII 479

Héthárs, Plébániatemplom

I. Rózsafüzér t.

1. (Egyleteles nyomtatvány a társulat engedélyezése és búcsúi ügyében, kézzel kitöltve, fametszettel.)
(Roma 1749)
ÉLE Arch Vet. 156. no. 938. [193]

Kalocsa, Piarista gimnázium

I. Mária t.

1. Alber, Joannes Nepom.: Oratio in instauratione coetus Mariani in Gymnasio Colocensi ...
Colocae (1795)
Petrik I 42

Kalocsa, Székesegyház

II. Nepomuki Szt. János t.

1. Forma saluberrimae devotionis ... Confraternitatis Sancti Joannis Nepomuceni ... Colocensi ...
Budae (1750)
Petrik I 811

Kassa, Ferences templom

I. Szt. Ferenc főtársulat

1. Kurtzer Begriff der Statuten, Regeln Indulgentzen Ablass und Gnaden ...
Caschau 1749.
Petrik V 279
2. Prawidlo Neomylnie Arcy-Braterstwa Swatého ... Frantisska ... w ...
Kossycách ...
W Kossycách 1749.
Petrik VII 420

Kassa, Jezsuita templom

II. Krisztus halála t.

1. Keresztfan meg-halo ... Jesus Congregatiójának ... Cassai Jesus Társaságának Templomában ... rövid Oktatási ...
Kassán 1724.
Petrik II 368
2. Ursprung und Fortgang Satzungen und Regel ... einer unter dem Titul der schmerzhaftten Todt-Angst Jesu Christi ... zu Caschau aufgerichten ...
Bruderschaft.
Caschau 1734.
Petrik III 722
3. Kezdeté, előmenetele, rendtartási, regulai ... A Kereszt-fán meg-hólt Kristus ... Gyölekezetének ...
Kassán 1759.
Petrik V 256

III. Mária fogantatása t.

1. Sacrae Mariani Fervoris Scintillae ... a Sodalitate Cassoviensi sub titulo sine L. O. C. Virginis congregata ... strenam oblatae ...
Cassoviae (1736)
Petrik V 437

IV. Mária látogatása t.

1. Iter aeternitatis ... sodalibus ... B. V. Mariae Elisabeth Visitantis ... oblatum.
Cassoviae (1722)
Petrik VII 231
2. Solus Deus ... majori sodalitate Studiosorum Cassoviensi sub titulo B. V. M. Elisabeth visitantis in strenam oblatum.
Cassoviae 1739.
Petrik I 526
3. Memoria novissimorum ... sodalibus B. V. Mariae Elisabeth Visitantis in strenam oblata ...
Cassoviae (1740)
Petrik II 714
4. Rosignoli, Carolus: Thymiama ex diversis odoramentis ... honoribus ... Domini Congregationis Beatae Virginis Mariae Elisabeth Visitantis Sodalium ...
Cassoviae 1742.
Petrik V 431
5. (Zaccaria, Francesco Antonio): Disciplina populi Dei in novo Testamento ... DD. Sodalibus B. V. Mariae Elisabeth Visitantis in strenam oblata ...
Cassoviae 1743.
Petrik V 555
6. Balde, Henricus: Veritates Christianae ... Sodalibus ... sub Titulo B. M. V. Elisabeth. Visitantis, Cassoviae ...
Cassoviae (1746)
Petrik VII 54
7. [Prileszky, Joannes Baptista]: Acta Sanctorum Ungariae ... Sodalibus ... sub Titulo B. M. V. Elisabeth. Visitantis, Cassoviae ...
Cassoviae (1746).
Petrik VII 422
8. Alma Sodalitas Major B. V. Mariae ... Anno ... 1749 ... Catalogus DD. Sodalium Defunctorum ... (Kassa)
(Cassoviae 1749)
Petrik VII 31
8. Alma Sodalitas Major B. V. Mariae ... Anno ... 1753 ... Catalogus DD. Sodalium Defunctorum ... (Kassa)
h. n. (1753)
ÉLE Arch Vet. 13. no. 66/92-93

9. Catalogus D. D. Sodalium pie in Domino Defunctorum ...

h. n. (1769)

ÉLE Arch Vet. 13. no. 66/82

V. Nagyboldogasszony t.

1. [Szerdahelyi, Gabriel]: Collyrium ad curandos ... ex munificentia ... Sodalitatis B. Mariae V. in Coelos Assumptae rectoris in strenam ... oblatum.

Cassoviae 1728.

Petrik VII 507–508

Kecskemét, piarista t.

I. Szentháromság t.

1. A tellyes Szent Háromság ... ditséretére Kecskeféten az Ájtatos oskolák templomában fel-állított Társaságnak ... szertartási.

Pest 1780.

Petrik VII 521

Kékkő

I. Rózsafüzér t.

1. Füsi Pius: Lapis caeruleus ex obtentu Fraternitas Rosarianae ... az az: Kékkő várának a szentséges Rosariom társasága felállításából segítség kövére való magyarázása.

Buda 1744.

Petrik V 162

Kéménd, Plébániatemplom

I. Rózsafüzér t.

1. Homagium Christiano-Marianum ... Von in der Exempten Pfarr-Kirchen zu Kemed gewöhnlicher Rosenkranz-Bruderschaft allen Mitgliedern, als lieben Pfarr-Kindern ...

(Pécs 1774)

Petrik V 203

Kluknó

I. Szt. Anna t.

1. (Szabolt Ferenc:) Az Isten Mindenhatóságának Tárháza az az Sz. Anna a Boldogságos Szüz Maria édes Anyjának tiszteleti ...

Bécs 1708.

BEK RMK I 435/III

2. (Szabolt Ferenc:) Az Isten Mindenhatóságának Tárháza ...

Nagyszombat 1708.

BEK RMK I 439a

3. (Szabolt Ferenc:) Az Isten Mindenhatóságának Tárháza ...

Csíksomlyó 1773.

Petrik V 222

4. (Szabolt Ferenc:) Az Isten Mindenhatóságának Tárháza ...

Nagyszombat 1773.

Petrik IV 52

Kolozsvár, Ferences templom

I. Pádúai Szt. Antal t.

1. Paduai Sz. Antal solosmaja és congregatiojanak regulai ...
Kolozsváratt 1747.
Petrik VII 381
2. Officium S. Antonii Paduani ... congregationis regulae ... in ... Claudio-
politanae ...
Claudiopoli 1761 (Csíksomlyó 1747)
Petrik VII 369–370

II. Szt. József t.

1. Jézus, Mária, József ... a Kolos-vári Laurettum házban felállított Sz. Josef
congregációjában lévőknek lelki vigasztalásokra ...
(Csíksomlyó) é. n.
Petrik V 232

III. Nepomuki Szt. János t.

1. Nepomuceni Sz. Jánoshoz ... aitatosság ... (Rövid tudositas az atyafiakhoz, a
kik ebben a gyülekezetbe vannak) ...
(Csík-Somlyó 1743)
Petrik VII 352

Kolozsvár, Jezsuita templom

IV. Haldokló Krisztus t.

1. Mirrha hegyére vezető egyenes út ... melyet Kinszenvedő Kristusnak neve
alatt Kolozsváratt ... fel-állított Congregatio ... ki-botsáttatott.
Kolozsváratt 1716.
Petrik VII 336
2. A Halálra-vált ... Jesus congregatiójának ... regulái ...
Kolozsvár 1759.
Petrik VII 193
3. Halálra Vált Kegyes Jesus congregatojának ... regulái ...
Kolozsvár 1764.
Petrik VII 193

Kolozsvár, Szt. Mihály plébániatemplom

V. Szentháromság t.

1. Menyből szállott Uj Jerusalemlak ... Kolosvar Várossa ... azon Confraternitás-
nak ki-adattak ...
Kolozsváratt (1752)
Petrik VII 332

Komárom, Ferences templom

I. Szt. Ferenc (Kordás) t.

1. Regulai ... Rev-Komárom Varosában levő Seráphicus Sz. Ferencz Congre-
gatiójának ...

Nagyszombat 1693.

Sztripszky 2141

Komárom, Trinitárius templom

II. Szentháromság t.

1. (Weingrueber, Franciscus Antonius): *Arithmetica mirabilis ...*
Raab 1730.
Petrik III 836
2. (Fabris, Antonius): *Echo resonans ...*
Pressburg 1734.
Petrik I 737
3. (Gabor, Joannes Jacobus): *Rubus ardens non combustus ...*
Pressburg 1735.
Petrik I 852
4. (Tesch, Joannes Josephus): *Liber clausus ...*
Raab (1741)
Petrik III 624
5. (Royer, Franciscus Solanus): *Inscrutabilis felicitas ...*
Pressburg (1742)
Petrik III 248
6. Seiff, Franciscus Josephus: *Modicum quid de Deo e Vicino et De de Longe ...*
Raab (1744)
Petrik V 460
7. (Böhm, Josephus Joannes Nepomucenus): *Tria Tabernacula ...*
Ofen (1745)
Petrik I 333
8. Reinprecht, Franciscus Christophorus: *Tres sagittae ad signum ...*
Raab (1746)
Petrik III 198
9. Hueber, Joannes: *Cithara Dei ...*
Raab 1747.
Petrik II 181
10. Faber, Joannes Baptista: *Viri-Tres ...*
Ofen (1748)
Petrik I 733–4
11. Zaech, Franciscus: *Vita Dei ...*
Pressburg (1749)
Petrik III 873
12. Otth, Leopold: *Geheimnissrede ...*
Pressburg (1776)
Petrik II 955
13. Siller, Franz Xavier: *Geheimnissrede ...*
Pressburg (1777)

Petrik III 382

Komárom, Szt. András plébániatemplom

III. A halálra váltak anyja (Mária neve) t.

1. A halálra váltaknak ... anyja ... neve alatt ... Rév-Komárom városa ... templomában ... kezdetetett társaságnak ... aitatossági.

Nagy-Szombatban 1723.

Petrik VII 193

2. A Halálra váltaknak ... Anyja ... Maria, szent neve alatt ... Rév-Komárom Városa Szent András Apostol Plebániái Templomában ... kezdetetett Társaságnak Bucsui ...

Győr 1729.

Petrik II 50

Kovácsi, Plébániatemplom

I. Elhunyt lelkek t.

1. Andachtsübungen bey der Bruderschaft für die verstorbenen Seelen ... in der Kovatscher Pfarrkirche ...

Ofen 1779.

Petrik V 29

Körmöcbánya, Ferences templom

I. Pádúai Szt. Antal t.

1. Arca Testamenti ... Statuten ... der Bruderschaft dess ... Heiligen Antonii von Padua ... In Cremnitz ...

Pressburg 1726.

Petrik V 36

2. (A körmöcbányai Szt. Antal Testvériség felvételi levele.) Bruderschaft des ... H. Antonius von Padua ... in ... Kremnitz ...

(Pressburg 1750 k.)

Petrik V 273

3. Anno 17.. hat sich in die ... Bruderschaft des ... H. Antonius von Padua einverleiben lassen ... in der ... Kremnitz

(Pressburg) [1750–1795].

Petrik VII 41

II. Kordás t.

1. Kurzer Begriff der Statuten ... der Erzbruderschaft dess geweihten Strick-Gürtel dess heil ... Francisci ... in ... Cremnitz.

Pressburg (1726)

Petrik V 36

Körmöcbánya, ?

III. Szent József t.

1. Beitel, Johann Joseph: Unfehlbarer Weeg-Weiser zu einem seeligen Todt ... einer ... in ... Cremnitz unter Anruffung des Heil Josephi ... neu-aufgerichteten Bruderschaft ...

Pressburg 1728.

Petrik VII 62

Köszeg, Jezsuita kollégium

I. Mária fogantatása t.

1. (Périn, Léonard): Astiologus Christianus ... Almae Sodalitati sub titulo Beatae Virginis Mariae (sin)e Labe originali Conceptae In ... Ginsij ... sodalibus in Xenium oblatum ...

Tyrnaviae (1730)

Petrik V 384

II. Nepomuki Szt. János t.

1. Jó hír- s névszerető léleknek ájtatossága, Az-az Nepomuki Szent Jánost tisztelő ... hiveknek Gyülekezete ... Köszög városában ... fel-állított ...

Nagyszombat (1761)

Petrik II 572

Köszeg, plébániatemplom

III. Szentháromság t.

1. A Szent Háromság ... neve ... alatt Köszög várossa plébánia templomában ... fél-ájtított ... congregationnak tulajdonsága ...

Sopron 1756.

Petrik V 494

Lesencetomaj, Plébániatemplom

I. Szt. Anna t.

1. Bulla Confraternitatis S. Annae sub episcopo Martino Biro a Benedicta XIV impetrata Anno 1754.

h. n. (1754)

Veszprém Püspöki Levéltár (VPL) F. 36. nr. 26.

Léva, Szt. Mihály templom

I. Nepomuki Szt. János t.

1. Léva várossában ... fel-ájtított Nepomuki Szent János gyülekezetének regulái

...

Nagyszombat 1779.

Petrik II 587

Loreto, Szervita templom

I. Mária hét fájdalma főtársulat

1. Ursprung End und Institut ... der ... Ertzbruderschaftt siben Schmerzen Mariae ...

Loreta 1670.

BEK RMK II 228a

2. Weymer, Maurus: Dreyfaches Trauer-Kleyd ... in dem ... Gnaden-Orth zu Maria Laureto in Hungarn ...

Wienn (1731)

Welzig 1989. 545. sz.

Lőcse, Jezsuita t.

I. Nagyboldogasszony t.

1. Hevenes, Gabriel: *Ars bonae mortis ...*
Leutschoviae 1729.
Petrik II 117

Magyaróvár, ?

I. Rózsafüzér t.

1. Kurtze und nothwendige Erinnerung der Brüder und Schwestern des allerheiligsten Rosenkrantzes. – Eingeschrieben zu Ungarisch Altenburg ...
H. n., é. n.
Petrik VII 288

Marosvásárhely, Jezsuita templom

I. Krisztus halála t.

1. A Kristus halála Congregatiojának ... Regulái ... Maros-Vásárhelyi Jézus Társaságábéli Templomában fel-állított ...
Kolosvár 1712.
Petrik II 510

Nádas, Szent Bertalan t.

I. Krisztus halála t.

1. A keresztfán halálra vált ... Kristusunknak ... Gyülekezete ... Nádason ...
H. n. (1766)
Petrik VII 260

Nagyemőke, Szt. Péter és Pál templom

I. Szt. Anna és Szt. Gyula mártír t.

1. Szent Anna aszszony, és Szent Gyula ... M. gyülekezete ... Nagy Emőke névű Helységben ...
Nagyszombat 1750.
Petrik I 85
2. Rabcsek, Andreas: *Löbliche Bruderschaft ...*
Tyrnau 1750.
Petrik I 85
3. Rabcsek András: *Uj Hóld Vasárnapok ...*
Posony 1756.
Petrik III 166

Nagyszeg, ?

I. Rózsafüzér t.

1. Paar István: *Corona triplex, az az: ... predikáció ... Nagyszegen ... mikor ott a ... Rósáriomnak ... Társasága ... fel-állított.*
Budán 1749.
Petrik VII 381

Nagyszombat, Ferences templom

I. Krisztus teste t.

1. Agoston Leo: Regulai ... az Úr Szentséges Teste Congregatiojában lévő Atyafiaknak, mely a Nagy-Szombati Seraphicus Szent Ferencz szerzetin lévő Páterknél vagyon ...
Nagyszombat 1709.
RMK I 1766
2. Laudetur ... Eucharistiae sacramentum. Regule ... w Bratrstwj ... Tela Bozjho ...
W Trnawe 1761.
Petrik VII 297

Nagyszombat, Jezsuita kollégium

II. Mária látogatása t.

1. [Nádasi, Johannes]: Imago elogio adumbrata ... Nicolai Eszterházi ... a Mariano Coll. S. J. Tyrnaviae Beatiss. V. Matris Visitantis ... Praefecto ... omnibus Eszterhaziis Sod. Marianis ab eodem Coetu ... data ...
Viennae 1645.
RMK III 1647
2. (Nádasi, Johannes): Annus Crucifixi Dei Jesu ... Sod. BMV. Visitantis In Acad. S. J. Coll. Tyrn. datus ...
Posonii 1650.
RMK II 734
3. Nádasi, Johannes: Annus Eucharisticus ... Sod. B. V. Matris Visitantis datus ...
Tyrnaviae 1651.
RMK II 755
4. (Nádasi, Johannes): Annus Angelicus ... a Sod. B. V. Visit. Tyrnaviae ... Paulo Eszterhasi de Galantha ... oblatus ...
(Nagyszombat) 1654.
RMK II 807
5. Nádasi, Johannes: Horti, Flores, et Coronae Coelestes ... Almae Congregationi ... Virginis Elisabetham Visitantis, Tyrnaviae in Coll. Soc. Jesu erectae, oblatai.
Viennae 1657.
RMK III 1980
6. Manuale Sodalitatis Beatae Virginis Visitantis, In Collegio Societatis Jesu Tyrnaviae ...
Tyrnaviae 1662.
Sztripszky 2583
7. Manuale Sodalitatis Beatae Virginis Visitantis, in Collegio Societatis Jesu Tyrnaviae ...
Tyrnaviae 1668.

- RMK II 1154
8. Nádasi, Johannes: Oratio Angelica ... data sum die Angelico Sodalitati Marianae Majori Tyrnaviae ...
(Viennae) 1674.
RMK III 2653
9. Nádasi, Johannes: Hebdomadae meditandae aeternitatis magistro Divino Amore ... Consodalibus B. M. V. Visitantis Tyrnaviae pro xenio Distributa.
Tyrnaviae (1675)
RMK II 1372
10. Pretiosa Occupatio Sodalitatis Mariani, seu Manuale Sodalitatis Beatae Virginis Visitantis in ... Tyrnaviensi ...
Tyrnaviae 1696.
RMK II 1856
11. Manuale Sodalitatis Beatae Virginis Visitantis in ... Tyrnaviensi ...
Tyrnaviae 1697.
RMK II 900
12. Seneca Christianus ... Ab Alma Sodalitate B. V. M. Elisabeth Visitantis Tyrnaviae ...
Tyrnavia (1700)
RMK II 2022
13. Manuale Sodalitatis B. Virginis Visitantis, in Collegio Societat. Jesu Tyrnaviae ...
Tyrnaviae 1700.
RMK II 2019
14. Manuale Sodalitatis Beatae Virginis Visitantis, in Alma Archi-Episcopi Universitate Tyrnaviensi Societatis Jesu, erectae ...
Tyrnaviae 1703.
RMK II 2178
15. Moriens Deus-Homo pro homine peccatore ... Ab alma ... Sodalitate Majori B. Virginis Mariae Elisabetham Visitantis ... Tyrnaviae ...
Tyrnaviae (1703)
Petrik VII 341
16. Illustrissimi ... Ignatii, Emerici, Aloysii Kohary de Csabrag ... Vita, et Virtutes X. Elogiis ... alma ac venerabilis Sodalitas B. V. Mariae sub titulo Elisabeth Visitantis Tyrnaviae Congregata ...
(Tyrnaviae 1720)
Petrik II 424
17. Catalogus Defunctorum Sodalium ... 1759 ... Sodalitas major Beatae Virginis Mariae Elisabeth Visitantis, in ... S. J. Collegio, Tyrnaviae ...
Tyrnaviae 1759.
Petrik V 90

18. Alma, ac venerabilis sodalitas major Beatae Virginis Mariae Elisabeth Visitantis in ... Academico S. J. Collegio, Tyrnaviae erecta ...
Tyrnaviae 1766.
Petrik VII 31
19. Szapáry, Paulus – Amade, Franciscus: Alma ac venerabilis sodalitas maior beatissimae Virginis Mariae Elisabeth Visitantis in Tyrnaviae ... confirmata.
Tyrnaviae 1773.
Petrik V 487

III. Szent kereszt t.

1. Myrhából szedett lépes méz ... Melyben a ... Nagy-szombati Szent Kereszt Congregatiojának Regulái ... foglaltatnak.
Nagyszombat 1700.
RMK I 1569
2. Nemes Nagy-Szombat városában lévő Szent Kereszt ... gyülekezetének ... éneke.
(Nagyszombat) [1710?]
Petrik VII 351
3. Az Isteni Szeretetből eredendő ... Érdemes Szándék ... Formája, Melly A Nagy-Szombati Kristus Szent kereszt-e Congrégátziójának ... Innepén ... nyuitattatott.
Nagyszombat (1722)
Petrik III 491
4. Myrhából szedett Lépes Méz ... Melyben a Nagy Szombati ... Szent Kereszt Congregatiojának Regulái ... foglaltatnak.
Nagyszombat 1762.
Petrik II 816

IV. Mária szeplőtelen fogantatása t.

1. Mariale Manuale Sodalitatis Immaculatae B. V. Mariae, Patronae Hungariae, In Acad. S. J. Coll. Tyrnaviae ...
Posonii 1638.
RMK II 529
2. Patrona Hungariae in Coelos Assumpta sub schemate ... Judith ... ab ... Nobili Sine Macula Conceptae Virginis Sodalitate ... Tragocomicé Representata.
Tyrnaviae 1649.
Sztripszky 2552
3. Compendium Chronologiae Sacrae et Prophanae septemdecim a Christo Saecula completens. Sodalibus B. Mariae V. Sine Labe Conceptae in strenam Paschale Oblatum ...
Tyrnaviae 1701.
RMK II 2079

V. Gyümölcsoltó boldogasszony t.

1. Kurzer Inhalt der Regulen ... der ... Congregation ... unter dem Titul Mariae Verkündigung Teutscher Nation.
Tyrnau 1696.
BEK RMK II 399a

VI. Mária születése (Kisboldogasszony) t.

1. Phoenicius (Fenicki), Franciscus Stanislaus: Magna Hungariae Domina ... Natae Angelorum Reginae Sodalibus in ... Tyrnaviensi ... in strenam oblatus.
(Tyrnau 1702)
RMK II 2125
2. (Rajcsányi János:) Viator Christianus ... Pars Prima ...
Tyrnaviae 1729.
Petrik V 419
3. Manuale almae Sodalitatis sub titulo Natae Reginae Angelorum in ...
Universitate Tyrnaviensi Societatis Jesu erectae ...
Tyrnaviae (1732)
Petrik VII 318
4. Dum alma Sodalitas sub titulo Natae Reginae Angelorum ... Tyrnaviae ...
festum titolare annua devotione celebraret, in sodales distributa ... 1756.
(Tyrnaviae 1756)
Petrik VII 136
5. (Rajcsányi János:) Viator Christianus ... In Congregatos Tyrnaviae sub titulo
natae reginae angelorum sodales ... distributus ...
Tyrnaviae (1752)
Petrik III 175
6. Dum alma Sodalitas sub titulo Natae Reginae Angelorum ... Tyrnaviae ...
festum titolare annua devotione celebraret, in sodales distributa ... 1766.
(Tyrnaviae 1766)
Petrik VII 136
7. [Zachár Andreas]: Cliens Marianus ... sodalibus almae Congregationis Natae
Angelorum Reginae in strenam oblatus 1772.
Tyrnaviae (1772)
Petrik VII 565

VII. Krisztus halála t.

1. A Christus Halala Congregatiójának ... Nagy Szombatban ... Regulái ...
Nagyszombat 1686.
RMK I 1355
2. Kereszt Fára Fel-feszítettett ... Jesus ... Congregatiójának ... a Jesus Társa-
ságának Nagy-Szombati Templomában ... Regulái ...
Nagyszombat 1706.
RMK I 1719
3. Anmuthiges Gesang von der Tod-Angst Christi Bruderschaft ...

(Tyrnaviae 1748)

Petrik VII 40

4. Rövid oktatási ... Az Halálra váltt Jesus ... Gyülekezetének ... Nagyszombat 1771. (hozzákötve J. Ptolemei műve a jó halálról)
Petrik II 922
5. Regule braterstva umiragjcyho Gezisse Krista a bolest Panny Marye.
W Trnawe 1781.
Petrik V 423

Nagyszombat, Klarissza templom

VIII. Szt. Anna t.

1. A Jésus Kristus Atyafiségának, ugymint ... Szent Anna aszszonynak Congregatioja, melly Nagy-Szombatban ... felállítatott ...
Nagyszombat 1748.
Petrik V 231

Nagyszombat, Trinitárius templom

IX. Szentháromság főtársulat

1. Lucas à S. Nicolao: Seraphinisch-Cherubinisches Lobgesang ... am hohen Titular-Fest dess Ordens und der ... Erz-Bruderschaft der ... Dreyfaltigkeit ... in ... Tyrnau ...
Tyrnau 1721.
Petrik II 616

Nagyszombat, Papi szeminárium

X. Gyertyaszentelő boldogasszony t.

1. Nieremberg, Joannes Eusebius: Dictamina seu scita variae doctrinae ... nunc vero ... Sodalibus, sub titulo Virginis Purificatae in Collegio Generali Cleri Regni Ungariae Tyrnaviae congregatis Pro xenio Anni 1696. oblata.
Viennae (1696)
OSzK 323885
2. (Segneri, Paulus): Instructio Confessarij ... Ab Alma Sodalitate B. M. Virginis sub titulo Purificatae, in Collegio Generali Cleri Regni Ungariae erecta ... In xenium ... oblatum ...
Tyrnaviae 1698.
Sztripszky 2688
3. Segneri, Paulus: Trivium Sacrum Animarum ... Ab Alma Sodalitate Beatissimae Virginis Mariae sub titulo Purificatae ... strenae ... oblatum.
Tyrnaviae 1700.
RMK II 2021
4. (Musart, Charles): Manuale Parochorum ... Sodalibus B. M. V. Purificatae in Collegio Generali Cleri ... in strenam oblatae ...
Tyrnaviae 1701.
RMK II 2085

5. Leges et decreta Congregationis Beatae Virginis ... Sodalibus Congregationis sub titulo Beatae Virginis Purificatae ...
Tyrnaviae 1702.
Petrik VII 299
6. Segneri, Paulus: Trivium Sacrum Animarum ...
Tyrnaviae 1707.
RMK II 2302
7. J(acques) G(oodwin): Lapis Lydius Controversiarum fidei ostendes ... In Collegio Generali Cleri ... strenae loco oblatus.
Tyrnaviae 1713.
Petrik II 547
8. Alma Sodalitas sub titulo Beatissimae Virginis ... Catalogus Defunctorum ... h. n. (1714)
ÉLE Arch.Vet. 156. no. 938. 166–168.
9. Caussin, Nicolaus: Regnum Dei ... ab alma Sodalitate sub patrocinio Purificatae Virginis Mariae ... xenium oblatae.
Tyrnaviae (1717)
Petrik VII 98
10. Caussin, Nicolaus: Regnum Dei, seu Dissertationes, in Libros Regnum ... Nunc ab Alma ... Sodalitate, sub Patrocinio Purificatae, Dei-Parae semper Virginis Mariae ...
(Tyrnaviae 1718)
Petrik I 403
11. Corvinus, Arnoldus – Coccius, Iodocus: Assertatio bipartita veritates catholicae ... Oblata in Xenium ... sodalitati sub titulo B. Mariae Virginis Purificatae ...
Tyrnaviae 1721.
Petrik V 103
12. (Labsanszky, Joannes): Extractus Brevis et Verus ... oblatus in Xenium ... Sodalitati sub titulo B. V. Mariae Purificatae ...
Tyrnaviae 1722.
OSzK Knyt 8° 1712–1749
13. (Carthagena, Bartholomaeus): Enchiridion Juris utriusque ... In Xenium oblatum ...
Tyrnaviae 1725.
Petrik I 627
14. Barclay, Joannes: Paraenesis ad sectarios ... in xenium novi anni ... Sodalitati sub titulo B. V. Purificatae ... Tyrnaviae ... oblata.
Budae 1727.
Petrik VII 57
15. Hevenesi, Gabriel: Ars bonae mortis ... Ab ... sodalitate sub titulo B. M. Virginis Purificatae ... in strenam oblata.

Tyrnaviae (1728)

Petrik VII 204

16. Hertzig, Franciscus: Manuale confessarii ... Ab ... sodalitate sub titulo Beatae Virginis Mariae Purificatae ... in strenam oblatum.

Tyrnaviae (1730)

Petrik VII 203

17. Lohner, Tobias: Instructio de confessionibus ... Sodalitati sub titulo B. M. Virginis Purificatae ... in xenium novi anni 1734. oblata.

Tyrnaviae (1734)

Petrik VII 309

18. Boethius, Anicius Manlius Torquatus Severinus: De consolatione philosophiae libri V. ... Sodalitati sub titulo B. Mariae Virginis Purificatae ... in strenam oblatum anno 1735.

Tyrnaviae (1735)

Petrik VII 82

19. Bossuet, Jacobus Benignus: Historia doctrinae protestantium ... Sodalitati sub titulo B. Mariae Virginis Purificatae ... in xenium oblata ...

Tyrnaviae (1735)

Petrik VII 86

20. Navar, Tiburtius: Manuductio ad praxim executionis literarum ... Sodalitati sub titulo Beatae Virginis Mariae Purificatae ... pro xenio oblata.

Tyrnaviae (1738)

Petrik II 853

21. Canones et decreta ... Concilii Tridentini ... Sodalitati sub titulo Beatae Virginis Mariae Purificatae ... pro xenio oblata ...

Tyrnaviae 1744.

Petrik I 379, Petrik V 88.

22. Thomas de Kempis: Viator Christianus ... Dominorum Sodalitati sub titulo B. Mariae Virginis Purificatae ... Tyrnaviae ... in xenium oblatus ...

Tyrnaviae (1744)

Petrik VII 361

23. Regulae juris canonici ... sodalitati sub titulo B. Mariae Virginis Purificatae ... pro xenio oblatae ...

Tyrnaviae 1746.

BEK Bd 403

24. Leges et decreta Congregationis Beatae Virginis ... Sodalibus Congregationis sub titulo Beatae Virginis Purificatae ...

Tyrnaviae 1748.

Petrik V 100, Petrik V 287

25. Abelly, Ludovicus: Sacerdos Christianus ab ... Sodalitate sub titulo B. Mariae Virginis Purificatae ... pro xenio oblatus.

Tyrnaviae 1748.

- Petrik VII 23
26. Alma Sodalitas ... Nomina Defunctorum ...
h. n. (1754)
ÉLE Arch. Vet. 156. no. 938. 175–177.
 27. Epistola S. Francisci Salesii ... sodalitate BMV Purificatae ... in xenium oblata.
Tyrnaviae 1754.
Petrik III 641
 28. Tylkowski, Adalbertus: Cura medica animae ... sodalitati B. M.V. Purificatae ... in xenium oblata.
Tyrnaviae 1754.
Petrik III 641
 29. Hertzog, Franciscus: Manuale confessarii ... sodalitati pro xenio oblatum.
Tyrnaviae 1755.
Petrik V 195–196
 30. Almae ac venerabili Sodalitati sub titulo Beatae Virginis Mariae Purificatae ... pro xenio oblata ...
(Tyrnaviae 1756)
Petrik VII 31
 31. Almae ac venerabili Sodalitati sub titulo Beatae Virginis Mariae Purificatae ... pro xenio oblata ...
(Tyrnaviae 1759)
Petrik VII 31
 32. Almae ac venerabili Sodalitati sub titulo Beatae Virginis Mariae Purificatae ... pro xenio oblata ...
(Tyrnaviae 1761)
Petrik VII 31
 33. Alma Sodalitas Beatissimae Virginis Mariae Purificatae ... (Catalogus defunctorum).
(Tyrnaviae 1764)
Petrik VII 31

Nagyszombat, Szt. Miklós templom

XI. Nagybódogasszony t.

1. (Draskovics György): Regulai ... Nagy-Szombath Városában lévő Nagy Bódog Asszony Congregatiojának ...
Nagyszombat 1684.
RMK I 1323
2. Alma sodalitas ... [meghívó a társulat ünnepére].
[Nagyszombat] 1697.
Käfer 1977, 54–55.
3. (Draskovics György): Menybe vitetet Bódogasságos Szüz Maria Congregatiojának ... Eredete ...

Nagyszombat 1710.

RMK I 1780

4. Nagy Boldog Aszszony Congregatiojanak Nagy-Szombatban Eredete ...
h. n. (1710 ?)
RMK I 1781
5. (Draskovics György): Regulai ... Nagy-Szombath Városában lévő Nagy-Bóoldog-Aszszony Congregatiojának ...
Nagyszombat 1745.
Petrik III 194

Nagyvárad, Jezsuita templom

I. Krisztus halála t.

1. Az halálra vált Jesus congregatiojának regulái ... a Jesus Társaságának váradi templomában ...
Kolozsvár 1728.
Petrik V 185
2. Regulak, bucsuk és ajítatosságok, mellyek Nagy-Váradon a Jesus Társasága templomában gyakoroltatnak az Halálra Vált Ur Jesus Congregatiojában ...
Kassán 1740.
Petrik VII 440

Nagyvárad, Jezsuita kollégium

II. Mária szeplőtelen fogantatása t.

1. Sodalitatum Marianarum ... summa utilitas ... Pro Xenio ... Magnó-Varadini erectae Sodalitatis Marianae ... ab hac eadem Sodalitate B. M. V. sine Labe Originali Conceptae oblatum ...
Claudiopoli 1744.
Petrik III 401

III. Angyali üdvözet t.

1. Circulus Menstruus filiationis Marianae.
Tyrnaviae 1745.
BEK Ac 5193

Németlipcse, karmelita t.

I. Oltáriszentség t.

1. Laudetur sanctissimum sacramentum. To gest: Regule ... Braterstwa Nagswategsého Tela Boziho, w Nemeckeg Lipci ...
W Trnawe 1728.
Petrik VII 297

Neudorf

I. Szt. Borbála t.

1. Wobornik, Hieronymus: Der lang verborgene ... Seelen-Schatz ... Ehren-Rede von ... Barbarae ... der ... Bruderschaft in königlicher Berg- und XIII Stadt Neudorff.
h. n. 1722.

Petrik III 856

Nyitra, ferences t.

I. Oltáriszentség t.

1. Via panis coelestis. A mennyei kenyérhez vezető út ... azon ... Úr Teste Társaságának regulai ...

Nagy-Szombatban 1754.

Petrik VII 551

Óbuda-Kiscell, Trinitárius templom

I. Szentháromság főtársulat

1. (Neuhauser, Franciscus): Lux inaccessibilis ...

Ofen 1742.

Petrik VII 357

2. von Adelhart, Michael Stanislaus Ignatius: Arca Foederis ...

Ofen 1743.

Petrik V 20

3. Cetto, Franciscus Xaverius: Mensura una trium ...

Ofen 1744.

Petrik V 93

4. (Paschgall, Andreas): Gloria Domini ...

Ofen (1745)

Petrik III 47

5. Sonnleithner, Josephus: Die wegen sonderbarer Höhe, Göttlicher und Englischer Gegenwart Wunder-volle Himmels-Leiter ...

Ofen (1746)

Petrik V 470

6. Zechenter, Josephus: Glückselige Gesangenschaft ...

Ofen (1747)

Petrik III 873

7. de Salom, Sebastianus: Altitudo Divitiarum ...

Ofen 1748.

Petrik V 439

8. de Nicoletti, Franciscus Xaverius Leo: Thesaurus absconditus ...

Ofen (1749)

Petrik V 349

9. Horányi, Franciscus: Sacrificium laudis ...

Ofen (1750)

Petrik V 204

10. Dragovich, Joannes: Invisibili, soli Deo, honor et gloria ...

Ofen (1751)

Petrik V 127

11. de Ebert, Ignatius: Litera inscrutabilis ...

Ofen (1752)

- Petrik I 579
12. Bebo, Joannes Otto Franciscus: Licht und Schatten ...
Ofen (1753)
Petrik VII 61
 13. de Nicoletti, Andreas Leopoldus: Der in dem Menschen als seinen Ebenbild
entwurfene Drey-Einige Gott ...
Ofen (1754)
Petrik II 880
 14. Sigisbertus Franciscus L. B. de Schwaben: Inergründliches Berg-Werck ...
Ofen (1755)
Petrik II 345
 15. Raikovics, Josephus: Apocaliptisches Adler-Aug ...
Ofen 1756.
Petrik V 419
 16. de Nicoletti, Carolus Romualdus Josephus: Die in dem sterblichen Körper
schmachtende ... Seele ...
Ofen 1757.
Petrik II 880
 17. Mayer, Andreas: Lob- und Ehren-Rede ...
Ofen (1759)
Petrik VII 329
 18. Fidler, Joannes Michael: Lob- und Ehren-Rede ... zu Klein-Maria-Zell zu Alt-
Ofen ...
Ofen (1761)
Petrik I 791
 19. Bartuska, Antonius: Die geopfert Vernunft ...
Ofen (1762)
Petrik VII 58
 20. Crines, Tobias Franciscus: Wunder über alle Wunder ...
Ofen (1763)
Petrik VII 107
 21. Locatelli, Petrus: Deus Abraham, Deus Isaac ...
Ofen (1764)
Petrik VII 309
 22. Häusler, Mathias: Laehrlich verpflichte Lob- und Ehren-Rede ...
Ofen (1765)
Petrik VII 198
 23. Krammerlauff, Ignatius: Die auf Erden schon englische und zugleich heilsame
Erz-Versammlung ...
Ofen (1766)
Petrik II 499
 24. Iranyossy, Antonius: Drey heiligste Wahrheiten von Gott ...

- Ofen (1767)
 Petrik II 231
25. Koppauer, Ignatius: Signum Dei Vivi ...
 Pest (1768)
 Petrik II 244
26. Irányosy, Franciscus de Paula: Lob- und Pflicht-Rede ...
 Pest (1769)
 Petrik II 231
27. Koppauer, Ignatius: Lob- und Pflicht-Rede ...
 Ofen 1770.
 Petrik II 444
28. Stally, Georgius: Lob- und Pflichtrede ...
 Ofen (1771)
 Petrik III 426
29. Jalics, Mathias: Lob- und Pflichtrede ...
 Ofen (1772)
 Petrik II 255
30. Jalics, Mathias: Lob- und Ehrenrede ...
 Ofen (1773)
 Petrik VII 232
31. Kührtreiber, Emmerich: Pflichtmaessige Lobrede ...
 Ofen 1774.
 Petrik II 527
32. Zelenkay, Antonius: Lob- und Pflichtrede ...
 Ofen (1775)
 Petrik III 877
33. Schultheis, Josephus: Lob- und Pflichtrede ...
 Ofen (1776)
 Petrik III 340
34. Seth, Joannes: Lob- und Pflichtrede ...
 Ofen (1777)
 Petrik III 375
35. Schultheis, Josephus: Lob- und Pflichtrede ...
 Pressburg 1778.
 Petrik III 340
36. Prunner, Joseph: Lob- und Pflichtrede ...
 Ofen 1779.
 Petrik III 153
37. Molnar, Michael: Lob- und Pflichtrede ...
 Ofen (1780)
 Petrik II 778
38. Antorth, Franz: Rede auf das hohe Fest der göttlichen Dreyeinigkeit ...

Pest (1781)

Petrik VII 41

Pápa, Pálos templom

I. Rózsafüzér t.

1. Ehr- und Freudenfest ... einer ...Erzbruderschaft des allerheiligsten Rosenkranzes betreffend zu Papa ...

Raab (1769)

Petrik V 134

2. Tavaszi napokban ki-nyilt Rosa ... Maria Szentséges Rosáriumának ... Ájtóssága ... Pápán ...

Győr 1776.

Petrik III 238

Pápa, Plébániatemplom

II. Rózsafüzér főtársulat

1. Kurzer Bericht von der Gnadenreichen Erz-Bruderschaft ... Dess Allerheiligsten Rosenkranzes ... in Pappa ...

Raab 1731.

Petrik VII 288

2. Kurzer Bericht von der Gnadenreichen Ertz-Bruderschaft ... Des Allerheiligsten Rosenkranzes ... in Pappa ...

Raab 1755.

Petrik I 246–247

3. Ehr- und Freudenfest ... einer ... Erzbruderschaft des ... Rosenkranzes ... zu Papa ...

Raab 1769.

Petrik V 134

Pécs, Jezsuita templom

I. Krisztus halála t.

1. Halálra-Vált Kristus ... gyülekezetének melly Pécs Várossában ... gyakoroltatik ... Regulái ...

Nagyszombat 1747.

Petrik VII 193

Pest, Domonkos templom

I. Nepomuki Szt. János t.

1. Nepomucenus Szent János Társasága, melly ... fel-állított Pesten ...

Buda (1745)

Petrik V 344

Pest, Ferences templom

II. Harmadrend

1. Heillinger, Joannes: Schau-Spiel der Liebe Gottes ... Ehren-Rede als ein Löbl. Tritter Orden des heil. Francisci von der Buss genannt ... in ... Pest ... vorstellte ...

Pest (1759)

Petrik V 192

2. Frölich, Jacobus: Schutz der Frömmigkeit ... als das hohe Titular-Fest benannten Dritten heil. Ordens bey denen ... Franciscanern in ... Pest ... Lob- und Ehren-Rede ...

Pest (1767)

Petrik I 835

Pest, Szervita templom

III. Fájdalmas Mária t.

1. Pierer, Joseph: Rede über den grossen Wert der schmerzhaften Bruderschaft ... in Pest ...

Pest (1772 k.)

Petrik III 93

Pest, Plébániatemplom

IV. Szentháromság főtársulat

1. Az el-oszolhatatlan Szent Háromságnak dicsőségire ... Pesth városának parochiai régi templomában fel álitatott ... Társaságnak könyvecskéje.

Buda 1726.

Petrik VII 141

2. Ertz-Bruderschafts-Büchlein der allerheiligsten Dreifaltigkeit in ... Pest Ofen 1748.

Petrik I 707

3. Pachofer, Ignatius: Lob- und Ehren-Rede ... Die ... Ertz-Bruderschaft in ... Pest ... hat gehalten ...

Ofen (1764)

Petrik V 371

Pozsony, Erzsébet apácák t.

I. Ferences harmadrend

1. Offene Hertzens-Wacht ... Closter-Jungfrauen Elisabethinerinen ... Regel des ... Heiligen ... Francisci.

Pressburg 1751.

Petrik VII 368

2. Tägliche Gebet ...

Pressburg 1789.

Petrik VII 520

Pozsony, Ferences templom

II. Szt. Ferenc (kordás) főtársulat

1. Hora Zlatta Seraffinska ... Swatého Otce Francisska ...

Tyrnaviae 1674.

RMK II 1343

2. Hora Zlata Seraffinska ... Arcy-Bratrstwa Swatého Otce Francisska ...

Tyrnaviae 1696.

RMK II 1850

3. Len kötelecske, az-az .. Posony ... városában ... korda-viselő atyafiak
Congregatiójának reguláit ... magában foglaló könyvetske ...
Posony 1720.
Petrik 300–301.
4. Len kötelecske, az-az .. Posony ... városában ... korda-viselő atyafiak
Congregatiójának reguláit ... magában foglaló könyvetske ...
Győr 1737.
Petrik 300–301.

Pozsony, Jezsuíta templom

III. Nagybaldogasszony t.

1. Kurtzer Begriff ... Herrn- und Burger-Bruderschaft so in dem Collegio Soc.
Jesu zu Pressburg ... unter dem Titul der Himmelfahrt Mariae versammelt ist
...
Pressburg 1744.
Petrik VII 288
2. Marianische Gesaenger, da eine ... Herren- und Burger-Versammlung ...
Maria Himmelfahrt, in ... Pressburg ... und Maria-Zell in Steyermarkt ihre ...
Andacht entrichtet ...
Pressburg 1778.
Petrik V 311

IV. Krisztus halála t.

1. Congregatio Agoniae ... In Pressburg, bey Sanct Salvator ...
Türnau 1709.
RMK II 2373
2. Regel und Ablass der löblichen Bruderschaft Jesu Christi Tod-Angst ...
Pressburg 1773.
Petrik VII 439

V. Angyali üdvözlet t.

1. La Couture, Julius Caesar: Epitome controversiarum ... Sodalitati sub titulo
Beatae Virginis Mariae ab Archangelo Salutatae ... in xenium oblatae ...
Tyrnaviae (1715)
Petrik VII 292
2. Segneri, Paulus: Parochus instructus ... Deiparae ab Angelo Gabriele Salu-
tatae Parthenei Pisoniensis in strenam obtulere.
Tyrnaviae (1716)
Petrik V 460
3. Bidermann, Jacobus: Deliciae sacrae ... in xenium oblatae ...
(Posonii 1718)
Petrik VII 75
4. Hevenesi, Gabriel: Diarium Adolescentis Studiosi ... Sodalitati B. V. Mariae
ab Angelo Salute ... Posonii in xenium oblata ...

- Tyrnaviae (1719)
Petrik VII 204
5. (Hevenesi, Gabriel:) Cura habituati ... sodalibus B. V. Mariae ab Angelo Salutatae in xenium distributa ...
Tyrnaviae 1723.
Petrik VII 204
6. [Périn, Léonard]: Astiologus Christianus ... Sodalibus B. V. Mariae ab Angelo Salutatae in Societatis Jesu Collegio Posonij in strenam oblatus ...
Tyrnaviae 1727.
Petrik V 384
7. Coturius (La Couture), Julius Caesar: Epitomae controversiarum ... Sodalitati Beatissimae Virginis ab Angelo Salutatae ... in strenam oblatum ...
Posonii 1729.
Petrik V 282
8. Hevenesi, Gabriel: Diarium adolescentis Studiosi ... sodalibus B. V. Mariae ab Angelo salutatae in xenium distributa Posonii ...
(Posonii 1729)
Petrik VII 204
9. Segneri, Paulus: Instructio poenitentis ... sodalibus B. V. Mariae ab Angelo Salutatae in strenam oblata ...
Posonii (1730)
Petrik VII 471
10. Pinamonti, Joannes Petrus: Sanctissimum cor Mariae ... sodalitati B. V. Mariae ab Angelo salutatae in xenium distributa Posonii ...
Posonii 1731.
Petrik V 391
11. Bona, Joannes: Manuctio ad Coelum ... Sodalibus B. V. Mariae ab Angelo Salutatae in xenium distributa Posonii ...
Tyrnaviae (1732)
Petrik VII 83
12. Hevenesi, Gabriel: Aucupium Innocentiae. Nunc vero ... Sodalitati B. V. Mariae an Angelo salutatae in xenium distributum.
Posonii 1734.
Petrik II 118
13. Hevenesi, Gabriel: Quadragesima sancta ... Nunc ... Sodalitati B. V. Mariae ab Angelo Salutatae in xenium distributa.
Posonii 1734.
Petrik V 198
14. Oratio de Sodalis Mariani ... dum ... adoloscetes in censum Marianorum Sodalium sub titulo Virginis ab Angelo Salutatae relati sunt ...
Posonii (1769)
Petrik VII 372

15. Csáky, Joannes Nepomucenus: Oratio de Sodalitate ...
Posonii (1773)
Petrik VII 108
16. (Szerdahelyi, Georgius Aloysius): Oratio de ... Maria ... Posonii ... dum
sodalitas sub titulo B. M. V. ab angelo salutatae suum in ordinem tirones
adlegeret ...
Posonii (1774)
Petrik II 532

Pozsony, Klarissza templom

VI. Mária szíve t.

1. Igaz és köteles szív-béli Áítatosság ... ezen szentséges Szív Titulussa ... alatt
lévő Gyülekezetnek Tudósítása ... Posonban ...
Poson 1731.
Petrik I 32
2. Igaz és Köteles szív-béli Áítatosság ... Mária Szívéhez ...
Poson 1732.
Petrik V 215
3. Wahre und schuldigste Hertzens-Andacht ... einer unter dem Titul ... dess
Hertzens Mariae aufgerichteten Löbl. Bruderschaft Bericht ...
Pressburg 1734.
Petrik II 109
4. Igaz és köteles szív-béli áítatosság ... ezen Szentséges Szív Titulussa ... alatt
lévő Gyülekezetnek Tudósítása ...
Poson 1741.
Petrik I 32
5. Wahre und schuldigste Hertzens-Andacht ... unter dem Titul ... dess Hertzens
Mariae ... Bruderschaft ...
Pressburg 1753.
Petrik VII 558
6. igaz és köteles szív-béli áítatosság ...
Pozsony 1761.
Petrik V 215

Pozsony, Orsolyita templom

VII. Jézus szíve t.

1. Vierfache Verbündnuss dess menschlichen mit dem göttlichen Hertz Jesu.
Aufgerichtet von der Bruderschaft der Ordens-Geistlichen St. Ursulae zu
Pressburg ...
Pressburg 1721.
Petrik V 541
2. Kurtzer Bericht ... Bruderschaft des allerheiligsten göttlichen Hertzens Jesu.
Presburg 1744.
Petrik VII 288

Pozsony, Trinitárius templom

VIII. Szentháromság főtársulat

1. (Wödredy, Paulus Josephus): *Amor filialis ...*
Pressburg (1726)
Petrik V 553
2. Hernlein, Franciscus: *Deo Trino uni gratiarum actio ...*
Pressburg (1728)
Petrik II 108
3. Sauska de Samberg, Josephus: *Misericordia prodigiosa ...*
Pressburg 1729.
Petrik III 289
4. Speh, Andreas: *Charitas Miraculosa ...*
Pressburg (1730)
Petrik III 420
5. (Daiber, Franciscus): *Schola fidei ...*
Pressburg 1731.
Petrik I 409
6. (Mayr, Ignatius): *Debitus Cultus Justitiae in Silentium ...*
Pressburg 1732.
Petrik II 700
7. (Klaus, Joannes Michael): *Sacramentum non Scrutandum ...*
Pressburg 1733.
Petrik II 404
8. (Münzer, Wolfgang): *Mirabile absconditum ...*
Pressburg 1734.
Petrik II 815
9. (Weinwurmb, Andreas): *Alta profunditas ...*
Pressburg 1735.
Petrik III 837
10. (Weingruber, Joannes Ignatius): *Solium gloriae altitudinis a principio ...*
(Pressburg) 1736.
Petrik III 836
11. (Nickl de Neyhoff, Josephus Franciscus): *Longitudo ...*
Pressburg 1737.
Petrik V 348
12. (Reindl, Paulus): *Cultus latriae Deo vero ...*
Pressburg 1738.
Petrik V 423
13. (Mayer, Antonius): *Lux fidei necessaria ...*
Pressburg 1739.
Petrik II 698
14. Leich, Josephus: *Deus absconditus ...*

- Pressburg 1740.
Petrik II 569
15. (Trummer, Franciscus): *Secura scientia debito in silentio ...*
Pressburg 1741.
Petrik II 687
16. *Summarium deren Indulgentzen ... der hochlöblichen Englischen Ertz-Bruderschaft des Hochheiligen Scapuliers ... der Dreyfaltigkeit ...*
Presburg 1741.
Petrik VII 490
17. (Müntzer, Antonius Hermanus Philippus): *Deus qui cuncta universi tribus digitis ...*
Pressburg é. n. (1742)
Petrik II 815
18. (Fünatzy, Paulus): *Anima rationalis in sancta Trinitate effigiata ...*
Pressburg 1743.
Petrik III 159 (itt tévesen: Pünatzy)
19. (Klaus, Josephus Paulus): *Der zerstöhrte und wiederum erbaute Tempel des Drey-einigen Gottes ...*
Pressburg 1744.
Petrik II 405
20. (Jäger, Antonius): *Entrichteter Lehen-Zints ...*
Pressburg 1745.
Petrik II 270–271
21. *Anzeigs-Tafel ... Ertz-Bruderschaft des ... Scapuliers ... der ... Dreyfaltigkeit ...*
(Pressburg 1745)
Petrik VII 42
22. Füssel, Joannes Matthaes Martinus: *Der in seiner Weesenheit verborgene ... Gott ...*
Pressburg 1746.
Petrik I 844
23. Jelenffy de Cheyte, Paulus: *Lob-Rede von der Allerheiligsten Dreyfaltigkeit ...*
Pressburg 1747.
Petrik II 275
24. Mertz, Franciscus: *Fons Felicitatum ...*
Pressburg 1748.
Petrik II 721
25. Nitsch, Antonius: *Signaculum Similitudinis ...*
Pressburg 1749.
Petrik II 883
26. Nisnyanszky, Josephus: *Incomprehensa veritas ...*

- Pressburg 1750.
Petrik V 344
27. de Saghy, Franciscus Xaverius: Amor Triumphans ...
Pressburg 1751.
Petrik III 265
28. Khienn, Franciscus Josephus: Die Vollkommene Schönheit ...
Pressburg 1752.
Petrik V 256
29. (Desidor, Josephus): Jaehrliche Lob-Rede ...
Pressburg 1753.
Petrik I 523
30. Desidor, Josephus: Kleiner Abriss ...
Pressburg (1756)
Petrik V 120
31. Summarium deren Indulgentzen ... der ... Erz-Bruderschaft des ... Scapuliers
unter dem ... Namen der ... Dreyfaltigkeit ...
Pressburg 1760.
Petrik V 479
32. Graf Eszterházy de Galantha, Joannes: Via trium Dierum ...
Pressburg 1761.
Petrik I 713
33. Appony, Antonius de: Lux in tenebrio ...
Pressburg 1762.
Petrik I 99–100
34. Mayer, Ignatius Fidelis: Tres digniti ...
Pressburg 1763.
Petrik II 699
35. Keve, Nicolaus: Testimonium triplex ...
Pressburg 1764.
Petrik II 376
36. Graf Szápáry, Paulus: Funiculus Triplex ...
Pressburg 1765.
Petrik III 493
37. Graf Szápáry, Joseph: Lob- und Ehren-Rede ...
Pressburg 1766.
Petrik III 493
38. Summarium deren Indulgentzen und Ablass der ... Erzbruderschaft ... in der
Kirchen ... Trinitariern ... zu Pressburg ...
Pressburg 1766.
Petrik V 479
39. Graf Szápáry, Johann: Rede von dem Dreyeinigen Gott ...
Pressburg 1767.

- Petrik III 493
40. Koller, Johann Baptist von: Rede von der ... Gottes Einigkeit ...
Pressburg 1768.
Petrik II 433–434
 41. Graf Csáky de Keresztszegh, Franz: Rede von dem Dreyeinigen Gott ...
Pressburg 1769.
Petrik I 450
 42. Summarium deren Indulgentzen ... der hochlöblichen Englischen Ertz-Bruder-
schafft des Hochheiligen Scapuliers ... der Dryfaltigkeit ...
Pressburg 1769.
Petrik VII 490
 43. Weinert, Emmanuel von: Rede von dem verborgenen Geheimniss des
dreyeinigen Gottes ...
Pressburg 1770.
Petrik III 835
 44. Calovino, Paulus: Rede von dem unbegreiflichen Geheimniss göttlicher
Dreyeinigkeit ...
Pressburg 1771.
Petrik I 375
 45. Boiger, Wenceslaus: Die pflichtschuldigste Ehre ...
Pressburg 1772.
Petrik I 312–313
 46. Kriehuber, Johann Nepomuck v.: Pflicht-schuldigste Anbetung der drey-
einigen Gottheit ...
Pressburg 1773.
Petrik II 509
 47. Römisch, Franziskus Seraphicus: Die allervollkommenste Schönheit ...
Pressburg 1774.
Petrik III 251
 48. Kojanitz, Ignaz Aloys: Rede von ... der ... Gottheit ...
Pressburg (1775)
Petrik II 426
 49. Landerer, Johann Michael: Rede von ... der ... Dreyeinigkeit ...
Pressburg (1776)
Petrik II 540
 50. Engelharth, Karl Johann Nepomuck: Rede von der göttlichen Dreyeinigkeit ...
Pressburg 1777.
Petrik I 644
 51. Siller, Franz Xavier: Geheimnisrede ...
Pressburg 1777.
Petrik II 382
 52. Höck, Carl: Rede auf das hohe Fest der ... Dreyfaltigkeit ...

Pressburg 1777.

Petrik V 210

53. Landerer, Joseph: Rede von dem unbegreiflichen Geheimniss der göttlichen Dreyeinigkeit ...
Pressburg (1778)
Petrik II 540, Petrik VII 49
54. Wachtler, Bernhard: Rede auf das hohe Fest der göttlichen Dreyeinigkeit ...
Pressburg 1779.
Petrik III 818
55. Wachtler, Joseph: Rede auf das hohe Fest der göttlichen Dreyeinigkeit ...
Pressburg 1780.
Petrik V 546, Petrik VII 51
56. Spech, Franz: Rede auf das hohe Fest der ... Dreyeinigkeit ...
Pressburg 1781.
Petrik V 470
57. Susterschitz, Jacob von: Lumen de lumine ...
Pressburg é. n. [1750–1795]
Petrik III 464

Pozsony, Szt. Márton székesegyház

IX. Alamizsnás Szt. János t.

1. Leges, et statuta Almae Confraternitatis sub nomine ... S. Joannis Eleemosynarii ... Posonii.
(Posonii 1732)
Petrik II 564
2. Satz und Ordnungen Einer Löblichen Versammlung Unter dem ... Nahmen dess Heiligen Joannis Allmosen ... zu Pressburg ...
(Pressburg 1732)
Petrik VII 459

X. Mária a haldoklók anyja t.

1. (Lippay György:) Maria halakra váltaknak, es meg-holtaknak uj gyülekezeti-nek rend-tartása Posonban ...
Poson 1647.
RMK I 797
2. (Lippay György:) Statuta Novi coetus Mariae Matris Morientium ... erecti Posonii ...
Viennae 1647.
RMK III 4818
3. (Lippay György:) Maria Halakra Valtaknak, Es meg-Holtaknak Anyja Uj Gyülekezetenek Rend-Tartasa, Posonban ...
Bécs 1704.
Sztripszky 2204 (410)

XI. Szt. István király t.

1. Confraternitas sub titulo Sancti Stephani ... in ... Posonii ...
(Tyrnaviae 1749)
Petrik V 339
2. Társaság, melly Szent Istvánnak ... neve alatt ...
(Posony 1749)
Petrik VII 519–520
3. Hochlöbliche Bruderschaft unter dem Titel des Heil. Stephani ...
Posonii 1750.
Petrik VII 208
4. Szabó István: A dücsöséges Szent István király neve alatt felállatott ... társasághoz rövid beszéd ...
Nagyszombat 1751.
Petrik III 476
5. Almae archi-confraternitatis Sancti Stephani primi regis ... in ... ecclesia Posoniensi ad S. Martinum erectae ...
Posonii 1770.
Petrik V 24–25
6. Regel und Ablass der löblichen Bruderschaft ... unter dem Titul des heiligen Stephani ... zu Pressburg ...
Pressburg (1770)
Petrik III 192

XII. Keresztény oktatás t.

1. Verzeichniss der Verstorbenen aus der Christlichen Lehrversammlng, welche in der Collegiat-Pfarr-Kirche bey S Martin in Pressburg aufgerichtet ist ...
Pressburg 1770.
Petrik VII 550
2. Anzeige von dem Zustande ... der Christenlehranstalten, welche ... in dem Bezirke der Pressburger Stadtpfarre ... sind getroffen worden.
(Pressburg 1789)
Petrik VII 42
3. Anzeige von dem Zustande ... der Christenlehranstalten, welche ... in dem Bezirke der Pressburger Stadtpfarre ... sind getroffen worden.
(Pressburg 1795)
Petrik VII 42

Pozsony, Szt. Miklós templom

XIII. Szt. Rókus, Sebestyén és Rozália t.

1. Bruderschafts-Büchlein worinnen das Ziel und Ende ... der ... Bruderschaft in der St. Nikolaikirche ... zu Pressburg unter dem Titel der drey heil. Pestpatronen Rochi, Sebastiani und Rosaliae ...
Pressburg 1772.
Petrik I 346

Pozsony, Kórháztemplom

XIV. Órangyal t.

1. Ziel und Ende wie auch die Regulin der ... Versammlung ... Schutz-Engeln ... zu Pressburg ...
Pressburg (1755)
Petrik III 882
2. Gesang auf die heiligen Schutz-Engel ...
Pressburg 1780.
Petrik VII 177
3. Verzeichniss ... aus einer ... Versammlung ... heiligen Schutzengeln selig ... verstorbenen ... Brüdern und Schwestern.
Pressburg (1780)
Petrik VII 550

Rakamaz, plébániat.

I. Oltáriszentség t.

1. Englischer Ehren-Preiss ... Das ist ... Hand-Büchlein der ... Erz-Bruderschaft ... des allerheiligsten Sacraments ... in ... Rakamaz ...
Caschau (1737)
BEK Ad 10166

Rohonc, Szt. Katalin plébániat.

I. Krisztus halálfélelme t.

1. Andächtige Übung der ... Bruderschaft der Toden-Angst Jesu Christi ...
Rechnitz ...
Oedenburg 1756.
Petrik VII 38

Rozsnyó

I. Krisztus halála t.

1. Lelki utiköltség ... melyet Az halálra vált Jesus neve-alatt kezdetett Rosnyai Congregatio egyben szedett ...
Lötsén 1693.
RMK I 1444

Rudnok, Premontrei (Szt. Anna) templom

I. Szt. Anna t.

1. Kedre rendeltetett ajtatosság ... Rudnokon ... Szent Anna Templomában fel-
áztatott Társaság ...
Kassa 1751.
Petrik I 35

Sopron, Ferences templom

I. Kordás t.

1. Kurzer Begriff der Verrichtung aller Brüder und Schwestern ...
h. n. (1731)
PLGy Misc. f. 33.

Sopron, Jezsuita kollégium

II. Krisztus teste (oltáriszentség) t.

1. (Manuale Sodalitatis S. S. Corporis Christi in Collegio S. J. Sopronii)
(Viennae 1642)
RMK III 1585

Sopron, Szentlélek templom

III. Örangyal t.

1. Regeln einer ... Liebs-Versammlung unter dem Titel des heiligen Schutz-Engels welche ... in ... Oedenburg aufgerichtet worden ...
Pressburg 1760.
Petrik III 192

Sopron, Szt. Mihály t.

IV. Szent Mihály t.

1. Regul einer ... Liebs-Versammlung in ... Oedenburg, unter dem Schutz des heiligen Erz-Engel Michaelis ...
Oedenburg (1753)
Petrik VII 440
2. Ott, Antonius: Dreyfache Hülf einer Oedenburgischen Catholischen Gemeinde in ihrer ... Liebs-Versammlung ... unter den Schutz ... Michaelis ...
Oedenburg (1755)
Petrik VII 379
3. Némelly vitézkedő városi atyafiságnak, ... Sz. Mihály arkangyal oltalma alaltt föl-állítottott ... gyülekezetének regulái ...
(Sopron) 1757.
Petrik VII 351

Szabolca, Jezsuita kollégium

I. Krisztus halála t.

1. Uctiwému a Pobožnemu w Krystu Ukryzowanem a neb na Krizi umiragicim ...
W Skalich (1727)
BEK I 2r 6 coll. 10.

Szebelléb, Szt. Mihály t.

I. Keresztény Oktatás t.

1. Pierstill, Andreas: Slavné braterstwj ... pod tytulem: Doctrinae Christianae ...
W Trnawe 1756.
Petrik VII 405

Székesfehérvár, Jezsuita templom

I. Nagyboldogasszony t.

1. (Trstzyanski, Joannes Baptista:) Ortus ac progressus ... sodalitatis ... Mariae gloriosae in coelis assumptae ... in gymnasio Alba-Regalensi ...
Budae 1737.
Petrik VII 528

Székesfehérvár, karmelita t.

II. Kármelhegyi Boldogasszony t.

1. Kurtze Beschreibung ... der ... Ertz-Bruderschaft des H. Scapuliers ... durch die ... Carmeliter zu Stuhlweissenburg.
Ofen 1735.
Petrik VII 288

Szenc

I. Rózsafüzér t.

1. Bruderschaft Des Allerheiligsten Rosenkranzes ... aufgerichtet zu Wartberg ...
Tyrnau 1747.
Petrik I 346
2. A Szentséges Rosariumnak Congregátziója ... Szempcz Várossának Templomában ...
Nagyszombat 1755.
Petrik III 238
3. A Szentséges Rosariumnak Congregátziója ... Szempcz Várossának Templomában ...
Sopron 1759.
Petrik III 238

Szentgyörgy (Pozsony m.)

I. Mária látogatása t.

1. Ceremoniale congregationis B. V. Mariae Elisabeth Visitantis. Ad usum oratorii majoris S. Georgiensis ...
Posonii 1768.
Petrik I 406

II. Szentháromság t.

1. Erz-Bruderschaft-Büchlein ... der Allerheiligsten Dreyfaltigkeit, welche in ... S. Georgen ... eingeführet ...
Pressburg (1761)
Petrik VII 148

Széplak

I. Krisztus koronája t.

1. Radossány László: Urunk Jézus Kristus koronája ... a széplaki ... gyülekezetnek kedviért ...
Viennae (1731)
Petrik III 172
2. (Radossány László:) Corona Domini Nostri Jesu Christi ... Origo ...
Viennae 1732.
Petrik III 172

Szombathely, Domonkos templom

I. Rózsafüzér t.

1. A szentséges Rosáriumról énekek mellyeket a szent Rosárium Társaságban Lévő Atyafiak ... szokták énekelni.
Buda 1752.
Szalay 103–104.
2. Ki-nyílt ékes Rosátska ... Szombathely Városánál ... fondáltatott Maria szentséges Rósáriomjának ki-nyilatkoztatása ...
Győr 1772.
Petrik V 256

Sztropkó

I. Kármelhegyi Boldogasszony t.

1. Poklad Maryansky ... a ... Braterstwu ... Marye Karmelitanskeg w meste Stropkowe ...
W Kossycach 1770.
Petrik VII 412

Tata, Piarista templom

I. Mária t.

1. Ritus eligendi magistratum Marianum et promovendi tirones ad sodalitatem. Ad usum oratorii Tatensis Scholarum Piarum.
Colociae 1772.
Petrik V 430

Tokaj, Plébánia (Keresztelő Szt. János) templom

I. Krisztus teste (oltáriszentség) t.

1. Az Teste lett sz. Ige, avagy Kristus Urunk ... Teste Congregáziójának Regulái ... Tokaj Várossában ...
Kassa 1750.
Petrik V 518

Trsztena, Szt. Márton t.

I. Kármelhegyi Boldogasszony t.

1. Bresztyanszky, Georgius: Poklad Maryánsky z Hory Karmelu ... a Braterstwu ... Marye Karmelitánské w Meste Trsstenney ...
Trynaviae 1730.
Petrik VII 88

Ungvár, Jezsuita t.

I. Haldokló Krisztus t.

1. A kereszt-fán halálra vált Christus Jesus Congregatiójának ... ungvári Jesus Társasága templomában rendeltetett ... oktatási ...
Kassa 1719.
Petrik VII 260

Vác, *Domonkos templom*

I. Rózsafüzér t.

1. Füsi Pius: *Turris robusta ... Az az: A Szentséges Rósáriomnak, és annak Leg-Főbb Társaságának ... Toronyhoz való hasonlítása ... Váczon ...*
Győr (1739)
Petrik I 845

Vác, *Ferences templom*

II. Kordás főtársulat

1. Kurtzer Begrif Der Statuten ... Der ... Ertz-Bruderschaft des geweyhten Strick-Gürtl des Heil. ... Francisci ... in ... Waitzen.
Ofen 1738.
Petrik V 279

Vác, *Piarista templom*

III. Szentháromság t.

1. Vezérlő és oktató könyvecske ... Szent Háromságnak dicsőségére Vác ... városában lévő ... társaságnak ...
Buda 1749.
Petrik V 541
2. Ertz-Bruderschaft-Büchlein ... der ... Ertz-Bruderschaft der allerheiligsten Dreyfaltigkeit ... in ... Waitzen ...
Ofen 1749.
Petrik VII 148
3. Az el-oszolhatatlan ... Szent Háromságnak dicsőségére Vác ... városban levő ... piaristák templomában fel állítatott Társaságnak ... könyvetskéje.
Vác [1772–1783]
Petrik VII 141–142

IV. Mária t.

1. (Simonchich, Innocentius:) *Sermo ad Candidatos Marianos in Gymnasio Vaciensi, Scholarum Piarum ...*
(Vacii 1795)
Petrik III 386

Vác, *Székesegyház*

V. Oltáriszentség t.

1. *Regulae Congregationis Sanctissimi Corporis Christi ...*
Buda 1757.
Petrik VII 440
2. *Statuta, und Regeln der in ... Waizen ... aufgerichteten Bruderschaft der Allerheiligsten Fronleichnams Jesu Christi ...*
Ofen 1757.
Petrik VII 484
3. *Rocka, Johann: Lobrede ... in ... Waitzen eingeführten Erzbruderschaft des allerheiligsten Fronleichnams Jesu Christi ...*

Wien 1767.

OSzK 407117

4. Róka, Joannes: Erlaeuterter Vorzug ... der ... Haupt-Bruderschaft des allerheiligsten Fronleichnams Jesu Christi ...

Ofen 1767.

Petrik V 430

Zágráb, Ferences t.

I. Kordás t.

1. Manuale Confessariorum ... navlasztito brattinszkeh ... y szvete kordicze ...

Zagreba od PP. PP. Franciszkanov ...

Zagrabiae 1725.

BEK 015153

Zágráb, Jezsúita kollégium

II. Angyali üdvözlet főtársulat

1. (Nádasi, Johannes:) Calendarium novum ad bene moriendum ... sodalitäts majoris B. M. V. ab Angelo Salutatae in ... Zagrabiae ... pro xenio ... oblatum.

(München 1685)

RMK III 3359

2. Officium Rakoczianum ... Sodalibus sub titulo Beatae Virginis Mariae ab Angelo salutatae, in ... Zagrabiae congregatis, pro xenio oblatum.

Zagrabiae 1737.

Knapp 2000. 15. sz.

3. Officium Rakoczianum ... Sodalibus sub titulo Beatae Virginis Mariae ab Angelo Salutatae, in ... Zagrabiae congregatis, pro xenio oblatum.

Zagrabiae 1750.

Knapp 2000. 27. sz.

4. Officium Rakoczianum ... Sodalibus sub titulo Beatae Virginis Mariae ab Angelo salutatae, in Zagrabiae congregatis, pro xenio oblatum.

Zagrabiae 1754.

Knapp 2000. 33. sz.

5. Officium Rakoczianum ... Sodalibus sub titulo Beatae Virginis Mariae ab Angelo salutatae, in Zagrabiae congregatis, pro xenio oblatum.

Zagrabiae 1760.

Knapp 2000. 41. sz.

6. Oratio cum major virginis ab angelo salutatae sodalitas in ... Zagrabiae ... magistratus sui restaurationem celebraret ...

Zagrabiae 1765.

Petrik II 934

7. Officium Rakoczianum ... Sodalibus sub titulo Beatae Virginis Mariae ab Angelo salutatae, in Zagrabiae congregatis, pro xenio oblatum.

Zagrabiae 1772.

Knapp 2000. 62. sz.

8. Officium Rakoczianum ... Sodalibus sub titulo Beatae Virginis Mariae ab Angelo salutatae, in Zagrabiae congregatis, pro xenio oblatum.
Zagrabiae 1784.
Knapp 2000. 74. sz.
9. Officium Rakoczianum ... Sodalibus sub titulo Beatae Virginis Mariae ab Angelo salutatae, in Zagrabiae congregatis, pro xenio oblatum.
Zagrabiae 1788.
Knapp 2000. 75. sz.
10. Officium Rakoczianum ... Sodalibus sub titulo Beatae Virginis Mariae ab Angelo salutatae, in ... Zagrabiae congregatos, pro xenio oblatum.
Zagrabiae 1794.
Knapp 2000. 81. sz.
11. Officium Rakoczianum ... Sodalibus sub titulo Beatae Virginis Mariae ab Angelo salutatae, in ... Zagrabiae congregatis, pro xenio oblatum.
Zagrabiae 1798.
Knapp 2000. 83. sz.

III. Szt. Izidor és Mária Kabeza t.

1. (Mulich György:) Zakon Bratintzva ... Sz. Izidora, i Maricze ...
U Zagrebu 1746.
BEK Ac 4956

Znióváralja

I. Krisztus halála t.

1. Braterstwo ... na Krjzi Umiragicyho Krista Gezisse ... w Klasstore Turcanskem pod Zniowem ...
Trnawé 1714.
Petrik VII 88
2. Braterstwo ... na Krjzi Umiragicyho Krista Gezisse ... w Klasstore Turcanskem pod Zniowem ...
Trnawé 1756.
Petrik VII 88

Zsebes

I. Oltáriszentség t.

1. Laudetur ... Braterstwo Neywetegssyho Tela Bozjho ... w kostole ...
Ssebeskem ...
W Kossycách (1748)
Petrik VII 297

Zsigmondháza (Trencsén m.)

I. Nepomuki Szt. János t.

1. Compendiosa informatio de Alma Archi-Confraternitate Sancte Joannis Nepomuceni ... in Arce Sigmundháza ...
Posonii (1780 k.)

Petrik V 99

Zsolna, Ferences templom

I. Kordás főtársulat

1. Smrtnik, (Benignus): Poklad Serafinsky. Aneb Arcy Bratrstwa ... Swatého ... Francisska ...
W Ziline 1691.
RMK II 1704

Zsolna, Jezsuita templom

II. Krisztus halála t.

1. Regule ... Glawné Bratrstwo pod Tytulem: na Krjzi Omiragjcyho Gezjsse Krysta ... w Zylina ...
W Trnawé 1765.
Petrik III 195

B) Helyi társulathoz nem köthető kiadványok

a) Egyházmegyei szervezésű társulatok

Csanádi egyházmegye

I. Oltáriszentség társulat

1. Az Oltári Szentség titulussa alatt való Társaságnak, melly 1780. ... fel állított ... regulái és búcsúi.
[Temesvár] (1780)
Petrik VII 371

Egri egyházmegye

I. Oltáriszentség főtársulat

1. Minden Társaságok Annyának, az az az Egri püspökségben felállított Oltári Szentség főtársaságának Könyvetskéje ...
Eger 1756.
Petrik VII 334–335
2. Erbauliche Andachts-Ubungen ... einer ... Ertz-Bruderschaft der Allerheiligsten Altar-Sacraments in dem Ober-Ungarischen Bisthum Erlau.
Erlau 1757.
Petrik VII 145
3. Wssech braterstwy Matky, to gest: w Eagerskem Biskupstwy ... Archibratrstwa knjecka ...
W Kossycach 1760.
Petrik VII 564
4. Minden Társaságok Annyának Az Az az Egri püspökségben felállított Oltári Szentség főtársaságának Könyvetskéje ...
Eger 1769.
Petrik III 598

5. Az Oltári Szentség Fő-társaságnak regulái ...

Eger 1783.

Petrik VII 371

6. Erbauliche Andachts-Ubungen ... einer ... Ertz-Bruderschaft der Allerheiligsten Altar-Sacraments in dem Ober-Ungarischen Bisthum Erlau.

Erlau 1783.

Petrik VII 145

Győri egyházmegye

I. Oltáriszentség t.

1. (XIV. Kelemen pápa:) De confraternitatibus SS. Eucharistiae.

Jaurini 1773.

Petrik V 244

Pécsi egyházmegye

I. Oltáriszentség t.

1. Inhalt deren Regeln ...

h. n. (1759 ?)

Galambos 1987. 71–73

Székesfehérvári egyházmegye

I. Oltáriszentség t.

1. Az Oltári Szentséget szüntelen imádó ajtatos Társaság Székes Fehér-vári Püspökségben.

Pest 1780.

Petrik III 597

2. Das allerheiligste Altarssakrament immerwaehrend-anbethende Bruderschaft, in dem Stuhlweissenburger Kirchensprengel.

Stuhlweissenburg (1787)

Petrik I 56

Szepesség

I. Szt. József t.

1. Confraternitas Sancti Josephi ... Parochorum Scepusiensium in Decanatu Districtus Superioris fluvii Poprad ...

Tyrnaviae 1733.

Petrik I 438

2. Confraternitas Sancti Josephi ... Parochorum Scepusiensium in Decanatu Districtus Superioris Fluvii Poprad ...

Cassoviae 1763.

Petrik I 438

Szepesi egyházmegye

II. Oltáriszentség főtársulat

1. Büchel der ... Erzbruderschaft des Allerheiligsten Fronleichnams ... in Zips

...

Leutschau 1779.

Petrik V 83

Váci egyházmegye

I. Oltáriszentség társulat

1. Kézi könyvetske ... Oltári Szentségnek e szent társaság tagjainak ...

Vátz 1772.

Petrik VII 265

Veszprémi egyházmegye

I. Szentháromság t.

1. A szentháromság imádásáról való énekek ...

Győr 1740.

vö. Petrik I 640

2. Padányi Bíró Márton: Der Einigen Gottheit Dreyfaches Lob, Oder: Zu Ehren der Allerheiligsten Dreyfaltigkeit ...

Ofen 1747.

Petrik VII 78

3. Padányi Bíró Márton: Der Einigen Gottheit Dreyfaches Lob, Oder zu Ehren Allerheiligster Dreyfaltigkeit ...

Ofen 1750.

Petrik I 291

4. Padányi Bíró Márton: Angyali Társaságnak Szövetsége, Vagy-is ... Szent Háromság ... Hármass Ditsirete ...

Buda 1753.

Petrik VII 78

5. Padányi Bíró Márton: Angyali Társaságnak Szövetsége, Vagy-is ... Szent Háromság ... Hármass Ditsirete ...

Győr 1754.

Petrik I 291

6. Padányi Bíró Márton: Angyali társaságnak szövetsége ...

Győr 1756.

Petrik I 67

7. (Padányi Bíró Márton:) Angyali társaságnak szövetsége ...

Kolozsvár 1756.

Petrik I 292

8. Padányi Bíró Márton: A veszprémi püspöki megyében szent háromság tiszteletére ... gyakoroltatni szokott énekek ...

Pest 1784.

Petrik I 292, 640

9. Padányi Bíró Márton: A veszprémi püspöki megyében szent háromság tiszteletére ... gyakoroltatni szokott énekek ...

Pápa 1788.

Petrik VII 78–79

b) Helyhez nem köthető társulat típusok

Ferences rend

I. Páduai Szt. Antal t.

1. Manuale Sodalium S. Antonii Paduani ...
Claudiopoli (1761)
Petrik VII 318–319
2. S. Antonius de Padua ... Bruderschaft ... einverleiben lassen.
(Pressburg [um 1770])
Petrik VII 458

II. Kordás t.

1. Magyarul Sz. Ferencz kordaia viselők gyülekezetinek Rend-tartasa ...
h. n. (Nagyszombat ?) 1660.
György 1934a. 15–16
2. (Németh Péter): Len kötelecske az az ... korda-viselő Atyafiak Congregacziójának Regulait ... magában foglaló könyvecske ...
Poson 1720.
Petrik VII 300
3. (Rost, Paschalis:) Seraphisches Liebs-Band ... Regel und Ablesz ... Erzbruderschaft der Strikgürtel des heil. ... Franzisci ...
Posonii 1725.
Petrik VII 448
4. Funiculus triplex, az az: hármás kötél, mellynek ... köteleztetnek azon congregatiobéli hivek.
Kolozsvár 1730.
Petrik V 161
5. Formularium Benedictionum et Precum pro usu Archiconfraternitas Cordigerorum.
Budae 1733.
Petrik VII 165
6. (Németh Péter): Len kötelecske Az az ... korda viselő Atyafiak Congregacziójának Regulait ... magában foglaló Könyvecske ...
Poson 1736.
Petrik II 578–579
7. Krátké naucenj pro arcy-bratrstwy Swateho Otce Frantjsska Seraffinského ...
W Trnawe 1736
Petrik V 276
8. Prawidlo neomylné Arci-Bratestwa swateho otce Frantisska Seraffjnského ...
W Bucine (W Budine) 1738.
Petrik V 405
9. Kurtzer Unterricht ... Ertz-Bruderschaft S. Francisci.
Pressburg 1742.

Petrik VII 289

10. Hora zlatá Seraffinská, aneb Duchowné Naucenj ... Arcy-Bratrstwa Swatého Otce Frantisska Seraffinského ...
W Trnawe 1746.
Petrik V 204
11. (Németh Péter): Len-kötelecske, az az ... kordavisező Atyafiak Congregációjának reguláit ... magában foglaló könyvecske ...
Győr (1749)
Petrik V 294
12. (Ajtatos rend-tartások.)
Győr é. n. (1752-ben kitöltve)
OSzK Knyt
13. [Rost, Paschalis]: Seraphisches Liebs-Band ... dero ... Erz-Bruderschaft von der geweihten Strick-Gürtel ...
Pressburg 1764.
Petrik VII 448
14. Len-kötelecske ...
Posonii 1768.
vö. Petrik VII 465
15. Kováts, Petrus: Szeretnek kötelei ... az az ... Szent Ferencz kordáját viselő alázatos társaságnak Rend-tartásai ...
Posony–Kassa 1780.
Petrik V 500
16. Szeretnek kötelei ... Sz. Ferencz alázatos Társaságának rend-tartásai ...
Eger 1781.
OSzK 153206

III. Harmadrend

1. Die getruckte, doch nicht untertruckte ... Regel und Leben dess dritten Ordens der Büsser ...
Pressburg 1733.
Petrik VII 177
2. Lelki kintsnek gazdag tárháza ... harmadik szerzetbéli ... regulájokat ... ki-nyomtattatott.
Buda [1737–1751]
Petrik VII 300
3. Veit, Jarolym: Regule ... bratruw ... Swatého ... Frantisska ...
W Trnawe 1744.
Petrik VII 548
4. (Kazenberger, Kilian): Kedves, mert ritka nemes hármás levél, az az Szent Ferencz Atyánk harmadik szerzetének három Részből álló rövid Summája ...
Poson 1744.
Petrik II 349

5. Sigl, Dominicus: Tertium seraphico-aureum numisma ... Das ist: Dritter Orden der Buss ... welchen ... H. Vatter Franciscus eingesetzt ... hat.
Ofen 1748.
Petrik V 465–466
6. (Reinthaler, Severin Farkas:) Unterrichtungen Der Heylsamen Buss Des Dritten Ordens ...
Pressburg 1752.
Petrik III 718, Petrik V 423
7. Buss-Gesang dritten Ordens S Francisci.
(Hung[arisch] Skalitz) [um 1765]
Petrik VII 92
8. Weis und Manier ... in der dritten Regel S Francisci ...
Ofen [1770–1780]
Petrik VII 560
9. (Reinthaler, Severin Farkas:) Unterrichtungen der heilsamen Buss des Dritten Ordens ...
Pressburg 1778.
Petrik V 423
10. Dicsőséges Szent Ferencz atyánk harmadik rendén-lévő atya-fiaknak regulaja ...
Csik(somlyó) 1753.
Petrik V 152
11. Lipovcsevich, Jerolimus: Trechi Sadh, iliti istolmacsenje trehega reda ...
Budim 1769.
Petrik VII 307
12. Saárváry István: Szent Ferencz harmadik rendje.
Győr 1770.
Takács 1942
13. Saárváry István: Örök életre vezetgető Tábla.
Győr 1770.
Takács 1942

Domonkos rend

IV. Rózsafüzér t.

1. Az szentséges ... Maria Rosariumja ... legh főb Társaságának ... rövid magyarázattya ...
Bécs 1687.
RMK I 1360
2. Bratrstwi Neyswetégssyho Ruzence ...
W Tyrnawé 1724.
Petrik VII 88
3. Congregatio Sanctissimi Rosary ...
Tyrnaviae 1727.

- Petrik VII 105
4. Kurtzer Extract der ... Ertz-Bruderschaft ... des ... Rosen-Kranz ...
Ofen 1729.
Petrik VII 288
 5. A szentséges Rosariumnak Congregatioja ...
Kolozsvár 1730.
Petrik III 238
 6. Krátké Naucenj Straniwa Arcy-Bratrstwa Gezisse Marye Neyswetegssyho
Ruzence ...
Trnawé 1743.
Petrik VII 284
 7. Rövid Oktatás a Jesus, és Maria Szentséges Olvasójának ... Gyülekezetéről ...
Nagyszombat 1748.
Petrik II 920
 8. Andachts-Verrichtung des ewigen Rosenkranzes.
h. n. é. n. (1757-ben kitöltve)
Rattersdorf, Plébániai Könyvtár
 9. Kurzer Extract der Gnadenreichen uralten Erz-Bruderschaft ... des Allerhei-
ligsten Rosenkranz ...
Ofen 1768.
Petrik I 729
 10. Rövid emlékezet a szentséges Rósáriom Társaságának reguláirul ...
Wátzon 1779.
Petrik VII 450

Jezsuita rend

V. Krisztus halála t.

1. Officium Quinque Vulnerum D. N. Jesu Christi ... Pro tota ...
Congregationum bonae Mortis ...
Tyrnaviae 1753.
Petrik II 918, Petrik VII 337
2. Officium Quinque Vulnerum D. N. Jesu Christi ... Pro tota ... Congrega-
tionum bonae Mortis ...
(Tyrnaviae 1771)
Petrik VII 337
3. Regule braterstva umiragjcyho Gezisse Krista a bolest Panny Marye ...
W Trnawe 1781.
Petrik V 423

Karmelita rend

VI. Skapuláré t.

1. Haszna és szokása Carmeliták Szent Szerzetiben való Fő Társaságnak ugmint
Scapularnak Ertelme ...
Nagyszombat 1703.

- RMK I 1681
2. (Kominek Lénárd:) Boldogságos Szüz Marianak ... Az az: A Sz. Scapulareval Fel ékesített Gyülekezet Regulainak ... sommája ... Nagyszombat 1705.
RMK I 1708
 3. Kratke nauceni arci-bratrstwa swatého sskapulare ... W Budyne 1749.
Petrik V 276
 4. Karmelus hegyérül neveztetett Bóldogságos Szüz Máriának szent scapulárét viselő hivekhez való rövid oktatás ... Buda 1757.
OSzK Knyt
 5. A bóldogságos Szüz Mária szent scapulárium társaságának privilégiumit ... áitatosságit magában foglaló könyvetske ... Kolosvár 1764.
Petrik II 672, Petrik III 569
 6. Lob- und Ehrengesang ... der uralten karmelitanischen Erzbruderschaft des ... Skapuliers ... (Ofen) [1780–1785]

Rendhez nem köthető társulat típusok

VII. Keresztény tanítás t.

1. Canisius Péter: A Jesus Társaságból való ... által egybeszedetett ... Keresztény Oktatás Társaságának rendtartási ... Nagyszombat 1759.
Petrik VII 401
2. Canisius Péter: A Jesus Társaságból való ... kérdező könyvetske ... Keresztény Oktatás Tagjainak javára ki-botsáttatot. Győr 1760.
Petrik I 378
3. Canisius Péter: A Jesus Társaságból való ... kérdező könyvetske ... Keresztény Oktatás Tagjainak javára ki-botsáttatot. Győr 1760.
Petrik I 378
4. Canisius, Petrus: Obecná knizka ... Braterstwa Krestianského Ucenj wydaná. W Trnawe 1762.
Petrik VII 402
5. Canisius Péter: A Jesus Társaságból való ... által egybeszedetett ... Keresztény Oktatás Társaságának rendtartási ... Nagyszombat 1763.
Petrik VII 401–402
6. Canisius Péter: A Jesus Társaságból való ... által egybeszedetett ... Keresztény Oktatás Társaságának rendtartási ...

Vázt 1773.

Petrik VII 401–402

7. Canisius Péter: A Jesus Társaságból való ... által egybeszedetett ... Keresztény Oktatás Társaságának rendtartási ...

Buda–Nagyszombat 1778.

Petrik VII 401–402

8. Canisius Péter: A Jesus Társaságból való ... által egybeszedetett ... Keresztény Oktatás Társaságának rendtartási ...

Pest 1784.

Petrik I 378

9. Canisius Petrus: Obecneq Myssye ucenj ... a spolu Vdum Bratrstwa receneho wydaná.

Trnawe 1791.

BEK Ad 10346

10. Trauer-Lied für alle Brüder und Schwester der heiligsten Christen-Lehr-Bruderschaft ...

Oedenburg é. n.

Petrik V 527

VIII. Jézus szíve t.

1. Jézus Szíve Társaságának Regulai ...

Pest é. n. (1757–1776)

Petrik V 231

IX. Szt. Anna t.

1. Brauner, Evermodus: Der aus einem wüsten Land ... gepflanzte ... Lust-Garten ...

Caschau 1754.

Petrik V 80

2. Krátké wylozeni pobožnosti a odpustkow braterstwa sw. Anny.

W Kossicách 1766.

Petrik V 276

X. Mária a haldoklók anyja t. (Jezsuita rend ?)

1. Nádasi János: A Boldogságos Szüz az Halállal Tusakodok Anyja ...

Nagyszombat 1658.

RMK I 1603

XI. Jézus neve t. (Domonkos rend ?)

1. A szentseges Jesus Neve Társaságáruł valo ujonnan kiadatott ... indulgentiak ...

...

Roma é. n.–(Bécs 1687)

RMK I 1360, Sztripszky 2122

XII. Krisztus koronája t. (Kamalduli rend ?)

1. (Ordódy Zsigmond): Origo Rosary Jesu Christi Domini Nostre cum indulgentys ...

Tyrnaviae 1706.

RMK II 2266

2. (Ordódy Zsigmond): Origo Rosarii Jesu Christi Domini Nostri cum indulgentiis ...
Sopronii (1770)
Petrik II 942

XIII. Szentháromság t.

1. Nadasi, Johannes: Annus SSS. Trinitatis ... in sodalium Gratiam ...
Posonii 1650.
RMK II 736
2. A Szent Háromság ... neve ... alatt ... fel-állított Congregationak könyvecskéje ...
Nagyszombat 1759.
Petrik V 494
3. Protector der ... Erz-Bruderschaft ... der ... Allerheiligsten Dreyfaltigkeit ...
(Raab) [1760–1766]
Petrik VII 428

XIV. Krisztus teste t.

1. Englischer Ehren-Preiss des ... Jesu Christi ... das ist: ... Hand-Büchlein der ... Ertz-Bruderschaft von der ... Anbetung des Allerheiligsten Sacraments ...
Caschau (1737)
Petrik VII 143
2. A Fő-Társaságnak levele.
Buda 1768.
Petrik I 818
3. Világ üdvözítője ...
h. n. (1783-ban kitöltve)
Sárospatak, Római Katolikus Egyházi Gyűjtemény

XV. Mária szeplőtelen fogantatása t.

1. Freywillige Verbündnuss ... zu erlangen.
Tyrnau 1742.
OSzK Knyt
2. Szabad akarat szerént-valo Istenes kötés ... hogy az aitato lélek ... Maria makula nélkül való Fogantatását tisztelje ...
Nagyszombat 1750.
Petrik V 482

XVI. Szt. József t.

1. Jesus, Maria, Josef ... azoknak. kik Sz. Josef Patriárka Congregatiójában vannak ...
Bécs 1726.
vö. Petrik II 279

c) Helyhez nem köthető Mária társulatok

1. Officium B. M. Virg. az-az Aszszonyunk Szüz Marianak ... Szolosmaja ...
Nagyszombat 1662.
RMK I 994
2. Leges congregationum Beatae Virginis Mariae ...
Claudiopoli 1730.
Petrik VII 299
3. (Jánossi Miklós:) Saeculum Marianum, sodalium virtutibus Coronatum ...
Claudiopoli 1738.
Petrik II 265
4. Imago veri sodalis Mariani ...
Claudiopoli (1739)
Petrik VII 224
5. Saeculum Marianum Tridentinae sodalitatís ... Magnae Matris exhibens ...
Cassoviae [ca. 1740]
Petrik VII 455
6. Marianarum sodalítatum ...
Claudiopoli 1740.
Petrik VII 321
7. Manuale Sodalium B. M. V. ...
(Csíksomlyó 1757)
Petrik VII 318
8. Leges Sodalitatis Beatae Mariae Virginis ...
Tyrnaviae 1760.
Petrik II 564
9. Leges sodalitatís in usum omnium sodalium B. V. M. editae.
Jaurini 1762.
Petrik VII 299
10. Leges Sodalitatis Beatae Mariae Virginis ...
Tyrnaviae 1768.
Petrik V 287
11. Leges Sodalitatis Beatae Mariae Virginis ...
Colocae 1769.
Petrik V 287
12. Officium novum Sodalis Mariani ...
Colocae 1769.
Petrik VII 369
13. Leges Sodalitatis Beatae Mariae Virginis ...
Agriae 1771.
Petrik V 287
14. Leges Sodalitatis Beatae Mariae Virginis ...

- Budae [um 1771]
 Petrik II 564
15. Leges Sodalitatis Beatae Mariae Virginis ...
 Tyrnaviae 1779.
 Petrik II 564
16. Leges Sodalitatis Beatae Mariae Virginis ...
 Agriae 1795.
 Petrik VII 299

d) Helyhez köthető Mária társulatok

Győr–Nagyszombat

1. [Nádasi János]: Maria, aeternitatis beatae Porta Sancta ... Mellyet ... a Nagy-Szombati és Györi Collegiumban lévő Boldog Szüz Maria Congregatioinak ajándékozott ...
 [Pozsony] 1645.
 RMK I 778

Nagyszombat

2. Nádasi, Johannes: Annus morientium, et mortuorum solatio ... Sodalit. Beatissimae Virginis datus ...
 Tyrnaviae 1650.
 RMK II 735
3. Nádasi, Johannes: Maria Mater Agonizantium ...
 Coloniae 1654.
 RMK III 1885
4. Nádasi, Johannes: Rosae Coelestes ... Sive Viaticum D. D. Sodalium ... a Sodalitate Mariana Tirnaviensi, Xeny loco dedicatum.
 Dilingae 1654.
 RMK III 1865
5. Nádasi, Johannes: Annus Meditationum Cordis ... Tyrnaviensi ... Sodalibus Marianis ...
 Romae 1659.
 RMK III 2068
6. Nádasi, Johannes: Mensis Secundus divini Amoris ...
 Romae 1663.
 RMK III 2213
7. Nádasi, Johannes: Hebdomada Meditande Aeternitatis ... Tyrnaviensi. B. V. Sodalib. dedicata ...
 Romae 1665.
 RMK III 2292
8. Catalogus defunctorum Sodalium ...

Tyrnaviae 1759.

Petrik V 90

9. (Patroni Menstrui per decursum integri Anni a Sodalib. Marianis Colendi Tyrnavia a Patribus S. J. assignati ...

Tyrnaviae 1763)

Petrik V 378

Pozsony

10. Szerdahelyi, Georgius Aloysius: Oratio de Sodalitate Mariana Posonii in ecclesia Soc. Jesu ... in ordinem Sodalium adlegerentur ...

Posonii 1773.

Petrik III 532

Szombathely

11. Leges sodalitatis Beatae Mariae Virginis.

Sabariae 1796.

Petrik II 564

Vác

12. Triumphus Magnae Matris Dei in Coelorum Reginam Assumptae ...

Vacii 1796.

Petrik III 686

2. Magyarországi szerzők művei a külföldi társulatok szolgálatában

A kiadványok a szerzők nevének betűrendjében, ezen belül a művek címének betűrendjében, egy művön belül a kiadások a megjelenés időrendjében állnak. A műveket római számmal, a kiadásokat arab számmal jelöltük. Minden műnél első helyen áll az első kiadás rövid leírása, ahol ennek nincs arab száma, az nem társulati vonatkozású kiadás. Ha egy kiadvány egy műből részleteket, válogatást stb. közöl, külön műként szerepel az összeállításban.

Hevenes, Gabriel

I. Ars bonae mortis ...

Viennae 1695.

1. Ars bonae Mortis ... Sodalibus sub titulo ... sine originis labe conceptae. In ... Graecii ... in strenam.

Viennae 1703.

2. Ars bonae mortis ... Sodalitati Dominorum B. M. V. Annunciatæ xenii loco dicata.

Coloniae 1708.

3. Ars bonae mortis ... Sodalibus sub Titulo B. V. Mariae in Coelos Assumptae et sine originalis labe conceptae. In Passaviy ... in strenam data. Passavii 1708.
 4. Ars bonae mortis ... Sodalibus, in Diva Virgine ab Archangelo salutata ... in xenium oblata. Lincii 1713.
 5. Ars bonae mortis ... Sodalibus congregationis majoris Ingolstadiensis in xenium oblata. Ingolstadii 1721.
 6. Ars bonae mortis ... Congregationi majori ... B. V. Mariae ab Angelo Salutatae Fuldae in strenam oblata ... (Fuldae 1724)
 7. Ars bonae mortis ... Sodalibus Congregationis majoris Academicae Ingolstadii. (Ingolstadii) 1726.
 8. Pietas quotidiana ... Sodalium Congregationis Latinae Majoris, sub titulo B. V. Mariae per Arch-angelum salutatae in ... Wratislaviae ... (Wratislaviae) 1737.
 9. Ars bonae mortis ... Lincii 1740.
 10. Quotidiana Erga Sanctissimam Dei Matrem Mariam pietas ... Sodalitati ... B. Mariae Purificatae Angelorum Reginae ... Viennae in xenium oblata ... Viennae (1744)
 11. Pietas quotidiana ... Sodalibus Congregationis Majoris Litteratorum Lucernensis in xenium oblatae. Lucernae 1748.
 12. Pietas quotidiana ... Sodalibus Congregationis Majoris Dilinganae in xenium oblata. Dilingae 1751.
 13. Pietas quotidiana ... Sodalibus Congregationis Latinae majoris Matris propitiae ab Angelo Salutatae xenii nomine oblata Monachii ... (Monachii 1764)
 14. Ars bonae mortis ... Sodalitati Dominorum B. M. V. Annunciatae xenio loco dicata. Coloniae é. n.
- II. Calendarium Eucharisticum ... Viennae 1707.
1. Calendarium Eucharisticum ... Sodalitati Divae ... Barbarae in ... Viennae ... in xenium distributus ... Tyrnaviae 1714.
 2. Calendarium Eucharisticum ... sodalibus Marianis in xenium datus Monasterii ...

- Monasterii (1721)
3. Calendarium Eucharisticum ...
Wratislaviae 1739.
 4. Calendarium Eucharisticum ...
Wratislaviae 1740.
- III. 1. Calendarium Marianum ... Sodalitatis Majoris Immaculatae Virginis ab Angelo Salutatae ... pro xenio oblatum.
Graecii 1685.
- IV. Cura habituati ...
Viennae 1707.
1. Geistlicher Cur der bösen Gewohnheit ... von einer ... Bruderschaft ... Mariae Reinigung ... im ... Profess-Hauss zu Wienn ...
Wienn 1719.
 2. (Cura habituati, sive) Peccati exterminium maxime ... Sodalibus Congregationis Majoris Academicæ Dilinganae in xenium oblatum ...
Dilingae (1721)
 3. Antidotum adversus peccatum ... in strenam oblatum ... Sodalibus B. Virginis Monasterii ...
Coloniae é. n.
- V. 1. Diarium Adolescentis Studiosi ... Ab Alma Sodalitate B. M. Virginis Natae Reginae Angelorum ...
Graecii 1684.
2. Adolescens Mariano-Academicus ...
Viennae 1736.
- VI. Flores quotidiani ...
Tyrnaviae 1714.
1. Flores quotidiani ... Sodalitati ... B. V. Mariae ab Angelo Salutatae in xenium oblata.
Coloniae é. n.
- VII. (Cura Innocentiae) Manuctio animae ad coelum ...
Viennae 1712.
1. Bipartitum Innocentiae Praesidium ... sodalitati B. M. V. Natae Angelorum Reginae ...
Lincii 1730.
 2. Spirituality armatura fortium sive cura innocentiae ...
Mainz 1743.
 3. Spirituality armatura fortium sive cura innocentiae ... Congregationi academicæ Majori ... B. V. Mariae ab Angelo salutatae in strenam oblata Molsheimii ...
Argentorati (1752)

- VIII. 1. Quadragesima Christo patienti sacra ... Sodalitati Majori ... B. Mariae V. Gloriose in Coelos Assumptae ... In ... Societatis Jesu Collegio Viennensi ... in xenium oblata.
Viennae 1710.
2. Quadragesima Christo patienti sacra ... Sodalitati Majori ... Verbi Incarnati et B. M. V. ab Angelo Salutatae ... in ... Collegio ... Graecii ...
Graecii (1713)
3. Quadragesima sancta ... sub titulo B. M. V. in Coelos Assumptae in ... Collegio Passavii ... in xenium oblatae ...
(Passavii 1730.)
4. Quadragesima sancta ... in xenium oblata Majori Sodalitati B. M. V. in coelos Assumptae ... in ... Collegio Viennae ...
Viennae (1745)
5. Quadragesima Christo Patienti Sacra ... Sodalibus ... B. M. V. ab Angelo Salutatae in ... Collegio Clagenfurti ...
Clagenfurti (1751)
6. Quadragesima ... sacra ... pars altera ... Sodalibus ... Congregationis Bonnensis ... B. M. V. an Angelo Salutatae oblata ...
h. n. (1754)
7. Quadragesima Christo patienti sacra ... Sodalibus sub titulo B. M. V. ab Angelo Salutatae in ... Collegio Graecii ...
Viennae (1755)
8. Quadragesima ... Congregationi Majori Academicae B. M. V. ab Angelo Salutatae ... Molshemii ...
Argentorati (1763)
- IX. Scintillae Ignatianae ...
Viennae 1705.
1. Scintillae Ignatianae ... Sodalitas Major B. V. in Coelos Assumptae in Collegio Soc. Jesu Labaci erecta in xenium obtulit ...
Graecii (1715)
2. Scintillae Ignatianae ... Sodalitas Major B. Mariae V. in coelos assumptae in collegio S. J. Labaci ... in xenium obtulit ...
Graecii (1718)
3. Scintillae Ignatianae ... sodalibus ... Mariae V. ab Angelo Salutatae In ... Collegio Clagenfurtensi in xenium oblata ...
Clagenfurti (1749)
- Höck, Carl*
- I. 1. Rede auf das hohe Fest der allerheiligsten Dreyfaltigkeit ... Erzbruderschaft dieses Ordens ... begiengen zu Wien ...
Wien (1776)

Nádasi, Johannes

- I. 1. Annus Angelicus ... In Convictorum Sodaliumque ... Deiparae Angelorum Reginae ...
Antverpiae 1653.
- II. 1. Annus Coelestis Jesu Regis ... a Sodalitate Beatiss. V. Assumptae Viennae in Professa S. J. Domo dedicatus.
Viennae 1648.
2. Anni Coelestis Dies Mariani ... Sodalibus Ejusdem Deiparae per Angelum Salutatae in ... Collegio Graecii ...
Graecii 1677.
3. Annus Coelestis Jesu Regi ... Sodalitati sub titulo Assumptae in Coelos Deiparae in Domo Professa ... erectae ... Viennae ...
(Viennae 1687)
- III. Annus Crucifixi ...
Viennae 1650.
1. Annus Crucifixi Dei Jesu ... Sod. Beatae M. V. per Angelum Salutatae in ... S. J. Coll. Graec. Pro Xenio oblatus.
Graecii 1672.
- IV. 1. Annus Marianus Per Marianos sabbathorum ...
Viennae 1648.
- V. 1. Annus Pueri Dei Jesu ... In Sod. Gratiam, in parvuli Jesu, et Matris Virginis ...
Antverpiae 1653.
- VI. Annus SSS. Trinitatis ...
Posonii 1650. (vö. Szentháromság t. XIII 1.)
1. Aspirationes theologica ... Academiae congregationi BMV ab Angelo Salutatae in strenam oblatae.
Pragae 1666.
2. Aspirationes theologicae ... Sodalitati B. M. V. ab Angelo Salutatae in strenam oblatae ...
Monasterii (1761)
- VII. 1. Calendarium novum ad bene moriendum ... Sodalibus Academicis Majoribus B. Mariae V. Annunciatae, pro strena oblatum.
Herbipoli 1665.
2. Calendarium novum ad bene moriendum ... Sodalibus Academicis Majoribus B. Mariae V. Annunciatae, pro strena oblatum.
Monachii 1668.
3. Calendarium novum ad bene moriendum ... Sodalibus Academicis Majoribus B. Mariae V. Annunciatae, pro strena oblatum ...
Monachii 1681.
4. Calendarium novum ad bene moriendum ... Sodalibus Academicis Majoribus B. Mariae V. Annunciatae pro strena oblatum ...

- Monachii 1682. (?)
5. Calendarium novum ad bene moriendum ... Sodalibus Academicis Majoribus B. Mariae V. Annunciatae ...
Calisii 1685.
 6. Calendarium novum ad bene moriendum ... Sodalitas Major Immaculatae Virginis ab Angelo salutatae ...
Graecii 1685.
 7. Calendarium novum ad bene moriendum ... Sodalibus Academicis Majoribus B. Mariae V. Annunciatae pro strena oblatum ...
Monachii 1715.
- VIII. Diurnum Divini Amoris ...
Romae 1660.
1. Officium Parvum Divini amoris ... Sodalibus B. V. Herbi poli oblato ...
Monachii 1660.
- IX. 1. Diurnum quotidianae Virtutis ... Sodalium ... dedicatum.
Pragae 1659.
- X. Hebdomada S. Josepho Sacra ...
Romae 1659.
1. Heylighe Wekke hebben De soo Vele devotien als'er Dagen in Zyn ... Broederschap van den selven Heylighen in de Kercke van Sint Salvator binnen Ghendt, ande aen alle Beminders van den H. Joseph ...
Antwerpen 1673.
 2. Dies, et hebdomada S. Josepho Sacra ... Majori Sodalitati B. V. Annunciatae in Xenium dicatae ...
Graecii 1680.
- XI. Hebdomada SS. Ignatii et Xaverii cultui et imitationi sacra.
Pragae 1665.
1. Hebdomada Virtutum S. Ignatii ... Sodalibus in Diva Virgine Annunciata congregatis Wratislaviae in Collegio Soc. Jesu.
(Wratislaviae) 1674.
- XII. 1. Lilia Coelestia ... Xenii Loco ... Sodalitati sub Titulo Virginis Deiparae in Coelos Assumptae, Viennae in Domo Prof. Soc. Jesu erectae ...
Viennae 1655.
- XIII. 1. Maria mater agonizantium ... Graecensi Majori Parthenio data ... Sodalibus Mariani ...
Graecii 1640.
2. Maria agonizantium ... omnibus Mariae clientibus Xenii vicem oblata ...
Coloniae (1654)
 3. Maria Agonizantium Mater ... in Strenam ... Sodalibus Congregationis Majoris Latinae, sub titulo B. V. Mariae Annunciatae oblata.
Pragae 1690.

4. Maria Mater Agonizantium ... Congregationi sub titulo ... Mariae In Coelos Assumptae In ... Soc. Jesu Collegio Graecii ... pro xenio dicata. ... Graecii 1696.
5. Maria Agonizantium Mater ... Sodalibus Congregationis Latinae Majoris ... In ... Wratislaviae ... erectae ... (Wratislaviae 1704)

XIV. Mensis III. Divini Amoris sive XXXI Exercitiones ...
Romae 1663.

1. Hebdomada meditandae aeternitatis ... Pragensium et omnium in Boemia B. Virginis Sodalium ... dedicata ... Pragae 1670.
2. Hebdomadae meditandae Aeternitatis ... a Majore Congregatione Academica Dilingana B. V. Mariae ab Angelo Salutatae Sodalibus ... in xenium oblata. Dilingae 1671.

XV. Theophilus Marianus ...
Coloniae 1654.

1. Theophilus Marianus ... Sodalibus ejusdem Virginis in Strenam datae. Münster 1671.
2. Theophilus Marianus ... Sodalibus ... Congregationis B. M. V. in Coelos Assumptae in ... Passavii ... Passavii 1691.
3. Theophilus Marianus ... in xenium oblatus ... sodal. B. V. Mariae Elisabetham Visitantis in ... Viennensi S. J. ... Seminario ... Viennae 1744.
4. Theophilus Marianus ... In xenium oblatus ... Sodalitati B. V. Mariae Elisabetham Visitantis in ... Viennensi ... Seminario ... (Wien 1747)

XVI. 1. Vitae Praedestinatorum ... Sodalibus ... Congregationis Majoris Immaculatae Virginis ab Angelo Salutatae in ... Collegio Graecii ... in strenam oblatum ... (Graecii 1698)

Rajcsányi, Johannes

- I. 1. Itinerarium Athei ... In Xenium Oblatum ... Sodalitati Dominorum sub Titulo Assumptae in Coelos Deiparae In Domo professorum Societatis Jesu ... Viennae 1704.
2. Itinerarium Athei ... in xenium oblatum D. D. Sodalibus sub titulo Assumptae in Coelos Deiparae in Archiducali Soc. Jesu Collegio ... Passavii 1710.
3. Itinerarium Athei ... sodalitati D. V. et M. Barbarae in ... S. J. Collegio Viennae ... in strenam oblatum ... Viennae 1741.

Szentiványi, Martinus

I. Analysis ...

Tyrnaviae 1703.

1. Analysis seu ... Sodalibus ecclesiasticis B. M. V. in coelum assumptae oblata. Coloniae 1704.
2. Analysis seu resolutio ... Sodalibus B. Mariae V. Annuntiatae oblata. Monasterii 1704.

3. Egyéb kéziratok és nyomtatott források

Aemilianus, Paulus, Veronensis

1601 De rebus getis Francorum ... libri X. Basiliae

Ágoston Péter (ford.)

1681 Mennyei követek, vagy Szent Gertrudis és Mechtildis égből vett imádságai. Nagyszombat

Alanus Rupensis (de Rupe)

1665 De ortu, atque progressu psalterii Christi, et Mariae, eiusque confraternitatis ... Neapoli

Albertus Castellanus

1521 Rosario della gloriosa vergine Maria. Liber de Rosario. Venetiis

Alma Congregatio major beatæ virginis Mariae Elisabeth visitantis, in ... collegio Societatis Jesu Olomucii ... nomina ... sodalium defunctorum ...

(1705–1712) é. n. h. n.

Alma Congregatio major ... Olomucii

(1713) é. n. h. n.

Alma Sodalitas latina major ... Brunæ ... Syllabus Defunctorum ...

1736 Brunæ

Alma Sodalitas sub titulo poenitentium Sancti Joannis Nepomuceni cultorum in Monte Viridi prope Zaram erecta.

1733 h. n.

Amadée de Lausanne

1960 Huit homélie Mariales. Sources Chrétiennes No. 72. Paris

Andrade, Alphonsus

1648 Itinerario historiae ... Madrid

Anna-Büchel oder Andachts-Übung zu der Allgemeinen Nothhelferin der glorwürdigen Heil. Anna ...

1706 Wienn

Anna-Büchel, oder: Andachts-Übung zu der allgemeinen Nothhelferin S. Anna ...

1737 Wienn

- Anna-Büchel, oder: Andachts-Übung zu Der allgemeinen Nothhelferin Heiligen Anna
 ...
 1757 Wien
 Annus Marianus Sodalitatis Graecensis ... B. V. Mariae ab Angelo Salutatae ... in strenam
 oblatae.
 (1707) Graecii
 Antoninus
 1512 Opus excellentissimum hystoriarum seu cronicarum ... Lugduni
 (Baranyi Pál)
 1700 Lelki Paradicsom, mely sok-féle Lelki kertekből, öszveszedettetett ...
 h. n.
 Baronius, Caesar
 1624 Annales Ecclesiastici ... I–XII. Coloniae
 de Batthyán, Philippus C. N. T.
 1746 Unbekannter Weg des Adlers ... Wien
 Bernardus, Claravallensis
 1719 Opera Omnia. I–II. Parisiis
 Beyerlinck, Laurentius
 1631 Magnum Theatrum Vitae humanae ... I–VIII. Coloniae
 Blossius, Ludovicus
 1726 Opera Omnia. Ingolstadii
 Bonaventura
 1726 Speculum Disciplinae ad Novitios ... Romae
 1748 Vita Sancti P. Francisci ... Tyrnaviae
 1882–1902 Opera Omnia. I–X. Quaracchi
 Boterus, Johannes
 1664 Relationes de praecipuis rebus publicis ... Helmstadii
 Bourghesius, Johannes
 1620 Societas Jesu Mariae Deiparae Virginis Sacra ... Duaci
 Die Bruderschaft Unser Lieben Frauen Himmelfahrt der Ledigen Stands Manns-
 Personen zu Mindelheim ...
 (1712) h. n.
 Bruderschaft unser Lieben Frauen Hülf, zu Ehren der unbefleckten Empfaengnuss
 Mariae ...
 1741 Ofen
 Brunner, Andreas
 1630 Fasti Mariani. Monachii
 Bzovius (Bzowski), Abraham
 1621 Annalium Ecclesiasticorum. Tom. 13. Coloniae
 Carthagena, Joannes de
 1625 Homiliae Catholicae ... Tom. III. Coloniae

Catalogus, eorum dominorum sodalium, qui ex venerabili congregatione sanctissimi patriarchae Josephi, in ... monasterio B. V. M. de Campolilliorum ... (1752–1754, 1754–1756)

é. n. Crembs

Catalogus librorum, qui in Academia Universitatis Cassoviensis Societatis Jesu Typographia usque in annum 1761 impressi reperiuntur.

(1761) (Cassoviae)

Catalogus librorum, qui in Academia Universitatis Cassoviensis Societatis Jesu Typographia anno 1764. reperiuntur.

(1764) (Cassoviae)

Catalogus librorum, qui in Academia Universitatis Tyrnaviensis S. J. typographia reperiuntur.

1770 Tyrnaviae

Catalogus librorum qui in Academia Collegii Cassoviensis Soc. Jesu Typographia anno 1772 reperiuntur.

(1772) (Cassoviae)

Catalogus librorum, qui in Academia Collegii Tyrnaviensis Soc. Jesu Typographia anno 1772. reperiuntur.

(1772) (Tyrnaviae)

Causinus, Nicolaus

1744 Dies Christianus ... Viennae

Chrisogonus Dalmata, Laurentius

1651 Mundi Mariani. Pars secunda. Maria speculum mundi caelestis. Patavii

Chrysostomus, Johannes

1504 Opera. I–II. Basiliae

1517 Homilias complectens 89. Basiliae

Cicéro

1830 Ouvres complètes. De la Nature de Dieux. Bibliothèque latine–française. 30. Paris

Cliens Marianus, Gratiola Compendio ... sodalibus almae congregationis Natae Angelorum Reginae, in strenam oblatus. 1772. BEKK Ab 233.

Concilium Tridentinum.

1580 Venetiis

Congregationem Marianam respicientia. 1766–1768. (88 lap) Érseki Levéltár, Eger (ÉLE) Archivum Vetus 13. Nr. 66.

Congregationem SS. Sacramenti tangentia. 1772–1797. (198 lap) Érseki Levéltár, Eger (ÉLE) Archivum Vetus 13. Nr. 67.

Contenson, Vincentius

1722 Theologia mentis et cordis ... I–VI. Coloniae

Coster, Franz

1576 Libellus sodalitatatis ... Coloniae

- 1586 Libellus sodalitatis ... Coloniae
 1600 Libellus sodalitatis ... Coloniae
 De ecclesiasticorum vita, moribus, officiis libri tres.
 1621 Moguntiae
 (Didden, Martin)
 1605³ Manuale sodalitatis B. M. V. ab ipsa sodalitate collectum... Coloniae
 Disciplina Populi Dei in novo Testamento ... sodalitate ... Assumptae in Coelos Dei-
 Parae, Viennae ... in Domo Professorum Societatis Jesu congregata ...
 (1739) Viennae
 (1747) Viennae
 de Dreger, Joannes Godefrid
 1780 Rede auf den dreyeinigen Gott ... Wien
 Drexelius, Hieremias
 1625 Trismegistus Christianus ... Monachii
 Duellum Vitae et Mortis Mediatrice salutis Maria compositum
 1722 Pragae
 Elenchus Omnium in Dioecesi Jauriensi Congregationum et Confraternitatem, ante
 Beningam de abolitione emendata ordinationem preexistentem. 1787. Püspöki Levéltár,
 Győr (PLGy) Ordines Religiosi, fasc. 1.
 Engelgrave, Henricus
 1658 Caeleste Pantheon ... Coloniae
 Faber, Matthias
 1739 Concionum ... in Dominicis ... opere Tripartito diversis ... Coloniae
 Ferselius, Thomas
 1675 Rosiloquia ... Linz
 Fünf hundert-jaehrige Zierde des Bergs Karmeli, Das ist: Lob- und Ehren-Reden Von
 dem Wunder-vollen Marianisch-Karmelitischen Scapulier ...
 1751 Wienn
 Gemain Regeln ... der hochlöbl Bruderschaft unser L. Frauen Verkündigung ...
 1626 München
 Georgievics, Bartholomaeus
 1678 De Turcarum Moribus Epitome. Lugduni
 Gertrude D' Helfta
 1968–1978 Oeuvres Spirituelles. I–IV. Paris
 Held, Johann Michael
 1773 Rede von dem dreyeinigen Gott ... Wien
 Im Namen der Allerheiligsten unzerteilten Dreyfaltigkeit Amen. Archiconfraternitas S.
 Mariae de Consolatione et S. M. Monicae ...
 1703 Kempten
 Inventarium abolita Congregationis Agoniae Nationis Germaniae in Ecclesia S. Ignatii,
 alias abolita Societatis Jesu Jaurini. in: Inventarium Abolitarum Congregationum. (é. n.
 178?) Püspöki Levéltár, Győr (PLGy) Ordines Religiosi, fasc. 1.

Inventarium abolita Congregationis Maria de Victoria in Ecclesia S. Ignatii, alias abolita Societatis Jesu Jaurini. in: Inventarium Abolitarum Congregationum. (é. n. 178?) Püspöki Levéltár, Győr (PLGy) Ordines Religiosi, fasc. 1.

Jesus, Maria, Joseph, Sodalitas Sanctissimi patriarchae Josephi, ... in Monasterio Campilliorum ... (1753–1755, 1755–1757)

é. n. Crembs

Joannes á Conceptione

1664 Instructiones pro Confraternitatibus Ordinis Smae Trinitatis ... Romae

Jonghen, Henricus

1662 Vera Fraternitas declamanda confratribus sodalitatum S. Rosarii Dominicani, S. Scapularis Carmelitani, S. Zonae Augustiniana, S. Funiculi Franciscani ... Antverpiae

Kempis Tamás

1624 Krisztus követéséről. Bécs

Az két atyafi szent szüzek Gertrudis és Mechtildis imádságos könyve ...

1737 Buda

Lansperg, Johannes Justus

1558 Omnes Dominicales Epistolas ... Concionibus singulis. I–II. Coloniae

1606 Legatus Divinae pietatis. Venetia

Laselve, Zacharias

1724 Annus Apostolicus. Conciones. I–III. Coloniae

Lechner, Kaspar

1628² Sodalitas Parthenius a Mariano Academicorum coetu productus Ingolstadii 1621. Dillingen

Lexicon Bonaventurianum.

1880 Venetiis

(Liber Congregationis Viennensis Immaculatae Conceptionis B. Mariae Virginis)

é. n. (1630) h. n.

Liber vitae, quem Praeferunt ss. Quinque Nomina Jesus, Maria, Joseph, Joachim et Anna ... de Wellehrad ...

é. n. (1753) Tyrnaviae

Liliom kertecske ...

1675 Posony

Lippeloo, Zacharia

1616 Vitae Sanctorum. III. Coloniae

Litterae Annuae (Annuae Litterae) Societatis Jesu. 1–29.

1581–1614 Romae stb.

La Liturgie de Saint Jacques. Éd. critique ... par B.–Ch. Mercier.

1946 (Patrologia Orientalis Tom. 26. fasc. 2.) Paris

- Lonicerus, Philippus
1584 Chroniconum Turcicorum ... Francofurti
- Maffei, Joannes Petrus
1585 De vita et moribus Ignatii Loiolae ... libri III. Coloniae
- Maffei, Joannes Petrus
1593 Historiarum Iudicarum libri XVI. Coloniae
- Magio, Lorenzo
1578 Canones, seu leges, qui in sanctissima congregatione B. Mariae ... in seminario episcopali Olomucensi ... Tyrnaviae
- Manuale almae Congregationis B. V. M. in C. Collegio S. J. Lincii erectae.
1632 Lincii
- Manuale sodalitatıs ...
1601 Mediolanum
- Manuale Sodalitatis Immaculatae Conc. B. M. V. Vien. Austr. in Caes. Soc. Iesu Collegio erectae ...
1630 Viennae
- Maria (de Jesus d'Agreda)
1717 Mystica citta di Dio. I-V. Anversa
- Marianische Christen-Lehr-Bruderschaft ...
1753 Wien
- de Matha, Gerardus
1744 Geheimnuss-volles Gnadens- und Liebes-Zeichen ... Wien
- Migne, J. P.
1857-1866 Patrologiae cursus completus, series graeca. 1-161. Paris (PG)
1878-189 Patrologiae cursus completus, series latina. 1-217+4. Paris (PL)
- Moesch Lukács
1693 Vita poetica ... Tyrnaviae
- Nádasi, Johannes
1661 Annales Mariani Societatis Jesu Ab Anno 1521 usque ad tempora hodierna ... Romae
1743a Cor Amoris Dei ... Viennae
1743b Mons Myrrhae ... Viennae
- Nicephorus, Callistus Xanthopulos
1588 Ecclesiasticae Historiae libri decem et octo. Francofurti
- Nicolaus de Hanapus
(1749) Flores Bibliae ... ab ... Sodalitatis D. V. et M. Barbarae ... Viennae ... in xenium oblatis ... Tyrnaviae
- Nomina et Cognomina fratrum et sororum Congregationis S. Rosarii (1745-1781. Dömölk). BEKK Ab 231 fol.
- Officium Rakoczianum ...
1749 Tyrnaviae

- Patroni Menstrui per decursum integri Anni a Sodalibus Mariensis Colendi Tyrnavia a Patribus S. J. assignati.
 1755–1763 Tyrnaviae
- Pavich, Emericus
 1766 Ramus Viridantis Olivae, in arcem militantis Ecclesiae ... Budae
- Pelbartus de Themeswar
 1520 Stellarium Coronae Mariae Virginis. Hagenau
- Platon
 1828 Timaeus. Lipsiae
- Platus, Hieronymus
 1590 De bono status Religiosi libri tres. Romae
- Polius
 1641 Historia S. Annae ... Cölln
- Primes György levele a győri egyházmegyei konzisztóriumhoz 1758. dec. 31. Püspöki Levéltár, Győr (PLGy) Misc. (Disp.) f. 33.
- Raderus, Matthaeus
 1614 Viridarii Sanctorum ... Monachii
 1615 Bavaria Sancta. I. Monaci
- Ramusio, Giovanni Battista
 1565 Terzo volume delle Navigazioni et viaggi ... Venetia
- Regina Sanctorum Omnium Minden Szentek Királynéja.
 1698 Nagyszombat
 (Reglen und Statuten dieser Bruderschaft von Ihr Paebstl. Heiligkeit Innocentio XI. approbiert und confirmirt.) (Töredék)
 1677 Augspurg
- Revelationes Gertrudianae et Mechtildianae. I–II.
 1875–1877 Poitiers
- Revelationes S. Birgittae olim a Card. Turrecremata recognitae.
 1628 Coloniae
- Rho, Joannes
 1644 Variarum Virtutum Historiae Libri Septem. Lugduni
- Ribadeneira, Petrus
 1705 Die Triumphierende Tugend, das ist ... Augspurg – Dillingen
 1744 Historia vitae divi Patriarchae Ignatii de Lojola. Viennae
- Rosenthal, Malachias
 1650 Perlin Mutter oder Sanct Anna ... Wienn
- Rövid sommában foglalt oktatás segítő Boldog aszszonyunknak gyülekezetéről ... Oenipontum ... városában ... Szent Háromság Templomában.
 1745 Nagyszombat
- Sambucus, Johannes
 1568 Antonii Bonfini Rerum Ungaricarum Decades quatuor cum dimidia. Basel

- Sartorius, Augustinus
1715 Ordo Ordinum Religiosarum ... Vetro-Pragae
- Seneca
1741 Epistolae, et quaestiones naturales. Lipsiae
- Septemcastrensis (Georgius de Hungaria, Sebesi Névtelen)
1511 De moribus ... Turcorum ... Parisiis
- Sermo Divi Caecilii Cypriani ... de oratione Dominica
1524 Viennae
- Speculum exemplorum.
1512 Hagenau
- Stengel, Georg
1686 Mundus Theoreticus divinorum Judicorum ... Coloniae
- Surius, Laurentius
1576–1586 De probatis Sanctorum historiis. Coloniae
- Tabella informativa de aboliti Confraternitatibus Dioecesis Quinqueecclesiensis 1787.
Püspöki Levéltár, Pécs, 1787/214.
- Thesaurus desiderabilis archiconfraternitatis ...
1737 Wien
- Thomas Aquinas
1980 Opera omnia. Stuttgart
- Trithemius, Johannes
1500 k. De laudibus S. Anna. (Leipzig)
- Unterrichtungen der heylsamen Buss, des dritten Ordens ... von einen Franciscaner
Oesterreichischer Provinz zusammen getragen ...
1749 Wienn
- Vergilius
1973 Aeneis. Budapest
- Verrichtung der Bruderschaft dess H. Josephs zu Mindelheimb.
1699 Augspurg
- Verzeichnuss Deren Erlösten Gefangenen Christen ...
1734 Wien
- Vieira, Antonius
1701 Maria Rosa Mystica ... Augusta Vindellicorum, Dilingae, Francoforti
- Wadding, Lucas
1731–1886 Annales Minorum ... I–XXV. Romae

Irodalom

- Acsay Ferenc
1901 A győri kath. főgimnázium története. 1626–1900. Győr
- Alewyn, R. (Hg.)
1965 Deutsche Barockforschung. Dokumentation einer Epoche. Köln–Berlin
- Alsheimer, Rainer
1971 Das Magnum Speculum Exemplorum als Ausgangspunkt populärer Erzähltradition. Studien zu seiner Wirkungsgeschichte in Polen und Russland. Bern–Frankfurt/M.
- Alszegeh Zsolt
1935 A tizenhetedik század. Budapest
- Angyal, Andreas
1957 Barockforschung und ungarische Literaturgeschichte. Acta Litteraria I. 243–249.
- Apponyi Sándor
1900–1927 Hungarica. Magyar vonatkozású külföldi nyomtatványok. I–IV. Budapest–München
- Assion, Peter
1968 Die mittelalterliche Mirakel-Literatur als Forschungsgegenstand. Archiv für Kulturgeschichte 172–180.
1978 Das Exempel als agitatorische Gattung. Zu Form und Funktion der kurzen Beispielgeschichte. Fabula (XIX) 225–240.
- Bach, Hermann
1963 Mirakelbücher bayerischer Wallfahrtsorte. (Untersuchung ihrer literarischer Form und ihrer Stellung innerhalb der Literatur der Zeit.) Diss. München
- Bachleitner, Norbert
1985 Form und Funktion der Verseinlagen bei Abraham a Sancta Clara. Frankfurt/M.–Bern–New York
- Bálint Sándor
1937 Népünk imádságai. Regnum 19–47.
1942 Egy magyar szentember. Orosz István önéletrajza. Budapest
1944 Boldogasszony vendégségében. Budapest
1968–1969 Sündenregister auf der Kuhhaut. Ethnologia Europaea 2–3, 40–43.
1972 Szegedi példabeszédek és jeles mondások. Budapest

- 1976² Karácsony, húsvét, pünkösd. Budapest
 1977 Ünnepi kalendárium. I–II. Budapest
 1987 A magyar vallásos népelet kutatása. in: Vallási néprajz 3. (Szerk. Dankó Imre–Küllös Imola) Budapest 8–66.
- Balogh, Augustus Florianus
 1872 Beatissima Virgo Maria Mater Dei, qui Regina et Patrona Hungariorum. Agriae
- Bán Imre
 1971 Irodalomelméleti kézikönyvek Magyarországon a XVI–XVIII. században. Budapest
 1976 A magyar barokk próza változatai. in: Uő: Esmék és stílusok. Budapest
- Bándi Vazul
 1896 A csíksomlyói róm. kath. főgymnasium értesítője az 1895–96. tanévről. Csíkszereda
- Bauer, Barbara
 1986 Jesuitische „ars rhetorica” im Zeitalter der Glaubenskämpfe. Frankfurt/M.–Bern–New York
- Bauer, Dieter R.–Dinzelbacher, Peter (Hgg.)
 1989 Volksreligion im hohen und späten Mittelalter. Paderborn
- Bausinger, Hermann
 1968 Exemplum und Beispiel. Hessische Blätter für Volkskunde 59, 31–43.
 1971 Das Gebet in populärer Erbauungsliteratur. in: Wiora 1971 158–178.
- Bedy Vince
 1939 Győr katolikus vallásos életének múltja. Győr
- Benda Kálmán
 1976 A felvilágosodás és a paraszti műveltség a XVIII. századi Magyarországon. Valóság 4, 54–61.
- Bernát László
 1982 A magyar legendamesék típusai (AaTh 750–849). Budapest
- Berze Nagy János
 1957 Magyar népmesetípusok. I–II. Pécs
- Biblia Sacra iuxta Vulgatam versionem. I–II.
 1975² Stuttgart
- Bischoff-Luithlen, Angelika
 1965 Andachtsliteratur im Bauernhaus – ihre Bedeutung heute und einst. Württembergisches Jahrbuch für Volkskunde 69, 99–106.
- Bitskey István
 1979 Humanista erudíció és barokk világkép. Pázmány Péter prédikációi. Budapest

- Bollème, Geneviève (ed.)
 1971 La Bibliothèque Bleue: La littérature populaire en France du XVIe au XIXe siècle. Paris
- Bonomi, Eugen
 1953 Ursprungserzählungen des Wallfahrtsortes Maria-Einsiedel in Ungarn. Südostdeutsche Heimatblätter 29–32.
- Borsa Gedeon
 1985 A bibliográfiai egység fogalma a régi nyomtatványoknál. Magyar Könyvszemle 3–4, 262–275.
- Bošković-Stulli, Maja
 1978 Usmena književnost. in: Povijest hrvatske književnosti. knjiga 1. Zagreb
- Both Ferenc
 1899 Telegdi Miklós élete és művei. Szeged
- Brann, Noel L.
 1981 The Abbot Trithemius (1426–1516). The Renaissance of Monastic Humanism. Leiden
- Brednich, Rolf Wilhelm
 1974–1975 Die Liedpublizistik in Flugblatt des 15. und 16. Jahrhunderts. I–II. Baden-Baden
- Breitkreuz, Hartmut
 1971 Literarische Zitanalyse und Exemplarforschung. Fabula 12, 1–7.
- Brémond, C.–Le Goff, J.–Schmitt, J.-C.
 1982 L'„Exemplum“. Turnhout
- Breuer, Dieter
 1979 Oberdeutsche Literatur 1565–1650. Deutsche Literaturgeschichte und Territorialgeschichte in frühabsolutistischer Zeit. München
 1981 Der Prediger als Erfolgsautor. Zur Funktion der Predigt im 17. Jahrhundert. Vestigis Bibliae 3, 31–48.
 1984a Oberdeutsche Erzählliteratur im 17. Jahrhundert. Gründe für eine Neubewertung. Zeitschrift für bayerische Landesgeschichte 47.
 1984b Frömmigkeit in der frühen Neuzeit. Studien zur religiösen Literatur des XVII. Jahrhunderts in Deutschland. Amsterdam
 1987 Volkstümliche Lesestoffe. Zu einer Grundfrage der bayerischen Literaturgeschichte und Volkskunde. in: Edgar Harvolk (Hg.): Wege der Volkskunde in Bayern. Ein Handbuch. München–Würzburg 421–442.
- Brisits Frigyes
 1931 Temesvári Pelbárt műveiből. (Magyar Irodalmi Ritkaságok VI.) Budapest
- Brunold-Bigler, Ursula
 1981 Die religiösen Volkskalender der Schweiz im 19. Jahrhundert. Basel

- Brück, Ph. A.
 1965–1966 Das Buchapostolat der Mainzer "Congregatio Maior Academica" im 18. Jahrhundert. Mainzer Zeitschrift 60–61, 70–76.
- Brückner, Wolfgang
 1974 (Hg.) Volkserzählung und Reformation. Ein Handbuch zur Tradierung und Funktion von Erzählstoffen und Erzählliteratur im Protestantismus. Berlin
 1976 Geistliche Erzählliteratur der Gegenreformation im Rheinland. Rheinische Vierteljahresblätter 40, 150–169.
 1978 Gnadenbild und Legende. Kultwandel in Dimbach. Würzburg
 1979 "Narrativistik". Versuch einer Kenntnisnahme theologischer Erzählforschung. Fabula 20, 18–33.
 1982 Erbauung, Erbauungsliteratur. in: Enzyklopädie des Märchens Bd. 4. Lief. 1. 108–120.
 1983a Erzählende Kurzprosa des geistlichen Barock. Aufriss eines Forschungsprojektes am Beispiel der Marienliteratur des 16. bis 18. Jahrhunderts. Österreichische Zeitschrift für Volkskunde 86, 101–148.
 1983b Exempelsammlungen. 3. Nachmittelalterliche katholische Exempelsammlungen. in: Enzyklopädie des Märchens Bd. 4. Lief. 2/3. 609–626.
 1984 Zum Literaturangebot des Gülden Almosens. Verifikations- und Beurteilungsprobleme. Zeitschrift für bayerische Landesgeschichte 47/1, 121–139.
 1985 Begriff und Theorie von Volkskultur für das 17. Jahrhundert. in: Brückner–Blickle–Breuer 1985 3–21.
- Brückner, Wolfgang und Annemarie
 1974 Zeugen des Glaubens und ihre Literatur. Altväterbeispiele, protestantische Martyrer und evangelische Lebenszeugnisse. in: Brückner 1974 521–578.
- Brückner, Wolfgang–Blickle, Peter–Breuer, Dieter (Hgg.)
 1985 Literatur und Volk im 17. Jahrhundert. Probleme populärer Kultur in Deutschland. Wiesbaden
- Chesnutt, Michael
 1983 Exempelsammlungen. 1. Exempelsammlungen im Mittelalter. in: Enzyklopädie des Märchens Bd. 4. Lief. 2/3. 593–604.
- Coreth, Anna
 1965 Die ersten Sodalitäten der Jesuiten in Österreich. Geistigkeit und Entwicklung. Jahrbuch für mystische Theologie 11, 7–65.
- Csatkai Endre
 1942 A kis ájtatosági kép. Kis-Grafika 16, 15–16.

- Cserbák András
1987 Kalendárium-típusok a Néprajzi Múzeum gyűjteményében. Budapest
- Csüry Bálint
1928 Bod Péter Szent Hiláriusának forrása. Erdélyi Irodalmi Szemle 99–116.
- Czövek Judit
1987 Halottlátók a magyar néphagyományban. Debrecen
- Darmon, J. J.
1972 Le colportage de libraire en France sous le second Empire. Grands colporteurs et culture populaire. Paris
- Daxelmüller, Christoph
1982 Exemplum und Fallbericht. Zur Gewichtung von Erzählstruktur und Kontext religiöser Beispielgeschichten und wissenschaftlicher Diskursmaterien. Jahrbuch für Volkskunde 5, 149–159.
1983 Exemplum. in: Enzyklopädie des Märchens. Bd. 4. Lief. 2/3. 627–649.
- Davis, Natalie Zemo
1975 Printing and People. in: *Uó: Society and Culture in Early Modern France*. Stanford 189–206.
- Deneke, Bernwald
1958 Legende und Volkssage. Untersuchungen zur Erzählung von Gottesdienst. Frankfurt/M.
- Dinzelbacher, Peter
1981 Vision und Visionsliteratur im Mittelalter. Stuttgart
- Diplich, Hans–Karasek, Alfred
1952 Donauschwäbische Sagen, Maerchen und Legenden. München
- Dömötör Ákos
1987 Példázatok a 18–19. századi protestáns prédikációkban. in: *Vallási néprajz 3.* (Szerk. Dankó Imre–Küllös Imola) Budapest 234–243.
- Dömötör Tekla
1984 Kríza Ildikó: A legendaballada. *Irodalomtörténet* 4, 975–979.
- Dugonics András
1820 Magyar Példa beszédek és jeles mondások. I–II. Szeged
- Duhr, Bernhard
1910 Zur Geschichte der Marianischen Kongregationen in Deutschland. *Stimmen aus Maria-Lach* 78, 157–168., 290–307., 377–387.
- Dupront, A.
1965 Livre et culture dans la société française du 18e siècle. in: *Livre et société dans la France du XVIIIe siècle*. Paris 203–204.

- Dünninger, Hans
1987 Hausmadonnen und Marianische Sodalitäten. in: Willy Schmitt-Lieb (Hg.): Das Marienbild im Wandel von 1300–1800. Würzburg 634–640.
- Eckert Irma
1937 A Kalocsa-vidéki magyarság vallásos költészete. Ethnographia
- Eckhardt Sándor
1955 Bornemisza Péter: Ördögi kísértetek. Budapest
- Erdélyi Zsuzsanna
1976 Hegyet hágék, lőtőt lépék. Archaikus népi imádságok. Budapest
1988 Archaikus népi imádságok. in: Magyar Néprajz. V. Népköltészet. (Szerk. Vargyas Lajos) Budapest 692–748.
- Esze Tamás
1963 A magyar Praxis Pietatis. Kiadástörténeti tanulmány. Budapest
- Eybl, Franz M.
1982 Gebrauchsfunktionen barocker Predigtliteratur. Studien zur katholischen Predigtsammlung am Beispiel lateinischer und deutscher Übersetzungen des Pierre de Besse. Wien
- Fanser, Markus–Hilgendorff, Wilhelm
1986 Predigt und Homiletik in der deutschsprachigen Forschungsliteratur 1975 bis 1985. Eine Bibliographie. Rhetorik 5, 149–187.
- Farkas, Seraphinus
1879 Scriptores ord. Min. S. P. Francisci Provinciae Hungariae Reformatae nunc S. Mariae. Posenii
- Fehér Mátyás
1944 Egy barokk költő verse Vas megyéről 1740-ből. Dunántúli Szemle XI, 145–149.
- Fényi Ottó
1944 Goffine Lénárd oktató és épületes könyve. Budapest
- Froeschle-Chopard, Marie-Hélène–Devos, Roger (ed.)
1988 Les confréries, l'Eglise et la cité. Cartographie des confréries du Sud-Est. Actes du colloque de Marseille E. H. E. S. S. 22–23. mai 1985. Grenoble
- Gacsályi Gábor
1985 A látomások szerepe a mai gyülekezeti életben. in: Vallási néprajz 1. (Szerk. Dankó Imre–Küllös Imola) Budapest 260–272.
- Gajtkó István
1936 A XVII. század katolikus imádságirodalma. Budapest
- Galambos, Franz
1987 Glaube und Kirche in der Schwäbischen Türkei des 18. Jahrhunderts. München

- Galavics Géza
 1973a A győri barokk művészet kezdetei. *Ars Hungarica* 1, 97–126.
 1973b Későreneszánsz és korabarokk. in: *Művészettörténet – tudománytörténet.* (Szerk. Aradi Nóra) Budapest 41–90.
- Gebhard, Torsten
 1968 Die volkstümliche religiöse Graphik des 17. Jahrhunderts, ihre Quellen und ihr Einfluss auf die süddeutsche Volkskunst. *Zeitschrift für Volkskunde* 64, 52–66.
- Gellériné Lázár Márta
 1974–1975 A magyarországi kalendárium-irodalom a kapitalizmus korában 1850–1945. Előzmények, hipotézisek és módszerek a tömegkultúra egy jellegzetes termékének vizsgálatához. *Századok* 108, 1226–1254., 109, 112–150.
 1984 Az idő kezelése és annak változásai a népies kalendáriumokban. in: Hofer Tamás (Szerk.:) *Történeti antropológia.* Az 1983. április 18–19-én tartott tudományos ülészek előadásai. Budapest 196–205.
- Gerndt, Helge
 1987 Volkserzählforschung. in: Edgar Harvolk (Hg.): *Wege der Volkskunde in Bayern. Ein Handbuch.* München–Würzburg 403–420.
- Ginzburg, Carlo
 1976 Il formaggio e i vermi. Il cosmo di un mugnaio del '500. Torino
- Grenzmann, Lúder–Stackmann, Karl (edd.)
 1984 *Literatur und Laienbildung im Spätmittelalter und in der Reformationszeit.* Symposium Wolfenbüttel 1981. Stuttgart
- Gugitz, Gustav
 1950 Das kleine Andachtsbild in den österreichischen Gnadenstätten. Wien
- Gulli, E.
 1972 Il santuario e leggenda di fondazione. *Lares* 157–167.
- Gyenis Vilmos
 1968 Későbarokk és népies irodalom. (XVIII. századi protestáns víziók.) *Irodalomtörténeti Közlemények* 1–24.
 1971 A reneszánsz széppróza néhány sajátossága. (A kispikái elemek funkciója.) *Helikon* 420–421.
- György Lajos
 1929 *Genoveva-legenda és a nép-könyv története.* Budapest
 1934a *A kordaviselők legrégebb magyar nyelvű rendtartása.* *A Hírnök* XXXI. (jan. 15.) 15–16.
 1934b *A magyar anekdota története és egyetemes kapcsolatai.* Budapest
- Hadrovics, László
 1957 Gebete und Gesänge einer slowenischen Rosenkranzbruderschaft aus dem 17. Jahrhundert. *Studia Slavica* III, 379–401.

- Hain, Mathilde
1956 Mittelalterliche Legenden und heutige Volkssage. (Vortrag auf der Tagung der Görres-Gesellschaft Frankfurt/M. 1956)
- Hajnal Mátyás
1932 Az Jesus szivet szerető sziveknek ájtatosságára ... könyvecske. (Bécs 1629) (Magyar Irodalmi Ritkaságok XVII.) Budapest
- Haller, Reinhard
1982 Legenden aus dem Bayerischen Wald. Grafenau
- Harms, J.–Paas, J. R.–Schilling, M.–Wang, A.
1983 Illustrierte Flugblätter des Barock. Eine Auswahl. Tübingen
- Harsányi István
1985 Adalékok látomás-irodalmunk történetéhez. Gaál József kecskeméti gulyás látása. 1740. – György próféta próféciája 1751. in: Vallási néprajz 2. (Szerk. Dankó Imre–Küllös Imola) Budapest 190–217.
- Heimbucher, Max
1907² Die Orden und Kongregationen der katholischen Kirche. Paderborn
- Hermann Egyed
é. n. A vallásos ember a barokk korban. in: Magyar művelődéstörténet. IV. Barokk és felvilágosodás. (Szerk. Domanovszky Sándor) Budapest 419–452.
- Herrmann, Gisela
1974 Das Frevelmotiv in den österreichischen Kulterzählungen. Frankfurt/M.
- Hess, Günter
1985 Deutsche Nationalliteratur und oberdeutsche Provinz. Zu Geschichte und Grenzen eines Vorurteiles. Jahrbuch für Volkskunde 7–30.
- Hinten, Wassilia von
1980 Wundererzählungen als Exempel bei den Jesuiten C. G. Rosignoli. Jahrbuch für Volkskunde 3, 65–74.
- Hochenegg, Hans
1984 Bruderschaften und ähnliche religiöse Vereinigungen in Deutschtiroil bis zum Beginn des zwanzigsten Jahrhunderts. Innsbruck
- Hofmann, Lothar
1986 Ein Exempel-Katechismus überlebt die Aufklärung. Martin Pruggers Hand- und Hausbuch. Jahrbuch für Volkskunde 9, 175–202.
1987a Die Bibliothek des Martin Prugger. Jahrbuch für Volkskunde 10, 165–178.
1987b Exempelkatalog zu Martin Pruggers Beispielkatechismus von 1724. Würzburg
- Holik Flóris (Florío Banfi)
1920 Index Miraculorum Marianorum. Budapest

- Holl Béla
1955 „Jó illatú virágos kertekből egybe szerkesztett ájtatosságoknak gyakorlása...” (Az Officium Rákócziánium története.) Vigilia 8, 405–411.
- Hóman Bálint
1925 Kissevesi Hevenes Gábor. in: Klebelsberg-Emlékkönyv. Budapest 453–462.
- Honti János
1962 Válogatott tanulmányok. Budapest
- Hornig Károly
1903 Padányi Bíró Márton veszprémi püspök naplója. Veszprém
- Horváth Cyrill
1895 Világiak régi magyar imádságos könyvei. Irodalomtörténeti Közlemények 257–281.
1908 A Margit-legenda forrásai. Budapest
1911 Kódexeink legendái és a Legenda Aurea. Budapest
1929 Szent László legendáink eredetéről. Budapest
1933 A verses Katalin-legenda, a szabadgondolkodás és neoplatonizmus. Irodalomtörténeti Közlemények 193–198.
- Horváth János
1944² A magyar irodalmi műveltség kezdetei. Budapest
1953 A reformáció jegyében. Budapest
- Howard, D. R.
1980 Writers and Pilgrimes. Medieval Pilgrimage Narratives and Their Posterity. Berkeley–Los Angeles–London
- Illyés Gyula
1913 Szent Elek-legendáink és az Elek-legenda forrásai. Budapest
- Incze Gábor
1931 A magyar református imádság a XVI. és a XVII. században. Theológiai Szemle 1, 37–229.
- Intorp, Leonhard
1964 Westfälische Barockpredigten in volkskundlicher Sicht. Münster
- Iványi Béla–Gárdonyi Albert–Czakó Elemér
1927 A Királyi Magyar Egyetemi Nyomda története 1577–1927. Budapest
- Jablonkay Gábor
1910 Taxonyi János S. J. XVIII. századbéli magyar író élete és erkölcsstá-
nító példatára. Kalocsa
1927 Az iskoladrámák a jezsuiták iskoláiban. Kalocsa
- Jádi Ferenc–Tüskés Gábor
1986 A népi vallásosság pszichopatológiája. Egy hasznosi paraszttasszony látomásai. in: Tüskés Gábor (Szerk.:) „Mert ezt Isten hagyta ...” Tanulmányok a népi vallásosság köréből. Budapest 516–556.

- Jolles, André
1958³ Einfache Formen. Darmstadt
- Jöcher, Christian Gottlieb
1750–1751 Allgemeines Gelehrten-Lexicon. I–IV. Leipzig
- Juhász Miklós
1944 Magyarországi konfraternitások a barokk korban. Katholikus Szemle 58, 161–169.
- Kálmány Lajos
1881–1891 Szeged népe. I–III. Arad–Szeged
1914 Hagyományok. I–II. Vác–Szeged
- Kardos Tibor
1943 Legendák könyve. Budapest
é. n. Középkori kultúra, középkori költészet. Budapest
- Karl Lajos
1908 Árpádházi Szent Erzsébet és az üldözött ártatlan nő mondája. Ethnographia XIX, 129–148., 202–214.
- Karlinger, Felix
1986 Legendenforschung. Aufgaben und Ergebnisse. Darmstadt
- Karlinger, Felix–Mikitink, Bohdan
1967 Legenden-Märchen aus Europa. Märchen der Weltliteratur. Düsseldorf–Köln
- Katona Lajos
1900a Az összehasonlító irodalomtörténet föladatai. Budapesti Szemle 161–175.
1900b Régi gyöngyök új foglalatban. Katholikus Szemle 523–532.
1900c Haller János (ford.:) Gesta Romanorum. Kolozsvár 1695. (Régi Magyar Könyvtár 18.) Budapest
1902 Temesvári Pelbárt példái. Székfoglaló értekezés. Budapest
1912 Irodalmi tanulmányai. I–II. Budapest
- Käfer István
1977 Az Egyetemi Nyomda négyszáz éve (1577–1977). Budapest
- Kenesi Ilona
1911 Krisztus-legendák. Ethnographia 22. 47–49.
- Kierdorf-Traut, Georg
1980 Skapuliere aus dem Pustertal. Volkskunst 3. 168–174.
- Király György
1915 A Margit-legendája és rokonai. Irodalomtörténeti Közlemények 1–25.
- Király Ilona
1929 Szent Márton magyar király legendája. Budapest
- Klaar, M.
1973 Neugriechischen Volkslegenden und Legendenmärchen. Kassel

- Klaniczay Tibor
 1960a A magyar barokk irodalom kialakulása. Irodalomtörténeti Közlemények 319–341., 443–461.
 1960b A magyar későreneszánsz problémái. (Stoicizmus és manierizmus.) Irodalomtörténet 41–61.
 1961 Reneszánsz és barokk. Budapest
 1964 (Szerk.) A magyar irodalom története 1600-tól 1772-ig. Budapest
- Kleinschmidt, Beda
 1930 Die heilige Anna. Ihre Verehrung in Geschichte, Kunst und Volkstum. Düsseldorf
- Klinkhammer, Karl Joseph
 1975 Die Entstehung des Rosenkranzes und seine ursprüngliche Geistigkeit. in: 500 Jahre Rosenkranz 1475 Köln 1975. 25. Oktober 1975 – 15. Januar 1976. Köln 30–50.
- Knapp Éva
 1984 Barokk kori mirákulumos könyvek magyarországi búcsújáróhelyekről. Diss. Budapest
 1986 Remete Szent Pál csodái. A budaszentlőrinci ereklyéhez kapcsolódó mirákulumfölgjegyzések elemzése. in: Tüskés Gábor (Szerk.): „Mert ezt Isten hagyta ...” Tanulmányok a népi vallásosság köréből. Budapest 117–188.
 2000 Officium Rákóczianum. Az I. Rákóczi Ferencről elnevezett imádságoskönyv története és nyomtatott kiadásai. Budapest
- Knapp Éva–Tüskés Gábor
 1987 „Öltöztetve vagyon vörös bársonyba ...” Feldíszített katókombaszent ereklyék Magyarországon. in: Devóció és dekoráció. 18. és 19. századi kolostormunkák Magyarországon. Eger 25–44.
- Kolb, Georg
 1908 Mitteilungen über das Wirken der P. P. Jesuiten und der marianischen Kongregationen in Linz während des 17. und 18. Jahrhunderts. Mit dem Überblick der Xenia oder Jahresandenken der Kongregation in Linz vom Jahre 1678–1783. Linz
- Koltay-Kastner Jenő
 1944 A magyar irodalmi barokk. Budapesti Szemle CCLXVII, 65–77., 113–133.
- Kopcsányi Jánosné
 1934 Kopcsányi Márton ferencendi szerzetes életrajza és irodalmi munkássága. Budapest
- Kopicz, Jan
 1986 Bruderschaften als Ausdruck barocker Frömmigkeit. Archiv für schlesische Kirchengeschichte 44, 81–92.

- Kosáry Domokos
1980 Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. Budapest
- Kovács I. Gábor
1985 Bucsánszky Alajos útja a kalendárium- és ponyva-tömegtermeléshez. Magyar Könyvszemle 1, 1–17.
- V. Kovács Sándor
1982 Temesvári Pelbárt válogatott frásai. Budapest
1985 Tar Lőrinc pokoljárása. Középkori magyar víziók. Budapest
- König Kelemen
1931 Hatszázéves ferences élet Szécsényben 1332–1932. Vác
- Kralik, Richard von
o. J. Geschichte des Trinitarierordens von seiner Gründung bis zu seiner zweiten Niederlassung in Österreich. Wien–Innsbruck–München
- Krausen, Edgar
1980 Die Bruderschaftsbriege der Sammlung Dr. Anton Roth. Jahrbuch für Volkskunde 3, 137–155.
- Krettner, Josef–Finkenstaedt, Thomas
1980 Erster Katalog von Bruderschaften in Bayern. München–Würzburg
- Kretzenbacher, Leopold
1977a Das verletzte Kultbild. Voraussetzungen, Zeitschichten und Aussage-
wandel eines abendländischen Legendentypus. München
1977b Legende und Sozialgeschehen zwischen Mittelalter und Barock.
Wien
1980 Legendenbilder aus dem Feuerjenseits. Zum Motiv des “Losbetens”
zwischen Kirchenlehre und erzählenden Volksglauben. Wien
- Kreuzer, Helmut
1967 Trivilliteratur als Forschungsproblem. Deutsche Vierteljahresschrift
für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte 41, 173–191.
- Kriss-Rettenbeck, Lenz
1963 Bilder und Zeichen religiösen Volksglaubens. München
- Kríza Ildikó
1982 A legendaballada. Epikai-lírai alkotások az irodalom és a folklór ha-
tárán. Budapest
- Krummacher, Hans-Henrik
1986 Überlegungen zur literarischen Eigenart und Bedeutung der pro-
testantischen Erbauungsliteratur im frühen 17. Jahrhundert. Rhetorik
5, 97–113.
- Lammel Annamária–Nagy Ilona
1985 Parasztbiblia. Budapest
1986 Transzformációs folyamatok a magyar néphagyományban élő bibli-
kus történetekben. Ethnographia XCVII, 1–12.

- Lamprecht, Augustin
 1914 Kongregations-Xenien. Ein Presseapostolat in alter Zeit. Die Fahne Mariens 20, Nr. 5. 115 ff.
- Lenz, Rudolf
 1974 Leichenpredigten. Archiv für Kulturgeschichte 56, 296–312.
 1975–1979 Leichenpredigten als Quelle historischer Wissenschaften. I–II. Köln–Wien
 1981 (Hg.) Studien zur deutschsprachigen Leichenpredigten der frühen Neuzeit. Marburg/Lahn
- Lexikon für Theologie und Kirche. 11 Bde (LThK)
 1986² (Sonderausgabe) Freiburg i. Br.
- Lohmeier, Dieter (Hg.)
 1979 Weltliches und geistliches Lied des Barock. Studien zur Liedkultur in Deutschland und Skandinavien. Amsterdam
- Lugossy Ilona
 1948 Varga Lajos élete és munkássága. Diss. Szeged
- Lukács László
 1946 P. Szabó István S. J. élete és szónoki munkái (1695–1753). Szeged
- Mandrou, Robert
 1964 De la culture populaire aux 17e et 18e siècles: la Bibliothèque Bleue de Troyes. Paris
- Manga János
 1962 A hasznosi tömegpszichózis. (A búcsújáróhelyek és a „hasznosi csoda” összefüggései.) Ethnographia 3, 353–383.
- Marzolph, Ulrich
 1988 Volksdichtung zwischen Mündlichkeit und Schriftlichkeit. Freiburg, 6.–8. Oktober 1987. Zeitschrift für Volkskunde 84, 1, 93–94.
- Matavovszky Béla (szerk.)
 1883 Emlékkönyv a magyar történelmi társulatnak Sopronban való időzése alkalmából. 1883. évi augusztus hó 21–27-ig. Budapest
- Metzger, Wolfram
 1982 Beispielkatechese der Gegenreformation. Georg Voglers “Catechismus in Ausserlesenen Exempeln”, Würzburg 1625. Würzburg–München
- Miller, Josef
 1934 Die Marianischen Kongregationen im 16. und 17. Jahrhundert. Ihr Wesen und ihr marianischer Charakter. Zeitschrift für katholische Theologie 58, 83–109.
- Mohl Antal
 1898 A Mária-kongregációk története. Győr
- Mohl Adolf
 1926 Nyugatmagyarországi mondák és mondafélék. Győr

- Moldován Domokos
 1980 Erőst fáj a fejem, ha megyek látomásba, pokolba vaj mennyországba. Beszélgetés egy moldvai csángó-magyar halottlátó asszonnyal. *Kortárs*, 9, 1375–1390.
- Molnár Ambrus
 1986 A hajdúhadházi Szent Emberek és Szent Asszonyok Társasága. in: Tüskés Gábor (Szerk.): „Mert ezt Isten hagyta ...” Tanulmányok a népi vallásosság köréből. Budapest 418–443.
- Morard, Nicolas
 1987 Une charité bien ordonnée: La Confrérie du Saint-Esprit à Fribourg à la fin du Moyen Âge (XIVe–XVe siècles). in: Le mouvement confraternel au Moyen Âge. France, Italie, Suisse. Actes de la table ronde organisée par ... Lausanne 9–11 mai 1985. Roma 275–296.
- Moser, Dietz-Rüdiger
 1981 Verkündigung durch Volksgesang. Studien zur Liedpropagande und -katechese der Gegenreformation. Berlin
- Moser-Rath, Elfriede
 1964 Predigtmärlein der Barockzeit. Exempel, Sage, Schwank und Fabel in geistlichen Quellen des oberdeutschen Raumes. Berlin
 1965 “Schertz und Ernst beysammen”. Volkstümliches Erzählgut in geistlichen Schriften des 18. Jahrhunderts. *Zeitschrift für Volkskunde* 61, 38–73.
 1969 Volksfrömmigkeit im Spiegel der Barockpredigt. *Zeitschrift für Volkskunde* 65, 196 ff.
 1970 Brauchdokumentation in barocker Homiletik. in: *Volkskultur und Geschichte*. Berlin 347–365.
 1973 Gedanken zur historischen Erzählforschung. *Zeitschrift für Volkskunde* 69, 61–81.
 1982 Die Fabel als rhetorisches Element in der katholischen Predigt. in: P. Hasubek (Hg.): *Die Fabel. Theorie, Geschichte und Rezeption einer Gattung*. Berlin 59–75.
 1988 Lesestoff fürs Kirchenvolk. Lektüreeanweisungen in katholischen Predigten der Barockzeit. *Fabula* 29, 48–72.
- Muchembled, Robert
 1978 Culture populaire et culture des élites dans la France moderne (XVe–XVIIIe siècles). Paris
- Mullau, Elder
 1913 Die Marianische Kongregation, dargestellt nach den Dokumenten. Wien
- Mussafia, A.
 1889–1898 Studien zu den mittelalterlichen Marienlegenden. Wien

- Nagy Ilona
 1980 Szent Péter legendák a magyar folklórban. in: Csak tiszta forrásból. (Szerk.: Szépfalusi István.) Bern 54–65.
 1988 Eredetmagyarázó monda. in: Magyar Néprajz. V. Népköltészet. (Szerk.: Vargyas Lajos) Budapest 102–132.
- Nemeskürty István
 1959 Bornemisza Péter. Budapest
- Némethy Lajos
 1881a A szentháromság ábrázolása. Egyházművészeti lap 2, 225–242.
 1881b Az Úr Jézus Szívének ábrái. Új Magyar Sion 92–102.
- Newton, Stella Mary
 1976 A Confraternity of the Holy Ghost and a Series of Paintings of the Life of the Virgin in London and Munich. Journal of the Warburg and Courtauld Institutes XXXIX, 59–68.
- Nyilasi Rajmund
 1902 Codexeink Mária-legendái. Budapest
- Oppel, H. D.
 1976 Exemplum und Mirakel. Versuch einer Begriffsbestimmung. Archiv für Kulturgeschichte 58, 96–114.
- Ortutay Gyula (Szerk.)
 1977–1982 Magyar Néprajzi Lexikon. I–V. Budapest
- Pataky Dénes
 1951 A magyar rézmetszés története. A XVI. századtól 1850-ig. Budapest
- Péter Katalin
 1985 A bibliaolvasás mindenkinek szóló programja Magyarországon a 16. században. Századok, 4, 1006–1028.
- Petrik Géza
 1888–1892 Magyarország bibliographiája. 1712–1860. I–IV. Budapest
 1971–1991 Magyarország bibliographiája. Pótlások. 1701–1800. V–VIII. Budapest
- Petronio, Giuseppe
 1979 Letteratura di massa. Letteratura di consumo. Guida storica e critica. Bari
- Peuckert, W.-E.
 1927 Die Legende vom Kreuzholz Christi im Volksmunde. Mitteilungen der Schlesischen Gesellschaft für Volkskunde 27, 164–176.
- Pitroff Pál
 1915 A győri sajtó története. (1728–1850). Győr
- Plongeron, Bernard–Lerou, Paule (dir.)
 1984– La piété populaire en France. Répertoire bibliographique. I– Paris

- Pogány Péter
 1959 Folklor és irodalom kölcsönhatása a régi váci nyomda működése nyomán (1770–1823). Budapest
 1978 A magyar ponyva tüköre. Budapest
- Polner Zoltán
 1980 A Teknyőkaparó. Szeged
- Posonyi Erzsébet
 1942 A Tar Lőrinc-monda és a Szent Patrik purgatóriumi víziók keletkezése. Magyarságtudomány 26–54., 195–224.
- Pörnbacher, Hans (ed.)
 1986 Die Literatur des Barock. München
- Prandi, C.
 1986 Der Einfluss der katholischen Kirche auf die populäre Religion in Italien. Das Beispiel der Erbauungsliteratur des 19. Jahrhunderts. in: M. N. Ebertz–F. Schultheis (Hg.): Volksfrömmigkeit in Europa. Beiträge zur Soziologie populärer Religiosität aus 14 Ländern. München 217–225.
- Profeta, G.
 1970 La leggende di fondazione dei santuari. Lares 248 ff.
- Raab, Heribert
 1984 "Lutherisch-deutsch". Ein Kapitel Sprach- und Kulturkampf in den katholischen Territorien des Reiches. Zeitschrift für bayerische Landesgeschichte 47, 1. 15–42.
- Régi Magyarországi Nyomtatványok. (RMNy)
 1971 I. 1473–1600. Budapest
 1983 II. 1601–1635. Budapest
- Rehermann, Ernst Heinrich
 1977 Das Predigtexempel bei protestantischen Theologen des 16. und 17. Jahrhunderts. Göttingen
- Reisinger János
 1982 Katona Lajos pályája. in: Katona Lajos: Folklor-kalendárium. Budapest 5–37.
- Rhetorik. Ein Internationales Jahrbuch.
 1980 Hg. von Joachim Dycck et al. Stuttgart–Bad Cannstatt–Tübingen
- Rhétorik et histoire. L'exemplum et le modèle de comportement dans le discours antique et médiéval. Table Ronde organisée par l'École Française de Rome (le 18 mai 1979). in: Mélanges de l'École Française de Rome. 92.
 1980 Roma 9–179.
- Rózsa György
 1963 Budapest régi látképei 1493–1800. Budapest

- Röhrich, Lutz
 1962 Erzählungen de späten Mittelalters und ihr Weiterleben in Literatur und Volksdichtung bis zur Gegenwart. I–II. Bern–München
 1976 Sage und Märchen. Erzählforschung heute. Freiburg–Basel–Wien
- Rösler Mária Irén
 1927 Magyar domonkosrendi példák és legendák. Kassa
- Rusterholz, S.
 1979 Leichenreden. Internationales Archiv für Sozialgeschichte der deutschen Literatur 4, 179–196.
- Salamon Anikó
 1987 Gyimesi csángó mondák, ráolvasások, imák. Budapest
- Sándor István
 1936 A magyar falu szellemtörténete. Vigilia 1, 56–61.
 1938 Irodalmunk és az Eucharistia. Katholikus Szemle 52, 267–279.
 1948 A késett kegyelem mondái. Ethnographia LIX, 138–145.
 1988 Anekdota. in: Magyar Néprajz. V. Népköltészet. (Szerk. Vargyas Lajos) Budapest 167–212.
- Scheiber Sándor
 1977² Folklor és tárgytörténet. I–II. Budapest
- Schenda, Rudolf
 1966 Massenlesestoffe im kirchlichen Schriftenstand. in: Populus Revisus (Volksleben Bd. 14.) Tübingen 157–166.
 1969 Stand und Aufgaben der Exemplarforschung. Fabula 10, 69–85.
 1970 Volk ohne Buch. Studie zur Sozialgeschichte der populären Lese-
 stoffe 1770–1910. Frankfurt/M.
 1976 Die Lesestoffe der kleinen Leute. Studie zur populären Literatur im
 19. und 20. Jahrhundert. München
 1986 Folklore e letteratura popolare. Italia – Germania – Francia. Roma
- Schmidt, Leopold
 1963 Geistlicher Bänkelsang. Probleme der Berührung von erzählendem
 Lied und lesbarer Bildkunst in Volksdevotion und Wallfahrtsbrauch.
 Jahrbuch des Österreichischen Volksliedwerks 12, 1–16.
 1970 Ein spätbarockes Gebetbuch aus Hochneukirchen und seine An-
 dachtsbild-Einlagen. Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich
 410–421.
- Schmidtke, Dietrich
 1982 Studien zur dingallegorischen Erbauungsliteratur des Spätmittel-
 alters. Am Beispiel der Gartenallegorie. Tübingen
- Schneider, Alois
 1982 Narrative Anleitung zur Praxis pietatis im Barock. Dargelegt am
 Exempelgebrauch in den „Iudicia Divina“ des Jesuiten Georg Stengel
 (1584–1651). Mit einem Exempelkatalog. I–II. Würzburg

- Schneyer, Johann Baptist
1969 Geschichte der katholischen Predigt. Freiburg
- Schram Ferenc
1963 Népköltészeti töredékek a XVI–XVII. századból. (A prédikációk néprajzi vonatkozásairól). Ethnographia 548–564.
- Schreiber, Georg
1938 Deutsche Mirakelbücher zur Quellenkunde und Sinnggebung. Düsseldorf
- Schwartz von Megyes, Robert
1935 Die Geschichte des Kollegs der Gesellschaft Jesu in der königlichen Freistadt Sopron (Ödenburg) 1636–1773. Veszprém
- Scriptores Ordinis S. Benedicti qui 1750–1880 fuerunt in imperio Austriaco-Hungarico.
1881 Vindobonae
- Serfözö József
1941 Szentiványi Márton S. J. munkássága a XVII. század küzdelmében. Jezsuita történeti évkönyv 5–176.
- Sinkó Ferenc
1985 Csudatörténetek. Száz példa 17–18. századi katolikus prédikációkból és példagyűjteményekből. Budapest
- Sólymossy Sándor
1924 A Toldi-monda keletkezése. Irodalomtörténeti Közlemények 1–18., 81–96.
- Sommervogel, Carlos
1890–1909 Bibliothèque de la Compagnie de Jésus. I–X. Bruxelles–Paris
- Stammler, Wolfgang (Hg.)
1960² Deutsche Philologie im Aufriss. Berlin
- Staud Géza
1984 A magyarországi jezsuita iskolai színjátékok forrásai. I. 1561–1773. Budapest
- Stoll Béla–Varga Imre–V. Kovács Sándor
1972 A magyar irodalomtörténet bibliográfiája 1772-ig. Budapest
- Stöger, J. N.
1855 Scriptores provinciae Austriae Societatis Jesu. Wien
- Strauss, Gerald
1984 Lutheranism and Literacy: A Reassessment. in: K. von Greyerz (ed.) Religion and Society in Early Modern Europe 1500–1800. London–Boston–Sydney 109–123.
- Sührig, Hartmut
1979 Die Entwicklung der niedersächsischen Kalender im 17. Jahrhundert. Frankfurt/M.
- Szabó Károly
1879–1898 Régi magyar könyvtár. I–III. Budapest (RMK)

- Szabó Lajos
1982 Monda nekik egy példázatot. Száz szépprózai szemelvény 17. századi protestáns prédikációkból. Budapest
- Szalay János
1938 A szombathelyi Szent Domonkos-rendnek lelkipásztori működése. 1638–1938. Szombathely
- Szelestei N. László
1982 Kalendáriumok a 18. századi Magyarországon. Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 475–516.
- Szémán István
1909 Magyarországi ruthén Krisztus-legendák. Ethnographia XX, 164–169., 241–242.
- Szigeti Jenő
1973 Protestáns népi olvasmányok a XIX. században az Alföldön. (Pápai Páriz Imre „Keskeny út”-jának baptista kiadása.) Ethnographia LXXXIV, 3. 332–341.
- Szigeti Jenő–Molnár Ambrus
1984 Református népi látomásirodalom a XVIII. században. Budapest
- Szilády Áron
1880 Temesvári Pelbárt élete és munkái. Budapest
- Szilárdfy Zoltán
1979 Kegyeképtípusok a pestisjárványok történetében. Orvostörténeti Közlemények, Suppl. 11–12. 207–236.
1981 Magyar barokk szentképek. Művészettörténeti Értesítő 2, 114–135.
1984 Barokk szentképek Magyarországon. Budapest
- Szilárdfy Zoltán–Tüskés Gábor–Knapp Éva
1987 Barokk kori kisgrafikai ábrázolások magyarországi búcsújáráshelyekről. Budapest
- Szinnyei József
1891–1914 Magyar írók élete és munkái. I–XIV. Budapest
- Sztripszky Hiador
1967 Adalékok Szabó Károly Régi Magyar Könyvtár c. munkájának I–II. kötetéhez. Budapest
- Takács Ince
1942 Magyar ferences aszketikus élet és aszketikus kiadványok különös tekintettel a XVII. és XVIII. századra. Budapest
- Takács Lajos
1951 Népi verselők, hírversírók. Ethnographia 1–49.
1953 A képmutogatás kérdéséhez. Ethnographia 87–103.
- Tamás Péter
1948 Telek József élete és műve. Budapest

- Thienemann Tivadar
 1922–1923 XVI. és XVII. századi irodalmunk német eredetű művei. I–III. Irodalomtörténeti Közlemények 32, 63–92., 33, 22–33., 143–156.
- Tímár Kálmán
 1927–1929 Magyar kódex-családok. Irodalomtörténeti Közlemények 60–67., 210–224., 57–72., 16–28., 146–154.
 1929 Heigl Ambrus, a jezsuita dráma művelője. Egyetemes Philológiai Közlöny 236.
- Toldy Ferenc
 1856 Régi magyar legendák tára. I–V. Buda
- Transmettre la foi: XVe–XXe siècles.
 1984 Actes du 109e Congrès national des Sociétés Savantes, Section Histoire moderne et contemporaine, Dijon, 1984. I–II. Paris
- Tubach, Frederic C.
 1969 Index Exemplorum. A Handbook of Medieval Religious Tales. Helsinki
- Turóczi-Trostler József
 1961 Magyar irodalom – világirodalom. I–II. Budapest
- Tüll Alajos
 1931 Bertalanffy Pál 1706–1763. Pécs
- Tüskés, Gábor
 1985 Books of Miracles about Shrines in Hungary from the Baroque Period. in: R. Kvideland–T. Selberg (edd.): The 8th Congress for the International Society for Folk Narrative Research, Bergen, June 12th–17th 1984. Papers IV. Bergen 379–392.
 1986 Búcsújárás a barokk kori Magyarországon a mirákulum-irodalom tükrében. (Kandidátusi értekezés) Budapest
 1997 A XVII. századi elbeszélő egyházi irodalom európai kapcsolatai (Nádasi János). Budapest
- Tüskés Gábor–Knapp Éva
 1982 Egy dunántúli búcsújáróhely a XVIII. században. (A homokomáromi mirákulumos könyv tanulságai 1751–1786). Ethnographia 2, 269–291.
 1985a Egy feltáratlan forráscsoport: barokk kori mirákulumos könyvek magyarországi búcsújáróhelyekről. Irodalomtörténeti Közlemények LXXXIX, 90–100.
 1985b Fejezet a XVIII. századi vallási ponyvairodalom történetéből. Irodalomtörténeti Közlemények LXXXIX. 4–5, 415–436.
 1987 Alltägliche Krisensituationen der Altersstufen im Spiegel der barockzeitlichen Mirakelliteratur in Ungarn. (The Life Cycle, SIEF's Third Congress, April 8–12, 1987, Zürich, Switzerland) Stockholm

- 1988 A magyarországi barokk vallásos társulatok katalógusa. (Kézirat)
Budapest
- 1989 Die Illustrationsserien barockzeitlicher Mirakelbücher. *Revue des historiens de l'art de l'Université de Louvain* 22. 41–57
- é. n. Barokk társulati kiadványok grafikai ábrázolásai. in: *Kollokvium a magyarországi barokk művészet és kultúra kérdéseiről* (Sárospatak, Rákóczi-vár, 1988. június 9–11.). (Kézirat)
- Újvári Péter
1905 Legendák és krónikák. Szeged
- Ukena, Peter
1981 Flugschriften und verwandte Medien im Kommunikationsprozess zwischen Reformation und Frühaufklärung. in: H. J. Köhler (Hg.): *Flugschriften als Massenmedien der Reformationszeit*. Stuttgart 163–169.
- Vajkai Aurél
1947 Az ősi ember imádságai. *Ethnographia* 237–238.
- Valentin, Jean-Marie (Hg.)
1979 *Gegenreformation und Literatur*. Amsterdam
- Vanino, Miroslav
1933 Dvije rijetke slike bratowstine Muke i Smrti Jsusive (1751 i 1755). *Vrela i prinosi* 3, 148–153.
- Vargha Damján
1923 *Codexeink legendái és a Catalogus Sanctorum*. Budapest
- Vargyas Lajos
1963 Keleti párhuzamok Tar Lőrinc pokoljárásához. *Műveltség és Hagyomány* 37–54.
- Vargyas Lajos (Szerk.)
1988 *Magyar Néprajz. V. Folklór 1. Magyar Népköltészet*. Budapest
- Varjas Béla
1967 Irodalom és folklór határmesgyéjén. (Vázlat énekes epikánk életrajzához.) *Helikon* 1, 27–40.
- Vernus, Michel
1983 La diffusion du livre de piété et de la bimbeloterie religieuse dans le Jura au XVIIIe siècle. in: *Actes du 105e Congrès de Sociétés savantes, Caen 1980, Histoire moderne et contemporaine, I*. Paris 127–141.
- Vincent, Catherine
1988 Assurance sur la mort: les confréries au Moyen Age. *L'Histoire* No. 117, Décembre 8–14., 17.
- Vita a magyar irodalmi barokk kérdéseiről.
1957 *Irodalomtörténet* 50–64.

- Vovelle, Gaby et Michel
1970 Vision de la mort et de l'au-delà en Provence d'après les autels des âmes du purgatoire XVe–XXe siècles. Paris
- Waltz, M.
1970 Zum Problem der Gattungsgeschichte im Mittelalter. Am Beispiel des Mirakels. Zeitschrift für romanische Philologie 22–39.
- Wartburg-Ambühl, Marie Luise v.
1981 Alphabetisierung und Lektüre. Untersuchung am Beispiel einer ländlichen Region im 17. und 18. Jahrhundert. Bern–Frankfurt
- Weiss, Michael
1979 Die Gürtelbruderschaft des hl. Franziskus. Kirchenzeitung (Eisenstadt) 9. Sept. 8.
- Welzig, Werner
1979 Vom Nutzen der geistlichen Rede. Beobachtungen zu den Funktionshinweisen eines literarischen Genres. Internationales Archiv für Sozialgeschichte der deutschen Literatur 4, 1–23.
1981 (Hg.) Predigt und soziale Wirklichkeit. Amsterdam
1984–1987 (Hg.) Katalog gedruckter deutschsprachiger katholischer Predigtsammlungen. I–II. Wien
1989 (Hg.) Lobrede. Katalog deutschsprachiger Heiligenpredigten in Einzeldrucken. Wien
- Whitesall, Frederick R.
1947 Fables in Mediaeval Exempla. The Journal of English and Germanic Philology 348–366.
- Wiora, Walter
1971 Triviale Zonen in der religiösen Kunst des 19. Jahrhunderts. Frankfurt/M.
- Wolf, N. R. (Hg.)
1987 Wissensorganisierende und wissensvermittelnde Literatur im Mittelalter. Perspektiven ihrer Erforschung. Kolloquium 5.–7. Dezember 1985. Wiesbaden
- Zečević, Divna
1982 Pučko književno štivo u hrvatskim kalendarima prve polovice 19. stoljeca. Zagreb

Táblázatok, ábrák és térképek jegyzéke

Táblázatok

1. A kiadványok megoszlása társulatok szerint
2. A szerzők és a kiadványtípusok kapcsolata
3. Néhány jelentős külföldi szerző műveinek eljutása a magyarországi társulatokhoz
4. A kiadványok megoszlása szerzők szerint
5. A kiadványtípusok és a társulat típusok kapcsolata
6. A kézikönyvek és a társulat típusok kapcsolatának időbeli alakulása
7. A kiadványok nyelvi megoszlása
8. A kiadások és kiadványváltozatok megoszlása kiadványtípusok szerint
9. A mecénások társadalmi rétegződése és az ajánlások további címzettjei

Ábrák

1. A társulati kiadványok időbeli elterjedése kiadványtípusok szerint
2. A kiadványok nyelvi összetételének időbeli alakulása

Térképek

1. A helyi társulatok kiadványai

1. táblázat
A kiadványok megoszlása társulatok szerint

Kiadványok	Társulatok	
	Helyi társulatok	Helyhez nem köthető társulatok
1	83	13
2	24	6
3	17	3
4	3	
5	6	
6	2	2
8		1
9		1
10		2
11	1	
13	1	1
16	1	2
19	1	
25	1	
33	1	
38	1	
57	1	

2. táblázat
A szerzők és a kiadványtípusok kapcsolata

Szerző	Kiadványtípus									
	Felv. lap		Kézikönyv		Ajándékkönyv		Áhítati mű		Alkalmi k.	
	Szerző	Kiadv.	Sz.	K.	Sz.	K.	Sz.	K.	Sz.	K.
Külföldi			11	11	29	39				
Hazai										
Felnőtt			14	33	13	33	7	26	31	37
Gyermek									97	103
Összeállító			9	8						
Ismeretlen szerző		21		183		16		37		46
Összesen		21	34	235	42	88	7	63	128	186

3. táblázat

Néhány jelentős külföldi szerző műveinek eljutása a magyarországi társulatokhoz

Szerzők	Szerző halála éve	A mű első magyarországi társulati megjelenésének éve	Különbség
Balde	1690	1725	35
Bona	1674	1732	58
Causinus	1651	1718	67
Coccius	1622	1721	99
Couture	1651	1729	78
Fenicki	1652	1702	50
Goodwin	1667	1713	46
Hertzig	1732	1755	23
Kazenberger	1729 k.	1744	15
Musart	1653	1701	48
Nieremberg	1658	1696	38
Périn	1638	1730	92
Pinamonti	1703	1731	28
Rosignoli	1707	1742	35
Segneri	1694	1698	4
Szalézi Szt. Ferenc	1622	1754	132
Tylkowski	1695	1754	59
Tolemei	1726	1771	45
Zaccaria	1795	1743	életében jelent meg

4. táblázat

A kiadványok megoszlása szerzők szerint

Szerző	Kiadvány									Összesen	
	1	2	3	4	5	6	7	8	15	Szerző	Kiadv.
Külföldi	23	8	1	1						33	54
Hazai											
Felnőtt	43	13	3	2	1		1	1	1	65	128
Gyermek	91	6								97	103
Összeállító	7	1	1							9	12
Hazai szerző összesen										171	243
Ismert szerző összesen										204	297
Ismeretlen szerző											296

5. táblázat
A kiadványtípusok és a helyi társulat típusok kapcsolata

Társulat típus	Kiadványtípus				
	Felv. lap	Kézikönyv	Ajándékkönyv	Áhítati mű	Alkalmi k.
Kordás	2	26		2	1
Harmadrend	9		1	3	
Szentek egyéb	6	27		6	12
Mária élete		17	79	13	16
Mária titulussai	5	35	2	4	7
Mária egyéb		12	4	6	11
Keresztény tan.		2	1	5	5
Oltáriszentség	2	16			3
Szentháromság	2	29	2	6	119
Krisztus halála		27		8	3
Krisztus egyéb	2	4		2	1
Angyal		2		1	1
Egyéb		2		2	1
Összesen	20	208	88	56	183

6. táblázat
A kézikönyvek és a helyi társulat típusok kapcsolatának időbeli alakulása

Idő	Társulat típus								
	Kordás	Har- mad- rend	Szentek egyéb	Mária élete	Mária titul.	Mária egyéb	Krisztus halála	Szent- három- ság	Oltári- szentség
1631–40					1				
1641–50				2					1
1651–60	1								
1661–70				2	1				
1671–80	1		1				1		
1681–90			1		2		1		
1691–1700	4			4			1		
1701–10				4	3		2		1
1711–20	3					4			
1721–30	3		2		6	1	2	3	1
1731–40	4		3	1	6		2	4	1
1741–50	4	3	8	4	6	1	2	11	2
1751–60		2	6		3	1	5	7	4
1761–70	2	3	1		4	3	4	2	4
1771–80	2	1	4		3	5	2	2	1
1781–90	1						1		1
1791–1800						1			
é. n.			1						

7. táblázat
A kiadványok nyelvi megoszlása

Nyelv	Kiadványtípus					
	Felv. lap	Kézikönyv	Ajándék- könyv	Áhítati mű	Alkalmi k.	Összesen
Latin	1	39	87	25	39	191
Magyar	9	108	1	17	10	145
Német	10	58		20	134	222
Szlovák	1	25		1	3	30
Horvát		5				5

8. táblázat

A kiadások és kiadásváltozatok megoszlása kiadványtípusok szerint

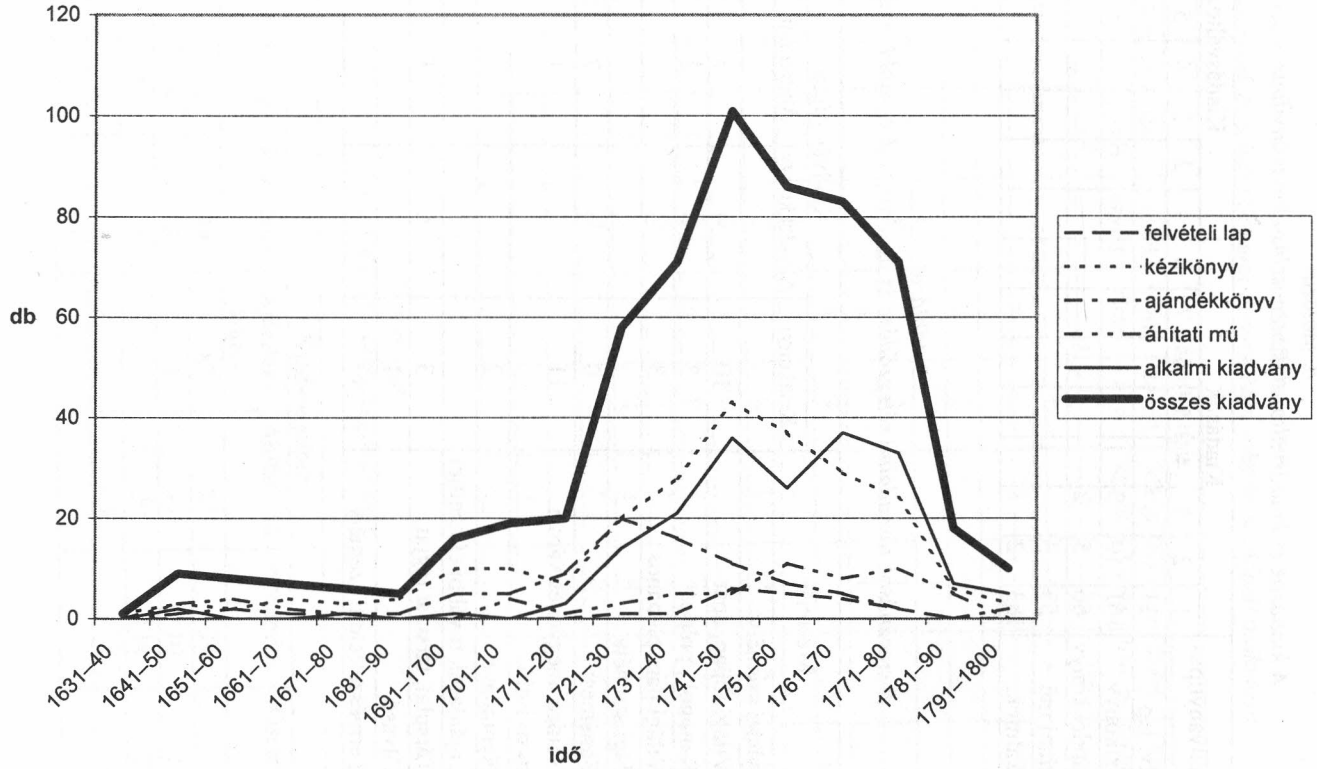
Kiadványtípus	Kiadások								Kiadásváltozatok							
	1	2	3	4	5	6	7	8	1	2	3	4	5	6	7	8
Felv. lap	21															
Kézikönyv	161	10	3	1	1		1	1		6	1				1	
Ajándékkönyv	66	5	2			1										
Áhítati mű	53	3		1												
Alkalmi k.	183	2	1													

9. táblázat

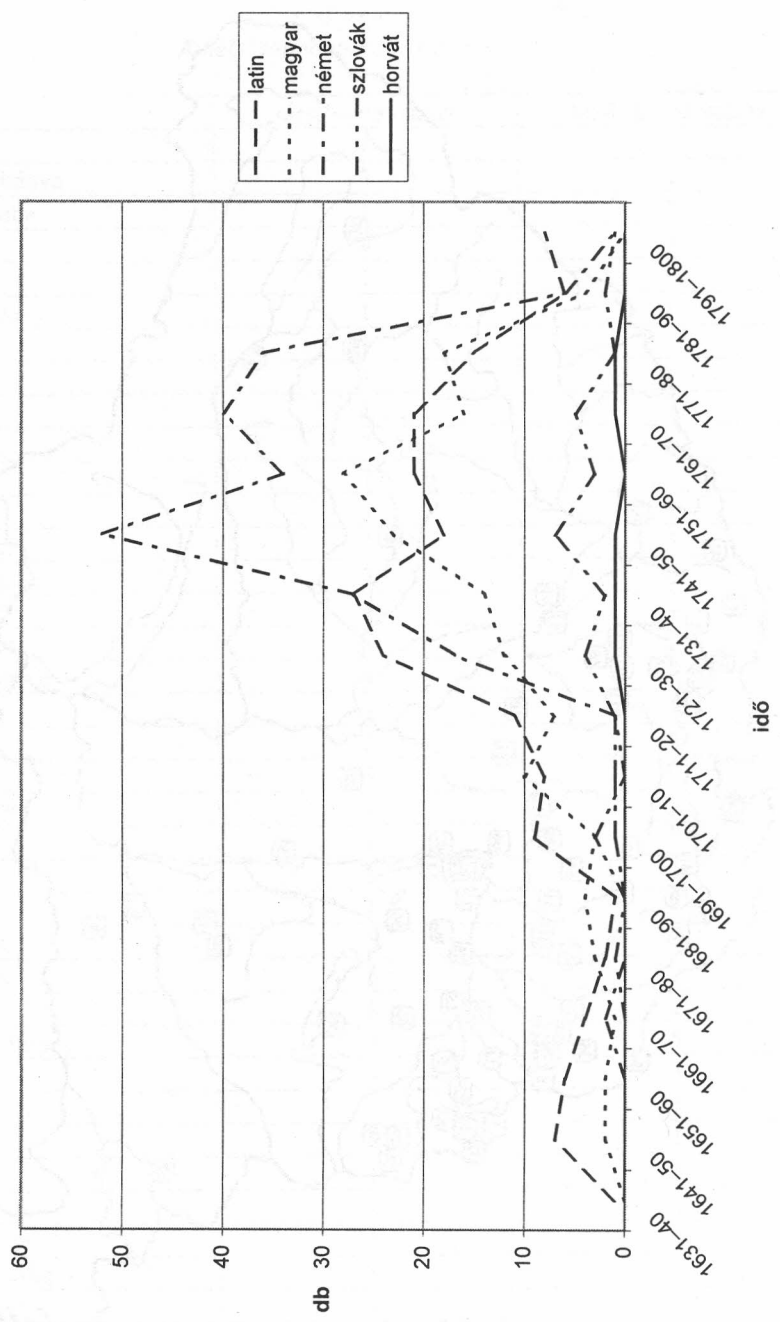
A mecénások társadalmi rétegződése és az ajánlások további címzettjei

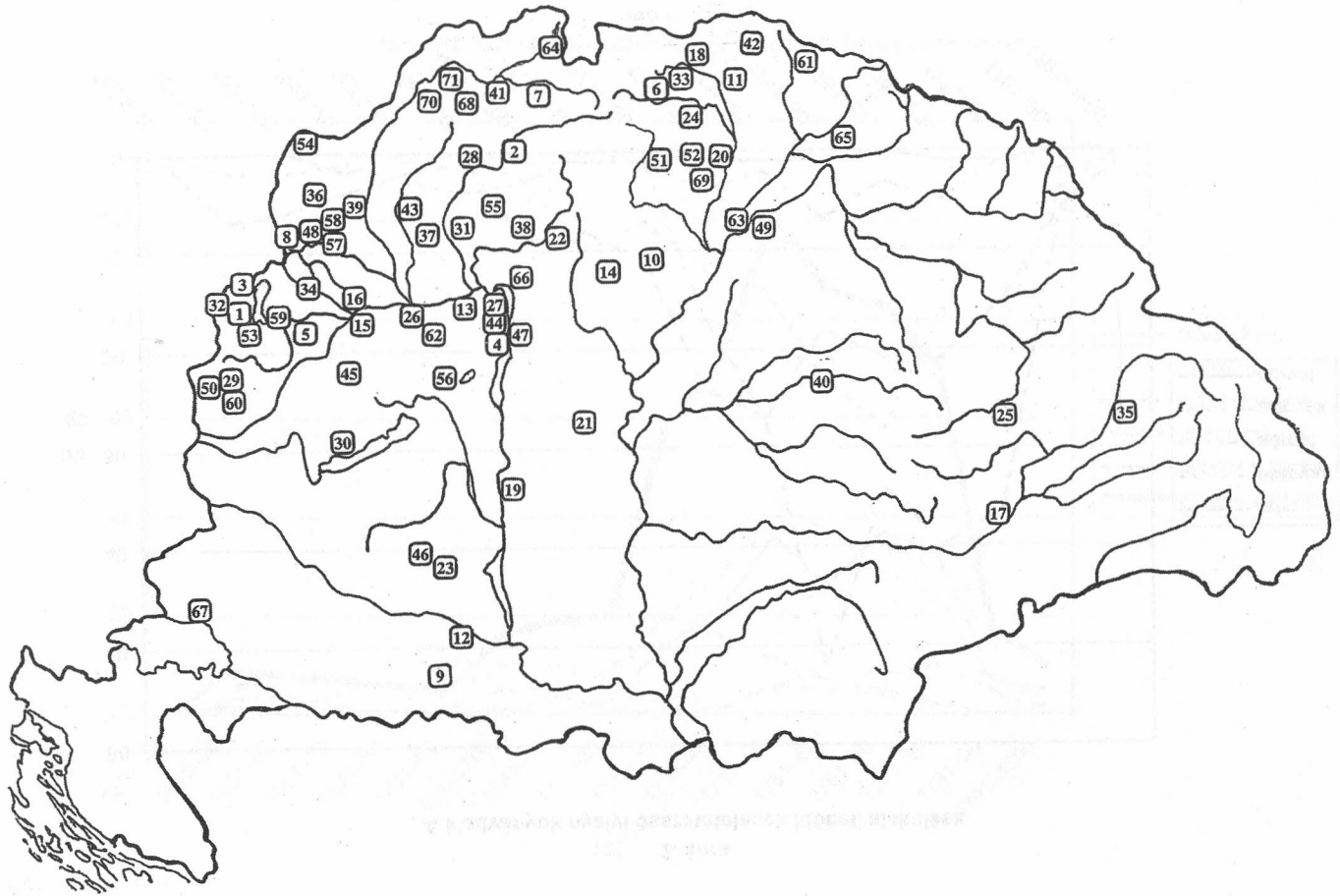
Mecénás	Kiadványtípus			
	Kézikönyv	Ajándékkönyv	Áhítati mű	Alkalmi k.
Egyházi személy				
Világi főpap, apát	10	4	3	2
Kanonok, prépost	3	5	2	
Világi pap, plébános	3	4		
Világi személy				
Főnemes	9	4	7	2
Nemes, megyei és városi tisztviselő	11	1	1	
Nyomdász	2			
Az ajánlások további címzettjei				
Társulat, társulat tagjai	3	6	1	1
Olvasó	1			
Természetfeletti személy	13	1		

1. ábra
A társulati kiadványok időbeli elterjedése kiadványtípusok szerint

2. ábra
 A kiadványok nyelvi összetételének időbeli alakulása

1. térkép
A helyi társulatok kiadványai

	társulatok száma	kiadványok száma
1 Bánfalva	1	1
2 Besztercebánya	3	4
3 Bruck/Leitha	1	2
4 Buda	9	37
5 Csorna	1	1
6 Csütörtökhely	1	1
7 Demény	1	1
8 Dévény	1	1
9 Diakovár	1	1
10 Eger	3	8
11 Eperjes	1	1
12 Eszék	1	1
13 Esztergom	2	3
14 Gyöngyös	3	6
15 Győr	7	14
16 Győrsziget	1	5
17 Gyulafehérvár	1	2
18 Héthárs	1	1
19 Kalocsa	2	2
20 Kassa	5	16
21 Kecskemét	1	1
22 Kékkő	1	1
23 Kéménd	1	1
24 Kluknó	1	4
25 Kolozsvár	5	8
26 Komárom	3	16
27 Kovácsi	1	1
28 Körmöcbánya	3	5
29 Kőszeg	3	3
30 Lesencetomaj	1	1
31 Léva	1	1
32 Loreto	1	2
33 Lőcse	1	1
34 Magyaróvár	1	1
35 Marosvásárhely	1	1
36 Nádas	1	1

	társulatok száma	kiadványok száma
37 Nagymőke	1	3
38 Nagyszeg	1	1
39 Nagyszombat	11	81
40 Nagyvárad	3	5
41 Németlipcse	1	1
42 Neudorf	1	1
43 Nyitra	1	1
44 Óbuda-Kiscell	1	38
45 Pápa	2	6
46 Pécs	1	1
47 Pest	4	7
48 Pozsony	14	109
49 Rakamaz	1	1
50 Rohonc	1	1
51 Rozsnyó	1	1
52 Rudnok	1	1
53 Sopron	4	6
54 Szakolca	1	1
55 Szebelléb	1	1
56 Székesfehérvár	2	2
57 Szenc	1	3
58 Szentgyörgy (Pozsony m.)	2	2
59 Széplak	1	2
60 Szombathely	1	2
61 Sztropkó	1	1
62 Tata	1	1
63 Tokaj	1	1
64 Trsztena	1	1
65 Ungvár	1	1
66 Vác	5	10
67 Zágráb	3	13
68 Znióváralja	1	2
69 Zsebes	1	1
70 Zsigmondháza	1	1
71 Zsolna	2	2

Képek

A külső borítón: Vallásos társulat vezetői festett architektúrában, 1756. Szent Ferenc sebei templom szentélye, Budapest.

1. Decor Carmeli, 1705 – rézmetszet – 92 × 66 mm – (Kominek Lénárd): Boldog-sagos Szüz Marianak [...] Az az: A Sz. Scapulareval Fel ékesített Gyülekezet Regu-lainak [...] sommája. Nagyszombat 1705, címlap hátoldalán.

2. Krisztus a kereszten angyalok körében, 1731 – rézmetszet – 188 × 143 mm – Radossány László: Urunk Jézus Kristus koronája [...] a széplaki [...] gyülekezetnek kedviért [...]. Viennae (1731), kihajtható címlapelőzők.

3. Mária szíve a szentháromsággal, Szent Ferenc és Szent Klára társaságában, 1732 – rézmetszet – 111 × 67 mm – Igaz és Köteles szív-béli Áítatosság [...] Mária szívéhez [...]. Poson 1732, címlapelőzők.

4. Regina Congregationis Sanctissimi Rosariiquae in Ecclesia Pápeni RR. PP. O. S. Pauli primi Eremitae devote Colitur, 1750 körül – rézmetszet – 115 × 70 mm – Tár-sulati emlékkép (?), Tibold Attila Gyűjteménye, Pannonhalma.

5. Sopronyi Templomból kivetett fák között megtalált és tisztességessen a Bécsi Pazmanianum béli Kis-Papok közt tartott képe Boldog. Szűznek, 1759 – rézmetszet – 115 × 66 mm – A Szentséges Rosariumnak Congregáziója [...] Szempcz Várossának Templomában [...]. Sopron 1759, címlapelőzők.

6. Örangyal gyermekkel, 1760 – rézmetszet – 128 × 79 mm – Regeln einer [...] Liebs-Versammlung unter dem Titel des heiligen Schutz-Engels welche [...] in [...] Oedenburg aufgerichtet worden [...]. Pressburg 1760, címlapelőzők.

7. Mária közbenjár Krisztusnál a haldokló lelkéért, 1765 – rézmetszet – 114 × 65 mm – Regule [...] Główné Braterstwo pod Tytułem: na Krzji Omiragjcyho Gezjsse Krysta [...] w Zylie [...]. W Trnawé 1765, címlap hátoldalán.

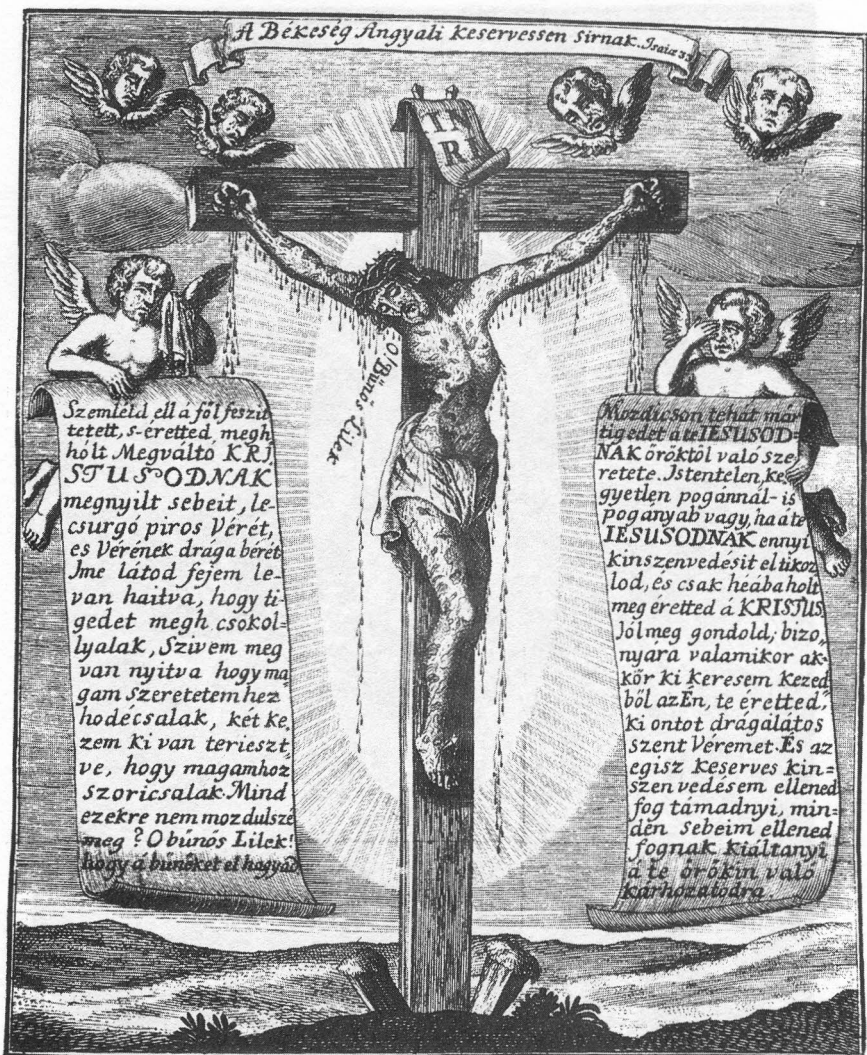
8. Szoptató Boldogasszony Zakariás-keresztel és pestisszentekkel, 1772 – rézmet-szet – 125 × 78 mm – Bruderschafts-Büchlein [...] der [...] Bruderschaft in der St. Nikolaikirche [...] zu Pressburg unter dem Titel der drey heil. Pestpatronen Rochi, Se-bastiani und Rosaliae [...]. Pressburg 1772, címlapelőzők.

Carmélus Hegyi Bóldogságos Szűz
Gyülekezetének képe.

Üdvösségnek jeles Czimere, és minden
veszedelemben Bóldog Reménség.

1. Decor Carmeli, 1705

Oh ti minnyájan, ákik által mentek az úton, figyelmezzetek, és lássátok ha vagyóné fájdalom, mind az En fájdalom. Jeremia Capite 5. in Psalmo.

2. Krisztus a kereszten angyalok körében, 1731

3. Mária szíve a szentháromsággal, Szent Ferenc és Szent Klára társaságában, 1732

4. Regina Congregationis Sanctissimi Rosarii quae in Ecclesia Pápensi RR. PP. O. S. Pauli primi Eremitae devote Colitur, 1750 körül

5. Sopronyi Templomból kivetett fák között megtalált és tisztességesen a Bécsi Pazmanianum béli Kis-Papok közt tartott képe Boldog. Szűznek, 1759

6. Őrangyal gyermekkel, 1760

O Mutter besüch mich de-
nem Sohn

7. Mária közbenjár Krisztusnál a haldokló lelkéért, 1765

Névmutató

A mutató a könyv főszovegében szereplő neveket tartalmazza. A bibliai személyek közül a történeti szempontból fontosabbakat, illetőleg a ritkábban említetteket tünteti fel.

- Aemilianus, Paulus 127, 140
Ágoston, Szent 45, 50, 52, 120, 129, 131, 135,
137–139, 149, 176
Ágoston Leó 58, 61, 71, 95
Ágoston Péter 125
Agreda, Maria de 123, 140
Aksamitek, Zacharias Dominicus 85
Alanus de Rupe 50, 129, 136, 140, 162
Alber János 61
Albertus Magnus 47, 50, 137
Alfonsus de Vargas 49
Alphonsus Ferdinandus 130
Altuna 128
Amade Ferenc 60
Amadeus, Szent (Amadée de Lausanne) 136,
140
Ambrus, Szent 52, 55, 136–137, 139
Andrade, Alphonsus 130, 140
András, Krétai Szent 49–50
Andreucci, Andrea Girolamo 117
Angéla, Folignói Boldog 47
Angelus de Sancto Francisco 126
Anselmus, Canterbury Szent 47, 50, 131, 139
Antal, Páduai Szent 58, 83–84, 87, 92, 94, 96,
98, 125, 157–160, 165, 178
Antoninus, Szent 136, 140
Arisztotelész 121, 138–139
Arnoldus Carnotensis (Arnauld de Bonneval)
131, 139
Assner, Leopold 175
Aszalai István, Fónyi 91
Athanasziosz, Szent 145
Averoult, Antoine d' 132, 140
Azavedo, Emmanuel 64
Balassa János 95
Balassa Pál 91, 95, 97
Balde, Henricus (Heinrich) 63, 65–66, 69–70,
82, 149
Balde, Jakob 64
Balinghem, Antonius de 50–51, 134
Bálint Sándor 15, 18
Bán Imre 12
Baranyi Pál 126
Barezzi, Barezzo 126
Barkóczy Ferenc 111
Barna János 60, 67, 71, 112
Baronius, Caesar 127, 132, 140
Bartholomaeus Albicius 126, 140
Bartók István 94, 99
Bartolini, Ubaldus 51
Báruk 138
Basziliosz, Nagy Szent 52, 138
Batsák de Benefa, Josephus 67
Batthyány Julianna 91
Bebo, Joannes Otto Franciscus 137
Beda Venerabilis 53
Bellarmino, Roberto 64, 118
Belluac 133
Bencius, Franciscus 49
Benda Kálmán 13
Benedek, XIII. pápa 161
Benkő Sámuel 92
Bernát, Clairvaux-i Szent 47, 49–50, 52, 123,
131, 135, 139, 145, 149, 151
Bernát, Sienai Szent 47
Bernát László 16
Berze Nagy János 16
Beyerlinck, Laurentius 137

- Binder, Johann Philipp 175
 Bíró Márton, Padányi 62, 67, 70–71, 93, 95,
 102, 105, 110–111, 163, 172
 Bitskey István 13
 Blaskovich Imre 38
 Blosius, Ludovicus 124–125, 135, 140
 Bogyó Mihály 92
 Bohacz, Thomas 174
 Bollème, Geneviève 19
 Bona, Giovanni 64–65, 69, 147
 Bonaventura, Szent 45, 47, 49–50, 125, 129,
 131–133, 139–140, 149, 165–166
 Bonfini, Antonio 49, 123–124, 132, 140
 Borbála, Szent 160
 Bornemisza Péter 13
 Bornius, Gualtherus 134
 Borsa Gedeon 14
 Boterus, Johannes 128, 140
 Bougeant, Guillaume Hyacinthe 118
 Bourdaloue, Louis 116
 Bourghesius, Johannes 132, 140
 Böyte Miklós 92, 96–97
 Branyugh György 92
 Brauner Evermodus 62, 70
 Brean, Franz Xaver 118
 Brémond, Claude 23
 Breuer, Dieter 26
 Breuner, Philipp Christoph 127
 Brigitta, Szent 45, 47, 50, 132–133, 139
 Brunner, Andreas 132, 140, 177
 Brück, Philipp Anton 25
 Brückner, Wolfgang 23, 25
 Bucelleni de Bleichenberg, Julius Fridericus 55
 Bucher, Anton von 188
 Busenbaum, Hermann 120
 Bzowski, Abraham 130, 140

 Calino, Cesare 118
 Calvo, Michael 120
 Canisius, Petrus 40, 50, 66, 149
 Carel 120
 Carolus v. Hom. 120
 Cartagena, Alonso de S. Maria 49
 Cartagena, Bartholomaeus de 63, 69, 152
 Cartagena, Joannes de 137, 140
 Cassiodorus 137, 139

 Castellano (Castellanus), Alberto 130, 140
 Caussin, Nicolas (Nicolaus Causinus) 40, 63,
 65–66, 69, 152
 Celesztin, V. pápa (Pietro del Murrone), Szent 45
 Charapancsick de Mostar, Petrus 61–62, 71
 Chavassius, Balthasarus 128, 140
 Cherubinus a S. Trinitate 61, 70
 Chrysogonus (Chrisogonus Dalmata), Lauren-
 tius 124, 140
 Chrysologus, Petrus 47
 Cicero, Marcus Tullius 138–139
 Claus, Josephus Ignatius 119
 Clisorius, Paulus Theodorus 134
 Coccius, Jodocus 63, 69, 152
 Comitino, Joannes 64
 Contenson, Vincentius 138, 140
 Conti, Sebastianus 47
 Coreth, Anna 25
 Cortesius, Alphonsus 47
 Corvinus, Arnoldus 63, 69, 152
 Coster, Franz 25, 40
 Crassius, C. 133
 Cyprianus, Szent (Caecilius Cyprianus Thasci-
 us) 129, 139
 Czetnei Márton 93, 97
 Czobor Bálint, Szentmihályi 91

 Csák Gellért 59, 61
 Csáky László 93, 98

 Daller Gábor 175
 Dávid király 181
 Delumeau, Jean 20
 Démoszthenész 137, 139
 Desericzky Ince (Innocentius Piarista) 120
 Desidor, Josephus 66
 Dietell, Franz Ambros 174
 Dionysius Carthusiensis 50
 Diotallevi, Alessandro 116
 Dizmász, Szent 160
 Domonkovic Adalbertus 58, 61, 71
 Dorlandus, Petrus 134, 140
 Dorn 117
 Dömötör Ákos 15
 Draskovich (Draskovics) György 38, 57–58,
 62, 67, 72, 102

- Draskovics János 148
 Drexel, Jeremias 64, 124, 140
 Dubois de Bretteville, Étienne 118
 Dugonics András 15
 Dvornikovics Mihály 92, 98
- Efrém, Szír Szent 49–50
 Ege József 39
 Eleonóra császárné, III. Ferdinánd felesége 62, 96
 Eleonóra császárné, I. Lipót felesége 180
 Elffen, Nicolaus 119
 Engelgrave, Henricus 118, 130, 140
 Erdődi Gábor Antal 94, 99
 Erdődy György, Monyorókeréki 92
 Erich, Gabriel 119
 Erzsébet, Árpád-házi Szent 178
 Esterházy Ferenc 91, 97
 Esterházy György 93
 Esterházy Imre 92, 95
 Esterházy József 91, 97
 Esterházy Júlia (Julianna) 91, 96
 Esterházy László 45, 92, 97
 Esterházy Miklós 45, 91–92, 97, 155
 Esterházy Pál 45, 91, 95
 Eucherus, Szent 137
 Eusebius de Vercelli 138
 Ezékiel 135
 Ezdrás 123, 126
- F. M. 175
 Faber, Matthias 128, 140
 Famague, Ernestus 120
 Félix, Valois-i Szent 180
 Ferenc, Assisi Szent 83, 114, 125–126, 157–159, 177–178
 Ferenc, Szalézi Szent 41, 52, 64–66, 69, 120, 154
 Ferenc, Xavéri Szent 46
 Ferrari (Ferrarius), Giovanni Battista 50
 Ferselius, Thomas 137, 140
 Fischer Mihály Ferenc 91, 97
 Flach Ruppert 61
 Forgách Mária Orsolya Angéla 99
 Forgách Pál László 93, 98
 Forner, Fridericus 49
- Freyhammer, Ludovicus 120
 Frisch János 39
 Frölich Jakab 61, 70
 Fulgentius 53
 Füsi Pius 61, 67, 71, 95, 136
- Gajtkó István 11
 Galatinus (Petrus Columna) 138
 Garday Márton József 94, 97
 Geier, Martin 119
 Geometres, Johannes (Kyriotes) 45
 Georgievics, Bartholomaeus 128
 Georgius de Hungaria (Sebesi Névtelen, Sep-temcastrensis) 128, 140
 Gergely, Nagy Szent 49, 131, 135, 139
 Gerim. 138
 Gertrúd, Szent 47, 124–125, 132, 139, 157
 Gilelmus Ebroidensis 137
 Goldperger János 58, 62, 71
 Gonzalez, Franciscus 51
 Goodwin, Ignace Jacques 63, 69, 152
 Gottfried, lotharingiai herceg 127
 Gumpfenberg, Wilhelm 49–50
 Guttwirt, Melchior 64
- György Lajos 14–15
 Gyula, Szent, vértanú 83, 91, 95, 97, 101, 106, 109, 135, 145, 163, 179
- Haczkó Pál 39
 Hadrovics László 14
 Haller György 91
 Harrach, Franciscus Antonius 55
 Harrings, Paul 64
 Hartung, Philippe 116
 Heckenauer, Jakob Wilhelm 174
 Hehel, Petrus 119
 Heillinger János 61, 70
 Heimbach, Matthias 118
 Herlein, Franciscus 66
 Hermán József 62, 71
 Herolt, Johannes 126, 140
 Hertzig, Franciscus 63–64, 66, 69, 152
 Hevenes Gábor 25, 33, 37, 42, 48–54, 56, 59–60, 62, 67, 82–83, 120, 130, 135–136, 140, 143, 148, 150–151, 188

- Holl Béla 14
Homérosz 55
Honqueniuss 120
Honti János 16
Horváti János 94, 98
Höck Károly 42, 55, 60, 70
Höger, Franciscus 117
Hubensteiner, Benno 20
Hugó, St. Victori 131, 139
Huszár Mária Katalin 39
- I. A. P. 175
Ignác, Loyolai Szent 45–46, 50–51, 120, 125, 132–133
Ignatius del Nente 47
Illésházy család 112
Illyés István 57–59, 62, 67, 71, 102
Imre, Szent 103
Ince, III. pápa 131, 139
Inzaghi János Fülöp 47
Irányossy család 59
István, Szent, első vértanú 117
István, I. (Szent) magyar király 103, 112, 123, 137, 170, 179
Izaiás 126, 136–138
Izidor, Szent 92, 110, 164
- Jablonkay Gábor 10, 14
Jacopone da Todi 151
Jakab apostol, ifj. 126, 135–136
Jakab apostol, id. 127, 140
Jaklin Balázs 58, 62, 102
Jalics, Mathias 67
János, Alamizsnás Szent 83, 108, 163
János, Aranyszájú Szent 55, 125, 133, 135, 138–139
János, Damaszkuszi Szent 44
János evangélista 51, 136, 138, 144, 180
János, Mathai Szent 180
János, Nepomuki Szent 84, 93, 102, 157, 163–164, 178
Jánossi Miklós 57, 60
Jászberényi Tamás 59–60
Jenő, IV. pápa 176
Jeremiás 126, 135–136
Jeromos, Szent 50, 53, 109–110, 135–136, 139
- Joanna de Sancta Cruce 178
Joannes a Conceptione 127
Jób 126, 135
Jonghen, Henricus 40, 125, 140
Joseph ab Angelis 127
József, II. német-római császár, magyar király 27
Józsue 136
Júdás Tádé, Szent 158
Judit 156
Juhász Miklós 14
Julianna, Szent 96
Jusztinianosz, I. bizánci császár 152
- Kálmány Lajos 15
Kálnoki Sámuel, Köröspataki 91
Kann, R. A. 20
Károly, Borromei Szent 151
Katalin, Sienai Szent 50
Katona Lajos 10
Kazenberger, Kilian 59, 64, 68–69
Kedrenos, Georgius 49
Kelemen, Alexandriai 52
Kelemen Antal 88
Kempis Tamás 47, 49–50, 52, 55, 64–65, 69, 107, 120, 135, 139, 147
Kerti Fábrián 93
Klaniczay Tibor 11
Klaus család 59
Klaus János Mihály 60
Koháry Ignác 101, 155
Koháry István 41
Kolb, Georg 25
Kolich, Lucas 119
Kollonich Lipót 55, 62, 93, 95, 97
Kollonics Ádám 91, 97
Kollonics Lipót Miklós 91, 96–97
Koloczany, Georgius 130
Kominek Lénárd 58, 61
Koppauer, Ignatius 67
Kosáry Domokos 13
Kovács Ágnes 16
Kovács Péter 61, 70
Körösi, Georgius 112
Kraus József 60, 70
Kretzenbacher, Leopold 22

- Krfa Ildikó 17
 Kusell, Melchior 174
- La Colombière, Claude de 117
 La Couture (Coturius), Julius Caesar 63, 66,
 69, 152
 La Croix 117
 La Fontaine, Jakob 64
 Labsánszki Ferenc 54
 Labsánszky János 62
 Lajos, Szent 178
 Landelinus 151
 Landerer család 59
 Landerer nyomda 85–86, 105
 Lang, Mauritius 174, 176
 Lansperg (Landsberger), Johann Justus 124,
 133–134, 140
 Laselve, Zacharias 130, 140
 László, Szent, magyar király 103
 Le Goff, Jacques 19, 23
 Leó, Nagy Szent 55, 125, 137, 139
 Liborius 120
 Lipót, I. német-római császár 96, 180
 Lipovcsich Jeromos 61
 Lippai György 92
 Lippai János 92
 Lippay György 38, 44, 47, 58, 62, 67, 71, 92–93
 Lippay Márk 38
 Lippeloo, Zacharia 133, 140
 Liptai János 94, 98
 Lohr, Franciscus Josephus 119
 Lonicerus, Philippus 128, 140
 Louis von Bargenberg 112
 Lucas a S. Nicolao 62
 Lukács evangélista 135–136, 138
 Luther, Martin 152, 163
 Luzsinski Joachim 46
 Luzsinszky László 93
 Lycosthenes, Conrad 137, 140
- Madocsányi Anna Mária, Horóczy 92
 Maendl, Gaspar 116
 Maffei, Giovanni Pietro 51, 126, 132, 140
 Magio, Lorenzo 37
 Maimbourg, Louis 116
 Malakiás 126, 138
- Mancinelli, Julius 47
 Mandrou, Robert 19
 Mannhardt, Franz X. 64
 Mansi, Giuseppe 119
 Mária Anna főhercegnő 118
 Maria de la Cabeze, Boldog 164
 Mária Terézia 118
 Marin István 92, 96
 Márton Szent 137
 Máté evangélista 126, 133, 135–138
 Matthaëus Westmonasteriensis 49
 Mechtild, Szent 47, 124–125, 139, 157
 Mecséry Ádám 92
 Michael de Pini, Boldog 161
 Mikeás 138
 Mikes István, Zabolai 92, 98
 Mitchell, F. Fraser 20
 Moesch Lukács 155
 Mónika, Szent 89, 176
 Moser-Rath, Elfriede 23–24
 Muchembled, Robert 19
 Mulich György 57, 60
 Musart, Charles 63, 65, 69
 Müntzer család 59
- Nádasi János 25, 33, 41–48, 50–51, 53–54, 56,
 59–60, 62, 67, 82–83, 120, 131–133,
 142–142, 147–148
 Nagy Ilona 16
 Nagy István 94, 99
 Nagy, Ladislaus, de Perecseny 112
 Natalis, Alexander 120
 Nedeczky László 57, 60
 Németh Péter 57, 61, 67, 124
 Neubinger, Christophorus 120
 Neuburger 117
 Neumayr, Franz 120
 Nicolaus de Hanapus 37
 Nicolaus de Lyra 138
 Nicoletti család 59
 Nieberle, Aemilianus 120
 Nieremberg, Juan Eusebio 45, 47, 49, 64–65,
 69, 120, 152
 Nigg, Martinus 40
 Nolarcus 51
 Nottenstein nyomda 38

- Nyáry Krisztina 96
- Obermüller Lipót 61, 70
- Orbán, VIII. pápa 88
- Ordódy János 57, 61, 67
- Ordódy Zsigmond 57, 62, 67
- Orlandini (Orlandinus), Niccolo 51
- Orosz István 18
- Osiminka András 61
- Ovidius Naso, Publius 120
- Ózeás 136
- Pachoffer Ignác 62
- Pál apostol 126, 135
- Pálffy Erzsébet Katalin, Erdődi 91
- Pallu, Martin 119
- Partmann Dávid 89
- Paulus Diaconus 49
- Pázmány Péter 13, 38
- Pécsi Lukács 37
- Peikhart, Franz 117, 119
- Perimetz 138
- Périn, Léonard 63, 66, 69, 151
- Péter, Alkantarai Szent 44, 157
- Péter apostol 126–127, 135–136
- Petki Dávid, Királyfalvai 91
- Petki Rozália 92
- Petrus Damiani 47, 49–50, 131, 133, 139, 151
- Pfeiffenberg, Karl 117
- Phoenicius (Fenicki), Franciscus Stanislaus 63, 69
- Piccolomini, Enea Silvio de (Pius, II. pápa) 137, 139
- Picini (Picina), Isabella 175
- Pierer József 61, 70
- Pinamonti, Joannes Petrus 64–65, 69, 148
- Pius, V. pápa 148
- Platón 138–139
- Platus, Hieronymus 130, 133, 140
- Plutarkhosz (Plutarchos) 55
- Poggai Gáspár 92
- Polius, Jacobus 134, 140
- Pongrácz György 93
- Pontel Mihály 92, 95, 97
- Porphyrios (Porphyrius) 55
- Potyondi Raphael 40
- Primes György 39
- Prola, Joseph Maria 64
- Pucz István 93, 98
- Puente (de Ponte), Louis de la Valladolid 137, 140
- Püsky János 44
- Pyber László 93, 96, 98
- Rabcsek András 62, 67, 71, 95, 135
- Rác Samuel 60, 67, 71
- Raderus, Matthaeus 132, 140
- Radossány László 62, 67
- Rajcsányi János 42, 55, 61, 67, 82, 147
- Rákóczi Ferenc, I. 91
- Rákóczi Ferenc, II. 150
- Ramusio, Giovanni Battista 133, 140
- Ranberk, Aegidius 50
- Razzi, Serafino 130
- Razzi, Silvano 47
- Reichenberger, Maximilianus 47
- Reiffenstuel, Anacletus 120
- Reinthal Farkas Severin 61, 67
- Rettmair, Joachim 119
- Rho, Giovanni 130, 140
- Ribadeneyra (Ribadeneira), Pedro de 51, 120, 125, 140
- Richardus a S. Laurentio 49
- Riga, Cyrillus 120
- Riselius, Philippus 120
- Róka János 61, 67, 70
- Rókus, Szent 163, 179
- Romuald, Szent 161
- Rosenthal, Malachias 134
- Rosignoli, Carolus Gregorius 64–66, 69
- Rost Paschalis 57, 61
- Royer nyomda 85–86, 92
- Rozália, Szent 163, 179
- Röth Ádám 92
- Rupert 138
- Rusconi, R. 20
- Saárváry István 57, 61, 67
- Sailer, Sebastian 120
- Sajgó Benedek 58, 61–62, 71, 97, 101–102, 123
- Sándor István 15, 17

- Sarasa, Alphonsus de 64–65
 Sárospataki Márton 91, 98
 Sartorius, Augustinus 161
 Sautter Zsigmond 106
 Schaffhausen, Elias 174
 Schallhauser 117
 Schellenberg 119
 Schenda, Rudolf, 22, 24
 Schmitner, Franz Leopold 174–175, 180
 Schmitt 118
 Schmitt, Jean-Claude 23
 Schmutzer, Andreas 174
 Schmutzer, Jakob Matthias 175
 Schmutzer, Josef 174
 Schönleben, Johann Ludwig 116, 119
 Schram Ferenc 15
 Schultheis, Josephus 67
 Scotti, Johannes 64
 Scupoli, Lorenzo 120
 Sebestyén, Szent 163, 179
 Sedulius, Henricus 125
 Segaud, Guillaume 119
 Segneri, Paolo (Paulus) 50, 64–66, 69, 82–83, 151
 Seifrid Gáspár 62, 70
 Séllyei Nagy Ignác 93
 Senaud, André 116
 Seneca, Lucius Annaeus 63, 65, 70, 135, 137–139, 147
 Sennyei Krisztina 91
 Sigl Domokos 61–62, 71, 95
 Siller, Franz Xaver 67
 Simonchich Ince 57, 61
 Simonis, Nicolaus 134
 Sirák 126, 135, 137
 Skarbala András, Szokolóczi 92
 Smrtnik Benignus 57, 61
 Sophronios, Jeruzsálemi Szent 131, 139
 Spangenberg, Johann 133
 Spech család 59
 Spillmann 174
 Spinelli, Pietro Antonio 49
 Stengel, Georg 124, 140
 Streibig nyomda 85–86, 92, 105
 Suárez, Francisco de 45, 50–51
 SURIUS, Laurentius 50–51, 131, 133, 140, 151
 Suso (Seuse), Heinrich 44
 Sylveira, João de 50
 Szabó István 61, 137
 Szabó Sándor 94
 Szabolt Ferenc 57, 61, 67, 133
 Szalkovich Ádám 94
 Szapáry család 59
 Szapáry Pál 60
 Széchényi Ferenc 112
 Széchényi Pál 93, 98
 Széchi Mária Anna 43–44
 Szécsényi György 91
 Szécsényi Pál 93
 Szegedi Ferenc 93
 Szegedi Ferenc Lénárt 45
 Szelezcki Márton 91, 97
 Szentiványi Márton 42, 54–56, 89
 Szerdahelyi György 57, 61, 67, 114
 Szilcz János Pál 92, 97
 Szinnyei József 60, 67
 Tamás, Aquinói Szent 45, 47, 50, 129, 131, 138–139
 Tamás, Villanovai Szent 49–50
 Tamási György 94
 Taxonyi János 10, 14, 52, 59, 61, 67, 71, 82, 95, 100–101, 105, 124, 130, 143
 Telekessi István 93, 96, 99, 111
 Temesvári Pelbárt 10, 45, 47, 124, 130, 133, 140
 Terentius 121
 Teréz, Avilai Szent 47
 Tersztyánszky János 57, 61
 Tertullianus 52, 138–139
 Theophanes Confessor 49
 Thomas Cantipratanus 132, 140
 Thuróczi János 49
 Tirinus, Jacobus 138–139
 Tóbiás 126, 135–136
 Tolemei (Ptolemei), Giambattista 64, 68–69
 Tornerus 133
 Torielli, Agosto 133
 Torsellini, Orazio (Tursellinus, Horatius) 44, 50
 Trithemius, Johannes 133–134, 140

- Trokotsi 120
 Turóczy-Trostler József 11, 14
 Tykowsky, Adalbertus 63, 65, 69, 152
- Varga Lajos 18
 Varjas Béla 12
 Vázquez, Gabriel 50
 Vega, Cristóbal 50
 Vencel, Szent 163
 Vergilius Maro, Publius 129
 Vieira, Antonius 130, 140
 Vietoris, Ladislaus de Kiss-Kovalocz 112
 Vilderad, Petrus 134
 Vilela, Joannes 117
 Vincemala, Hercules 47
 Visi István 92, 95, 98
- Wachtler család 59
 Wadding, Lucas 50, 125, 129, 140
 Weingruber család 59
 Weingruber János Ignác 60
 Weinmann, Johann 175
 Wesselényi Ádám 91
- Wesselényi Ferenc 43–44
 Wichmanns, Augustinus 47
 Wittinger Ferenc 94, 98
 Wobornik Jeromos 62
 Wödredy, Paulus Josephus 137
 Wöss József 60
 Wynpersse 126
- Xanthopulosz, Niképhorosz Kalliszthosz 127,
 140
- Zaccaria, Franceso 64–65, 69
 Zakariás, Szent 179
 Zbiskó József Károly 93, 98
 Zeller, Sebastian 175
 Zenger, August 175
 Zeno (Zénó), Veronai Szent 53
 Zichy Ferenc 88, 93
 Zirczea, Amandus de 134
 Zurmuehlen, Jacobus 116, 119
 Zwinger, Theodor 137, 140
- Zsámboky (Sambucus) János 123

Tartalom

Előszó	5
I. Kutatástörténeti áttekintés	9
Magyar irodalom- és művelődéstörténeti kutatások 9 – A magyar folklórisztika eredményei 15 – A francia mentalitástörténet és a német irodalomtörténeti barokk kutatás néhány tanulsága 19 – A népi elbeszélés és a népszerű olvasmányanyagok nemzetközi kutatásának eredményei 21	
II. A forrásanyag körülhatárolása, forráskritika, módszerek	27
A konkrét társulatokhoz kapcsolódó kiadványok típusai 30 – Konkrét társulathoz nem köthető nyomtatványok 32 – Magyarországi szerzők művei a külföldi társulatok szolgálatában 33 – Külföldi társulatok magyar vonatkozású kiadványai 34 – Forráskritika, módszerek 34	
III. Nemzetközi kapcsolatok	37
Külföldi társulati kiadványok magyarországi vonatkozásai 37 – Magyarországi szerzők művei a külföldi társulatok szolgálatában 42 – Nádasi János 42 – Hevenes Gábor 48 – Kisebbszerzők 54	
IV. Szerzők, összeállítók, fordítók	57
Azonosítási nehézségek 57 – Magyarországi szerzők 59 – Külföldi szerzők 63 – A kiadványok megoszlása szerzők szerint 66 – A szerzők kapcsolata a társulatokkal 68	
V. Keletkezési és kiadási körülmények	73
Időbeli elterjedés 73 – Kapcsolat a társulatokkal 74 – Nyelvi megoszlás 79 – Kiadások 81 – Nyomdák 85 – Engedélyek 87	
VI. A mecénások, szerzők, kiadványok és társulatok kapcsolathálózata	90
A mecénások 90 – A mecénások kapcsolata a szerzőkkel, művekkel és társulatokkal 95 – A szerzők, művek és társulatok kapcsolatai 100	
VII. Terjesztés, használat	105
Példányszám, ár, terjesztés 105 – Kézírtos bejegyzések 107 – A társulatokhoz eljutott egyéb kiadványok 115	
VIII. A társulati kiadványok forrásai	122
Társulati kézikönyvek 123 – Áhítati művek, ajándékkönyvek 131 – Alkalmi kiadványok 136	
IX. Tartalmi, szerkezeti és műfaji sajátosságok	142
Áhítati művek 142 – Ajándékkönyvek 146 – Alkalmi kiadványok 153 – Kézikönyvek és felvételi lapok 156	

X. Illusztrációk	169
Történeti összefüggések 169 – Mecénások 171 – Metszők 173 – Ikonográfia 176 – Használat 183	
Összegzés	186
Források	190
1. A magyarországi társulatok kiadványainak katalógusa	190
2. Magyarországi szerzők művei a külföldi társulatok szolgálatában	251
3. Egyéb kéziratos és nyomtatott források	258
Irodalom	266
Táblázatok, ábrák és térképek jegyzéke	288
Táblázatok	289
Ábrák	294
Térképek	296
Képek	299
Névmutató	308

A kiadásért felelős az Universitas Könyvkiadó vezetője: Hargittay Emil
Szedte és tördelte az Universitas Könyvkiadó
(1462 Budapest, Pf.: 516)
A sorozat címlapterve: Szentes Éva
Készült az Argumentum Kiadó nyomdaüzemében

Historia Litteraria 9.

Az Universitas Könyvkiadó sorozatának címe (Historia Litteraria – „irodalomtörténet”) 18. századi, irodalomtörténeti szintézist először készítő régi magyarországi íróink önszémzésére utal. Utal továbbá arra a felfogásra, amely általános a régi magyarországi irodalom csaknem nyolcszáz éves története során, s amelynek ismerete nélkül e századok irodalma csak felszínesen érthető meg: irodalom mindaz, ami le van írva. A *historia litteraria* ennek értelmében sokféle irodalmi műfaj együttesét is jelenti. Sorozatunkban mind forrásműveket, mind tanulmányokat publikálunk, a legfőbb kritérium a közölt művek szakmai újdonsága és tudományos igényű feldolgozása.

*

A kötet a 17–18. századi egyházi irodalom egy eddig önállóan nem vizsgált forráscsoportját, a laikus vallásos társulatok kiadványait mutatja be. A vizsgálatra elsősorban azért van szükség, mert a katolikus egyház sokrétű kulturális közvetítő szerepe az adott időszakban – különösen a széles rétegeket érintő egyházi irodalom terén – nagyrészt tisztázatlan. A kiadványok mintegy kicsiben mutatják ennek az irodalomnak a létrejöttét, terjedését, megjelenési sajátosságait, hatását és funkcióit, összetett társadalmi, tartalmi, szerkezeti és műfaji rétegződését. A forrásanyag sajátos összetételéből következik, hogy az elemzés hozzájárul a hagyományos irodalomtörténeti és folklorisztikai műfajfelfogás és szövegértelmezés felülvizsgálatához, s ezzel a barokk kori társadalom művelődési rétegeinek jobb megismeréséhez. Az elemzés felhívja a figyelmet arra is, hogy a barokk egyházi irodalom lényegesen differenciáltabb annál a korábbi elképzelésnél, amely ezt az irodalmat két nagy részre, egy udvari jellegű és egy népszerű irodalomra osztotta. A forrásanyag tanúsága szerint nincsenek éles határok a különböző rétegeknek szánt irodalmi szövegek és művelődési javak között, s a nagyobb vonulatok között számos átmeneti forma található.

